

VII. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia

PÉCS, 2010. NOVEMBER 4-6.

PTE TTK
Földrajzi Intézet

VII. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia

Pécs, 2010. november 4–6.

Készült a Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földrajzi Intézetében, 2010. november 4–6 között elhangzott előadások alapján.

Szerkesztette: Léphaft Áron és Reményi Péter

Technikai szerkesztők: Kőműves Krisztina és Dömös Mariann

ISBN 978-963-642-561-6

KIADJA A PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
TERMÉSZETTUDOMÁNYI KAR FÖLDRAJZI INTÉZETE

A szerkesztés a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

© SZERZŐK, 2013

SZERKESZTÉS © REMÉNYI–LÉPHAFT 2013

PÉCS 2013

Tartalomjegyzék

Biztonságpolitika, stratégiai kérdések	6
<i>Siposné Kecskeméthy Klára:</i> Az Afrikai Akadémiaparancsnoki Konferencia	6
<i>Sanjeev K. Mahajan:</i> Energy scenario in Western Himalayas of India: A case study	12
Délkelet-Európa, Balkán, Nyugat-Balkán	22
<i>Bacsa Beatrix Rita:</i> Multikulturalizmus a bolgár társadalomban	22
<i>Uzunova Liana:</i> Rodope etnikai vegyes területek problémája	30
<i>Reményi Péter:</i> Bosznia-Hercegovina államisága és a Hartshorne-modell	38
Gazdasági problematika, világválság, energia, közlekedés	48
<i>Boros Lajos – Pál Viktor:</i> A globalizáció és a jövedelemegyenlőtlenségekkapcsolata	48
<i>Deák István:</i> Kistérség és közigazgatási versenyképesség	59
<i>Pál Viktor–Boros Lajos:</i> A világválságra adott gazdaságpolitikai válaszoknéhány földrajzi aspektusa	66
<i>Sitányi László:</i> Magyarország és a környező EU tagállamok helyzete az Európai Innovációs Eredménytábla adatai alapján	74
<i>Szelesi Tamás:</i> A falugondnoki buszok szerepe és lehetőségei Baranyamegyében	86
Kultúra, identitás, nyelv, szimbólumok	95
<i>Dr. Borsos Árpád:</i> Filmföldrajz – Egy új diszciplína és a politikai földrajz	95

<i>Molnár Judit:</i>	
Az integrációs folyamat modellje és a volt Szovjetunió területéről érkező bevándorlók Washington Államban	104
<i>Molnár Judit:</i>	
Identitás és attitűd, mint integrációt befolyásoló tényezők a volt Szovjetunió tagországait elhagyó bevándorlók vonatkozásában, Washington Államban	114
<i>Pete József:</i>	
Bibó István keresztény Európa-koncepciói	122
<i>Sipos Anna Magdolna:</i>	
Egységes Európában egységes könyvtárügy?	134
<i>Erőss Ágnes:</i>	
A ciprusi konfliktus térképeken	142
<i>Szabó Balázs–Tátrai Patrik:</i>	
A szlovákiai választók politikai identitása a pártpreferenciák tükrében (1992–2010)	151
Szomszédsgpolitika	161
<i>Balla Ágnes:</i>	
Horvátország EU csatlakozási folyamatának lehetséges hatásai a magyar–horvát kisebbségi kapcsolatokra	161
<i>Nevenka Jeftić Šarčević:</i>	
Geopolitical correlation between Serbia and Hungary	171
<i>Lőrinczné dr. Bencze Edit:</i>	
Horvátország az uniós csatlakozás kapujában	183
Történeti örökség, geopolitikameghatározottságok	192
<i>Aranyossyné Szegedi Andrea:</i>	
Kalinyingrád, mint exklávé helyzete	192
<i>Elekes Tibor:</i>	
A közigazgatás térbeli változásai a Székelyföldön a XX. században	206
<i>Nagy Miklós Mihály:</i>	
Történelmi határok és geostratégiai kényszerek az Európai Unióban	217

Biztonságpolitika, stratégiai kérdések

Siposné Kecskeméthy Klára:

Az Afrikai Akadémiaparancsnoki Konferencia

Az Afrikai Akadémiaparancsnoki Konferencia (African Conference of Commandants, a továbbiakban ACoC)¹ létrejöttét számos esemény és tényező sarkallta. A kontinens katonai főiskolái, akadémiai közötti hallgató, oktató és a parancsnoki állománycsere nagy múltra tekint vissza.

Nagyon fontos motiváló tényező volt a NATO Védelmi Akadémia Akadémiaparancsnoki Konferencia (NATO Defence College, Conference of Commandants, NDC CoC), amely döntő mértékben hozzájárult az ACoC filozófiájának kialakításához és a kezdeményezés elindításához.

Vajon miért volt mozgósító erejű a NATO-tagállamok kezdeményezése? A NATO-tagállamok akadémiaparancsnoki konferenciáját 1972-ben indították újtára. Akkor senki sem gondolta, hogy milyen nagyszerű ez a kezdeményezés. A kezdetek óta többször szélesítették a meghívottak körét. 1992-ben a közép-kelet-európai országokkal bővítették a résztvevők körét, 2000-ben a Mediterrán Párbeszéd országait hívták meg, 2006-ban az Isztambul Együttműködési Kezdeményezés országai meghívására került sor.²

A kezdeményezés folyamatos megújulása, a biztonsági környezet új kihívásaira adott válaszok, a résztvevők körének történelmi léptékű bővítése sorába illeszkedett az a tény, hogy az ACoC képviselőjét először a 37. toledói NATO Akadémiaparancsnoki Konferenciára hívták meg 2008. április 21-én.³

A kezdeti lépések

Az első Afrikai Akadémiaparancsnoki Konferencia házigazdája a Dél-afrikai Köztársaság, Pretoria volt. A konferencia témája: *A katonai oktatás fejlesztése és átalakítása, hozzájárulása*

¹ African Conference of Commandants hivatalos honlapja, (<http://www.acoc-africa.org/>) (megnyitva 2010. november 17.)

²A NATO akadémiaparancsnoki konferenciájáról lásd részletesebben Klára Siposné Kecskeméthy: History of the Conference of Commandants, AARMS, Volume 6, Issue 2, 2007. p. 281-299., Siposné Kecskeméthy Klára: A NATO-tagállamok katonai akadémiai parancsnokainak konferenciája, Humán Szemle, 2006. 3. szám p. 44-61.

³ Conference of Commandants 21-22 April 2008 NATO Defense College, Conference Report, Supporting a Comprehensive Approach to Security – the role of Education, Rome, p. 8.

Afrika biztonságához volt. A legfontosabb célkitűzés a kontinens oktatási intézményei (katonai akadémiák, főiskolák, törzstiszti akadémiák) közötti harmonizáció, interoperabilitás, közösségtudat formálás, együttműködés elősegítése volt, annak érdekében, hogy hozzájáruljanak a többnemzetiségű, összhaderőnemi és több szervezetet magába foglaló Afrikai Készenléti Erő (African Standby Forces, a továbbiakban ASF)⁴ béketámogató műveleteihez, ezzel az afrikai kontinens békéjéhez és biztonságához.

Az akadémiaparancsnoki konferencia célkitűzései elérése érdekében az első konferencián az alábbi célokat fogalmazták meg:

1. Az afrikai kontinens országai, katonai felsőoktatásban érdekelt intézményei és szervezetei közötti együttműködés a minőségbiztosítás érdekében,
2. információcsere az oktatás módszerei, tantervei és tananyagai továbbfejlesztése érdekében, a legjobb kezdeményezések és gyakorlatok megosztása az intézmények között,
3. az akadémiai programok cseréje, az akkreditáció elősegítése,
4. az afrikai többnemzetiségű összhaderőnemi gyakorlat (Combined Joint African Exercise, a továbbiakban CJAX) végrehajtása,
5. Az afrikai haderő kiképzésének és képzésének fejlesztése és átalakítása, a tantárgyi programok összehangolása a CJAX érdekében.

A második Afrikai Akadémiaparancsnoki Konferenciát Accrában (Ghána) rendezték 2008. október 27–31. között. A rendezvény az alábbi fontosabb alapidokumentumokkal foglalkozott: az Afrikai Unió alapokmánya, közös afrikai biztonság- és védelempolitika, az Afrikai Készenléti Erő kiképzése és doktrínájával. A nem katonai (polgári és rendőri erők) béketámogató műveletekben való részvételének, az afrikai többnemzetiségű összhaderőnemi gyakorlatának, a konferencia finanszírozásának, a ACoC honlap létrehozásának, valamint a béketámogató doktrína és tematika egységesítésének kérdésköreire fókuszáltak a parancsnokok.

A harmadik akadémiaparancsnoki konferenciát Kairóban rendezték 2009. november 9–13. között. A konferencia témája: *Az afrikai törzstiszti akadémiák szerepe az Afrika Unió békefenntartó műveleteire történő felkészítésben* volt. Ezen belül az alábbi témákkal foglalkoztak: a védelmi szektor reformjának és menedzselésének kihívásai, a kutatóközpontok szerepe a katonai oktatásban, a Regionális Gazdasági Közösségek szerepe az Afrikai Készenléti Erő doktrínájának megvalósításában (képzési módszerek és harci alkalmazás), Egyiptom szerepe az afrikai békéhez és biztonságához, előrehaladás a CJAX-ban, a nem katonai partnerek szerepe (civil, rendőr) a béketámogató műveletekben.

⁴<http://www.africa-union.org/root/au/AUC/Departments/PSC/Asf/asf.htm> African Standby Force, (megnyitva 2010. november 17.)

A negyedik akadémiaparancsnoki konferenciát, a kontinens katonai felsőoktatási intézményeinek parancsnokait, regionális és nemzetközi szervezetek képviselőit 2010. november 1–4. között az Ugandai Parancsnoki és Törzstiszti Akadémia látta vendégül.

A konferencia szervezeti keretei

Az ACoC tagsággal kapcsolatos elképzelés, hasonlóan a kezdeményezés filozófiájához folyamatosan fejlődik. Az eddigi konferenciák tanulságai tovább alakították az ACoC kezdeményezés jellegzetességeit. Az önkéntesség elvét tartják szem előtt az afrikai kontinens országai, katonai felsőoktatás intézményei és szervezetei részvételével kapcsolatban. Az első konferencián 2007-ben kilenc, a másodikon 2008-ban 11, és a harmadikon 2009-ben 18 (a kontinensen található 25-ből) katonai oktatási intézmény és szervezet vett részt. Különösen jelentős az Afrikai Unió Béketámogató Műveletek Főosztályának (African Union Peace Support Operations Divisions, UN PSOD) elkötelezettsége a kezdeményezés mellett.

Az elmúlt négy év során folyamatosan bővült a résztvevők köre többek között az Afrikai Béketámogató Kiképző Egyesület (African Peace Support Training Association, APSTA), a Békefenntartó Kiképző Társaság Nemzetközi Szervezete (International Association of Peacekeeping Training Association, IAPTA) bevonásával.

Az évenkénti találkozók során meghatározzák a konferencia tematikus programját, az éves tevékenységről jelentés készül, megegyeznek a következő konferencia helyszínéről és időpontjáról. Évenkénti megrendezésének fő oka az, hogy a rendezvény az afrikai államok katonai felsőoktatásban érdekelt szervezetei számára kapcsolatteremtési lehetőséget és az oktatás módszerei, tantervei és tananyagai továbbfejlesztése érdekében információcserére alkalmas fórumot teremtsen.⁵A konferencia elnöksége trojka rendszerben működik, ami azt jelenti, hogy az előző, a jelenlegi és a következő konferenciát rendező országok képviselői rendszeresen konzultálnak egymással. A konferencia évenkénti találkozója, a többnemzeti összhaderőnemi gyakorlatra történő felkészülés és annak végrehajtása finanszírozásának igényel, a megfelelő források hiánya akadályozhatja a fejlődést és a sikert.

Az ACoC nagy horderejű vállalkozása elhatározta és megfogalmazta a béketámogató doktrína és a tananyagok harmonizálását, a különböző tanfolyamok és akadémiai programok szinkronizálását, az egyes katonai felsőoktatási intézmények közötti kommunikáció

⁵Az Institute for Security Studies (ISS <http://www.issafrica.org>) az ACoC Titkárság feladatát látta el átmeneti ideig és segítette a konferencia saját portáljának kialakításában. A portálon nyilvános és korlátozott hozzáférésű területet alakítottak ki. Az ISS Pretoria központú pán-afrikai alkalmazott politikatudományi kutató központ, amely a kontinens humán biztonsági kérdéseivel foglalkozik.

elősegítése érdekében egy portál létrehozását, valamint a NATO Védelmi Akadémia⁶ modellje alapján a Pán-afrikai Akadémia (Pan-African Academy) megalapítását. Ez azon az elven alapul, hogy az együttműködő partnerek közösen, az erőforrások összegyűjtésével, a feladatok megosztásával, költséghatékonyan együttesen oldják meg a feladatokat.

A konferencia és az Afrikai Unió

A legfontosabb célkitűzés, követve más nemzetek példáját az, hogy a rendelkezésre álló erőforrásokat és képességeket a leghatékonyabban hasznosítsák, hozzájárulva az Afrikai Készenléti Erő (African Standby Force, ASF)⁷ kiképzéséhez, az AU műveletek sikeréhez, ezzel is növelve a kontinens biztonságát. Az Afrikai Unió a kontinensen felmerülő összetett problémát (éhezés, vízhiány, HIV/AIDS, legelőhasználat, munkanélküliség, migráció, korrupció, a demokratikus kormányzás hiánya, válságövezetek, vallási és törzsi ellentétek, háborúk) egyedül megoldani nem képes. Az elmúlt évek során a regionális szervezetek erőforrásaira és tapasztalataira támaszkodott, saját békefenntartó képességei kiépítésére, valamint kontinens békétámogató műveleteinek átvételére az ENSZ-től törekedett. Ennek bizonyítéka a szervezet elkötelezettsége az Afrikai Készenléti Erő megalakítására, felszerelésére és kiképzésére, amely segítségével a politikai stabilitást, az emberi jogok védelmét, a demokratikus kormányzás elveinek támogatását érheti el a kontinensen. Az Afrikai Unió önállóan nehezen talál megoldást az afrikai kontinens biztonsági kockázataira és kihívásaira, a meglévő és kiújuló konfliktusainak hatékony politikai és katonai módszerekkel történő kezelésére.

* * *

Az átalakuló világban folyamatosan változik a biztonság. A változással az oktatás és a kiképzés is lépés tart, mert csakis így lehet minőségi képzést folytatni a katonai felsőoktatási intézményekben. Minden ország haderejének meghatározó eleme a személyi állományának felkészültsége, képzettsége és kiképzettsége. Az akadémiai intézmények közössége

⁶A NATO Védelmi Akadémia történetéről lásd Klára Siposné Kecskeméthy: History of the NDC, Academic and Applied Research in Military Science, AARMS, 2005. Issue 3. Volume 4. p. 463-474.

⁷Az Afrikai Készenléti Erő Afrikai Unió Béke- és Biztonsági Tanácsa (Peace and Security Council) rendelkezésre álló fegyveres testület. Az afrikai védelmi miniszterek (African Chiefs of Defence Staff, ACDS) a 2003. május 15-16-án Addis Ababában (Etiópia) állapodtak meg az Afrikai Készenléti Erő és a Katonai Tanács (Military Staff Committee, MSC) alapításának politikai keretdokumentumáról. Az Afrikai Készenléti Erőt békefenntartó műveletekben, megfigyelő és ellenőrző missziókban, egyéb típusú békétámogató műveletekben, konfliktusok átterjedésének megelőzésében a szomszédos területekre vagy államokra, az erőszak újraéledésének megakadályozásában, béketeremtésben, beleértve a konfliktus utáni lefegyverzést és leszerelést, humanitárius segítségnyújtásban, a konfliktushelyzetekben és a természeti katasztrófák esetén gyors bevethetőségre készítik fel. Lásd Petrus de Kock: African standby force to bring security? March 22, (<http://www.geopoliticalmonitor.com/afican-standby-force-to-bring-security-1> 2010 megnyitva 2010. november)

hosszú távú előrelátással, kollektív bölcsességgel és felhalmozott tapasztalatokkal rendelkezik, az afrikai kontinensen belüli és a nemzetközi információcsere, valamint a kölcsönhatások új, hatékony segítséget nyújtanak.

Hosszú és rögzös az út a sikerig. Legfontosabb kihívás és feladat az, hogy az Afrikai Unió ismerje el és fogadja el a kontinens katonai felsőoktatási intézményeit tömörítő szervezet helyét, szerepét és fontosságát a kontinens békéjének megteremtésében.

Az Afrikai Akadémiaparancsnoki Konferencia küldetése, szerepe és tevékenysége azért meghatározó, mert a legfontosabb vezérlő gondolata az, hogy Afrika problémáira, afrikai megoldást kell találni.

Felhasznált irodalom

- Conference of Commandants 21–22 April 2008 NATO Defense College, Conference Report, Supporting a Comprehensive Approach to Security – the role of Education, Rome, 8 p.
- 1st African Conference of Commandants (ACoC) 05–09 November 2007, Conceptual Programme for the 1st ACoC, Pretoria, 4 p.
- 2nd African Conference of Commandants Accra–Ghana, The African Conference of Commandants Brief, Accra, 2008.3 p.
- 2nd African Conference of Commandants Accra–Ghana, Decisions of the 2nd African Conference of Commandants 27–31 October 2008, Accra, 5 p.
- Report of the 3rd African Conference of Commandants, Cairo (Egypt), 9–13 November 2009, Egyptian Command and Staff College, 41 p.
- Protocol relating to the Establishment of the Peace and Security Council of the African Union
- Policy Framework for the establishment of the African Standby Force and the military staff committee (Part I), Document adopted by the Third Meeting of African Chiefs of Defense Staff, 15–16 May 2003, Addis Ababa, 49 p.
- Policy Framework for the establishment of the African Standby Force and the military staff committee (Part II Annexes), Document adopted by the Third Meeting of African Chiefs of Defense Staff, 15–16 May 2003, Addis Ababa, 62 p.
- Roadmap for the operationalization of the African Standby Force, Addis Ababa, 22–23 March 2005, EXP/AU-RECs/ASF/4(I) 22 p.
- A Vision for the African Stand-by Force?, A Draft Document for Discussion, Second Draft for Bereng Mtinkulu, Addis Ababa 23 September 2005. 16 p.

BESENYŐ J. 2010:Az Afrikai Unió által vezetett misszió (AMIS) tapasztalatai Darfúrban: afrikai problémák afrikai válaszokkal?, Külügyi Szemle, 2010. tavaszpp.92–110.

Final communiqué on the fourth African Conference of Commandants, 1–4 November 2010, Jinja, Uganda, 4 p.

Sanjeev K. Mahajan:

Energy scenario in Western Himalayas of India: a case study

Energy is a concept rather than an actual thing; we say people have energy when they can work or play hard. The manifestation of energy in material terms is ‘fuel’, and these two energy and fuel, tend to be used interchangeably. The concept of power is also often used as if it meant the same as energy (ELLIOT, D. 1997). There is a need to look into pattern that has emerged historically to understand the present pattern of energy.

The history is intended to provide a sense that energy systems have historical momentum and that if we wish to engineer them successfully in the future, we need to understand not only their current function and utilization but also their history and direction in which they are evolving. Our current long-term rise in energy consumption started with the industrial revolution and the use of coal and advances in the ability to make steam engines and steam locomotives were mutually supportive. Later new fossil fuels emerged like gas which allowed cleaner burning power plants and cleaner heating of homes (VANEK, F. M. – ALBRIGHT, L. D. 2008). New transportation modes emerged: first, the road vehicle powered by the internal combustion engine and later the propeller and jet –powered aircraft. Compared to coal, these new resources benefitted air quality but also accelerated the extraction of fossil fuels, setting up the eventual rise of CO₂ concentration in the atmosphere. Nuclear power released as from fossil fuel resources and electricity was provided to us without harmful air pollutants. Renewable energy technologies became more advanced as concerns arose about negative by-products from both fossil and nuclear technologies. Because of an unprecedented increase in size of human population and an equally growing world per capita energy consumption value, there are serious and critical challenges to be met before us. Thus, two grand transition – industrialization and urbanization – have made possible far-reaching structural changes in employment, the spatial division of labour and intercontinental trade. These are associated with modernizing traditional economic and social structures.

In the coming decade’s global development will confront mankind with unprecedented challenges: climate change, a population growth far behind Earth’s present capacity, the global striving for prosperity and increasing demands for energy and water. These are the core problems the world is facing but the energy sector holds the key in accelerating the economic growth. Economic growth and the living standards depend upon the availability of adequate and reliable power at an affordable price. The dynamics of industrial growth can be effectively sustained through the achievement of adequate and reliable of commercial energy. The most significant source can be easily accepted as electricity. Hen-

ce, the development of effective energy forms like electricity holds the key to rapid industrial economic development.

The energy sector holds the key in the acceleration of the economic growth of India. As the development of Indian energy sector has been constrained by capital, technology, environment and security issues arising out of internal and external consequences, the challenge can be met only if India achieves the Prime Minister, Dr.Manmohan Singh's cherished goal of reaching double digit growth rate from the current threshold of about 8 to 9 percent. India ranks sixth in the world in total energy consumption and needs to accelerate the development of the energy consumption and needs to accelerate the development of the sector to meet its growth aspirations. The country, though rich in coal and abundantly endowed with renewable energy in the form of solar, wind, hydro and bio-energy has very small hydrocarbon reserves (0.4 % of the world's reserve). India, like many other developing countries, is a net importer of energy, more than 25 percent of primary energy needs being met through imports mainly in the form of crude oil and natural gas. The rising oil import bill has been the focus of serious concerns due to the pressure it has placed on scarce foreign exchange resources and is also largely responsible for energy supply shortages. The sub-optimal consumption of commercial energy adversely affects the productive sectors, which in turn hampers economic growth (RAGHURAMAN, V. – GHOSH, S. 2003).

Objectives of the study

In this article, an attempt was made to study the energy scenario in the Western Himalayas. The northern side of Western Himalayas includes the following states viz. Himachal Pradesh, Jammu and Kashmir, Utrakhhand and Sikkim. However, the thrust of the article was to study the scenario in Himachal Pradesh as the state has about one-fourth of the total hydel potential of the country and as a result it can play an important role in the nation's economy. This vast hydel potential available in the state is a precious resource and has invited utmost priority from the State Government to optimally exploit the same for speedy economic growth. The article was divided into two parts for a better understanding. The first part deals with the overall scenario at the national level and the second part, an attempt in the state of Himachal Pradesh. In this part, the focus is on hydro power as the state has abundant resource available with it. If exploited. If exploited properly, it can fulfil the need of the entire nation.

Section I

In this section, an attempt has been made to highlight the importance and status of energy in India. According to Section 2(h) of the of the Energy Conservation Act 2001,

'Energy' means any form of energy derived from fossil fuels, nuclear substances or materials, hydro-electricity and includes electrical energy or electricity generated from renewable sources of energy or biomass connected to the grid.

About 20 percent of the world's energy is generated from coal and about 60 percent of world's energy is generated from oil and natural gas. It is difficult to imagine our society to function without energy in one or the other form. The 1970s witnessed some important developments in the political economy of oil. The oil-owning countries of the Arab world and Iran took control of the international oil. There was a four-fold hike in oil prices from 1973-1976 (PRASAD, A. R. 1986). Even before the dramatic changes that took place in the world petroleum market in late 1973 and early 1974, the supply of energy products had become a matter of serious concern in India. Fuel shortages, particularly of electrical power shortages, particularly of electrical power and coal, had become one of the chief constraints on production and economic growth. Most of India's energy requirement is met from domestic sources except oil.

About 70 percent of the total consumption of petroleum products is now supplied from imports, chiefly of crude oil. These imports account for between 20 and 25 percent of total consumption of commercial energy use (HENDERSON, P. H. 1983). India covers an area of 328 million hectares, with an estimated population of over a billion with over 25 percent of the population living in urban areas. The country witnessed a fast pace of economic reforms in the 90s. It is very important to perceive in proper perspective the fact that India has 16 percent of the world's total energy resources. Probably it has just around 2 percent. India is well endowed only in respect of coal, albeit of high ash content, accounting for 13 percent of the world's coal resources. However, our oil and gas resources are low at hardly half a percent each of the world's resources (GOPALKRISHNA, M. 2001).

Ever since planning began in the country, roughly 20 percent of the total investment has gone into energy sector. We have an estimated 80,000 HW of hydel potential in the country. Bulk of the potential is in the North Eastern and Himalayan Region while some quantum is available in the central region. A hydel project needs at least 5 by years of serious pre-project planning by way of geological and soil investigation, environmental studies, displacement and rehabilitation matters, cost-benefit exercises etc. The capital cost of hydel projects is high and the gestation period is long but is based on a renewable source. The operational cost is low, maintenance requirements minimal and is an excellent arrangement for peaking support. Therefore, a continuous programme of hydel investigation and execution of projects in time is imperative. Requirements minimal and is an excellent arrangement for peaking support. Therefore, a continuous programme of hydel investigation and execution of projects in time is imperative.

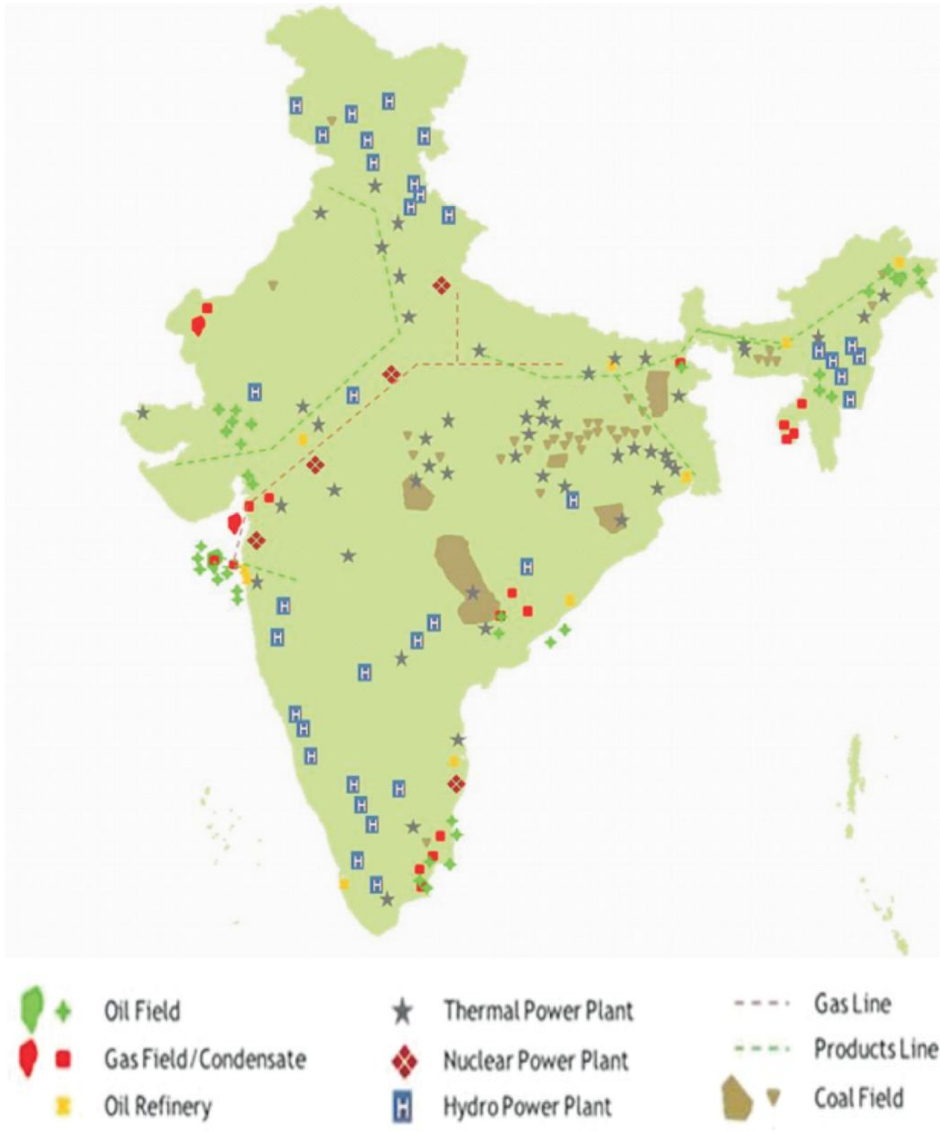

Figure 1. Energy map of India: sources of conventional and renewable energy in India

Table 1. Total Installed Capacity

Sector	MW	% age
State Sector	80,844.12	52.5
Central Sector	51,867.63	34.0
Private Sector	32,124.05	13.5
Total	1,64,835.80	100.0

Fuel	MW	% age
Total Thermal	106,517.98	64.6
Coal	87,943.38	53.3
Gas	17,374.85	10.5
Oil	1199.75	0.9
Hydro (Renewable)	37,328.40	24.7
Nuclear	4,560.00	2.9
RES** (MNRE)	16,429.42	7.7
Total	1,64,835.80	

Renewable Energy Sources (RES) include SHP, BG, BP, U&I and Wind Energy

SHP= Small Hydro Project , BG= Biomass Gasifier , BP= Biomass Power

U & I=Urban & Industrial Waste Power, RES=Renewable Energy Sources

Hence, it concluded that the energy pattern in India consist of thermal power that is 64.6 per cent of the total installed energy capacity in India. Out of this, the major contributor is coal which accounts for 53.3 per cent followed by gas (10.5 per cent) and remaining comes from oil (0.9 per cent). Rest of energy produced from the renewable resources and the majority is contributed by hydro (24.7 per cent) and rest comes from the nuclear and other sources.

The distribution of primary commercial energy resources in India is quite skewed. 70 per cent of the total hydro energy is located in the Northern and North eastern regions, whereas the Eastern region accounts for nearly 70 percent of the total coal reserves in the country. The Southern region, which has only 6 percent of the total coal reserves and 10 percent of the total hydro potential, The distribution of primary commercial energy resources in India is quite skewed. 70 percent of the total hydro potential is located in the Northern and North Eastern as most of the lignite deposits occurring in the country.

It is evident from the above mentioned discussion and facts that the majority of hydro potential is located in northern and north eastern part of the country.

Hence, the focus of my article is on the hydro potential in the western Himalayas. This northern side of western Himalayas consists of Himachal Pradesh, Jammu and Kashmir, Uttarakhand and Sikkim. Out of which, Himachal Pradesh alone has the potential to produce about 25 per cent of the total energy.

Hydro power potentials of the Himalayas

Hence, it can be observed from the above mentioned facts and discussion that the 70 per cent of total hydro potential is located in the Northern and Northeastern regions of the country. Amongst it, western Himalayas are the most important region from this point of view. As mentioned earlier, it consists of states like Himachal Pradesh, Jammu and Kashmir, Uttarakhand and Sikkim.

Section II

It can be observed from the above discussion that the state of Himachal Pradesh has a vast hydro potential.

Profile of Himachal Pradesh

Himachal Pradesh comprises of 30 former princely states and areas ceded by Punjab. It came into being a centrally administered territory on 15th April 1948, eight months after Indian independence. It was declared a state of the Indian Union, with Shimla (formerly Simla, summer residence of the British Viceroys) as its capital on 25th January, 1971. It occupies a hilly and mountains areas of 55, 673 sq kms. in the foothills of the Himalayas.

Its altitudes ranges from 450 meters to 6500 meters above sea level and about 50 percent of the geographical area of the state is snow bounded and remains cut off from the heavily populated areas for most of the years. The population is around 6.7 million (2001), making it one of the smaller Indian states. It is not as industrialized and developed as many other states of the Indian Union.

Power

Economic growth equally depends on availability of adequate and reliable power at an affordable price. The dynamics of industrial growth can be sustained through availability of reliable commercial energy, especially of electricity. In the pre-independence era, power sector as entirely urban based, owned and operated by private companies.

After independence, nearly all these companies were taken over by the respective State Governments and their management was handed over to State Electricity Boards (SEBs) established for this very purpose. Though electricity has been placed in the Concurrent List by the Construction makers but the fact of the matter is that states have greater share in its generation, transmission and distribution. Therefore, the states individually play a very crucial role in effecting institutional and result oriented changes in this globalizes economy.

In Himachal Pradesh the state-electricity board (HPSEB), came into existence in 1971. Power in the State is being generated primarily from hydropower projects as other sources have negligible potential and their contribution to the total installed capacity is very meager. Himachal Pradesh has vast hydroelectric potential. It stands for all the five river basins, namely Yamuna, Sutlej, Beas, Ravi and Chenab. Basin-wise position of potential assessed and exploited is given in *table 2*.

The total hydro power potential in Himachal Pradesh has been identified at 20415-62 megawatt (Mw) as compared to 84044 MW at the national level. It constitutes about 25 percent of or one fourth of India's total hydro power. To explain this huge potential and to give utmost thrust to the development of hydro-power, the state government has framed a four pronged strategy under which projects are to be executed order various management modules that is, in the state sector, joint sector, Private Sector and Central Sector agencies. The idea behind all this to develop Himachal Pradesh as a "Hydro-Power State" of the country and to provide an affordable, reliable and quality power to the consumers and also create employment opportunities for the residents of Himachal Pradesh.

Table 2. Potential Assessed and Actualized

No	Basin	Total assessed potential (MW)	Potential Installed (MW)				
			State Sector	Private Sector	Central Joint Sector	Himurja	Total
1.	Satluj	9866.55	9866.55	300.00	2825.00	1.30	3276.55
2.	Beas	4226.90	226.50	102.00	1496.00	42.05	1866.55
3.	Ravi	2345.25	10.25	0.00	1038.00	11.40	1059.65
4.	Chenab	2251.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0./00
5.	Yamuna	602.52	79.95	0.00	4.00	4.00	215.52
6.	Other small river/rivulets	723.49	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
	Total	20415.62	466.95	402.00	5490.57	58.75	6418.27

Source: Government of Himachal Pradesh (2009) Draft Annual Plan 2009-10

Table also reflects the public privates participation to harness and commission hydro power generating capacity. A humble beginning has been made by involving private sector in execution of hydro projects. About 6 percent of the actualized power is produced by the private sector. In order to attract more and more investment, the state government formulated a hydro power policy, 2006.

The salient features of the power policy are as below:

To allot the hydro electric projects to the prospective independent power producers (IPP) for the implementation in the private sector on build, own, operate and transfer (BOOT) basis for the projects of capacity above 5 MW.

The operation period of the projects shall be 40 years from the scheduled commercial operation date (COD) of the projects, where after, the project shall revert to the state government free of cost and free from all encumbrances on “as is where basis is”. The government will get a fixed up front and additional free power. The company shall have to private employment to bonafide Himachalis not less than 70 percent of the total employees/offices/executives.

Keeping in mind the above mentioned information the state has the distinction of becoming first hill state to achieve 100 per cent electrification of its census villages. It has the distinction also of installation of a power house at the highest altitude in the world, highest house hold coverage ratio and above all the more minimum tariff and cost per unit generation in the country.

Challenges

The abundance of water resources in Himachal Pradesh has led to hydro being a popular energy resource. In Himachal Pradesh, still large, medium and small sites are available which could be developed. But environmental and social concerns, together with large costs, long construction period, make these projects difficult. Besides this, there are other major challenges which must be addressed before going for these projects.

Impact on environment

Hydroelectric projects do create environmental issues emanating from sub-mergence of large areas also involving forest. Response of the government: The Govt. of India has a comprehensive legislation on environmental issues and based on this legislation, there are well laid down principles and guidelines. Environment Impact Assessment studies when properly carried out throw up the tasks to be undertaken by the project development agencies.

Rehabilitation & Resettlement (R&R) of Project

Affected People (PAP) is another major issue affecting the smooth execution of hydroelectric projects particularly where in submergence areas, the number of project affected people are large.

Another issue of concern is in relation to safety of dams. In view of complexity in development of Hydroelectric projects, particularly large ones, emanating from dam height, submergence, ramification of submergence, dam safety, drinking water schemes, irrigation, infrastructure etc

Communication with press, media and people at large to reduce the communication gaps on merits of hydro-projects and on mitigatory measures is another area of challenge which is being addressed. This also needs to be taken up appropriately at global level.

Last but not the least, is the stress on people's participation in resolving local issues with the concerned authorities.

References:

- ELLIOT, D. 1997: Energy, Society and Environment, Routledge, New York, US
- VANEK, F. M. – ALBRIGHT, L. D. 2008: Energy systems Engineering:evaluation and Implementation,The Mc-Graw hill Companies, Inc., US
- RAGHURAMAN, V. – GHOSH, S. 2003: "Indo-US Cooperation in Energy – Indian Perspectives, A Policy Paper" prepared by Atlantic Council of The United States and Confederations of Industry, India
- PRASAD, A. R. 1986: Coal Industry of India, Patel Enterprises, New Delhi
- HENDERSON, P. H. 1983: "Energy Problem and World Economic Development" in edited book by K.N Subramanya , India's Energy Problems, deep and deep Publications, New Delhi
- GOPALKRISHNA, M. 2001: "Energy Scenario and The Indian Economy" in edited book by B. Satyanarayan, Growth, Industrial and New Economic Reforms in India, Concept Publishing Company, New Delhi

Délkelet-Európa, Balkán, Nyugat-Balkán

Bacsá Beatrix Rita:

Multikulturalizmus a bolgár társadalomban

A multikulturális társadalmak megteremtésére való törekvés nemcsak a nyugat-európai országok számára jelent kihívást, hanem valamennyi, eltérő kulturális vagy vallási gyökerekkel rendelkező etnikai csoportot magába foglaló európai ország számára. A nyugati államok sosem tekintették a Balkánt Európa részének, mivel a kontinens békéjére, a kialakított egyensúly fenntartására folyamatos fenyegetettséget jelentető gócpontnak vélték. Ezt igazolta pl. az 1885-ös szerb–bolgár háború, az 1912-es és 1913-as balkáni háború, Ferdinánd szarajevói meggyilkolása 1914-ben, vagy a mai balkáni helyzetet kialakító 1991-es háború. A XX. század végén jelentkező gazdasági válság és a Balkánon folyó háború jelentős mértékű kivándorlási hullámot idézett elő a térségben – ekkor hagyták el több százezren Bulgáriát is –, mely az államalkotó nemzetek és kisebbségek sorsának alakulását, az itt élő népek életét meghatározta és meghatározza a jövőben is. Bulgária EU-tagsága a XXI. századi Európa stratégiai lépéseként tartható számon, mivel csatlakozásával megteremtődött a közvetlen kontinentális kapcsolat az Unió és Görögország között, valamint a bolgár tagság segítségével az EU közvetlen földrajzi érintkezési határt létesített azzal a Törökországgal, amellyel folyamatban vannak a csatlakozási tárgyalások.

Kisebbségi kérdések a bolgár történelmi alkotmányokban

A mai bulgáriai kisebbségekkel szembeni előítéletek és etnikai konfliktusok a múltban gyökereznek. Az 1878-as tarnovói alkotmány figyelembe vette a törökök vallási érdekeit, a muzulmán vallási intézmények finanszírozását pedig az állam magára vállalta. Az 1947. december 4-én elfogadott alkotmány leszögezte, hogy a bolgár nyelv tanulása kötelező az iskolákban, de a nemzeti kisebbségeknek joguk van ahhoz, hogy anyanyelvükön tanuljanak, fejlesszék anyanyelvüket és nemzeti kultúrájukat. A bolgár kisebbségi politikát a kommunizmus idején két részre lehetett bontani. Az első időszakban az egyetemeken kommunista török, vagy a Szovjetunióból érkező azeri professzorok oktattak török nyelven irodalmat, történelmet, filozófiát, fizikát és matematikát, míg a korszak második felében a Bolgár Kommunista Párt 1956 áprilisában – Todor Zsivkov hatalomra jutásával – szakított a sztálini kisebbségi politikával. Kijelentették, hogy a bulgáriai törökök a bolgár nemzet elidegeníthetetlen részei. Zsivkov 1958-ban meghirdette a nacionalizmus és a vallási fanatizmus elleni harcot, ami a valóságban a török nyelvű sajtó és okta-

tás megszűnését jelentette. Ez részben a nemzetiségek létének egyszerű tagadását jelentette, részben pedig a bolgárul beszélő és bolgár kultúrájú egységes szocialista nemzet megteremtését.

Az 1971-es alkotmány már csak két kisebbséget, a zsidókat és az örményeket ismerte el, míg a többieket nem bolgár eredetű polgároknak tekintették. A Bolgár Kommunista Párt 1977-es kongresszusán Zsivkov kijelentette – miután ugyanebben az évben hozzájárult 66 ezer török kivándorlásához –, hogy az ország gyakorlatilag homogén, és törölték az alkotmányból az etnikai kisebbség kifejezést. A menekülni akaró törököknek kezdetben engedélyezték a kivándorlást, majd 1977 után a kivándorlás minden formáját megszüntették és nagyfokú asszimilációba kezdtek. Az asszimiláció egyik módja a török nevek bolgárosítása volt, majd tiltani kezdték a népviseletben történő megjelenést és szokásaik ápolását, továbbá a török nyelv használatát nyilvános helyen. 1989-ben az akkori kormány a világútlevel bevezetésével elősegítette a „Nagy Kirándulás” néven elhíresült folyamatot, melynek következtében 300–350 ezer ember hagyta el Bulgáriát és távozott Törökországba. Zsivkov halála után a diszkriminatív rendelkezéseket visszavonták, és a kivándorlók közül több mint 150 ezren tértek vissza Bulgáriába.

Az 1991-ben elfogadott alkotmány biztosítja az egyéni emberi jogokat, a nemek, a származás, a vallási hovatartozás, az oktatás, a személyes meggyőződés, a politikai elkötelezettség, az egyéni vagy társadalmi helyzet alapján történő egyenlőséget, továbbá az ezek alapján történő hátrányos megkülönböztetés tilalmát. Alkotmányos szinten kimondják továbbá a lelkiismereti és vallásszabadságot is, valamint tiltják az etnikai alapon történő pártok létesítését, vallási intézmények politikai célokra való felhasználását, és az autonóm területi egységek létrehozását. Az 1991-es bolgár alkotmány csak „nem bolgár anyanyelvű állampolgárokat” ismer, etnikai kisebbségi csoportokat nem említ, és ez számtalan jog gyakorlását akadályozza. 1999-ig nem ismerték el, hogy vannak az ország területén kisebbségek, és vannak olyan etnikai csoportok, amelyek a mai napig nem rendelkeznek azzal az alapvető joggal, hogy etnikai alapon definiálhassák magukat (BERND, R2008).

Aktuális kisebbségpolitikai kérdések

A jelenlegi bolgár alkotmány nem ismeri el a kisebbségi létet, azonban az országban élő etnikumok körül kimondva vagy kimondatlanul, de társadalmi feszültségek keletkeztek. A rendszerváltás óta eltel 20 év alatt egyik párt sem mert szembeszállni a közhangulattal, mely a kollektív kisebbségi jogok kiterjesztésének a legfőbb akadályát jelenti.

Bulgária kevesebb, mint 8 milliós lakosságának közel 84%-a bolgárnak, 9,4%-a töröknek, 4,7%-a romának vallja magát,⁸ de kisebb számban élnek itt pomákok, macedónok, tatárok,

⁸ Central and South-Eastern Europe 2007, Edition Routledge Taylor&Francis Group London and New

örmények, görögök, vlahok, karakacsányok, albánok, oroszok stb. is. Bulgáriával kapcsolatban három nagy történelmi kisebbséget kell megemlíteni, a muzulmán törököket, a bolgár nyelvű és eredetű, de valamikor az iszlám hitre áttért pomákokat és a macedónokat.

Törökök

Az 1992-es népszámlálási adatok szerint a török közösség tagjainak száma 800 ezer volt, míg 2001-re számuk 745 ezerre csökkent. A Törökországba kivándorlók száma az elmúlt években 20 ezer és 50 ezer fő közé tehető, de ezzel egyidejűleg megfigyelhető egy ellentétes tendencia is, mely Bulgária schengeni vízummentességét követően várhatóan tovább fokozódik.

Államközi szinten Bulgária és Törökország viszonya jónak mondható, a két országot érintő problémákra igyekeznek megoldást találni. Bojko Boriszov miniszterelnök ez év januári törökországi látogatásakor ígéretet tett arra, hogy Bulgária lobbizni fog Törökország mielőbbi uniós csatlakozása érdekében, hogy támogatni fogják Törökország demokratikus közeledését Európához, de hozzátette azt is, hogy tekintettel kell lenniük az előcsatlakozási fejezetek jelenlegi állapotára is. A szélsőjobboldali, törökellenes politikájáról híres Ataka párt, amely „Bulgária a bolgároké” jelszóval indult a tavalyi választáson, a roma- és törökellenes megnyilvánulásaival szerzett népszerűséget. Az Ataka kiléptetné Bulgáriát a NATO-ból, csökkentené az Európai Unióval való kereskedést, és visszahódítaná a balkáni ország elveszített piacait: Oroszországot, Szíriát, Vietnámot, és Líbiát. Az Ataka parlamenti képviselői referendum-tervezetet bocsátottak általános vitára Törökország európai uniós tagságának kérdéséről, mivel szerintük a VMRO (Belső Macedóniai Forradalmi Szervezet)– mely parlamenten kívüli párt – meghátrált a kormánnyal folytatott tárgyalásokon. A VMRO ugyanis a nyár folyamán kéthónapos aláírásgyűjtő kampányt folytatott azzal a céllal, hogy több mint 200 ezer támogatást szerezzenek Törökország csatlakozása ellen. Az akció jó fogadtatásra talált a lakosság körében, és a meghirdetett időpont előtt a VMRO-nak 330 ezer aláírást sikerült összegyűjtenie. A VMRO és a kormány közötti tárgyalás során döntés született arról, hogy a bolgár parlament csak akkor fog határozni a referendum megtartásának kérdésében, ha Törökország csatlakozási szerződése ratifikációs stádiumba kerül. Az Ataka elnöke szerint a VMRO képviselői ezzel az egyezséggel becsapták a 330 ezer aláíró, ők azonban nem látják akadályát annak, hogy a referendum a törvényben meghatározott időpontban kiírásra kerüljön. Éppen ezért felszólították a köztársasági elnököt a népszavazás időpontjának mielőbbi kiírására, és megfogalmazták az általuk helyesen felteendő kérdést is: „Egyetért-e Ön azzal, hogy Törökország tagja legyen az Európai Uniónak?”.

Egyre szélesebb körben kezd kibontakozni társadalmi vita az országban mélyen gyökerező történelmi sérelmek körül. Egyik oldalról az etnikai ellentétek, másik oldalról pedig a gazdasági érdekek és határokon átívelő együttműködések jelzik a törésvonalakat. Törökország EU csatlakozása mellett két párt áll ki jelenleg Bulgáriában. A hivatalosan nem, de köztudottan etnikai alapon létrehozott DPS török kisebbségi párt, és a Bolgár Szocialista Párt (BSP). A két párt együtt jelenleg a lakosság egyharmadának támogatását élvezi. Minden jobboldali párt (Kék Koalíció; Ataka; VMRO; RSZZ) – a kormányzó GERB kivételével –, nyíltan ellenzi a csatlakozást. A kormánypárt óvatos nyilatkozatokra törekszik az eltérő politikai és gazdasági érdekek között, ugyanakkor nem hivatalos álláspontja egybeesik a többi jobboldali párt véleményével. A GERB-en belül a miniszterek sem tehetnek törökellenes megjegyzéseket, melyet mi sem bizonyít jobban, mint az a határozott kormányfői figyelmeztetés, amelyet Bozsidar Dimitrov kapott – a határon túl élő bolgárokért felelős tárca nélküli miniszter – a török csatlakozási feltételeket is érintő nyilvános beszédét követően. Dimitrov milliárdos anyagi kárpótlási igényt fogalmazott meg Törökországgal szemben az első világháborút megelőző kitelepítések okán, melynek nem teljesítése esetére kilátásba helyezte a török EU-csatlakozás megakadályozását. Az ügyben bolgár–török kormányközi vizsgálóbizottságot állítottak fel, és a kijelentésre reagálva a török külügyminiszter elmondta, hogy a bolgárok nem nyújtottak be hivatalos igényt a kitelepített bolgárok ügyében, majd hozzátette, hogy a kérdést csak akkor lehet objektíven vizsgálni, ha a későbbi, Bulgáriából érkező közel kétfélmillió török menekült kárpótlását is mérlegre teszik.

A törökökkel szembeni társadalmi ellenállást erősíti az a gyakran hangoztatott elmélet is, hogy a kisebbségi lét elismerését követően elindulnának az önállósodás útján, majd az autonómia követelése után csatlakozni kívánnak Törökországhoz. A török közösség a bolgár társadalomban részleges autonómiát élvez, bár autonómiája az etnikai identitás, kultúra, oktatás és önkormányzás terén jóval kisebb, mint a Romániában és Szlovákiában élő magyaroké. Jól érzékelhető a társadalmi távolságtartás a magukat törököknek vallók és a bolgárok között, melyre bizonyíték a két közösség közötti házasságok csekély száma is. A legtöbb török egyben muzulmán is, a török települések iskoláiban (Dél- és Északkelet-Bulgária Kardzsali és Razgrad nevű régiói) a török nyelv tantárgyként szerepel, a kulturális intézmények és a média is török nyelven működik. Milka Kodzsabasieva, volt oktatási miniszter-helyettes azért távozott hivatalából, mert elrendelte, hogy az iskolákban vegyék nyilvántartásba a nem szláv gyerekeket, mellyel a törökül tudó tanárok létszámát kívánták meghatározni. A bulgáriai török lakosság gyakran nem veszi figyelembe a szófiai parlament döntéseit, államot alkot az államban, helyi rendeleteket hoz, és szoros kapcsolatot épít ki Törökországgal (IVANOV, 2008). Ezt használja fel az Ataka párt arra, hogy a két legnagyobb létszámú kisebbség – a török és roma – többségbe kerülésének veszélyét hangoztassa az államalkotó bolgár nemzettel szemben. Ez az ijesztgetés érzékenyen érinti a demográfiai hullámvölgygel küzdő bolgár társadalmat. A szocialista érában 1990-re várták az ország 9 milliódik lakosának megszületését, ehelyett a rendszerváltást köve-

tően az ország lakossága 7,7 millió fő alá csökkent. A demográfiai válság enyhítése érdekében Bozsidar Dimitrov tárca nélküli miniszter azt a javaslatot tette, hogy adjanak állampolgárságot annak a több mint félmillió besszarábiai bolgárnak, akik az oszmán elnyomás elől menekültek az egykori Besszarábia ma Ukrajnához és Moldáviához tartozó területére. Körülbelül 250 ezer bolgár nemzetiségű lakója lehet a történelmi Besszarábia Moldáviához, és további 300 ezer Ukrajnához tartozó területein. Eddig 28 ezer besszarábiai bolgár kapott bolgár állampolgárságot, akik közül 20 ezren már le is telepedtek az anyaországban.

Törökország EU csatlakozásával szembeni ellenérzések háttérében a történelmi igazságtalanságok és tragédiák, a Kelet-Trákiában élő bolgár kisebbséget ért vagyonekbobzások, és az iszlamizációtól való félelem áll. Az iszlámmal azonosított terrorizmussal szembeni bolgár titkosszolgálati fellépés szükségességét támasztják alá azok a nyilvánosságot kapott hírek, amelyek több terrorista sejt leleplezéséről és hatástalanításáról számoltak be. Szaid Muutlu, Sirnitza városának hodzsája vezette az Al-Uakf Al-Iszlami bolgár szárnyát, azt az illegális iszlám szervezetet, amely a szalafista iszlám irányzatot követte. A szervezet hosszú távú célja Bulgária iszlám hitre való térítése volt, melyet egy négycsillagos isztambuli szállodából irányítottak szaúd-arábiai és törökországi finanszírozással. Eddig az Al-Uakf Al-Iszlami több, propaganda célból fenntartott bázisát találták meg a hatóságok Pazardzsik, Blagoevgrad, Szófia és Plovdiv városában. A leleplezés során több ezer oldalnyi iratot, vallási témájú irodalmat találtak, több ezer levét, eurót és arab fizetőeszközt, számítógépeket foglaltak le. Az év során több alkotmányellenes, etnikai és vallási alapon létrejött pártot is alapítottak Muzulmán Testvériség, Szent Háború a Hitetlenek Ellen néven, melyeket a feltételezések szerint Törökországból finanszíroztak.

A bolgár elemzők többsége egyetért abban, hogy Törökország jelenleg nincs felkészülve a csatlakozásra, így Bulgáriának sem kell támogatnia Ankara tagságát, de segítenie kell demokratikus, szekuláris és európai orientációját. „Csak addig támogassuk Törökországot, amíg le nem tér a reformok útjáról. Ez európai uniós tagállami kötelezettségünk és ez bolgár érdekünk is egyben” – értékelte a helyzetet Anelija Dimitrova.

Pomákok

A pomákok alkotják a legnagyobb és egyben a legnehezebben azonosítható és kutatható kisebbségi közösséget (CSUKOV, V. 2005). Népszámlálási adatok nem nagyon állnak rendelkezésre a pomákok számát illetően, mert általában más etnikum vagy felekezet csoportjába sorolják őket. Lélekszámukat 70 ezer és 250 ezer fő közé teszik. Ez év szeptemberében a szófiai Statisztikai Hivatal elnöke lemondott posztjáról, mivel a hivatal az interneten kísérleti jelleggel – a jövő évi népszámlálást előkészítendő – közzé tett egy olyan listát, melyen a török és roma etnikumon kívül első ízben szerepeltettek bulgáriai muzulmánokat is kisebbségi csoportként. A közigazgatási apparátus felső szintjén másodszer fordult elő, hogy a kisebbségek körül folyó vita miatt valakit távozásra kértek fel.

Macedónok

A bulgáriai macedónok igen sajátos kisebbségi csoportot alkotnak. „Lázadó” kisebbségnek is nevezhetők (CSUKOV, V. 2005), mert az állammal való állandó összetűzéseken keresztül kísérlik meg identifikációjukat. Az 1992-es népszámlálás szerint 10 ezren vallották magukat macedónnak, míg 9 évvel később e közösség tagjainak száma 5071⁹ főre csökkent. A szomszédos Macedóniával való ellentmondásos történelmi kapcsolatot szem előtt tartva lehet értelmezni a bolgárok viselkedését a macedón kisebbség elismerését illetően. Bulgária ugyan elsőként ismerte el Macedónia függetlenségét, de a mai napig sem ismeri el a macedón nemzet és nyelv létezését. Ez nemcsak megnehezíti a két ország közötti kapcsolatokat, hanem oka lehet a jövőbeni nézeteltéréseknek és vitáknak is. Nikolaj Mladenov bolgár külügyminiszter ez év májusában Macedónia Volt Jugoszláv Köztársaságban tett útja során kijelentette, hogy Bulgáriában nincsen macedón kisebbség, mivel az emberi jogokat alkotmányosan, kollektíven biztosítják. A macedón politikai pártok (OMO-Ilinden-PIRIN és az OMO Ilinden) azt állítják, hogy macedón etnikai identitásukat megkülönböztetés éri a foglalkoztatás, az oktatás és a kulturális élet területén, mivel macedón nyelvet nem tanítanak az oktatási rendszerben. A macedón emberi jogi aktivisták szerint folyamatosan megsértik a bulgáriai macedónok emberi jogait, és nagyon erős csúsztatásnak tartják a bolgár külügyminiszter részéről azt állítani, hogy a bolgár állampolgárok, beleértve azokat is, akik azonosulnak a macedón nemzetiséggel, teljes mértékben élvezik az emberi jogokat Bulgáriában. Bulgária álláspontja szerint a kisebbségekhez tartozó személyek egyéni jogainak és szabadságainak tényleges biztosítása megvalósítja a kisebbségek védelmét.

Romák

A bulgáriai cigányok száma a 1992-es 313 ezerről a 2001-es népszámlálási adatok szerint 330 ezer főre emelkedett, de nagyon valószínű, hogy még ennél is többen vannak, mivel a török és macedón kisebbséghez hasonlóan a bolgár hatóságok a cigányokat is névváltoztatásra, a hivatalos nyelv megtanulására, és ha muzulmánok voltak, akkor hitük elhagyására kényszerítették. Becslések szerint ma Bulgáriában kb. 650 ezer roma él.

A statisztikai adatok szerint a roma lakosság a legkevésbé iskolázott és a munkaerőpiacon a legkevésbé rugalmas társadalmi csoport, életkörülményeik társadalmi elkülönülést (szegregációt) és magas bűnözési arányokat feltételeznek, de egyben ők alkotják a bolgár társadalom legsérülékenyebb csoportját is. Az oktatás igénybevételének tekintetében alkalmazott diszkriminációt konkrét jogszabály tiltja Bulgáriában, ugyanakkor nincs következetes szankciórendszer, a romák külön osztályba történő elkülönítése elsősorban a lakóhely szerinti elkülönülésből ered. A kisebbségi nyelvek oktatása engedélyezett ugyan, de az

⁹ Bernd Rechel: The Bulgarian ethnic model – reality or ideology? *Europe-Asia Studies* 7., 2007, 1205. p.

egyéb tantárgyak kisebbségi nyelven való oktatásáról jóformán még vitát sem hajlandó nyitni a politikai elit az alkotmányra való hivatkozással (KRASZTEVA, A. 2005).

A bolgár és román roma kivándorlók áradata miatt meghíusult a 2011. január elsejére tervezett schengeni-övezetbe történő csatlakozás. A hazatoloncolt romák egy átlagos napon 20 eurót gyűjtöttek össze a nyugat-európai utcákon, és a férfiak fémgyűjtéséből – mely a francia vasúttársaság szerint többnyire az ő vezetőkeikből származik – kb. ugyanennyit szedtek össze. Ez családonként átlag 320 ezer forintot jelentett havonta, melyet kiegészített még a befogadó állam által nyújtott segély. A bolgár lakosság zöme biztos abban, hogy a Bulgáriába visszaküldött romák többsége tovább fog vándorolni a jobb megélhetés reményében, de ezúttal inkább Spanyolország lesz a célpont.

A bolgár álláspont

Bulgária hivatalos álláspontja szerint megvalósult a kisebbségi jogok hatékony védelme, az általános emberi jogok tiszteletben tartása, az egyenlő bánásmód és az oktatás biztosítása mindenki számára. A szociális szolgáltatások és az egészségügyi ellátás kiterjesztése, a társadalom sérülékenyebb csoportjainak felemelkedése, azaz az emberi jogok és a fenntartható emberi fejlődés kiteljesítése. Kidolgozták az egyes etnikumokra vonatkozó ún. „Bolgár etnikai modell”-t¹⁰, mely egyensúlyt biztosít a kisebbségek civil társadalomba történő integrálásának elve és azon elv között, hogy védelmezik az etnikai, vallási és nyelvi identitást. A „Bolgár etnikai modell” sajátossága a vallási tolerancia és a magas szintű nyitottság. Ezzel a Modellrel szemben nemcsak a nemzetközi kisebbségvédelmi szervezeteknek vannak fenntartásaik, hanem a roma kisebbség vezetőinek is, akik szerint ez a Modell csak a törökökre alkalmazható (MITEV, P. E. 2005). A „Bolgár etnikai modell” politikai retorikának, ideológiának és propagandának tekinthető mindaddig, amíg az iskolai tananyagokból hiányoznak a bulgáriai kisebbségek, a kisebbségi kultúrák oktatása, a kisebbségekkel szembeni toleranciára és megértésre nevelés. A Modell célja valójában az lehet, hogy a törökök részt vehessenek a politikai életben, nemzetközi szinten pedig azt tükrözi, hogy a kisebbségek jól integráltak a bolgár társadalomba, a velük való együttélés és az etnikumokat érintő tolerancia magas szinten áll (BERND, R. 2008).

A bolgár kisebbségpolitika az EU csatlakozást követő 3 év alatt még felszínesebbé vált. Az EU-nak nincs egy egységes, minden tagjára kötelező érvényű kisebbségvédelmi normatívája, így az EU-intézményeknek nem áll módjukban a kisebbségvédelem ellenőrzése és annak elmaradása miatti esetleges szankcionálás. A jelenlegi bolgár kormány számára a legnagyobb problémát a török párt jelenti, a macedónok létét továbbra is megkérdőjelezi, a roma kérdésben pedig egy újabb kiskapu nyílt meg előttük azzal, hogy Kanada ismét jelezte befogadó készségét a bevándorlókat érintően.

¹⁰ Bernd Rechel: Ethnic Diversity in Bulgaria: Institutional Arrangements and Domestic Discourse pp. 339 -341.

Felhasznált irodalom

- BERND, R. 2007: The „Bulgarian ethnic model”– reality or ideology? – *Europe–Asia Studies* 7., 2007, pp. 1201–1215.
- BERND, R. 2008: Ethnic diversity in Bulgaria. – *Nationalities Papers* 2., 2008, pp. 331–350.
- BERND, R. 2008: What has limited the EU's impact on minority rights in accession countries? – *East European Politics and Societies* 1., 2008, pp. 171–191.
- CSUKOV, V. 2005: A bulgáriai kisebbségek magatartás szerinti osztályozása és egymásra utaltsága – *Korunk folyóirat*, 2005,
- GLADMAN, I. (szerk.) 2007: *Bulgaria In: Central and South-Eastern Europe*, Routledge Taylor&Francis Group, London and New York, 2007, 138 p.
- KÖKSAL, Y. 2006: Minority Policies in Bulgaria and Turkey: The Struggle to Define a Nation – *Southeast European and Black Sea Studies* Vol. 6, No. 4, December 2006, pp. 501–521.
- Кръстева, А. 2005: Българската етническа политика. – In: *От етничност към миграция*. София, Нов български университет, 2005, pp. 30–59.
- Митев, П. Е. 2005: Българският етнически модел – проблематизирано постижение на обединяваща се Европа. – In: *Етническото многообразие в обединяваща се Европа*. София, 2005, pp. 5–25.
- NEUBURGER, M. 2004: *The Orient within: Muslim minorities and the negotiation of nationhood in modern Bulgaria*. – Cornell University Press XV, Ithaca; London, 2004, 223 p.
- РÉК, М. 2007: Bulgária első éve az Európai Unióban – In: *Európai Tükör* 2008/3, pp. 27–35.
- <http://www.nsi.bg>

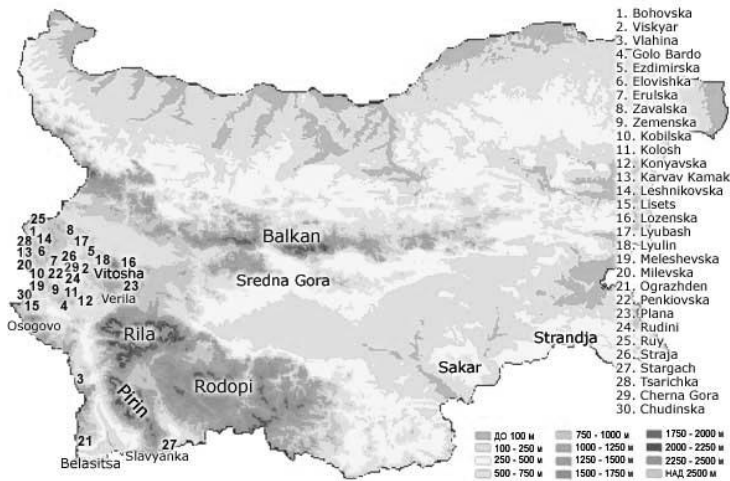
Uzunova Liana:

Rodope etnikai vegyes területek problémája

„Annak ellenére, hogy a mai hibetetlenül gyors hírközlés segítségével a világ egyre nemzetközivé válik, kulturális vonatkozásban a nacionalizmus idejében élünk. Minden nép, mint a közös világtér egy kisebb vagy nagyobb eleme, nemzeti egyesüléshez és függetlenséghez igyekszik. Semelyik nép nem kívánja az emberi egyetemes kulturális közösség érdekében saját nemzeti jellegét elveszíteni.” (BATAKLIEV, 1941/9)

Bevezetés

Rodope Bulgária legterjedelmesebb hegysége és különleges helyet foglal el a hegyeink között. Az országot Görögországtól (493 km) és Törökországtól (259 km) elválasztó határának egyik része a Rodope-hegységen vonul át, Nyugatra magas Pirinnel (2914 m) és Rilával (2925 m), keletre a Fekete-tenger felé haladó Szakar és Sztrandzsa hegységekkel határos (1. ábra).

1. ábra Bulgária hegységei (Forrás: Journey Bulgaria, 2010)

Éghajlata szerint – átmeneti, természetföldrajzi, települési, kulturális, nyelvi és gazdasági szempontból azonban önálló térséget képez. Emberföldrajzi szempontból nagyon fontos a földrajz-politikai helyzete, mint határ. Ehhez hozzájárul a lakosság összetétele, mert az egynemzetiségű lakosság két szomszéd állam esetében erősen egyikének érdekeit szolgálja.

A XX. század elején, Bataklijev professzor szerint „Nehéz olyan határt találni, amely megfelel minden feltételnek, főleg Európában, ahol minden állam bonyolult múlttal rendelkezik, ahol a nagy háború és a párizsi békeszerződések után aléértékelődött sok érték, és ahol a politikai határ csak matematikai vonal, ezért szinte általános a meggyőződés, hogy a jó határ egy relatív fogalom. Nem hiába a híres német politikai földrajzos Karl Haushofer mondja, hogy a legjobb határ ott húzódik, ahol nincsenek emberek” (BATAKLIJEV, I. 1932).

Rodope hegység már az Első és a Második Bolgár Cárság idejében nagy határ-, valamint nemzet egyesítési szerepet játszott. A rodopei határ történelmi fejlődését követve észrevehető, hogy az hol az északi oldalán, amikor a bizánciaknak kedvezett és a Marica-folyóhoz könnyű ereszkedést biztosított, hol a déli oldalán húzódott, és így a bolgárok könnyen elérték az Égei-tenger partjait, ami vonzónak bizonyult a későbbi időkben is.

Az előadás célja felmérni azt, hogy milyen jellegű a Rodope etnikai vegyes területek problémája. Miben változott meg a helyzet az elmúlt évszázadok folyamán és mennyire súlyosbította az a tény, hogy évszázadokon keresztül csak szemléltük az ott zajló folyamatokat, engedték a különböző helyi hatalmak egyik, vagy másik végletbe való irányítását, és félelemtől megbénulva, kifogás nélkül elsajátítottuk a propaganda szerinti viselkedésmódot és elfogult szemléletet az ott élő keresztény-bolgárok, muzulmán-bolgárok és törökök iránt, valamint hogyan lehet segíteni a probléma megoldásán.

Rodope, mint etnikai vegyes terület a múltban

A középkorban az Égei-tenger völgyében még tömör bolgár lakosság élt. Nikola Sztanev tanúsága szerint Bertrandon Brokier utazó lovag 1433-ban Plovdivban járva írta, hogy a lakossága nagyobb része bolgár volt. 150 évvel később, egy Gerlan nevű, 1578-ban Plovdivon keresztül utazó szavai szerint a városban 250 görög házat talált, minden más – török volt (STANEV, N. 1935). A Marica folyó völgyén húzódott az egyik Közép-Európából Konstantinápolyba vezető legfontosabb út, aktívabb volt a gazdasági kapcsolat is az Égei-tenger völgye és Rodope között. Ez „az út okozta Keleti Rodope törökökkel való betelepítését, akik mai napig sűrű tömegben lakják”. (BATAKLIJEV, 1932)

A szultánok balkáni hatalmuk erősítéséhez kisázsiai törököket telepítettek a fontosabb utak és szorosok mellett, stratégiai jelentős helyekre, megindították a balkáni területek gyarmatosítását, Dél- és Kelet-Bulgáriában sűrű török lakosság foglalta el a termékeny földeket (ISHIRKOV, A. 1920). Hegyi Klára a budai vilájet török várkatonaságának származását vizsgálva megállapítja, hogy Trákija Isztambullal és Edirnével; Plovdiv–Drama vonaltól keletre már a 15. század második felében erősen iszlamizálódott és eltörökösödött. Bulgária, amelynek területe nagyjából megegyezik a mai országéval, a Duna-parti sáv nélkül általa kutatót fehervári műsztafízok származási körzetei szerint 1543-ban „a bolgár,

a macedón, a szerb, a hercegovinai és az észak-görög területek iszlamizálódása kisebb mértékű” (HEGYI, K. 1998). Rodope nehéz földrajzi jellegével, szegényes és terméktelen földjével, zord éghajlatával nem volt vonzó a török vezetők számára, így nem gyarmatosították a hegységet török népességgel. Rodope vidéke, kivéve a keleti részét és az északi lejtőit, érintetlen maradt a kolonisták hódító hullámától. Az Oszmán Birodalom állami szervei a hatalmuk megerősítéséhez azonban az elfoglalt területek keresztény lakosságának iszlamizációjához is hozzáfogtak (MARINOV, P. 2009).

A soknemzetiségű Oszmán Birodalomban a 19. századig keveset törődtek az emberek etnikai hovatartozásával, a hatalom vallási alapon érvényesítette az alattvalói besorolását (HEGYI K. 1998; STANEV, N. 1935; ISTORIJA NA BALGARIA 1983).Az igazhitűek gazdasági és szociális prosperitást ígérő jogokkal és lehetőségekkel rendelkeztek, a hitetlenek viszont csak jogtalan tömeget képeztek. A keresztény népesség nagy része gazdasági, adófizetés elkerülési meggondolásból vette át a muzulmán vallást. A vallási hovatartozás határozta meg az adók differenciálódását. A muzulmánok nem fizetnek adót, a török állam szerződéses szolgálatában lévő bolgár keresztény személyek, falvak, községek és még 20 rája csoport mentesült bizonyos adók fizetése alól, a teljesen jogtalan rájára pedig ránehezedett a közel 80 fajta adó (RADUSHEV, E. 1998; PETRINSZKI, I. 2007; STANEV, N. 1935; ISTORIJA NA BALGARIA 1983).

Nyugat Rodope magas hegyi településeiben eleinte „az uralkodók mind külső emberek voltak, törökök, gyámok, általában Konstantinápolyból kinevezett és leginkább Ázsiából érkező emberek” (MARINOV, P. 2009).A tömeges, erőszakos iszlamizálás meggondolandó volt, mivel az Oszmán Birodalom igazgatási rendszere saját török alattvalói vonatkozására sem volt termelő irányítású, hanem az adórendszerre támaszkodott. Nem volt érdeke támogatni és javítani a termelő munka körülményeit, mert az az emberek agyát is működésbe vette volna. A gazdasági rendszer inkább a fogyasztásra és a kereskedelemre koncentrált, amit bizonyítanak a kereskedőknek biztosított előnyök és jogok: szabadon utaztak kereskedni a birodalom egész területén, joguk volt lóra ülni és kardot viselni, a kereskedő lakása érintetlen volt. A bolgár elit XVIII–XIX. században kereskedő volt, amiből szociális előnye is következett. Mivel az uralkodó réteg nem ösztönözte a termelést, de több bevételt igényelt, egyre kiszolgáltatottabb helyzetbe került a jogfosztott termelő réteg.

A régió igazgatása fokozatosan muzulmán-bolgárok kezébe került. Valószínűleg az állandó adminisztratív és vallási megfigyelés, török katonai alakulatok hiányának köszönhetően a teljes bolgár identitás elvesztése nem következett be, a muzulmán bolgárok mai napig is megőrzik az elődjek hagyományait, életmódját és nyelvét, azaz a bolgár identitásukat.

A gyarmatosítás és az iszlamizálás eredményeképpen Rodopében egymás mellett éltek a törökök, a keresztény-bolgárok és a muzulmán-bolgárok vallási problémák nélkül. Nagyobb probléma jelentkezik a muzulmán bolgároknál a hovatartozásukat illetően.

Az elemzett irodalom tanúsítja, hogy bizonytalanságukban némelyek áttértek a török nyelvhez, életmódhoz és hagyományokhoz, ami a nemzetiség változtatását jelentett, mások kitartóan maradtak a bolgár származásuk mellett.

A probléma abból adódik, hogy a XIV–XVIII. században az etnikumot a vallással azonosították. A Balkán-félszigetre átkelő oszmán csapatok etnikum szerinti turkok, törökök, jurukok, vallás szerint muzulmánok voltak. Az emberek tudatában a török és a muzulmán szinonima lett. Az Oszmán Birodalomban élők etnikum szerinti bolgárok, görögök, szerbek, vallásuk szerint keresztények. Ebből alakulhatott ki Bulgáriában az a tudat, hogy aki keresztény – az bolgár, és aki muzulmán – az török. Kényszerhelyzetbe került muzulmán-bolgárok gazdasági állapota, műveltségi szintje és a környezetük hozzáállása nem engedte őket be igazán egyik etnikumba sem. A hatalmát megőrizni igyekvő uralkodó szándékosan is szított vallási konfliktust, sőt gyűlöletet teremtett keresztény és a muzulmán vallású honfitársak között, így végülis Rodopében a jogélvezők és a jogfosztottak, a hóhérok és az áldozatok többnyire ismerték egymást.

Rodope, mint etnikai vegyes terület a napjainkban

Kőszegi Margit kutatása szerint, „a 2001-es népszámlálás időpontjában Bulgária török népessége 28 obstinában alkotott abszolút többséget. Fő településterületük az ország északkeleti régiója, melynek összlakosságán belül 22,5% az itt élő török etnikum részese... Bulgária területén belül a török lakosság a Dél-közép régió déli tartományaiban alkot abszolút többséget; településterületük a déli határ mentén hosszanti irányban húzódik, nyugat felé a Dél-nyugati régióba is átnyúlik. Etnikai tömbjük összefonódik a pomákok településterületével, mely népcsoport aránya a Szmoljan környékiobstinákban meghaladja a török lakosságét. A déli tömbön belül a török etnikum 11 obstinában alkot abszolút többséget” (KŐSZEGI 2008).

A földrajzi adottságok, a bonyolult domborzat, a kedvezőtlen éghajlat és a rendszerváltás előtti politikai körülmények miatt Rodope mai napig is Bulgária egyik legkevésbé fejlett régiója maradt, ami nem segíti a muzulmán-bolgárok (pomákok) integrációját, a hovatarozás meghatározását, így inkább különálló etnikumba kéri a besorolást.

Trák–Rodopei régióban a bolgár népesség csak 14,5%-a él. Nyugati-Rodopében a népesség sűrűsége 30 fő/km² alatt alakul, nagyobb része falvakban él és negatív tendenciát mutat a lakosság természetes reprodukciója. A statisztika szerint országosan a lakosság 86%-a a pravoszláv-keresztény közösséghez tartozik, amely 3792 templommal és kolostorral bír, 13%-a – a muzulmán közösséghez kötődik, amely 993 dzsámival és iszlám főiskolával rendelkezik. Szmoljan megyében, ahol a keresztények négyszer többen vannak, csak 12 pap szolgál, és a 200 hodzsa mellett ez szembetűnő aránytalanság. (SIMOVA, 2010)

A bulgáriai török kisebbség 24%-a él Rodope régióban, az etnikai törökök koncentrációja ma éppen Kardzsali megyében legnagyobb – 65%.

A helyiek fő foglalkozása a dohánytermesztés volt, amely mély válságba került, de az emberek alig tudnak más ágazatokban elhelyezkedni. A lakosság, etno-kulturális arculata és öregedése miatt, igen alacsony műveltségi szintű. Kardzsali megyében. A felsőfokú végzettségűek csak 2,9%-át adják a helyi lakosságnak, a 7 éven felüli analfabéták aránya 7,4%, legmagasabb az országban. A migránsok 60%-a régióon belül mozog, de főleg Plovdivba és nagyobb városokba irányul, ami nem kedvez a régió fejlesztési perspektívájának.

A régió közlekedési infrastruktúrája sem alakult arányosan. A természeti körülmények és a gazdasági fejlődés inkább a közúti hálózat kialakítását ösztönözte, de 81%-a 3. és 4. osztályú, alacsony sűrűségű és rossz minőségű burkolatú utakból áll. A régió nagy városaiban is több helyen az utak 40%-ának állapota rossz (DEMOGRAFSZKA SZITUACIA 2008).

Az említett folyamatok miatt elkerülhetetlenül felmerül a megfelelő képzettségű munkaerő hiánya, amely nélkülözhetetlenül szükséges a társadalmi, kulturális, idegenforgalmi körülmények javításához, a régióba egyre aktívabban csábított vendégek magas szintű kiszolgálásához. Az itt élők problémái egyeznek az ország más régióiban élő bolgárokéval – munkanélküliség, alacsony bérek, rossz egészségügyi szolgáltatás és közlekedés. Azonban a rodopei emberekben jelen van a félelem is, hogy helyi gazdasági, adminisztratív vagy egyéb intézkedésekkel megszüntethetik a vállalkozásukat vagy elveszíthetik a munkahe-lyüket attól függően, hogy keresztény vagy muzulmán vallásúak. A muzulmán-bolgárokat idegen etnikumba kényszerítik, amely önálló etnikum elismerést követel – jogtalanul, mivel nem a bolgár államtól elfoglalt, kompakt idegen nemzetiségű területekről van szó.

Összefoglalás

Számos kutató (GEORGIEV 2010; METODIEV 2006; KARAMFILOVA 2009) osztja azt a véleményt, hogy a Rodopében nem etnikai és vallási, hanem szociális és politikai eredetű problémáról van szó, amelynek nyilvánvalóan ugyanaz a célja – a muzulmánok feszültségben tartása, hogy valami rossz történhet velük. „Foglalkozással rendelkező ember, akinek vallásával nincs probléma, szellemileg szabad ember. Más szemmel is nézhet a világra. Ellenkező esetben fél és befolyásolható” (GEORGIEV 2010).

Most is alig törődve a Rodopében élők etnikai-népi hovatartozásával, politikusok, imámok, külföldi muzulmán prédikátorok, politikai törekvésük érdekében mesterségesen felbujtják a keresztények és a muzulmánok közötti gyűlöletet és a feszültséget. E körülmények között gazdaságilag és vallásilag manipulált muzulmán-bolgárok a mai napig sem tudják meghatározni hovatartozásukat. „Identitástudatuk bizonytalanságát mutatja, hogy településterületükön a vallásukat meghatározni nem tudók létszáma országos viszonylat-

ban rendkívül magas. Lélekszámuk pontosabb meghatározásához ezért figyelembe kell venni a bizonytalankodók számát is” (KŐSZEGI M. 2008). Pedig éppen ez a meghatározás elviheti őket ahhoz a tudathoz, hogy ha „mások” is, ez a másság nem kevésbé értékes. Nem akadályozza az együttélést más etnikumokkal és vallási közösségekkel, nem csak a keresztény vallású ember lehet bolgár és a muzulmán nem feltétlenül kegyetlen hóhér. Ezt a szemléletet, a más vallásúak integrációjának szükségességét, valamint azt hogy a vallás nem határozza meg a nemzetiséget, az egész bolgár társadalommal is el kell fogadtatni.

Jelenleg a muzulmán-bolgárok két össze nem egyeztethető befolyásnak vannak kitéve: hol törökösítésnek, hol keresztényesítésnek. Végül az eredménye az, hogy a fiatalok sem a templomba, sem a dzsámiba nem járnak, két fajta személyi azonosításra szóló papírral rendelkeznek, mintha ez az egyetlen út lenne a vallási és etnikai besorolás áthidalására. A rodopei emberek egy része a szláv nevüket törökre, más része a török nevüket szláv nevekre változtatja. Egy részük méginkább a török nemzetiséghez húz, más részük viszont a muzulmán vallástól visszatér a keresztényhez.

A feldolgozott irodalomból következtethetem arra, hogy egy újabb etnikum kialakítása nem oldaná meg a bolgár muzulmánok hovatartozási problémáját. Sőt, a „mesterséges kisebbségé” való kinyilvánításuk súlyosbíthatná az elszigeteltségüket és eltávolítaná a függetlenségüket. A mai globális világban már egyre érdekeltenebb milyen etnikumhoz tartozik az ember, de bárhovais tartozzon, sokkal erősebb lenne a nemzeti tudata, ha tisztában lenne azzal, hol vannak a gyökerei. Kényszeres név- és vallásváltoztatással ez ma már nem elérhető. „A honfitársaink, akik törököknek vallják magukat, nemzedékek óta bolgárföldön születtek, bolgár állampolgárok voltak, most is azok, és Bulgáriát hazájuknak tartották. Kinek és miért kellett a nevüket, a hagyományaikat, a méltóságukat bántania? Vajon nem a név az, amely hordja az ember múltját és jövőjét, a becsülettel leélt dolgozó élet büszkességét?” – kérdezi Antonina Zheljzkova történész (ZHELJAZKOVA, A. 1989). Mintha válaszolna a kérdésére Evgenija Ivanova szociológus: „A név, valószínűleg, nem fontos, ha nem okoz problémát. Evgenia, vagy Adriana lesz a nevem (amilyen változatot vitattak a szüleim), igazán nem fontos. Akkor lenne, ha az egyikkel alsóbbrendűnek érezném magam. Az alsóbbrendűség azonban asszimilációval nem áthidalható. Szégyannel sem. Kítaszítással, bujkálással vagy „felejtéssel”. Áthidalható – talán – napi kisbárokkal és diszkókkal, ahogy mondta L.H. Doszpatból. És nagyon fokozatosan. Nagyon figyelmesen. Amíg elérjük: „Pomák vagyok. Na és?” (IVANOVA, E.2001)

Az oszmán hatalommal ellentétben, a mai hatalomnak a helyi lakosság, a fiatalok, a munkanélküliek alkotó tehetségét, célirányos oktatását, a szálláshelyek, kiszolgáló objektumok üzemeltetőinek, az idegenvezetők szakmai és műveltségi szintjének emelését kell ösztönöznie. A megszüntetett vagy leépített ipari ágazatok helyett (bányászat, dohánytermesztés), új munkateremtési lehetőségeket kell biztosítani, úgy mint a mezőgazdaság ökológiai-
lag tiszta és a helyben illő ágazatainak, valamint a turizmus különböző alternatív formái-

nak fejlesztése. A közúti infrastruktúrafejlesztése alatt azoknak a 3–4. osztályú utaknak arendbehozását és rendbentartását kell érteni, amelyek elérhetővé tehetik a kulturális és történelmi nevezetességeket ezzel megkönnyítve a helyiek életét. A rendes életkörülmények, a tanulási és munkalehetőségek biztosítása, a műveltség és kompetencia fejlesztéseelvezetheti az embereket ahhoz a belátáshoz, hogy az etnikum koncentrált és nacionalista szemlélet nem szolgálja a keresztény-bolgárok, a muzulmán-bolgárok és a törökök, valamint maga Rodope térség érdekeit.

Egy arab közmondás szerint „a sivatag nem a víz által válik oázissá, hanem az emberek által.” A Rodope is oázissá és egyre jobban látogatott hegységgé válhat az emberei által.

Felhasznált irodalom

- BATAKLIEV, I. 1941:Geografsko edinstvo na balgarskite zemi, „*Izvestija na Balgarskoto Geografsko Druzhestvo*” (1941/9).
- BATAKLIEV, I. 1932: Rodopite, kato politicheska granica,„*Trakijiski sbornik*” (1932/3)
- GEORGIEV, L. 2010: DPS szándékosan szegénynek tartja a szavazóit, „*Tema*” br. 41, 2010. október 18–24.
- ISHIRKOV, A. 1920:„Zapadna Trakija i dogovorot za mir v Neuilly”, *Geografska Biblioteka, Knigoizdatelstvo „Prosveta*”
- HEGYI K. 1998:Etnikum, vallás, iszlamizáció. A budai vilájet várkatonaságának eredete és utánpótlása, A török várkatonaság származása, „*Történelmi Szemle*” 1998. 3–4. szám
- KŐSZEGI M. 2008: Bulgária muzulmán lakossága az ezredfordulón, *Pro Minoritate Folyóirat, 2008 Ősz*
- MARINOV, P. 2009:Ocherci i spomeni za Rodopite,*Varna, LiterNet, ISBN 978-954-304-366-8*
- Osmansko vladichestvo XV–XVIII vek 1983:Isljamat i asimilatorskata politika na osmanskata vlast, *Istorija na Balgaria, T.IV , Sofia, p. 54–61*
- STANEV, N. 1935:Balgaria pod igo, Vazrazhdane i osvobozhdenie 1393–1878, *Izd. St.Atanasov. Sofia*
- RADUSHEV, E. 1998:Demografski i etnoreligiozni procesi v Zapadnite Rodopi prez XV–XVIII v., *Istorichesko badeshte, kn.1, ISSN1311-0144*
- USHEV, E. 1999:Nuzhna e strategija za Belomorieto, v. „*Makedonia*” br.23, 1999.06. 09.
- KŐSZEGI M. 2008: Bulgária muzulmán lakossága az ezredfordulón, *Pro Minoritate, 2008 ősz*

Internetes források

- BULGARIAN MOUNTAINS, –
<http://en.journey.bg/bulgaria/map.php?region=33> (2010. március 29.)
- DEMOGRAFSZKA SZITUACIA 2008, Centralno-Juzsna csaszt –
<http://www.bulreg.hit.bg/zpdn.html> (2010. március 29.)
- IVANOVA, E. 2001: „Balgari’72” – Vazroditelnijat proces v Smoljanski okrag –
<http://www.pomak.eu/board/index.php?topic=2187.0> (2010. október 31.)
- JOURNEY BULGARIA 2010: Bolgár hegységek. –
<http://www.pomak.eu/board/index.php?topic=2187.0> (2010. október 31.)
- KARAMFILOVA, S. 2009: Zhivotat na mladite hora v Rodopite – realnost i iljuzia, *PU „P.Hilendarski” II kurs Politologia*, –
http://omdabg.com/nova_joomla/index.php?option=com_content&view=category&id=52&layout=default&Itemid=128
- METODIEV, K. 2006: Intervju s Antonina Zheljazkova: V Balgaria njama etnichesko, a socialno i politichesko naprezhenie, 2006. április 27. –
<http://www.obshtestvo.net/content/view/77/3/> (2010. október 31.)
- PETRINSZKI, I. 2007: Zabludi i istini za isljama v Jakoruda, v. „Sega”, *March 28, 2007*. –
<http://www.segabg.com/online/article.asp?issueid=2601&ionid=5&id=0002301> (2010. október 31.)
- SIMOVA, A. 2010: Geografia na naselenieto na Balgaria –
<http://www.teenproblem.net/school/s/1605.html> (2010. május 21)
- ZHELJAZKOVA, A. (1989): Otvoreno pismo –
http://www.omda.bg/arhiv/dokumenti_politicheski/antonina.htm (2010. október 31.)

Reményi Péter:

Bosznia-Hercegovina államisága és a Hartshorne-modell¹

Bevezetés

A Balkán számos meg nem oldott politikai földrajzi problémái közül az egyik legjelentősebb Bosznia-Hercegovina jövője, melyet nyugodtan nevezhetünk patthelyzetnek. (Bosnia stalmate...2011) Az állam rendkívül alacsony hatékonysággal működik, egy fore jutó GDP-je a kontinens legalacsonyabbjai között van, a feketegazdaság teljesítménye magas (a hivatalos GDP 35%-a), a munkanélküliség kimagasló (hivatalosan 20%, de a foglalkoztatottak 40%-a a fekete és szürke gazdaságban dolgozik), korrupció és túlméretezett bürokrácia hátráltatja a fejlődést. (World Bank 2005) Mind a stabilitás, mind a fejlődés miatt szükség lenne alapvető reformokra, melyekkel azonban mind a helyi elit, mind a nemzetközi közösség adós.

A többi jugoszláv utódállammal szemben (Koszovó sajátos helyzetét leszámítva), Bosznia függetlensége számos problémával terhelt befejezetlen folyamat. (Pap–Reményi–Végh 2010) Gyakorlatilag protektorátusként működve nélkülözi a stabil államiság számos fontos kritériumát, miközben egyes térségei időről-időre az önálló államiság kérdéseit vetik fel. (Gulyás 2005) Munkánkban a Hartshorne-modell segítségével próbáljuk meg elemezni az állam stabilitását (Hartshorne 1950).

A Hartshorne-modell

Richard Hartshorne, neves amerikai geográfus a 20. század ötvenes éveiben dolgozta ki modelljét, amiben az államot és az állami jegyekkel rendelkező területeket helyezte a vizsgálatok középpontjába. (Hartshorne 1950) A modell fő feladata bemutatni, hogy az állam hogyan tudja integrálni, megszervezni, irányítani az egyes területeit és hogyan képes ezekből egy hatékonyan működő területi entitást létrehozni. (Hartshorne 1950)

Felmerülhet a kérdés, hogy alkalmas-e a 21. században a Hartshorne-modell alapján vizsgálni államokat. A globalizációval (mely a 90-es években még a területiség leértékelődésével, a határok jelentőségének megszűnésével „kecsegtetett”) párhuzamosan napjainkban megfigyelhető a regionális és helyi szintek, azaz a territorialitás jelentőségének növekedése is. Több kutató szerint is a globalizáció nem kérdőjelezi meg a területiség jelentőségét, a politikai földrajzi folyamatokban a tér továbbra is meghatározó eleme marad mindennapjainknak. (Newman 2006)

¹ A kutatást az 'OTKA' 75624 sz. kutatási programja támogatja

A társadalmak hétköznapi működése mind területiséggel rendelkező entitások (államok, régiók, települések) között zajlik. Ezek a hétköznapi élet, a szocializáció keretei, a legerősebb kötődés és identitás is ezekhez kapcsolódik. Ez a jelenség napjainkban tovább erősödik, ahogy a globalizáció egyértelműen pozitív hatásaiba vetett hit csökken és a territoriális államok szerepe a társadalmi-gazdasági folyamatokban nő. A fentiek alapján a hatékony territoriális állam funkcionális modellje a 21. században is alkalmas lehet országok működésének vizsgálatára.

A Hartshorne-modell alapján minden állam hatékony működését és versenyképességét két, egymással ellentétes irányú hatás határozza meg. Az államokat egyben tartó hatásokat centripetális, míg azokat szétfeszítőket centrifugális erőknél nevezte el a szerző. Kompakt földrajzi alak, stabil határok, etnikailag, vallásilag, kulturálisan homogén lakosság, azonos nyelv, kis területi különbségek és az állameszme megléte² a legfontosabb centripetális erők.

A centrifugális erőket a fentiek ellentétéjeként írhatjuk le a legkönnyebben: fragmentált államterület, az államhatárok stabilitásának hiánya, heterogén társadalom, nagy társadalmi különbségek az egyes területek között, az állameszme hiánya. Az 1990-es évek közepén Pap N. kiegészítette a Hartshorne-modellt és a regionális politikát és területfejlesztést is hozzáadta a centripetális erők köréhez. (Pap 2001)

A modell legfőbb kritikája az erősen funkcionális megközelítésben rejlik. Hartshorne az állam legfőbb feladatának az államterület integritásának megőrzését, kialakítását tartotta, mely elképzelés napjainkra már elavultnak tűnhet, helyét legtöbb esetben átvette a társadalmi jólét biztosítása, illetve ezzel kapcsolatos funkciók. Továbbá a modell statikus is (egy adott időpontra vonatkozik), és hiányzik belőle az államok közötti kapcsolatok kérdése. (Taylor–Flint 2000) Az államközi (másképpen külső) tényezőket jelen munkában fontosnak értékeljük, mint később kitérünk rá, a Bosznia-probléma egyik fontos elemének tartjuk.

Etnikai homogenizáció

A boszniai polgárháború³ számos következménye közül az egyik legjelentősebb, a poszt-háborús időszak hétköznapi életlehetőségeit és az ország stabilitását döntően befolyásoló tényező az etnikai homogenizáció. Ennek következtében az ország három meghatározó etnikai csoportjának az esetek nagy részében szinte teljesen elkülönült, szegregált szállásterülete jött létre. A háború előtti mozaikos etnikai térszerkezetet nyugodtan a centripetális erők közé sorolhatjuk, legalábbis a boszniai multi-etnikus környezet esetében, hiszen a

²Az állameszme legtipikusabb esete, amikor egy nemzet alkot egy (nemzet)államot, ahol az eszme az azonos nemzetiségűek egy államban való tömörítése.

³Jugoszlávia felbomlásáról és az azt kísérő háborúkról jelen munkában nem kívánunk szólni. Bővebben magyarul lásd pl. Juhász J. 1997, Mesic 2003, Juhász et al 2000, Juhász et al 2003

homogén etnikai területek hiánya hátráltatja az etnikai alapú területi különállások kialakulását. Ezzel szemben a háború során homogenizálódó területek – melyek közül több közvetlenül szomszédos az anyaországgal és anyanemzettel – erős centrifugális erőkként is értelmezhetők, hiszen az etnoterritoriális szeparatizmus alapját képezhetik.

Az állam felbomlását kísérő háborúk elsődleges célja a nemzeti szállásterületek politikai függetlenségének biztosítása, a nacionalista nemzeti területi igények kielégítése, valamint a birtokolt és a megszerzett területeken a lakosság maximális lojalitásának biztosítása volt. Lévén a térség 1991 előtti etnikai összetétele az öreg kontinensen az egyik legbonyolultabb, legösszetettebb és legmozaikosabb volt, az egyes nemzeti célokat minden esetben csak a másik nemzet céljainak rovására lehetett kielégíteni. (Juhász J. 1997) A térségben ráadásul nagyon kevés olyan terület volt található, ahol valamely etnikum 90% feletti többségben volt, ezáltal homogénnek lett volna nevezhető.

Nem azt állítjuk, hogy Jugoszlávia felbomlása az etnikai feszültségek közvetlen következménye lett volna, sem azt, hogy az egyes etnikumok közötti történelmi gyűlölködés okozta a konfliktust, de az tény, hogy miután a folyamat elindult a fő mozgatórugóvá az etnikai alapú területi hatalom kiépítése vált. Az etnikai és közigazgatási határok egymástól eltérő futása és Bosznia-Hercegovinában az etnikailag homogén területek hiánya, melyek a területi-politikai entitások alapjait képezhették volna, voltak a békés megoldás legfőbb akadályai. Ennek a helyzetnek a megváltoztatása vezetett az etnikai alapú konfliktusokhoz, az etnikai tisztogatásokhoz és az etnikai homogenizációhoz.

A népszámlálási adatok és az ezekből számolt etnikai diverzifikáció⁴ eredményeinek feldolgozása során arra a következtetésre jutottunk, hogy nem elsősorban az egyes etnikumok aránya változott meg a háború hatására a térségben, nem a térség etnikai diverzitása módosult, hanem a térségen belüli településterületük kezdett világosan és egyértelműen elválni egymástól. Ezt igazolja, hogy míg az egykori Jugoszlávia esetében elhanyagolható az etnikai homogenizáció, addig az egyes utódállamok és azon belüli területi egységek szintjén ez esetenként igencsak jelentős.

Annak ellenére, hogy a jelenlegi etnikai összetételről nincs hivatalos népszámlálási adatunk többé-kevésbé biztosan állíthatjuk a különböző becslésekre hivatkozva, hogy az állami szint etnikai diverzitása nem változott drámai mértékben. Az öt százalékpontos homogenizáció megegyezik a Koszovó nélküli Szerbia értékeivel, ahol nem zajlott etnikailag determinált háború.

Az állami szinten kismértékben változó etnikai struktúrák az állam alatti szinteken sokkal jelentősebb mértékben változtak. Bosznia-Hercegovinában az államon belüli elkülönülés végletes és legitimált formája jött léte a daytoni rendezés következtében. A szerbek a

⁴ Az etnikai diverzitási indexről és a posztjugoszláv térség etnikai homogenizációjáról lásd bővebben: Bajmócy 2004 és Reményi 2011c

Szerb Köztársaságban a másik két meghatározó etnikum a föderáció területén él nagy többségben. A föderáció kantonjaiban további homogenizáció figyelhető meg, ami az ország végtelen etnikai szegregációjára utal. (Reményi 2011c)

A homogenizáció következtében a fő etnikumok térbeli elkülönülése végbement az entitások szintjén (szerbek-nem szerbek), a kantonok szintjén (horvátok–bosnyákok a Föderációon belül), vagy községi szinten (szerbek–horvátok–bosnyákok a Föderáció többnemzetiségű kantonjaiban). Ezt a szegregálódott etnikai mintázatot csak kismértékben voltak képesek módosítani a visszatelepülések melynek keretei közt hozzávetőlegesen fél millió menekült és lakhelyét elhagyni kényszerült költözött vissza olyan területre ami nem a saját etnikuma ellenőrzése alatt állt (kisebbségi visszatérés). A félmillió hivatalos visszatérő valójában lényegesen kevesebb tényleges visszaköltözést jelent, ugyanis az esetek jelentős részében a visszatérés csak elméleti, ugyanis az életkörülmények (társadalmi, gazdasági, biztonsági helyzet stb.) nem teszik lehetővé a boldogulást. (Huma 2011)

Köztársaság/entitás/autonóm terület	Az etnikai diverzitási index változása
BOSZNIA-HERCEGOVINA	-0,05
Bosznia-Hercegovina Föderáció	-0,22
Boszniai Szerb Köztársaság	-0,26
HORVÁTORSZÁG	-0,18
MACEDÓNIA	0,02
MONTENEGRÓ	0,11
2008 ELŐTTI SZERBIA (Ószerbia+Vajdaság+Koszovó)	0,01
2008 UTÁNI SZERBIA (Ószerbia+Vajdaság)	-0,05
ÓSZERBIA	-0,04
KOSZOVÓ	-0,13
VAJDASÁG	-0,09
JUGOSZLÁVIA (SZLOVÉNIA nélkül)	-0,003

1. táblázat A Jugoszláv utódállamok és egyéb szubnacionális területi képződmények etnikai diverzitási indexének változása 1991 és a 2000-es évek eleje között (forrás: Reményi 2011c)

Bosznia-Hercegovina jövője a Hartshorne-modell alapján

Centrifugális hatások

Ahogy a fentiekben is írtuk, a független Bosznia-Hercegovina véres polgárháborúban született, melynek nem volt igazi győztese. A háború nem véget ért, hanem a nemzetközi

közösség nyomására felfüggesztésre került, többé-kevésbé az akkori erőviszonyok alapján. Mivel a háború egy nemzetközileg elismert államon belül zajlott és a nemzetközi közösség nem kívánta Bosznia direkt feldarabolását, az egykori harcoló felek egy államban maradtak. Ugyanakkor a háború kiterjedtsége (szinte minden családban van érintett, azaz a teljes boszniai társadalom így vagy úgy érintett a háború által) és az ellenségeskedés során alkalmazott eszközök, az erőszak szintje és megnyilvánulásai (etnikai tisztogatások, tömeggyilkosságok, civilek, nők, gyerekek elleni erőszak) mind a mai napig nehézzé teszik a kiterjedt etnikumközi kooperáció számára megfelelő környezet kialakítását. Ez a sajátos posztháborús társadalmi környezet az egyik legjelentősebb közvetlen centrifugális erő mely az ország destabilizálása irányába hat.

Paradox módon a béke és az azt követő politikai és területi rendezés is növelte a centrifugális erőket. Az extrém módon decentralizált állam – ahol a döntéshozatal legfontosabb szintjei az állami helyett az entitási és a kantonális szintek – egyes területi egységei szinte állami jogosítványokkal rendelkeznek, melyek alapvetően ellentétesek a Hartshorne-i értelemben vett stabil állammal. Továbbá az interetnikus konszenzuskényszer sok esetben szinte ellehetetleníti a központi kormányzat működését bizonyos, az egyes etnikumok egymással ellentétes érdekeit érintő esetekben, melyekből az etnokratikus mintára szerveződő államban meglehetősen sok van. A gyenge központi hatalom és az etnikai alapon szerveződött erős helyi és regionális döntéshozatali jogosítványok komoly centrifugális erőt képeznek.⁵

Az egyik legjelentősebb centrifugális erő, mely az országra hat a lakosság magas etnikai és vallási diverzitása. Hivatalosan (bár 1991 óta nem volt népszámlálás), egyik alkotmányos nemzet sincs abszolút többségben (bár feltehetően a bosnyákok a közeljövőben elérik, ha még nem tették meg, ezt az arányt). Ráadásul a három nagy etnikai csoport tradicionálisan három különböző vallást követ, mely növeli a köztük lévő mentális távolságot.

Kombinálva a korábbi állításainkat, és visszautalva az etnikai homogenizációra, a háború során a három etnikum szállásterületének elkülönülése és a horvát valamint a szerb etnikum egy jelentős részének közvetlenül az anyaország szomszédságában történő koncentrációja, kiegészülve alkotmányban rögzített, kiterjedt helyi döntéshozatali jogosítványokkal szintén centrifugális faktor.

A centrifugális hatások számát növeli, hogy gyakorlatilag hiányzik, illetve nagyon gyenge az etnikai identitástól független erős területi (vagy más) identitás Boszniában⁶. Mivel mind a horvátok, mind a szerbek rendelkeznek (nemzet)állammal a szomszédban, a horvát és szerb boszniaiak Bosznia-Hercegovinához való lojalitása sokszor problémás, melynek

⁵ Az etnokráciáról és az etnokratikus rezsimekről bővebben lásd például: Yftachel–Ghanem 2004, az ország posztdaytoni területi struktúráiról: Reményi 2011a, Pap-Reményi-Végh 2010, Reményi-Végh 2003

⁶ Ezzel a problémával már a Monarchia idején is találkozhatunk, Kállay Benjámín törekvései között szerepelt ennek a kialakítása.

számos hétköznapi megnyilvánulása is tapasztalható (média, szimbolumhasználat, oktatás, stb.).

Részben az etnikumok szegregálódásának következménye, hogy a történetileg kialakult Szarajevó környéki magterület mellett újabb, etnikai alapon szerveződő magterületek vannak kialakulóban. Banja Luka környékén egy szerb magterület született, míg a boszniai horvátok Mostar központtal igyekeznek hasonló centrumot létrehozni. Mindezt etnikai alapon szerveződő intézményalapítások is kísérik (pl. egyetemek, politikai, kulturális és egyéb intézmények), melyek az adott közösség teljes boszniai lakossága számára kívánnak szolgáltatást nyújtani, valamint szimbolikus épületek (vallási szimbólumok és imahelyek) és a közterek szimbolikus elfoglalása (grafittik, feliratok, nemzeti szimbólumok, zászlók stb.). (Reményi 2011a) A magterületek háromszorozódását természetesen segíti a békeszerződésben foglalt alkotmány, mely – a fentiekben már említett módon – lehetővé teszi az etnikumok számára a helyi döntéshozatalt és az ehhez szükséges intézményrendszer létrehozását.

Bosznia-Hercegovina entitásaiiban és kantonjaiban az igazi hatalom az etnokratikus élitek kezében összpontosul. (Juhász A. L. 2008 és Reményi 2011b) Ez azt jelenti, hogy a társadalmi kapcsolatok, a közjavakhoz való hozzáférés, a döntéshozatalban való részvétel, az érdekek érvényesítése és egyáltalán a jólét és siker erősen függ az etnoterritoriális viszonyoktól. Jó példa minderre az oktatás, ahol az egyes etnikumok fiataljai különböző, sokszor egymással ellentétes ismereteket tanulnak történelemből, földrajzból, irodalomból, mely egyértelműen a stabil és egységes állam ellen hat hosszú távon.

Centripetális hatások

A centripetális erők között többnyire kevésbé fontos tényezőket tudunk felsorolni, olyanokat, melyeket az eredeti modellben maga a szerző sem tekintett döntőeknek. (Hartshorne 1950)

Ezek közül az első az állam kedvező, kompakt alakja, mely nélkülözi a geometriai extrémításokat. A viszonylag stabil, hosszú múltra visszatekintő határok (nem feltétlenül államhatárként, hanem adminisztratív egységek határaként és általában nem Bosznia határaként) szintén centripetális tényező. A határok, továbbá, viszonylag erőteljes természetföldrajzi formációkhoz kötődnek (folyók, hegyvonulatok) melyek szintén hozzájárulnak stabilitásukhoz, ugyanakkor a határok stabilitásával kapcsolatos legfontosabb tényezőt, az etnikai határ jelleget nélkülözik. Így, mivel az államhatárok egyes szakaszoktól eltekintve nem etnikai határok, sokkal inkább centrifugális hatásként tarthatók számon.

Mivel a belső területi fejlettségbeli különbségek nem túl nagyok, illetve nem ezek jelentik az ország elsősorú problémáját, akár centripetális erőként is tekinthetünk rájuk.

A centrifugális és centripetális hatások vázlatos áttekintése után könnyen juthatunk arra a következtetésre, hogy a Hartshorne-modell szerint Bosznia-Hercegovinának nem is szabadna léteznie. Természetesen, ahogy Hartshorne is elismeri, attól, hogy a centrifugális hatások számosabbak és jelentősebbek, egy állam még létezhet, de hosszú távon, előbb vagy utóbb, egy belső vagy külső közvetlen hatás következtében könnyen összeomolhat. Mindezek után felmerülhet a kérdés, hogy mi az az erő, mely Boszniát egyben tartja? A választ csak a Hartshorne-modellen kívül találhatjuk meg, elismerve ezáltal is hiányosságait, ugyanis ez nem más, mint a nemzetközi közösség nyomása, segítsége és támogatása, törekvése, hogy Boszniát működőképes állammá tegye.

A külső tényező

A boszniai háborúra tekinthetünk úgy is, mint a boszniai etnikumok végső eszközére az „érdekek érvényesítésében”. (Hajdú 2004) Ezért a szerb és a horvát háborús célok között kiemelkedő jelentőségű volt, hogy etnikailag homogén terület hozzanak létre, melynek az anyaországgal történő kapcsolatát is biztosítsák valamilyen formában, végső soron akár Bosznia-Hercegovina feldarabolásával is. Velük szemben a bosnyákoknak nem volt más választásuk, mint az állam egységének és integritásának a védelme. Számos oka volt, hogy a nemzetközi közösség az állam egységének megőrzése mellett, a bosnyákok védelmében avatkozott be a konfliktusba.

Az első az erkölcsi magyarázat. Ennek kiindulási pontja az a vélemény, hogy a bosnyákok szenvedték a legtöbbet a háború során, ők voltak az agresszió elsősorú áldozatai, így bármiféle felosztása az országnak nem lenne más, mint az etnikai tisztogatásnak és a háborúnak, mint államépítési eszközöknek a legalizálása. Így az államot egyben kell tartani és erőfeszítéseket kell tenni, hogy a korábbi multietnikus struktúrákat helyreállítsák, az együttélés feltételeit megteremtsék.

A második ok a nemzetközi jogban keresendő. A Badinter bizottság állásfoglalása szerint a függetlenné váló államok határainak az egykori közigazgatási határokat kell elismerni. Egyrészt a jugoszláv alkotmány jelentette a hivatkozási alapot, másrészt az *uti possidetis juris* alapelv. (Hoffmann 2007) Azóta az állásfoglalásokat számos igen komoly kritika érte. (Radan 1999)

A nemzetközi közösség támogatásának további alapját jelentette a precedenstől való félelem. Ez alatt mindenek előtt azt értjük, hogy Bosznia-Hercegovina etnikai alapon történő feldarabolása mintául és hivatkozási alapul szolgálhatott volna más etnoterritoriális konfliktustérségek szereplői számára is.

További motivációként tekinthetünk a nemzetközi biztonság kérdéskörére. Ez jelen esetben az állam hipotetikus felosztását követően létrejövő maradék, független Boszniához

kapcsolódik, amely a társadalmi, gazdasági, politikai válságok és a radikalizmus melegágya lehetett volna. A Boszniához kapcsolódó fundamentalistáktól és iszlám szélsőségektől való félelem a 90-es évek közepén, végén jelen volt a nyugati médiában. Ez a potenciális veszélyforrás a nyugati elemzők szerint növekedett volna egy feldarabolás után létrejövő, homogén muszlim lakosságú Boszniában.

A fentiek alapján a nemzetközi közösség nem csak az állam egységének megőrzését tűzte ki célul, hanem a háború utáni újjáépítést, a működőképesség megteremtését és a hatékonyság növelését. Mindennek ellenére a nemzetközi segítséggel magvalósuló államépítés lassan halad Boszniában. A nemzetközi közösségnek azonban nem nagyon van más választása, mint támogatni ezen erőfeszítéseket, ha egyben akarja tartani az államot, egészen addig, amíg a centrifugális erők erősebbek Boszniában mint a centripetálisak. Ez azt is jelenti, hogy a „rendszerbe” a nemzetközi közösségnek folyamatosan energiát (anyagforrások, szakértelem, felügyelet stb.) szükséges fektetnie, hogy egyensúlyban tartsa a centrifugális és centripetális erőket.

Konklúziók

Bosznia-Hercegovina egy olyan állam, melyet a külső erőhatások tartanak egyben, amit a Hartshorne-modell alkalmazásával is igazolni lehet. Szemben Horvátországgal vagy Koszovóval, ahol a többségben lévő etnikum a 90-es és 2000-es évek során etnikai értelemben nagymértékben homogenizálta újonnan függetlenné vált (nemzet)államát, Boszniában ez nem következhetett be, köszönhetően a nagyfokú etnikai diverzitásnak. A nemzetközi közösség beavatkozása befagyasztotta a konfliktust, hozzávetőlegesen az egykori frontvonalak mentén. Ezért szemben a fenti példákkal, ahol a nemzet- és államépítés fokozatosan járul hozzá az állam stabilitásának és a nemzeti/állampolgári identitás és lojalitás megerősítéséhez (oktatáson, kultúrán, szimbólumokon, ünnepeken, médián stb. keresztül), mindent a boszniai befagyott konfliktus status quo-ja nem teszi lehetővé. Az egyes etnikai csoportok így (bár egyazon állam állampolgárai) partikuláris és sokszor egymással ellentétes csoportérdekeik alapján irányítják és rendezik be a háború során és Daytonban megszerzett területeiket.

A fentiek eredménye nem más, mint a Hartshorne-modell által legfontosabbnak tekintett centripetális erő, az állameszme hiánya. Továbbá a centrifugális erők sokkal számosabbak és jelentősebbek, mint a centripetálisak.

Így az állam külső erők (elsősorban az EU) segítségével képes bizonyos fokú stabilitást felmutatni, aminek az ára az EU általi folyamatos energiabefektetés különböző módszerekkel és csatornákon keresztül. Félő azonban, hogy abban a pillanatban, ahogy az energiabefektetés megszűnik anélkül, hogy az állam centripetális erőinek száma és jelentősége meghaladná a centrifugálisakat Bosznia ismét elindul a szétesés útján. Elsőrendű

fontosságú lenne a legfontosabb centrifugális erőnek a kezelése, nevezetesen az etnikumoktól független állameszme megtalálása/felépítése (lásd pl. Svájc), mely békés módon csak az etnikumok közti megértés növelésével, a kevert etnikai területek visszaállításával, az alkotmányos területi különállások lassú felszámolásával, az etnikai/vallási identitás helyére lépő területi/állampolgári identitás megerősítésével érhető el.

Felhasznált irodalom

- BAJMÓCY P. 2004: A nemzetiségi és vallási szerkezet változása Magyarországon a XX. században. in *II. Magyar Földrajzi Konferencia*. Szeged, SZTE Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, 16 p.
- BOSNIA STALEMATE TURNING INTO 'FROZEN CONFLICT' interjú Hido Bišćević-tyel, a Délkelet-Európai reionális Együttműködési Tanács főtitkárával <http://www.euractiv.com/en/enlargement/bosnia-stalemate-turning-frozen-conflict-news-343803>, letöltve: 19-08-2011
- GULYÁS L. 2005: Két régió – Felvidék és Vajdaság sorsa – az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. Budapest, Hazai Térségfejlesztő Rt., pp. 156–58.
- HUMA H. 2000: The Politicisation of Humanitarian Assistance: Refugee and IDP Policy in Bosnia and Herzegovina. *The Journal of Humanitarian Assistance*, 2000. <http://jha.ac/2010/04/26/the-politicisation-of-humanitarian-assistance-refugee-and-idp-policy-in-bosnia-and-herzegovina/> letöltve: 2011-04-07
- HAJDÚ Z. 2004: Bosznia-Hercegovina: államiság és közigazgatási térszervezés. *Balkán Füzetek*, no. 2., pp. 15–31.
- HARTSHORNE R. 1950: The functional approach in political geography. *Annals of the Association of American Geographers*, vol. 40., no. 2. pp. 95–130.
- HOFFMANN T. 2007: Jugoszlávia felbomlása és a népek önrendelkezési joga. in Glatz F. (szerk.), *A Balkán és Magyarország*. Budapest, MTA TKK–Európa Intézet, pp. 103–116.
- JUHÁSZ A. L. 2008: A boszniai gócpont: a folytonosság és átmenet keresztútján. *Külgügyi Szemle*, tavasz, pp. 47–71.
- JUHÁSZ J. 1997: A délszláv háborúk. Napvilág Kiadó, Budapest, 157 p.
- JUHÁSZ J.–MAGYAR I.–TÁLAS P.–VALKI L. 2000: Koszovó. Egy válság anatómiája. Budapest, Osiris, 392 p.
- JUHÁSZ J.–MÁRKUSZ L.–TÁLAS P.–VALKI L. 2003: Kinek a békéje? Háború és béke a volt Jugoszláviában. Budapest, 328 p.
- MESIĆ S. 2003: Jugoszlávia nincs többé. Budapest, 405 p.
- NEWMAN D. 2006: The Resilience of Territorial Conflict in an Era of Globalization, in Kahler, M. and Walter, B. (eds.), *Globalization, Territoriality and Conflict*. Cambridge, Cambridge University Press, pp. 85–110.

- PAP N. 2001: Törésvonalak Dél-Európában. Pécs, PTK TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, pp. 80–83.
- PAP N.–REMÉNYI P.–VÉGH A. 2010: Új állam a Balkánon: a Republika Srpska. *Földrajzi Közlemények*, 134. évf., 3. sz. pp. 313–327
- RADAN P. 1999: Yugoslavias internal borders as international borders: a question of appropriateness. *East European Quarterly*, vol. 33. no. 2. pp. 137–155.
- REMÉNYI P. 2011a: A jugoszláv utódállamok fragmentálódó városhálózata. *Közép-európai Közlemények*, 4. évf., 2. sz. pp. 93–104.
- REMÉNYI P. 2011b: An Emerging Border of an Emerging State? The Case of the IEBL and the Republika Srpska of Bosnia-Herzegovina. *EuroTimes*, no. 11. spring 2011.
- REMÉNYI P. 2011c: Etnikai homogenizáció a volt Jugoszláviában. *Balkán Füzetek Különszám I.* pp. 122–129.
- REMÉNYI P.–VÉGH A. 2003: “Régi, új, legújabb...Állam, etnikai és közigazgatási határok, határmódosulások a volt Jugoszlávia területén”. in Gulyás, L.–Baló, T. (szerk.) *Európai kihívások III. Tudományos Konferencia.* Szeged, pp. 238–242.
- TAYLOR P. J.–FLINT C. 2000: *Political Geography. World economy, nation state and locality.* 4th edition, Harlow, London, New York etc., Prentice Hall, pp. 152–153.
- WORLD BANK 2005: Bosnia and Herzegovina. Country Economic Memorandum. Report No. 29500–BA,
- YIFTACHEL O.–GHANEM A. 2004: Understanding ‘ethnocratic’ regimes: the politics of seizing contested territories. *Political Geography*, no. 23. pp. 647–676.

Gazdasági problematika, világválság, energia, közlekedés

Boros Lajos–Pál Viktor:

A globalizáció és a jövedelemegyenlőtlenségek kapcsolata

Bevezetés

Az egyik leggyakrabban hangoztatott kritika a globalizációval kapcsolatban, hogy a szegényeket még szegényebbé, a gazdagokat pedig még gazdagabbá teszi, míg sokan ennek épp az ellenkezőjét állítják: azaz, hogy a globalizáció segíti a szegénység leküzdését, és hosszabb távon az életesélyek és életkörülmények kiegyenlítődséhez vezet. Tanulmányunkban azt tekintjük át, hogy miként alakultak a globális és egyes esetekben a nemzeteken belüli egyenlőtlenségek az elmúlt évtizedekben, a globalizációs folyamat előrehaladásával.

Globalizáció és egyenlőtlenségek – eltérő álláspontok

A globalizációpárti érvelés alapján a kereskedelem liberalizálása, a szabályozások leépítése és ezekhez kapcsolódóan a nemzetközi pénzügyi és áruáramlásokba való minél erőteljesebb integrálódás a felzárkózás egyetlen útja. Ez ugyanis javítja a versenyképességet és termelékenységet, növeli a nemzeti jövedelmet. A növekvő jövedelemből pedig megvalósítható a szegények felzárkóztatása, valamint a befektetések új munkahelyeket generálnak, amely szintén a jövedelmek növekedéséhez vezet. Ezen álláspont kritikusai viszont gyakran azt hangsúlyozzák, hogy az erőteljesebb integráció elsősorban a kizsákmányolás eszköze, mivel az elmaradott országok erőforrásait megszerelve a gazdagok növelik előnyüket. Emellett szerintük a globalizációval együtt járó dereguláció és liberalizáció növeli a (globális és regionális) egyenlőtlenségeket, illetve fokozza a természeti erőforrások felhasználását, amivel veszélyezteti az emberiség jövőjét és több milliárd ember életminőségét rontja.

A két álláspont közötti vita többek között azért is nehezen dönthető el, mert az elemzésben több lehetséges bizonytalansági tényező is felmerülhet. Ilyen például a szegénység fogalmának eltérő értelmezése. Bár általában az anyagi javakkal való ellátottsághoz kapcsolják a szegénységet, egyes vizsgálatok más dimenziókat is bevonnak, például az egészségüghöz való hozzájutást, a tiszta ivóvízhez jutást, vagy az élelmezési helyzetet.

Az eltérő szempontok pedig szükségszerűen kisebb nagyobb mértékben eltérő képet mutatnak. De a vizsgálatokban használt szegénységi küszöbök is igen gyakran vita tárgyát képezik: érdemes-e globális jövedelmi küszöböket használni, vagy az adott társadalom átlagához viszonyítva érdemes kiszámítani a szegények számát, netán más küszöbérték használata a megoldás (MISTURELLI, F.–HEFFERNAN, C. 2010; PELÁEZ, C. M.–PELÁEZ, C. A. 2008)? Mindezekén túl a globális statisztikákat torzítja a Föld két legnépesebb állama, India és Kína, amelyek gyors gazdasági növekedése némiképp javítja az ott élő szegények helyzetét – így azt tapasztalhatjuk, hogy világszerte valamelyest javul a szegények helyzete. Ugyanakkor a szubzaharai térség államainak lassú gazdasági növekedése és gyors népességnövekedése az egyenlőtlenségek növekedésének irányába hat. Nehéz egyértelműen állást foglalni abban a kérdésben is, hogy egy ország gazdasági nyitottsága, „globalizáltsága” hogyan hat a szegénységre, illetve a jövedelemkülönbségekre. Lehetetlen ugyanis elkülöníteni, a gazdasági nyitottság szegénységre gyakorolt hatását más, a hátrányos helyzetet szintén befolyásoló tényezőktől (pl. természeti adottságok, politikai helyzet, globális folyamatok, nyersanyagárak stb.). Elméletileg a gazdasági növekedés, amelyet a nyitottság okozhat, csökkenti a szegénységet, hiszen növekszik az összjövedelem. Ezt summázza Martin Wolf kijelentése is, miszerint: „A probléma oka nem a túl sok globalizáció, hanem éppenséggel a túl kevés.” (WOLF, M. 2004: xvii).

David Dollar és munkatársai szerint azokban az országokban csökkent a leginkább a szegények száma, amelyek a leginkább „globalizáltak” – azaz leépítették a kereskedelmi és befektetési korlátokat, ezzel erőteljesebben bekapcsolódtak a világgazdaság körforgásába (DOLLAR, D.–KRAAY, A. 2001a; 2001b; DOLLAR, D. 2005).

A fenti megállapítás azt sugallhatja, hogy a szegénység csökkentése elsősorban az egyes államok vezetőin és döntéseiken múlik – pontosabban azon, hogy a piacra hagyják-e a problémák megoldását (OXFAM 2000). De valóban csak rajtuk múlik az, hogy országuk milyen mértékben globalizált? Ez az álláspont talán túlzottan is a nemzeti szintre koncentráll, és elhanyagol más léptékeket, mint például a globális, makroregionális vagy a szubnacionális. Pedig a tapasztalatok szerint az egyes makrorégiók politikai kultúrája, szociálpolitikája is befolyásolja azt, hogy a globalizáltságból adódó növekedés miként hat a szegénységre. Ezt illusztrálja Kelet-Ázsia és Latin-Amerika: előbbi térségben sokkal hatékonyabban fordítják a gazdasági növekedés eredményeit az egyenlőtlenségek mérséklésére (COE, N. M. et al. 2007; OXFAM 2000).

Felhasznált adatok és módszerek

Tanulmányunkban elsősorban a Világbank, az ENSZ Munkaügyi szervezetének (ILO), illetve az egyes országok statisztikai hivatalainak az adatait használtuk, kiegészítve a szakirodalomban fellelhető számításokkal és adatsorokkal. Emellett építettünk a gazdasági válsággal, és a szegénységre, jövedelmekre gyakorolt hatásaival kapcsolatos elemzésekre is.

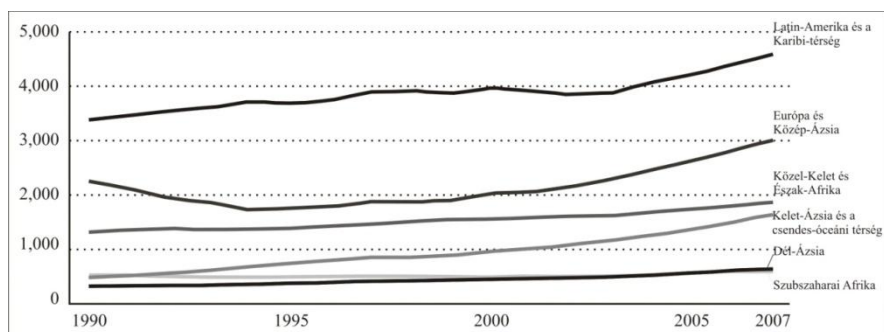
A kapott adatokat egyszerű statisztikai elemzésnek vetettük alá, az eredményeket Microsoft Excel és CorelDraw X3 szoftverekkel ábráztuk.

Az elemzésekben, részben a felhasznált adatforrások kategóriáinak megfelelően a megszokottól némiképp eltérő területi beosztást használtunk. Ezt az is motiválta, hogy a kontinensenkénti ország-csoportosítás egymástól eltérő fejlődési úton mozgó országokat „mosott volna össze”. Így például a gyakran Fekete-Afrikaként is emlegetett szubszaharai térséget mindenképp érdemes külön vizsgálnunk, elkülönítve a többi afrikai államtól, hiszen így erőteljesebben kirajzolódik a térség fokozódó lemaradása.

A jövedelmek különbségei és változásai

A globális jövedelmi különbségek alakulása

Első lépésként az egy főre jutó GDP értékek nagytérségenkénti alakulását (1. ábra) megvizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy bár globálisan folyamatos növekedés volt tapasztalható a válságig, az angolszász szakirodalomban Globális Délként emlegetett térséghez tartozó, elmaradott országok igen eltérő pályát futottak be ebben az időszakban. Különösen feltűnő Afrika, ezen belül a szubszaharai térség egyre nagyobb lemaradása. Ezt azt eredményezte, hogy a különbség az egyes makrorégiók között növekedett: Európa vagy a csendes-óceáni térség fejlődésével szemben Dél-Ázsia és szubszaharai térség országai minimális növekedést mutattak, és a trendek alapján esélyük sincs a felzárkózásra.

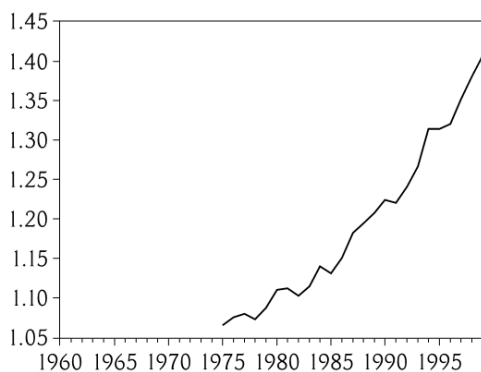

1. ábra Az egy főre jutó GDP alakulása a világ néhány térségében
(Forrás: World Bank 2009)

Hasonló tapasztalatokra juthatunk az országok átlagjövedelme közötti arányok változását vizsgálva is (1. táblázat, 2. ábra). A legszegényebb és leggazdagabb országok közötti különbség folyamatosan növekedett az elmúlt évtizedekben, és különösen felgyorsult a folyamat az 1970-es évektől, a globalizáció hatásainak egyre erőteljesebb érvényesülésével.

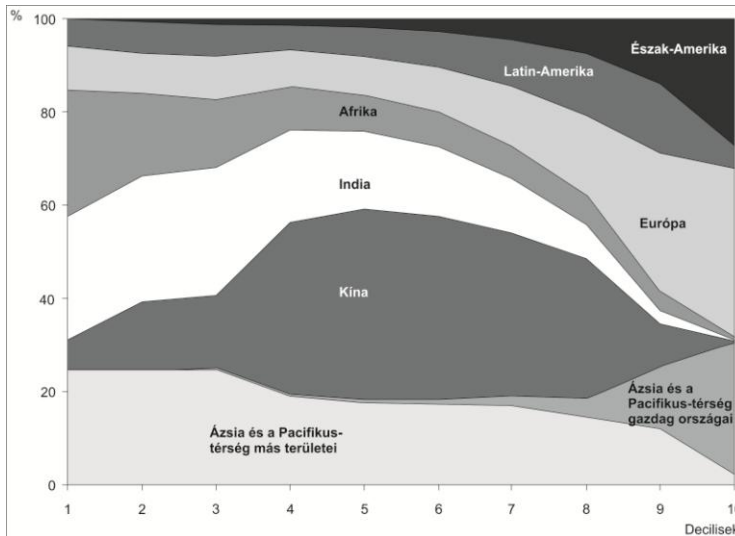
1. táblázat A leggazdagabb és legszegényebb országok közötti jövedelemkülönbség alakulása (POTTER, R. B. et al. 2008 alapján)

Időpont	A leggazdagabb és legszegényebb 20% közé tartozó országok egy főre jutó jövedelmének aránya
1820	3:1
1913	11:1
1960	30:1
1970	32:1
1980	45:1
1990	59:1
2000	70:1

2. ábra A Föld országai közötti jövedelemkülönbségek alakulása az elmúlt évtizedekben (a jövedelmek logaritmusának szórása).
(Forrás: Dutt, A. K.–Mukhopadhyay, K. 2009)

Az országok szintjét elemezve a legszegényebbek és leggazdagabbak közötti különbségek folyamatosan nőnek: az ezredfordulón már hetvenszer több volt az egy főre jutó jövedelme a leggazdagabb országok lakosainak, mint a legszegényebbeké. Ez pedig majdnem kétszerese az 1970-es aránynak!

3. ábra A világ vagyonának megoszlása jövedelmi decilisenként
(Forrás: DAVIES, J. B. et al. 2007)

A világ vagyonának decilisenkénti megoszlása (3. ábra) azt mutatja, hogy továbbra is Európa és Észak-Amerika koncentrálja a vagyon legnagyobb részét (azaz itt élnek a legnagyobb arányban olyanok, akik a felső globális jövedelmi decilisekbe tartoznak), ám Kína és India helyzete is figyelemre méltó. A két legnagyobb népességű ország ugyanis egyre erőteljesebben mozdul a mediánérték felé (illetve az fölé), ami azt igazolja, hogy a globális szegénységi helyzet javulása nagyrészt e két államnak köszönhető.

Hasonló képet láthatunk, ha az adatokat részletesebben megvizsgáljuk (2–3. táblázat): miközben a szubszaharai térségben lényegében azonos maradt az 1,50 dollárnál kevesebbel élők aránya, addig világszerte – elsősorban a dél- és kelet-ázsiai helyzet javulása miatt 50 százalékponttal csökkent ugyanez az érték.

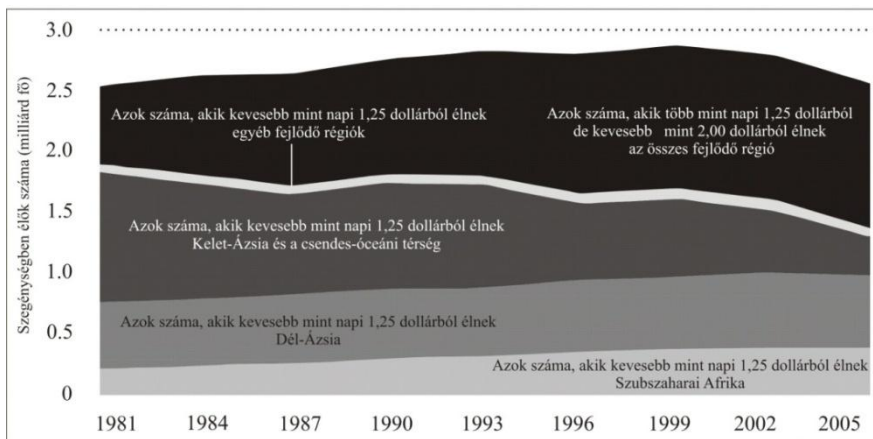
2. táblázat A szegények (napi 1,50 dollárnál kevesebből élők) arányának alakulása a világ néhány térségében illetve a fejlődő országokban (Forrás: Cooper, R. N. 2007)

Terület	1950	1960	1970	1980	1990	2000
Kelet-Ázsia	86,6	77,5	71,1	67,2	31,3	6,0
Dél-Ázsia	44,3	37,2	32,1	34,4	18,5	7,8
Szubszaharai Afrika	59,3	53,2	52,2	49,9	55,3	54,8
Közel-Kelet és Észak-Afrika	26,3	24,3	13,4	4,3	5,2	7,8
Latin-Amerika	22,0	16,0	9,4	3,6	5,3	5,2
Kelet-Európa	17,8	9,2	3,3	1,7	0,0	0,0
Fejlődő országok összesen	63,2	52,5	46,4	43,5	25,4	13,1

Árnyalja a képet, hogy bár a legalacsonyabb jövedelmi kategóriába tartozók száma csökkent, az ezt követő, még mindig rendkívül alacsony jövedelmet jelentő kategória (napi 1,25 és 2 dollár között) létszáma nőtt (4. ábra), és összességben a két dollár alatti összegből élők száma csak kis mértékben csökkent. Másképpen fogalmazva azt állíthatjuk, hogy a változás csupán látszólagos, és a statisztikai küszöbértékekből adódik.

3. táblázat A szegények (napi 1,50 dollárnál kevesebből élők) számának alakulása a világ néhány térségében illetve a fejlődő országokban. (Forrás: COOPER, R. N. 2007)

Terület	1950	1960	1970	1980	1990	2000
Kelet-Ázsia	830	729	833	955	521	114
Dél-Ázsia	208	209	229	310	207	105
Szubszaharai Afrika	104	118	150	188	279	362
Közel-Kelet és Észak-Afrika	27	32	23	10	16	29
Latin-Amerika	36	35	27	13	23	27
Kelet-Európa	49	29	12	7	0	0
Fejlődő országok összesen	1223	1131	1262	1479	1056	647

4. ábra Az egyes jövedelmi kategóriákba tartozók számának alakulása kiválasztott térségekben (Forrás: World Bank 2009)

A fentiekkel kapcsolatban azonban felmerülhet az a kérdés is, hogy valódi változást jelent-e a fentebb bemutatott jövedelemnövekedés? Hiszen a napi 2 dolláros jövedelem még mindig rendkívül alacsonynak számít, és nem jelent számottevő életszínvonal-változást. Főleg, ha figyelembe vesszük az infláció hatását is: egy 1970-es amerikai dollár vásárlóértéke az infláció következtében 1980-ban 2,13 dollárt „ért” volna (4. táblázat), azaz ha valakinek ebben az évtizedben a jövedelme 50%-kal nőtt, akkor a pénz értékvesztését figyelembe véve valójában kevesebbet keresett. Bár ez a számítás az egyesült államokbeli infláció alapján készült, így – az országoként eltérő pénzügyi folyamatok miatt – nem tekinthető általános érvényűnek, de a jövedelmi statisztikák félreértelmezhetőségét jól illusztrálja.

4. táblázat Mekkora összegnek van ugyanakkora vásárlóereje, mint egy dollárnak 1970-ben? (Forrás: US Census Bureau)

Év	Vásárlóerő (az 1970-es dollárhoz képest, amerikai dollár)
1970	1
1980	2,13
1990	3,37
2000	4,43
2009	5,46

Egyenlőtlenségek a szubnacionális léptéken

A fentiekhez kapcsolódóan tehát azt is érdemes megvizsgálni, hogy miként alakult az egyenlőtlenségek mértéke az egyes országokon belül. E tekintetben 1990 után a legtöbb országban romlott a helyzet – ezen az sem változtatott, ha az adott ország erősen globalizált – sőt a leginkább lemaradó szubszaharai térség több országában (pl. Zambiában, Kenyában vagy Maliban) éppenséggel csökkent az egyenlőtlenség. Az 1990 és 2006 közötti időszakot vizsgálva az Amerikai Egyesült Államokban, Brazíliában, Kínában és Indiában nőtt a legnagyobb mértékben a jövedelmi különbség a legjobban és legrosszabbul keresők között (ILO 2008). Ezek az országok pedig kifejezetten a globalizáció nyerte-seinek számítanak, hiszen egyre nagyobb mértékben kapcsolódnak be a nemzetközi kereskedelembe, és gyorsan nő a nemzeti össztermékük. Az Egyesült Államokban az 1960-as évek végén mérték a legkisebb egyenlőtlenséget, amikor 0,38 volt a Gini-együttható értéke – napjainkban 46,8 ugyanez az érték. Kínában pedig a növekedés előnyeit elsősorban a városiak, a tengerparton élők élvezhették, és a területi egyenlőtlenségek nőttek az 1980-as évek közepétől. Azt is érdemes figyelembe vennünk, hogy az általában a növekedéshez kapcsolódó infláció leginkább az alacsony jövedelműeket sújtja, hiszen esetükben nagyobb veszteséget jelent, ha a napi néhány dollárnyi jövedelem veszít az értékéből. Ezt illusztrálja a korábbi táblázat a dollár vásárlóértékének változásáról. A 2008-ban kezdődött világválság (és az azt megelőző másfél évtized pénzügyi válságai) pedig arra is felhívja a figyelmet, hogy a globalizáció növelte az egyes nemzetállamok sérülékenységét.

A gazdasági válság egyenlőtlenségekre gyakorolt lehetséges hatásai

A globális léptékhez kapcsolódóan pedig felvetődik az a kérdés, hogy milyen hatása lesz a gazdasági válságnak a globális egyenlőtlenségekre? A kereskedelem (azaz az ebből származó bevételek) visszaesésén kívül a fejlett országokban a válságra adott, protekcionista jellegű állami beavatkozások is olyan következménnyel járhatnak, hogy a különbség tovább növekedhet a legszegényebbek és leggazdagabbak között. Ezt fokozhatja, hogy a fejlettebb országoknak kevesebb forrásuk jut az elmaradott országok támogatására, humanitárius akciókra – ez pedig nyilvánvalóan fokozza a szegénységet. A korábbi válságok esetén ez legtöbbször így történt, ami tovább rontotta a legszegényebb országok helyzetét. A legszegényebb országokban átlagosan a bruttó nemzeti jövedelem 5%-át teszik ki a külföldi segélyek és támogatások, de egyes országokban (pl. Libéria, Afganisztán, Burundi) akár 30%-a is lehet ez az arány (CHANT, S.–MCILWAINE, C. 2009).

A munkaerőpiaci helyzetet tekintve az ILO (2009) becslései alapján világszerte 50 millióval nőtt a munkanélküliek, és 200 millió fővel nő az úgynevezett „dolgozó szegények” – azaz akik napi 2 dollárnál kevesebb jövedelemhez jutnak – száma, különösen a szubszaharai térségben jellemző mindez. Emellett a munkakörülmények romlása is megfigyelhető. A válság világszerte az informális foglalkoztatás növekedésével is járt – ezt sok-

szor úgy értelmezik, hogy a fekete- és szürkegazdaság egyfajta „védőháló” jelent azok számára, akik elveszítik az állásukat. Ez igaz, ugyanakkor nem szabad elfeledkezni arról, hogy az informális szektor dolgozói a globális munkamegosztás legrosszabb helyzetben lévő csoportját alkotják, hiszen semmilyen jogi garanciával nem rendelkeznek, jövedelmük kiszámíthatatlan, és alacsony. Emellett gyakran fenyegeti az ide tartozókat az, hogy az állam igyekszik legalizálni az informális szektorhoz tartozó tevékenységeket, hogy növelje például az adóbevételeket, illetve visszaszorítsa a bűnözést. Ugyanakkor ez a törekvés káros is lehet rövid távon, hiszen a feketegazdaság elleni küzdelem azt eredményezheti, hogy az ott dolgozók minden jövedelmüket elveszítik, és rosszabb helyzetbe kerülnek (WIEGO 2009).

A válság a vendégmunkások helyzetét is érintette – akik igen gyakran a munkaerőpiaci hierarchia legalján helyezkednek el, és rendkívül sérülékeny csoportot alkotnak. A válság miatt induló állami beavatkozások ugyanis elsősorban a hazai dolgozók (azaz szavazók) állását igyekeztek megmenteni. Ennek jele, hogy egyes országok (pl. az Amerikai Egyesült Államok) a támogatások feltételül szabták a hazai munkaerő megtartását, vagy felső határt szabott az alkalmazott migránsok, vendégmunkások arányát illetően. Ez pedig a számos országban jelentős bevételi forrásnak számító hazautalások mértékét csökkenti, így fokozza (fokozhatja) a küldő országokban a szegénységet.

Az országokon belüli, szubnacionális szint szerepe pedig azért lehet lényeges, mert a különböző régiókban élők szükségszerűen nem egyforma mértékben részesülnek a gazdasági növekedés előnyeiből – azaz az globalizáltsága differenciáltan érinti az egyes területeket. Kínában például folyamatosan nő a gyorsan fejlődő tengerparti térségek és az ország belső részei közötti jövedelmkülönbség. Mindez arra mutat rá, hogy félvezetőek lehetnek a globális jövedelmi statisztikák, hiszen csupán a nemzetállami léptékre koncentrálnak (WILLIAMS, G. et al. 2009)

Összegzés

Ahogy az a fentiekből is látható, az, hogy milyen eredményre jutunk a jövedelem-egyenlőtlenségek alakulását illetően, függ attól, hogy milyen szegénységdefinícióval dolgozunk, és milyen földrajzi léptéket választunk elemzésünkhöz. A bemutatott adatokban arra engednek következtetni, hogy a globalizáció számos eleme az egyenlőtlenségek növekedése irányába hat, különösen, ha az államokon belüli folyamatokat vizsgáljuk.

Emellett a gazdasági válság felhívja a figyelmünket arra is, hogy a globalizáció és a hozzá kapcsolódó interdependencia növeli az államok sérülékenységét, azaz kockázati tényezőt jelent a szegénység elleni küzdelemben. Mindezek alapján pedig arra a következtetésre juthatunk, hogy a piac és a globális folyamatokba való bekapcsolódás önmagában nem

oldja meg a globális egyenlőtlenségekhez kapcsolódó problémákat, sőt egyes esetekben súlyosabbá is teheti azokat.

Végezetül érdemes a globalizációs vitához kapcsolódó problémát kiemelni: a globalizáltság előnyeivel kapcsolatos álláspont egyfajta, ideálisnak tekintett fejlődési utat (a neoliberális gazdaságpolitikát) tart üdvöztőnek – figyelmen kívül hagyva a helyek, kultúrák sokféleségét. Azaz olyan szemléletet jelenít meg, amely az alacsony jövedelmű országok modernizálásában, „külső megjavításában” látja a megoldást.

Felhasznált Irodalom

- CHANT, S.–MCILWAINE, C. 2009: Geographies of development in the 21st century – An introduction to the Global South. Edward Elgar, Cheltenham, 364 p.
- COE, N. M.–KELLY, P. F.–YEUNG, H. W. C. 2007: Economic Geography. A Contemporary Introduction. Blackwell, Oxford, 426 p.
- COOPER, R. N. 2007: Introduction: growth and poverty rate in the world economy, 1960–2000. In: ARYEETEY, E.–DINELLO, N. (eds.) Testing global independence. Edward Elgar Publishing, Cheltenham, pp. 1–22
- DAVIES, J. B.–SHORROCKS, A.–SANDSTROM, S.–WOLFF, E. N. 2007: The World Distribution of Household Wealth. Center for Global, International and Regional Studies, UC Santa Cruz, 33 p.
- DOLLAR, D. 2005: Globalization, Poverty, and Inequality since 1980. World Bank Research Observer 2., pp. 145–175
- DOLLAR, D.–KRAAY, A. 2001a: Trade, growth, and poverty. Economic Journal, Royal Economic Society, vol. 114 (493), pp. F22–F49
- DOLLAR, D.–KRAAY, A. 2001b: Growth is good for the poor. Journal of Economic Growth, 7 (3), pp. 195–225
- DUTT, A. K.–MUKHOPADHYAY, K. 2009: International institutions, globalization and the inequality among nations. Progress in Development Studies 9:323 p., pp. 323–337.
- ILO 2008: World of work report 2008 – Income inequalities in the age of financial globalization. International Labour Organization, Geneva, 181 p.
- ILO 2009: Global employment trends. International Labour Organization (ILO), Geneva, 52 p.
- MISTURELLI, F.–HEFFERNAN, C. 2010: The concept of poverty: a synchronic perspective. Progress in Development Studies 10: 35, pp. 35–58.

- OXFAM 2000: Growth with equity is good for the poor. Oxfam International, Oxford, 16 p.
- PELÁEZ, C.M.–PELÁEZ, C. A. 2008: Globalization and the state II. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 256 p.
- POTTER, R. B.–BINNS, T.–ELLIOTT, J. A.–SMITH, D. 2008: Geographies of development – An introduction to development studies. Pearson Prentice Hall, London, 545 p.
- WIEGO 2009: Global Economic Crisis and the Informal Economy. Women in Informal Employment: Globalizing and Organizing, Cambridge, 2 p.
- WILLIAMS, G.–METH, P.–WILLIS, K. 2009: Geographies of developing areas – The Global South in a changing World. Routledge, London, 464 p.
- WOLF, M. 2004: Why globalization works. Yale University Press, New Haven, 7 p.
- WORLD BANK 2009: World development indicators 2009. International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank, 456 p.

Deák István:

Kistérség és közigazgatási versenyképesség

Bevezetés

A magyar önkormányzati rendszer 1990-ben létrehozott rendszere, nem fordul sem az államszocializmus előtti önkormányzati rendszer hagyományaihoz, de nem volt mélyreható figyelemmel a nemzetközi fejlődés irányaira sem. Ennek oka az adott politikai konstelációban született politikai kompromisszumok jellege volt. Megállapítható továbbá, hogy a rendszer korszerűsítése kapcsán egyoldalúan az „elaprózottsági problematika”, a községi önkormányzatok működésének problémái kerültek a középpontba. E körben kell megemlíteni a hazai várossá nyilvánítási gyakorlatot, amely lényegében teljes mértékben függetlenedett a valódi városi funkciók mérlegelésétől.

Nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, így nem segített korszerűsíteni a rendszert a többcélú kistérségi társulásokról szóló törvény megszületése sem. A középszint kérdése a „megye vagy régió” dilemmája továbbra is megoldatlan. A politika acsakodása nem vetíti előre a kérdés mielőbbi megoldását. Egységes rendszerkoncepció nélkül a minden szereplő csak a levegőben lóg.

Európai kitekintés

A körzeti funkciók ellátási módjának három lehetséges elméleti modellje van. A centralista modellben részletes központi szabályozás és ellenőrzés érvényesül az egyes feladatokra, intézményekre, a finanszírozás a központból történik. A lokalista modellben a települések nagyfokú önállósága, egymással szembeni versenyhelyezete a jellemző, a helyi politikának döntő preferencia meghatározási lehetősége van. A valóságban a harmadik, kevert modellek léteznek, amelyek karakterét az első, vagy a második elv dominanciája határozza meg. A centralista modell a méretgazdaságos feladatellátás szempontjából tűnik előnyösnek, míg a lokalista megoldás mellett az önrendelkezési jog és a helyi preferenciák érvényesíthetőségéről szól. (SCHNEIDER G.–VIGVÁRIA. 2008.)

Az Európai Unió tagállamaiban a NUTS szintek megnevezése, mérete, száma és hatásköre rendkívüli sokféle megoldást mutat. Az EU tagországaiban az önkormányzati társulások, szövetségek nem minősülnek önálló közigazgatási szintnek, a NUTS rendszerben nem értelmezhetők. Ugyanakkor az együttműködési formák igen széles skáláját találhatjuk meg a feszesen szabályozott francia modelltől, pl. a Spanyolországban jellemző alulról szerveződő kistérségeig (ESPON 2007.). Az uniós tagállamok rendszereit tanulmányozva megállapítható, hogy az elaprózott önkormányzati rendszerekben váltak igazán jellem-

zövő a kistérségi, önkormányzati társulások, továbbá azon országokban, ahol túl nagy a távolság a területi és helyi szint között, nincs erős megyei/regionális önkormányzati szint (pl. Hollandia). Az erős régióval, megyével rendelkező országokban a kistérségek szerepe nem jelentős (pl. Dánia, Írország).

Egyes uniós tagállamok (pl. Franciaország) igen részletesen szabályozzák továbbá az önkormányzati társulások létrehozásának feltételeit (pl. lakossági kezdeményezés, törvényben rögzített feladatok ellátása, meghatározott lakosság szám, a helyi önkormányzatok feladatai homogének legyenek), de vannak tagállamok, amelyek csak általános felhatalmazást adnak, és csak keretszabályozás létezik. A francia társulási rendszerben fontos megkülönböztetni ezek három generációját. Az első generációt az ún. szindikátusok alkotják, amelyek a közművek és közellátás megszervezését végzik. Ezeknek nincs adókivetési joga, forrásaik a tagtelepülések befizetéseiből adódnak össze. A szindikátusok esetében lehetséges olyan megoldás, amikor a tag település kimondottan a szindikátusi befizetési érdekében vet ki adót és ebből teljesíti hozzájárulását (OROVA M. 2006).

A nem-rurális területek vonatkozásában alkalmazzák a francia rendszerben az agglomerációösszefogására alkalmas társulásokat. Ezek saját adókivetési joggal is rendelkeznek. A második generációs – egyben első kötelező – társulási forma a városközösség. A városközösség önkormányzati jogokkal rendelkezik. A francia társulási rendszer e mellett más rugalmas társulási formákat is megenged. Ilyenek az ad hoc, átmeneti, közjogi szerződéseken alapuló társulások. A francia rendszer lehetővé teszi a más közjogi szereplők és az önkormányzatok társulását is. Nem tanulság nélküli a településfúzió alapuló társulás intézménye, amelyekben a tagtelepüléseket a polgármester képviseli.

A francia társulási rendszer harmadik generációját a közigazgatás elaprózódását célzó reform hozta létre. A rurális forma a települések közössége, illetve az agglomerációkban városok közössége.

Mindkét típus rendelkezik adókivetési joggal, a tagok által delegált testület irányítja, vannak kötelező és ajánlott feladataik. Jellemző és a hazai modell kialakítása szempontjából nem lényegtelen ügy, hogy a kötelező feladatok a telephelyi versenyképesség problémákkal vannak összefüggésben. A területrendezés és fejlesztés, ipari és szolgáltatási övezetekkel kapcsolatos kérdések tartoznak ide (OROVA M. 2006.).

Vannak olyan uniós tagállamok is, amelyek az önkormányzati együttműködések ösztönzése és szabályozása helyett a kötelező összevonások, a települések igazgatási szempontból történő integrálása mellett döntöttek. A dán közigazgatási rendszerben pl. a 2000-es évek első felében lezajlott reformfolyamatok eredményeként (ld. PÉTERI, G.2006) a helyi önkormányzatok számát 278-ról 98-ra csökkentették, így az önkormányzatok átlagos lakosság száma meghaladja az 55.000 főt és egy önkormányzatnak legalább 20.000 fő lakosúnak kell lenniük. Azon önkormányzatok, amelyeknél a lakosság szám nem éri el a 20.000-et,

egyesülnie kell egy legalább 20.000 lakosú várossal, vagy kötelező belépnie egy közelében lévő önkormányzatokból álló társulásba.

Az 1990-es években a „régiók Európájának” megerősödését figyelhettük meg, amelyet olyan alapdokumentum elfogadása is fémjelez, mint például Regionális Önkormányzatok Európai Chartája (Európai Régiók Gyűlése, 1996), illetve az ehhez kapcsolódó konzultációs uniós intézményrendszer – a Régiók Bizottságának létrehozása. A területi szereplők mozgásteret és érdekérvényesítő képessége megnövekedett, a döntéshozatali folyamatok részeseivé váltak. Napjainkban az Unió gazdasági fejlődését a dinamikus fejlődésű 150-200 ezres térségek működése határozza meg (ESPON 2007; METREX 2005; URBACT 2007 stb.). A területi változások másik sajátos vonása az integrált gazdasági térségek megjelenése. A Lisszaboni Stratégia megvalósítása szükségszerűen a városokra koncentrál, ahol ma már a hozzáadott érték több mint 90%-a termelődik. A CEMAT 2004-es rotterdami tanácskozásán kiemelték a városok szerepét a kohéziós politikában (FARAGÓ L. 2006). A városok dominanciáját mutatja az az adat is, amely szerint az Európai Unió állampolgárainak mintegy 80%-a él városokban. Ez a tendencia 2020-ig – az előrejelzések szerint – folyamatosan tovább emelkedik.

Az EU a 150 ezres lakosságszámú térségeket tekinti a területi versenyképesség meghatározószinterének és bázisának. Ezen kistérségi pólusok motorjai az adott térség fejlődésének, de egyben hatással vannak az Európai Unió egész gazdasági fejlődésének mértékére. Nem véletlen tehát, hogy az Unió városhálózati csoportosítása a funkcionális városi térségek egységéből indul ki. A kistérségi rendszert az uniós meghatározás alapján a NUTS4-es 11 szint, illetve a LAU1-es 12 szint jelöli. A tagállami szabályozás között azonban jelentős eltérések mutatkoznak. Az együttműködési formák között - országonként – eltérő típusokat tudunk megkülönböztetni. A leggyakoribb rendező elvek lehetnek a népesség szám, a feladatellátás jellege, illetve a kötelező vagy az önkéntes jelleg. Az Unió a NUTS4-es LAU1-es kategóriájú területi egységeket, mint legkisebb térségi vonzaskörzeteiket, tekinti a gazdasági pólusok alapjainak. Az európai térszerkezet bázisát az ilyen típusú városi térségek adják.

Az 1999-es Európai Térségfejlesztési Konceptió (a továbbiakban EUREK Europäisches Raumentwicklungskonzept) elfogadásával jelentek meg azok az új irányok, amelyek a területi és térségi fejlődés, valamint az integrált városfejlesztés alapjait tartalmazzák. Az EUREK ezek keretfeltételeként jelenik meg, amely fokozatosan bővült az uniós elnökségek önkormányzati és területfejlesztési találkozóin mint pl. a rotterdami, a bristoli, a luxemburgi és a lipcsei találkozót.

A Lipcsei Charta a fenntartható városi fejlődést és az integrált együttműködést helyezi ezért a középpontba. Megjelenik a helyi gazdaság és foglalkoztatottság szerepének fokozott erősítése, amelyekkel a regionális és az országos pólusokat meghatározzák. Ehhez a térségi szereplők hatékonyabb bevonására van szükség, a többszintű kormányzás és a

partnerség elvének kiszélesítésére, valamint a felelősség és az elszámoltathatóság konkrét megjelenítésére.

A hazai kistérségi rendszer múltja és jelene

A második világháború előtti magyar önkormányzati rendszer meglehetősen sokszínű volt, akülönböző települések között a helyi közfeladat-ellátásban jelentős különbségek voltak. A mai önkormányzati rendszernél jóval erőteljesebb munkamegosztás érvényesült mind a különböző önkormányzattípusok, mind az önkormányzatok és az állam között. Az 1990-ben létrejött reinkarnálódott önkormányzati rendszer nem követte – mutatis mutandis – e hagyományokat éppúgy, ahogy lerombolta a megreformált tanácsi rendszer 1980-as években kialakult korszerű változatát a helyhatóságok és a helyi közfeladat-ellátás integrációja és munkamegosztása helyett annak elaprózottságát „állítva elő”. A magyar önkormányzati rendszer másik hiányossága a területfejlesztés intézményrendszerének késői megszületése, ennek az önkormányzati rendszerrel kialakított szeretlen kapcsolata, a helyi gazdaságfejlesztés elégtelen intézményi és finansziális eszközei. Ennek korrekcióját jelentette volna a politikai szándékok szerint a többcélú kistérségi társulások intézményének létrehozása.

A települések azokba a kistérségekbe szerettek volna kerülni, ahol a legnagyobb eséllyel juthattak a különféle támogatásokhoz, s ezt a törekvésüket természetesen kellő intenzitással támasztották alá a különféle történelmi, gazdasági és egyéb szempontokkal.

A kistérségek fogalmának viszonylag kései megjelenése azonban nem jelenti az Európai Unió NUTS4 szintű régiójának tekintett területegység hagyományának hiányát a magyar közigazgatási és területfejlesztési gyakorlatban. A kistérségi fejlesztési tanácsok önkéntes létrehozásának lehetősége megteremtí a fejlesztési döntések társadalmi támogatásának és ellenőrzésének kereteit. A települési önkormányzatok a különböző közszolgáltatási, államigazgatási feladataik ellátására az elmúlt időszakban különböző társulásokat hoztak létre. A települési önkormányzati feladatok nagyrészt függetlenek a települések lakosságától, így azok megfelelő színvonalú és hatékony ellátására a helyhatóságok nagy része egyedül nem képes. Mivel az „ágazati” jogszabályokból – néhány kivételtől eltekintve (pl. okmányirodák, építéshatósági, gyámügyi feladatok) – hiányzik az önkormányzati feladatok differenciált telepítése, a pénzügyi szabályozórendszer útján kellett az elmúlt években az önkormányzatok társulási hajlandóságát növelni. E társulások működésének pozitív hatása a lakossági szolgáltatások színvonalas és gazdaságilag hatékony ellátásában nem vitatható.

Egy település közigazgatási területe csak egy kistérségbe tartozhat. A kistérségek területe teljes mértékben és ismétlémentesen lefedi az ország területét, és illeszkedik a területfejlesztési-statisztikai régió, a megye, valamint más kistérség határaihoz.

A hazai szakirodalom a 10 alatti településszámú kistérséget kevés településes kistérségnek, míg az ennél több szereplővel működő kistérséget soktelepülésesnek nevezi. A kistérségi társulások létrehozását meghatározó 2004-es törvény, illetve az ösztönző támogatások feltételeit meghatározó rendeletek nem tettek különbséget az egyes kistérségek között a feladatellátás vonatkozásában. A nagyvárosi térségek speciális feladatköre nem jelenik meg a kistérségi társulások közszolgáltatási feladatai között, a jelenlegi rendszer nem differenciált.

A megyei jogú városoknak az önkormányzati törvény alapján, a város vonzáskörzetén túlterjedő szolgáltatás ellátási kötelezettségeik vannak. Ezek a kötelezettségek sok esetben a kistérségi társuláson, mint elsődleges értelemben vett városi vonzáskörzeten is túlmutatnak, gyakran az egész megyére kiterjednek. A jelenlegi kistérségi támogatási rendszer azzal, hogy nem tesz különbséget az egyes kistérségek között az egyes közszolgáltatásokban végzett teljesítményük alapján, gyakran eredményezi azt, hogy ellentétet szül a nagyváros és térségének viszonyában.

A jelenleg a megyei jogú város feladata, hogy megyei illetékességi körre, vagy azt meghaladóan is biztosítsa a közép és felsőfokú szolgáltatásokat, amelyért a központi költségvetésből kap támogatást, ugyanakkor a szolgáltatást igénybevevő települések nem támogatják a nagyvárost. A kistérségi társulások mostani rendszere nem biztosít differenciált forrásokat a nagyvárosoknak (pl. agglomerációs kompenzáció), a feladatok komplex jellege sem változott, döntő többségében a nagyvárost terheli. Eközben a társulás partnerségi elvének érvényesítése érdekében a korábbiaknál lényegesen több döntési jogkört kapnak a nagyváros vonzáskörzetében lévő települések, amely a nagyvárosi önkormányzat érdeksérelmét eredményezi. Erdei Ferenc már 1972-ben megfogalmazta, hogy a régió kiegyensúlyozott fejlődése érdekében elengedhetetlen „a város-vidék ésszerű egybeszervezése, a kétoldalú viszonyok egyenrangú szabályozása”. (ERDEI F. 1972)

A hagyományos államigazgatási, alap- és középfokú közszolgáltatások mellett a fenntartható közösségektérségeként jellemzik a nagyvárosokat és vonzáskörzeteiket. A hosszútávú versenyképesség a térségi feladatok egész sorát kényszeríti ki, a hagyományos társulási feladatokon túlmenően a környezetvédelem, az infrastruktúra, a tudás alapú gazdaság területén. A gazdasági együttműködések és a humán erőforrás koncentrációja a partnerségi elvének fokozatos kiterjesztését, továbbá a politikai intézményrendszer térségi szintű megjelenését eredményezi.

Következtetések

Egyre inkább elengedhetlenné válik az önkormányzati középszint megerősítése, ami történhet a mai megyék történelmi hagyományokon nyugvó feladat, hatáskör és illetékeségének visszaállításával. Nagy megyékké történő összevonása, a mai hivatalosan létező

hét fejlesztési régió bázisán, sőt elképzelhető a „három régiós” modell is. A lehetőségek mindegyikének vannak előnyei és hátrányai, amit itt most nincs lehetőségem kifejteni. A másik lehetőség önkormányzattal rendelkező régiók kialakítása. Kétségtelen tény azonban, hogy a középszint körüli bizonytalanság kérdését minél előbb meg kell oldani, mégpedig a mindenkorai politikai érdekektől függetlenül.

A Magyarország méreteinél nagyobb országok sem engedhetik meg maguknak azt a luxust, hogy a központi és a helyi szint közé még két lépcsőfokot építsenek be. Véleményem szerint tehát sokkal pregnánsabban kell elkülöníteni a területfejlesztés, valamint a közigazgatás (államigazgatás) kérdéskörét, megszüntetve a jelenlegi átfedéseket, a strukturális és vertikális eltolódásokat. Végig kell gondolni az átalakulóban lévő európai térstruktúra kapcsán a nagyvárosok, térségi – nem magyar, hanem uniós értelemben – körtéközpontok szerepét, a fejlesztési lehetőségüket, a tényleges funkciókkal ellátott decentralizációt. Ha lesz erős, választott, tehát kellő legitimitációval ellátott, feladatokkal és jogkörökkel felruházott megyei önkormányzat, akkor nincs szükség a kistérségre, mint közvetítő szintre a települési és középszint között. Ha a döntéshozók a régióban vélik felfedezni a közigazgatási középszintet, akkor a település túl messzire kerülne, indokolt fenntartani a kistérséget (járás), de koncentrált formában. Kevesebb is elég – de azt koncentrálni kell!

Bárhogy is döntenek az erre jogosítottak, újra kell értékelni a területfejlesztés „hatáskörét és feladatait” és vissza kell állítanunk annak belső egyensúlyát. A lisszaboni célok teljesítését a jövőben is ki kell egészíteni „hagyományos” területi törekvésekkel, hiszen az elmara-
dott térségekben a versenyképesség megteremtésének az alapja a felzárkóztatás, tehát a hatékonysági kritériumok teljesíthetőségéhez szolidaritási alapon meg kell teremteni a szükséges előfeltételeket. A régiók és a kistérségek közötti különbségek mérséklésének is kulcsszereplői a városok, a városrégiók. A különböző területi szintek között világos feladat- és funkciómegosztást kell kialakítani, ami decentralizációval és az alsóbb szintekről az állam kivonulásával kell járnia. Újra kellene szintetizálni a városfejlesztési és a regionális fejlesztési modelleket és új minőségű területpolitikát, területfejlesztési logikát kellene alkalmazni, amelyben a városoknak kiemelkedő szerepük van. (FARAGÓ L. 2006.)

Felhasznált irodalom

ERDEI F. 1972: Város és vidéke. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 444 p.

EUROPEAN SPATIAL PLANNING OBSERVATION NETWORK 2007: Esettanulmány városi feladatellátásról. (Study on Urban Functions). ESPON 1.4.3 –
http://www.espon.eu/mmp/online/website/content/projects/261/420/file_1448/tender_1.4.3.pdf(2010. október 28.)

FARAGÓ L. 2006: A városokra alapozott területpolitika koncepcionális megalapozása. Tér és Társadalom, évf. 20. 2. szám, pp. 83–102.

- METREX The Network of European Metropolitan Regions and Areas –
http://www.eurometrex.org/Docs/PolyMETREX/Interim/EN_PolyMETRExpl us_interim_report.pdf, (2010. október 22.)
- URBACT 2007: Prezentációs brosúra.–
http://urbact.eu/fileadmin/corporate/pdf/PresentationBrochure_EN_Jan08.pdf,
(2010. október 28.)
- OROVA M. 2006: A helyi önkormányzati együttműködések, társulások az Európai Unió tagállamaiban (kézirat), pp. 5–62.
- PÉTERI G. 2006: Hogyan csináljunk közigazgatási reformot? Dániai tanulságok Magyarország számára. In: VIGVÁRI A (szerk.) 2006: Decentralizáció, transzparencia, elszámoltathatóság. Tanulmányok a helyi önkormányzatok finanszírozási rendszerénektovábbfejlesztési lehetőségeiről. IDEA, MKI, TÖOSZ. pp. 11–44.
- SCHNEIDER G. –VIGVÁRI A. 2008. (szerk): Esettanulmány I., „A nagyváros és környéke területpolitikai sajátosságai a kistérségi rendszer működése szempontjából” című kutatás Kiindulópontok a városi kistérségek vizsgálatához –
<http://www.localmonitoring.eu/menu/nagyvaros-kutatas-utoelete>(2010. október 16.)

Pál Viktor–Boros Lajos:

A világválságra adott gazdaságpolitikai válaszok néhány földrajzi aspektusa

Bevezetés

A 2008-ban kirobbant gazdasági világválság erőteljesen hatott a világ szinte minden táján, és rengeteg vitát váltott és vált ki a mai napig is. Számos, hétköznapi, leegyszerűsítő elemzés látott napvilágot a sajtóban, amelyek mind az okokat, mind a következményeket leegyszerűsítve mutatták be. A média beszámolóí mellett azonban egyre több tanulmány is születik a krízissel kapcsolatban: annak közgazdasági, szociológiai vagy pszichológiai hatásai mellett számos tanulmány foglalkozik a földrajzi hatásokkal is, bár hazánkban eddig viszonylag kevés geográfiai elemzés született a témában. A cikkek témájukban vagy a válság okaira, vagy a történések leírására szorítkoznak, illetve a múltbeli tapasztalatok felhasználásával megkísérlik felvázolni a rövid-illetve középtávú jövőt is.

Mivel a válság rendkívül sok földrajzi aspektussal rendelkezik, így indokoltnak tűnik, hogy társadalomföldrajzi szempontból is megvizsgáljuk azt, hogy milyen hatásai voltak az egyes térségekben, illetve földrajzi léptékeken és, hogy arra miként válaszoltak az érintett területek, szereplők. Előadásunk célja tehát kettős: egyrészt a figyelemfelhívás, másrészt pedig a válságra adott reakciók sokféleségének bemutatása.

Felhasznált adatok, módszerek

Mivel a válság még jelenleg is tart, így igen nehéz adatokat szerezni az elemzésekhez, különösen, ha összehasonlító vizsgálatot szeretnénk végezni. Tanulmányunkban ezért a szakirodalom eddigi eredményei mellett különböző nemzetközi szervezetek értékeléseit és elemzéseit használtuk fel forrásként, és vetettük ezeket tartalomelemzés alá.

Ezek között szerepeltek az Európai Bizottság által kibocsátott irányelvek és egyéb dokumentumok, az URBACT II. programban résztvevő városok körében végzett uniós kérdőíves felmérés eredményei, illetve OECD elemzések és felmérések.

A globális gazdasági válság kirobbanása, mérföldkövei

A napjainkban is tartó globális válság kb. 2 éves amerikai ingatlanpiaci és pénzpiaci előzmények (mint első szakasz) után a válság kiterjedésének szimbólumává 2008. szeptember 15-e vált, amikor a Lehman Brothers (a világ egyik legnagyobb és legnagyobb múltú pénzügyi csoportja) csődbe jutott, és sem más bankok, sem az amerikai kormány nem

volt hajlandó segíteni. Innen számítják a 2006 végétől kezdődő, és addig csak az USA-ra szorító válság globalizálódásának kezdetét, a pénzügyi krízis kiteljesedését, majd átterjedését a reálgazdaságra.

A válság eddigi történetét sokféleképpen lehet szakaszolni. Jelen tanulmányban nem célszerű – nem is lehet – minden részleten végigmenni, csak a legfontosabb csomópontokat emeljük ki, és alapvetően követjük a válság három részre osztását, hangsúlyozva, hogy a folyamat ennél jóval bonyolultabb:

- az USA-ra szorító jelzáloghitel-válság
- a globális pénzügyi válság
- a globális gazdasági válság

Azaz a pénzügyi szektorból (ezen belül elsősorban a jelzáloghitelezésből) induló válság átterjedt a reálgazdaságra is, termelés- és fogyasztás-visszaesést, a munkanélküliség növekedését, valamint pénzügyi csődöket okozva (SZANYI M. 2009; SZENTES T. 2009).

A válság okainak néhány magyarázata

A válságra vonatkozóan számos magyarázat született, amelyek legfőképp abban különböznek, hogy mennyire látják kiterjedtnek a felelősök körét, illetve hogy a válságot szektorálisnak, vagy szélesebb körűnek vélik. A pénzügytechnikai (technokrata) álláspont szerint a válság csupán a pénzügyi szektorra korlátozódik. A (geo)politikai jellegű magyarázatok szerint – az USA és/vagy fejlett országok a felelősök a válságért, mivel nem vették figyelembe a növekedés határait. Az intézményes magyarázatok a globális és nemzeti pénzügyi intézmények elégtelen működésében vagy hatáskörében látják a probléma gyökerét. Többen egyszerű túlermelés válságnak tartják a jelenlegi krízist, mások a globális kapitalizmus, vagy a neoliberais szemlélet kudarcaként értékelik, és azon az állásponton vannak, hogy a rendszert gyökeresen át kell alakítani. Eszerint a világgazdaság új szakasza következik a válság után. Szélesebb körben keresik a megoldást azok, akik szerint a mőhóság vezetett a válsághoz, illetve akik szerint az egész emberi civilizáció válságról beszélhetünk.

Az, hogy ki melyik magyarázatot tartja érvényesnek, befolyásolja, hol, és hogyan próbál beavatkozni a gazdasági folyamatokba (BOORMAN, J. 2009; KOTZ, D. M. 2009; LUCARELLI, B. 2010; SZENTES T. 2009).

A válságra adott gazdaságpolitikai reakciók

Összességében elmondható, hogy a válságra adott gazdaságpolitikai válaszok alapvetően különböztek az elmúlt évtizedek neoliberais gazdaságpolitikai elképzeléseitől, és visszaté-

rés érezhető a keynesi elvekhez, sőt sok esetben a protekcionizmushoz (JESSOP, B. 2010). Ugyanakkor egyesek éppen a neoliberais elvek további érvényesítésében látták és látják a válságból kivezető utat. A továbbiakban néhány kiemelt léptéken vizsgáljuk meg a folyamatokat: így a globális, makroregionális, nemzeti, illetve lokális léptékeket vesszük górcső alá. Ez a választás nem jelenti azt, hogy ezek lennének a legjelentősebbek, hanem mindössze ezekre állnak leginkább rendelkezésre információk, illetve a politika különböző szintjei ezeken tűntek a legaktívabbnak.

Globális válaszok

A globális szint szereplői közül a Nemzetközi Valutaalap (IMF) szerepe különösen a hitelnyújtásban volt jelentős: több ország gazdaságának megmentéséhez volt szükséges, hogy a szervezethez forduljon. A hitelprogramokból, illetve az IMF által adott ajánlásokból az tűnik ki, hogy a Valutaalap nehezen tudott elszakadni a korábbi álláspontjától, és a restriktív, a szigorú költségvetési politika mellett érveltek. Ez sokszor ellentétbe került a kormányok keynesi politikájával, amely akár az eladósodás növelésével is erősíteni akarta az állam gazdaságélénkítő szerepét.

Az utóbbi időben egyre fontosabbá váló gazdaságpolitikai konzultációs fórum, a G20 szintén elutasította a protekcionizmust, ugyanakkor nagyobb állami szerepvállalásra ösztönözte az egyes államokat – azaz bizonyos értelemben egyszerűen képviselte a neoliberális és keynesiánus álláspontot.

Mind az IMF, mind a G20 esetében felmerült a nemzetközi pénzügyi mozgások fokozottabb ellenőrzése (ami azt jelzi, hogy a javaslatok kidolgozói legalábbis részben intézményi okokkal magyarázták a válságot), illetve a feltörekvő piacok szerepének növelése, azonban ezek a törekvések nem vezettek sikerre.

Regionális integrációk

A gazdasági integrációk közül az Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Társulást (NAFTA), illetve az Európai Uniót vizsgáltuk. Előbbi esetében hasonló jelenségeket tapasztalhattunk, mint amelyek a korábbi válságok esetében több integrációs szervezet kapcsán is előfordultak (pl. 2002-ben a MERCOSUR esetében): a válság lelassította az integrációt, a 2009-re tervezett revíziót elhalasztották, és a tagállamokban megerősödtek a protekcionista tendenciák.

Az Európai Unióban már 2008 októberében elkezdtek foglalkozni a krízissel, bár elsőnek azt hitték, hogy az csak Amerikát érinti. De kiderült, hogy egyrészt nagy az összefonódás a piacok között, másrészt pedig szinte ugyanazok a problémák az európai hitelpiacon is. Ezért számos közös intézkedést próbáltak foganatosítani:

- igyekeztek elérni, hogy legyen globális szabályozás,
- a *European Economic Recovery Plan* elfogadása (2008. november, 256 milliárd euró határon átnyúló, környezetkímélő energetikai beruházásokra).
- a válságot megpróbálták arra használni, hogy versenyképesebbé, és fenntarthatóbbá tegyék az EU-t, pl. a K+F beruházások növelésével,
- hangsúlyozták, hogy kerülni kell a protekcionizmust (tanulni kell a korábbi válságokból, akkor a protekcionizmus rontott a helyzeten),
- meghosszabbították a kifizető támogatások felhasználhatóságát,
- felgyorsították a nagyberuházások megvalósítását,
- egyszerűsítették a támogatási szabályokat, lehetővé tették a 100%-os támogatást (EC 2009; YUILL, D.–MCMMASTER, I.–MIRWALDT, K. 2009).

A cél az volt, hogy megakadályozzák a válság továbbterjedését, hogy a munkaerőpiacot rugalmasabbá, ugyanakkor biztonságossá tegyék, valamint hogy a zöld technológiák segítségével fokozzák Európa versenyképességét. Bár eleinte kifejezetten arra törekedtek az integrációs szervezetek, hogy a krízist európai szinten kezeljék, végül megegyezés híján minden ország maga próbálta megoldani a felmerült problémákat. Ezen csak az változott, amikor kiderült, hogy néhány országban uniós pénzügyi segítségre van szükség, különben olyan súlyos következményekkel járhat a válság, hogy az az egész integráció és a közös valuta létét veszélyeztetné.

Egyes világgazdasági régiók és nemzetállamok

Ez a lépték volt a leginkább sokszínű, mind a hatásokat, mind a válaszokat tekintve. A válaszokat befolyásolta, az, hogy mekkora volt az ország (politikai és gazdasági) mozgásteret, például mennyire volt eladósodott, vagy, hogy mennyire rendelkezett mozgósítható valutatartalékokkal. Emellett lényeges volt, hogy mennyire volt „veszélyeztetett” egy-egy állam; a legrosszabb helyzetben azok voltak, ahol a már a válság előtt is alacsony gazdasági növekedés a szegények nagy számával párosult (pl. Afrika vagy Dél-Ázsia számos állama). Számított az is, hogy rendelkezésre álltak-e a krízis kezeléséhez szükséges megfelelő intézmények és tudás. Végezetül pedig az befolyásolta a válaszokat, hogy mik voltak a hatalmon lévő preferenciái: a felső- illetve középosztály támogatását, vagy a legszegényebbek megsegítését tartották lényegesnek, netán a vállalkozások megmentését tűzték ki célul.

Az állami célok általában a következők voltak: a pénzügyi rendszer stabilizálásának megőrzése vagy helyreállítása, a növekedés fenntartása/újraindítása, infláció elleni küzdelem és árfolyamvédelem, a gazdasági szerkezetváltás, illetve a munkahelyek megőrzése.

Mivel a válság először a pénzügyi szektorban jelentkezett, így több állam is kénytelen volt itt beavatkozni. Ennek keretén belül pénzügyi segítségnyújtás éppúgy előfordult, mint a szabályozások átalakítása.

Az Amerika Egyesült Államokban jelentkezett legelőször és a legsúlyosabban a válság, és ez gyakorolta a legnagyobb hatást a globális gazdaságra, mivel a globális gazdaság legszámottevőbb felvevőpiaca. A válaszok közül a leglátványosabb a pénzügyi szektor összeomlása és az erős állami bankmentő csomagok voltak, de alapjában véve erősek voltak a korábban a NAFTA esetében említett protekcionista tendenciák is. Emellett, az Egyesült Államokban jellemző szemlélettől idegen államosítások is történtek a stratégiai fontosságúnak tekintett cégek megmentése érdekében.

Az európai magterület országai: Németország, Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország hasonló problémákkal találták szemben magukat, azonban a reakcióik csak részben voltak hasonlóak. A 2007 közepén megindult amerikai pénzügyi válság 2008 őszén jelentkezett Európában, és elsőként az EU húzógazdaságait érintette. A legerőteljesebben jelentkező közös problémák: a defláció, majd ennek nyomán a termelés zsugorodása, a munkahelyek számának csökkenése, a kifizetett bértömeg csökkenése és ebből adódóan a fogyasztás további csökkenése volt. A válaszok is sok hasonlóságot mutattak: a legtöbb országban több példát is találhattunk a belső fogyasztás élénkítésére, az adócsökkentésre, illetve jövedelemtámogatásra.

Emellett két fontos húzóágazat (bankszektor, autóipar) szanálása is lényeges eleme volt az állami beavatkozásnak. A hazai piacok védelme mellett megjelent egymás protekcionizmusának bírálata is, ami meglehetősen ellentmondásos reakció volt, hiszen saját autógyáraikat, bankjaikat megmentették, illetve védték piacaikat. Az országok reakcióit és mozgásterét nagyban befolyásolta, hogy a GDP arányos államadósságuk igen eltérő volt (KUTASI G.–BLAHÓ A.. 2010).

Japán speciális helyzetben volt a fejlett országok között, mivel 1990-től egy szinte permanens recesszióban volt 2002-ig, ráadásul az 1990–2002-es japán válság nagyon hasonlított a mostani globális pénzügyi válságra (pl. késsedelem, túlfűtöttség, ingatlanpiaci buborék, defláció ördögi köre, recesszió). Mikorra elindult volna az igazi kilábalás az elhúzódo strukturális válságból, akkorra az Amerikából kiinduló krízis épp elérte, ami azért vált súlyossá, mert a legnagyobb fogyasztópiaca az USA, és ha ott stagnál vagy csökken a fogyasztás, akkor az szűkíti a japán exportot. A válság következtében a GDP 12%-kal esett vissza 2007 és 2008 második negyedéve között. Ugyanakkor az amerikai jelzálogkötvény-piaci válság és az amerikai bankszűkítés kevésbé érintették a japán pénzügyi rendszert, mert pont a korábbi recesszió alatt a japán bankok visszavonták a külföldi befektetések tetemes részét, és kevesen álltak kapcsolatban amerikai és európai bankokkal a bakközi hitelügyletek terén. Japánban tehát nem a pénzügyi válság jelentett problémát, hanem a fogyasztópiac (exportpiac) szűkülése. A krízisre adott legfontosabb válaszok: a

szokásos pénzügyi intézkedések mellett (pl. kamatvágás), a belföldi fogyasztás sarkallása, új exportpiacok feltérképezése (pl. Kína). De: túl sok intézkedés nem volt, mert a válság belpolitikai válságot is előidézett.

Kína esetében szintén az jelentette a legnagyobb problémát, hogy az amerikai kereslet szűkülése miatt visszaesett az export. Ennek következtében visszaesett az export és a GDP, illetve az ingatlanpiaci növekedés is lassult. Ennek ellensúlyozására a kínai kormány gazdaságélénkítési programokat indított, kamatcsökkentéssel igyekezett fellendíteni a hitelezést. Ezekhez kapcsolódóan nagy léptékű infrastrukturális fejlesztésekbe, illetve a zöld technológiák fejlesztésébe fogtak. Kína összességében lehetőséget látott a válságban, hogy erősítse nemzetközi súlyát, szerepét (export, politika stb.), amihez a hatalmas valuta-tartalékait is igyekezett felhasználni (LIU, W.–PANNELL, C. W.–LIU, H.2009;NICOLAS, F. 2009).

A világgazdaság perifériáját, Afrikát a válság ugyan kisebb mértékben érintette, mint a világgazdaságba jobban beintegrálódott régiókat és országokat, de a hatásai a szegénység miatt jóval súlyosabbak voltak. A nyersanyagár-esés és a csökkenő segélyezés egyaránt sújtotta ezeket az országokat (KUTASI G.–BLAHÓ A. 2010).

Nemzetállamon belüli, illetve lokális hatások – válaszok

A helyi szint két szempontból is különösen lényeges. Egyrészt itt jelentek meg a válság hatásai a mindennapi életben, és erőteljesen befolyásolta a mindennapi életet. Emellett pedig a helyi erőforrások mozgósítása révén számos egyedi megoldással kísérleteztek a válság hatásainak csökkentésére, illetve a kilábalás elősegítésére (COMMONWEALTH SECRETARIAT 2010). E tanulmányon belül elsősorban a városokra koncentrálunk, bár akár a régiók, akár a települési szintnél kisebb térségek vizsgálata is hasznos lehetne.

A felmérések alapján az egyes nagyvárosokban általában súlyos problémát jelentett a munkanélküliség növekedése, ami összekapcsolódott az informális gazdaság erősödésével. Mivel a válság eredetét tekintve jelzalogpiaci válság, így természetesen a települések ingatlanpiacára is erőteljesen hatott: nőtt a bedőlő hitelek, a kilakoltatások száma, de jellemzőek az eladhatatlan ingatlan és leálló (vagy el sem indított) projektek is. Több nagyvállalat elhalasztott olyan beruházásokat, amelyekről már döntés született, sőt nem egy esetben gyárbezárásokra került sor. Ez csökkentette a helyi adóbevételeket, és fokozta a szociális feszültségeket. Különösen a fiatalok, illetve a kisebbségekhez tartozók kerültek nehéz helyzetbe. A csökkenő lakossági vásárlóerő miatt visszaesett a turizmus is, ami szintén csökkentette a városi bevételeket. Végezetül a központi kormányzattól érkező transzferek is csökkentek, illetve késve érkeztek, ami tovább rontotta a városi költségvetés helyzetét. Mindez összességében azt eredményezte, hogy az önkormányzatoknak általában kevesebb bevételből kellett minél hatékonyabb válságkezelést véghezvinniük (CEMR 2009).

A fenti kihívásokhoz alkalmazkodva a települések igyekeztek kezelni a szociális és munkaerőpiaci hatásokat, valamint a válság okozta pszichológiai problémákat. Ennek keretén belül gyakornoki programokat indítottak fiatalok számára (pl. Ciprus, Egyesült Államok, de számos város kezdett közmunkaprogramokba. Az olaszországi Faenzában pszichológiai tanácsadást szerveztek a pszichés hatások kezelésére, míg Nápolyban „Szegények Bankja” néven új pénzintézetet hoztak létre. Az informális gazdaság visszaszorítására Franciaországban megkönnyítették a vállalkozások indítását, valamint segítették az önfoglalkoztatást. Edinburgban az eladhatatlannak bizonyult ingatlanokat a város megvásárolta – több városban felmerült annak a lehetősége, hogy az ilyen lakásokat szociális bérlakásként hasznosítsák (CEMR 2009, ERDF 2010).

Több helyen is felmerült a centralizáció és decentralizáció kérdése a válság kezelésével kapcsolatban – azaz hogy a helyi szint, vagy az állam az alkalmasabb a hatások kezelésére (ROSALES, M. O. 2009).

Összegzés

Mint az tanulmányukból kiderül, a válság ugyan globális, de különböző földrajzi térségekben és léptékeken másképpen jelentkezett, és a reá adott reakciók is jelentős mértékben különböztek. Ez utóbbinak igen fontos kulturális beágyazottsága is van – azaz reakciók nem csupán gazdaságelméletiek, hanem eltérnek abban az értelemben is, hogy milyen kulturális, civilizációs különbségek léteznek az egyes térségek között. A válságkezelésben fontos például az ideológiai-közgazdasági irányultság, a nemzeti identitás kérdése is. Mindemellett a legtöbb reakciót a tőke logikája vezette, ez alól elsősorban a lokális szint a kivétel, ahol gyakoriak voltak a szolidaritási mozgalmak, szociális kezdeményezések.

A jövőt illetően számos veszély fenyegethet. Így problémákat okozhat a feltörekvő piacok túlfűtöttsége, a gazdaságélénkítés miatti eladósodás, a munkanélküliségi trendek alakulása. Az, hogy az EU-ban óriási mentőcsomagokra volt szükség egyes nemzetgazdaságok megmentéséhez rámutat, hogy a bedőlő országok okozta dominóhatás, és a bizalmi válság továbbélése, erősödése akár mélyítheti is a válságot.

Felhasznált irodalom

- BOORMAN, J. 2009: The current financial crisis : its origins, its impact, and the needed policy response. *Global Journal of Emerging Market Economies* 1 (2), pp. 127–135.
- CEMR 2009: The economic and financial crisis – impact on local and regional authorities. Council of European Municipalities and Regions, Brussels, 24 p.

- COMMONWEALTH SECRETARIAT 2010: The global financial crisis and local government. The Commonwealth Secretariat, London, 8 p.
- EC2009: Economic crisis in Europe: causes, consequences and responses. European Commission, Directorate General of Economic and Financial Affairs, Brussels, 108 p.
- ERDF 2010: Cities and the economic crisis. European Regional Development Fund, Brussels, 66 p.
- JESSOP, B. 2010: The „return” of the national state in the current crisis of the world market. *Capital & Class* 34 (1), pp. 38–43.
- KOTZ, D. M. 2009: The financial and economic crisis of 2008: a systemic crisis of neoliberal capitalism. *Review of Radical Political Economics* 41 (3), pp. 305–317.
- KUTASI G.–BLAHÓ A. 2010: Erőközpontok és régiók a 21. század világgazdaságában. Akadémiai Kiadó, Budapest, 472 p.
- LIU, W.–PANNELL, C. W.–LIU, H. 2009: The global economic crisis and China’s foreign trade. *Eurasian Geography and Economics* 50 (5), pp. 497–512.
- LUCARELLI, B. 2010: Marxian theories of money, credit and crisis. *Capital & Class* 34 (2), pp. 199–214.
- NICOLAS, F. 2009: The global economic crisis: a golden opportunity for China. IFRI, Paris, 37 p.
- ROSALES, M. O. 2009: Decentralization of the State, world economic crisis and local opportunities in Latin America. *Polis - Revista Academica Universidad Bolivia* 22, 10 p.
- SZANYI M. 2009: Válságelemzés. Világgazdasági Kutatóintézet. Kihívások 194, 13 p.
- SZENTES T. 2009: Megjegyzések a válság gyökereiről és a kiutakról – a leegyszerűsítő nézetek és politikák ellenében. *Magyar Tudomány* 5, pp. 604–627.
- YUILL, D.–MCMASTER, I.–MIRWALDT, K. 2009: Regional policy under crisis conditions. European Policies Research Centre, Glasgow, 83 p.

Sitányi László:

Magyarország és a környező EU tagállamok helyzete az Európai Innovációs Eredménytábla adatai alapján

Bevezetés: innovációs teljesítmény mérése az EU-ban

Számos könyv jelent meg mely megkísérli feltárni az innovativitás forrásait. Ezek eltérő adatbázisokra épülnek, más megközelítést használnak, még az elemzés alapegységét is különbözően értelmezik, de azt *egybehangzóan állítják, hogy az innováció a kulctényezője a nemzetközi versenyképesség erősödésének, a gazdasági növekedésnek és az életszínvonal emelkedésének* (ÁCS J. Z.–VARGA A. 2002).

A szerzők többsége szerint a közös nyelv, a közös kultúra szerepe miatt továbbra is indokolt a rendszer nemzeti szinten történő vizsgálata is, mivel egy adott ország szempontjából a nemzeti jellemzők a többi szint kialakulására is hatással vannak (LUNDVALL, B. A. 1988; PATEL, P.–PAWITT, K. 1994).

Az EU innovációs statisztikai rendszerének létrehozását az Európa Tanács „Lisszaboni Stratégiájában” (EUROPEAN COUNCIL, 2000) határozta el. Ekkor alapította meg az „*Európai Innovációs Eredménytáblázat*” (EUROPEAN INNOVATION SCOREBOARD, EIS) intézményét is, mely az EU tagországi, társult- és csatlakozásra váró országai, valamint Japán és az Egyesült Államok innovációs statisztikai adatait tartalmazza.

Tehát az EIS országos szintű adatait tekintettük Magyarország innovációs teljesítményét meghatározó összehasonlítási szintnek, mivel:

- A *Globális Innovációs Eredménytáblázat* (GIS) a csökkentett indikátor szám miatt, kevésbé pontosan mutatja meg egy ország innovációs teljesítményét;
- Az összehasonlíthatóság miatt Magyarországot elsősorban az európai, ezen belül is délkeleti felének innovációs térképén kívántuk elhelyezni, erre az EIS megfelelő bázist jelentett.
- A regionális bontású adatok nem álltak megfelelő szinten rendelkezésre.

A vizsgálatok nemzetközi összevetését nehezítette, hogy nem léteznek olyan EU-adatgyűjtések, regionális statisztikák, melyek az innovációra fókuszálnak, nem követik folyamatosan és teljes körűen az innovációs teljesítmény alakulását regionális szinten.¹

¹ Sajnos, az EIS adatok területi mélysége nem tette lehetővé a „nagyobb felbontású”, regionális szintű elemzést. Regionális innovációs eredménytáblát 2002-ben és 2003-ban publikáltak az EU akkori 15 tagállamának területé-

Célkitűzés

Áttekintve az Európai Unió Lisszaboni Stratégiájában létrehozott EIS 2000–2008 adatait, főbb változásait (1. ábra,) az abban alkalmazott módszerek előnyeit és hátrányait foglaltam össze. Magyarország innovációs teljesítményét meghatározó összehasonlítási szintnek elsősorban az EU országok adatait tekintettem. A szomszédos országok innovációs adatait figyelembe véve ábrázoltam Magyarország relatív innovációs helyzetét.

Az eredeti céloom a fenti országok egymáshoz viszonyított innovációs fejlődési pályáinak meghatározása volt, de az EIS jelentések alapján, az elemzések és a hozzájuk kapcsolódó háttér tanulmányok áttekintése lehetőséget adott néhány kiinduló következtetés megfogalmazására az innovációs fejlesztési irányok meghatározása, valamint a kiegyensúlyozott innováció fejlesztés elveinek összefoglalása témakörökben is.

Az EU innovációs statisztikai rendszerének változása 2001–2008 között

Napjainkra nemzetköziszakirodalomban² általánosan elfogadottá vált, hogy az innováció, az innovációs környezet nehezen megragadható, mérhető, összetett, sok tényezőtől függő társadalmi, gazdasági jelenség.

Nemcsak a mérés módja, hanem az e tevékenységre, az adatok gyűjtésére, elemzések készítésére felkért intézmények (*Community Research and Development Information Service – CORDIS, Trendchart, Pro Inno Europe, UNU-MERIT*) változtak az EIS eddigi 9 éve alatt. Másodelemzésünkben felhasznált adatok korábban a felsorolt intézmények honlapjain voltak elérhetőek. Jelenleg a *Pro Inno Europe* gondozza ezeket. Az összegző éves jelentések, részelemzések, módszertani kiadványok nagy részét a *Maastricht Economic and social Research and training centre on Innovation and Technology* (UNU-MERIT) készíti. Az EIS sikerének egyik titka, hogy történetének első évtizedében megőrizte és őrzi ma is néhány alapításkori fő elvét (HOLLANDERS, H.–VAN CRUYSEN, A. 2008):

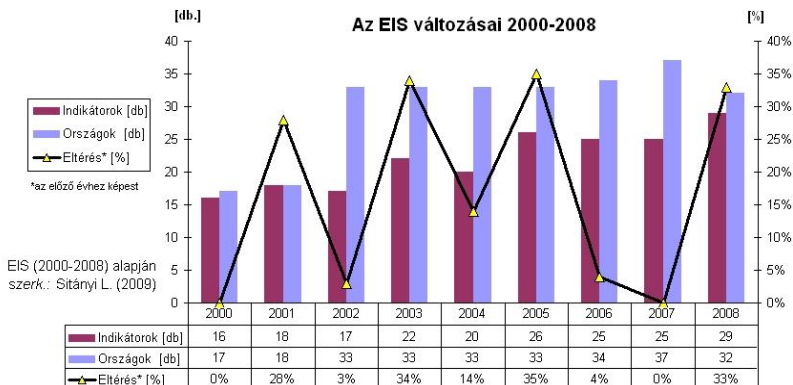
Egyszerűség: Az innovációs mutatókon (indikátorok) csak a szükséges változtatásokat hajtják végre, így összehasonlíthatóak a korábbi tanulmányokkal és számukat is sikerült „korábban tartani” az évek során (1. ábra);

Átláthatóság, nyílánosság: minden eredmény újraszámolható, ellenőrizhető, a jelentések, módszertanok, számolási módok is elérhetőek az Interneten;

re. 2006-ban ezt újra megtették a 25 tagállam 208 régiójára, de az új tagok regionális adatainak hiányosságai miatt komoly módszertani akadályokkal kellett szembenézni.

² Például: MALECKI, E. J. 1991; MAILLAT, D. 1991; OECD 1992; CAMAGNI, P.R. 1992; FREEMAN, C. – SOETE, E. 1997; RECHNITZER J. 1998; INZELT A. 1998; PAPANEK G. (szerk.) 1999; ÁCS J. Z. – VARGA A. 2002; DÓRY T. 2005; HAVAS A. 2007.

Folyamatosság: Ha 2–3 évente voltak is jelentős változások, ezek az 1/3-ot sosem lépték túl, így az adatok, trendek összehasonlíthatók maradtak (1. ábra).

1. ábra Az EIS indikátorok és az országok száma [db], eltérések az előző évhez képest [%], 2000–2008 (EIS 2000–2008 alapján szerk.: SITÁNYI L.)

A 2000-es (pilot) projekt után, 2001-ben jelent meg az első teljes jelentés, mely a 15 EU tagállamra, az USA-ra és Japánra terjedt ki. Az összesített innovációs indexet (Summary Innovation Index, SII) ekkor 18 innovációs mutatóból képezték (EIS 2001. p. 8.). Ún. „Trend-indikátorokat” határoztak meg és ezek százalékban megadott változásából fejlődési irányokat, *innovációs trend indikátorainak átlagos változását*, (average Change in Trend Indicators, CTI) a tagállamok innovációs teljesítményének meghatározó irányait állapították meg. Már itt megjelenítik jól áttekinthető EIS-grafikont (2. ábra), mely az SII és a CTI változásának függvényében a vizsgált országok³ innovációs helyzetét ábrázolta. Nagy erénye, hogy az országok helyzete „egy pillantással” felmérhető, a grafikon négy negyedében (1. vezetőké, 2. mérsékelték, 3. felzárkózók és 4. lemaradók) az azonos jellemzőkkel rendelkezők egy csoportban láthatók.

2002-ben a vizsgálat kibővült a három társult⁴ és a 13 csatlakozásra váró⁵ országgal. A vizsgálat kiterjedt az EU határain túlra is. Az országok száma (33) közel megduplázódott (1. ábra), viszont a 17 indikátorban és azok csoportosításában minimális változás (3%) történt (EIS 2002, p. 5.) az előző évhez képest:

- Innovációt támogató emberi erőforrás (5),
- Új tudás teremtése (3),

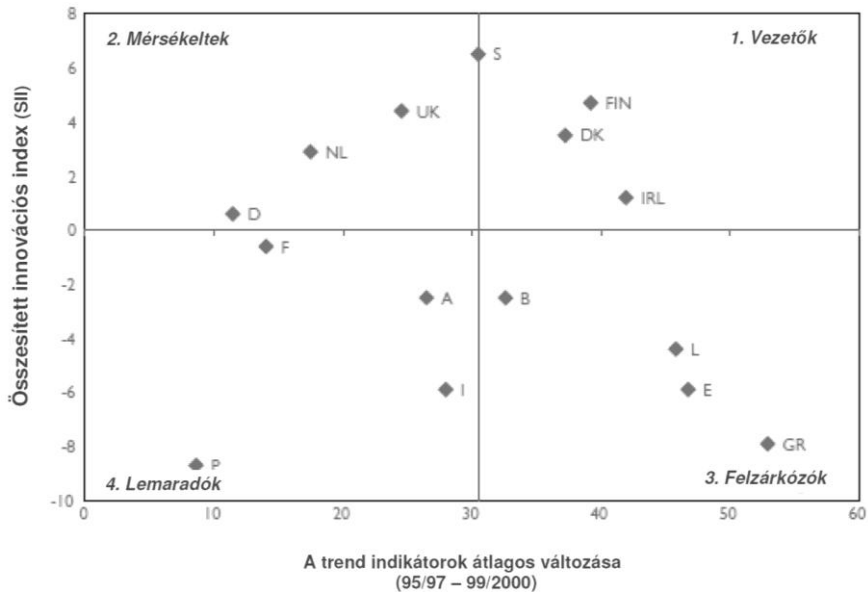
³A dolgozatban használt országrövidítések feloldása az 1. mellékletben található.

⁴Társult országok: Izland, Norvégia, Svájc.

⁵Csatlakozásra váró országok 2002-ben: Bulgária, Ciprus, Csehország, Észtország, Lettország, Lengyelország, Litvánia, Magyarország, Málta, Románia, Szlovákia, Szlovénia és Törökország.

- Tudás átadása és alkalmazása (3),
- Innováció finanszírozás, kimenet és piacok (6).

A kis változás miatt az adatok jól összehasonlíthatóak lettek volna az előző évvel, de a 2002-es jelentésben az *összesített innovációs indexet* (SII) és annak növekedését nem számolták ki. Oka valószínűleg az, hogy indikátorok nem minden vizsgált országban voltak elérhetőek. Az innovációs teljesítmények összehasonlítása nehéz, de a részadatokból jól látható: Magyarország – Szlovéniával és Csehországgal együtt – a csatlakozásra váró országok között több szempontból is a vezetők között volt.

2. ábra Összesített innovációs index és változása 2001-ben
(Forrás: EIS, 2001, p. 12.)

A 2003-as jelentésben ábrázolták először a 33 ország innovációs helyzetét együtt, *összesített innovációs indexük* (SII-2, Y tengely) és *innovációs trend indikátoruk átlagos változása* (CTI, X tengely) függvényében. Az SII-2 csökkentett, 12 indikátor alapján számított 2003-as értékelés szerint Észtország, Csehország, Litvánia, Magyarország és Szlovénia a leginnovatívabb a csatlakozásra váró országok között (EIS 2003, p. 11.), és a trend indikátorok változását (CTI) tekintve, három ország Észt-, Lett- és Törökország (bár utóbbi nagyon alacsony szinten) vezet egész Európában.

2005-ben, az EIS fél évtizedes tapasztalatai alapján az indikátorok számát 22-ről 26-ra növelték. A módszertani változás ennél jóval nagyobb volt, mivel nem négygyel növelték az

indikátorok számát, hanem kilenc újat (EIS 2005, p. 8.) vezettek be és öt feleslegeset, más mutatókkal átfedésben levőt szüntettek meg. Így elmondhatjuk, hogy az SII számításának módját története során ekkor alakították át a legnagyobb mértékben, a változás 35%-os volt az előző évhez képest (HOLLANDERS, H.–VAN CRUYSEN, A. 2008).

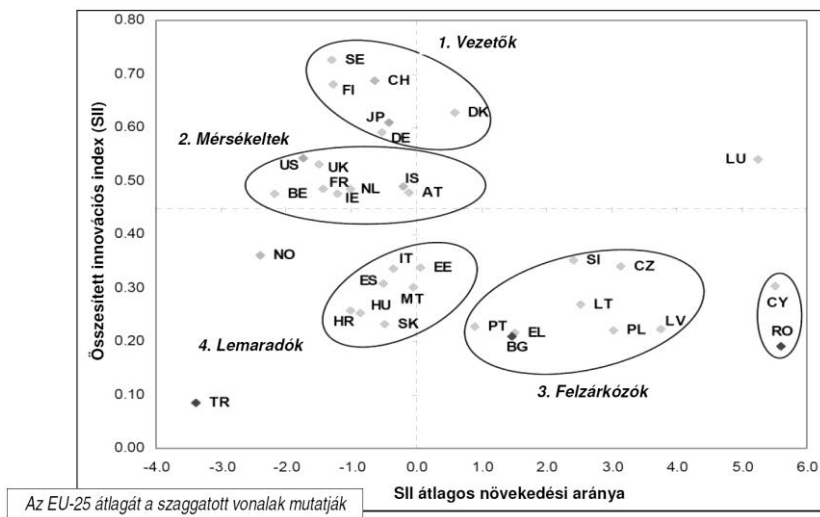
Az EIS 2000–2007 tartó időszakát tekintve a 2005-ös évben használták a legtöbb indikátort, az összesített innovációs index ekkor 26 mutató alapján (1. ábra) adott képet az egyes országok innovációs teljesítményéről és annak dinamikájáról. Ebben az évben osztották két fő csoportra, bemeneti és kimeneti jellegűekre a mutatókat és ezen belül öt minősítő szempontot (dimensions) alakították ki (SAJEVA, M. et al. 2005).

*Input*jellegű mutatók:

- az innováció motorjai (5)
- új ismeretek, tudás-alkotás (5);
- a vállalatok innovációs teljesítménye (6);

*Output*jellegű mutatók:

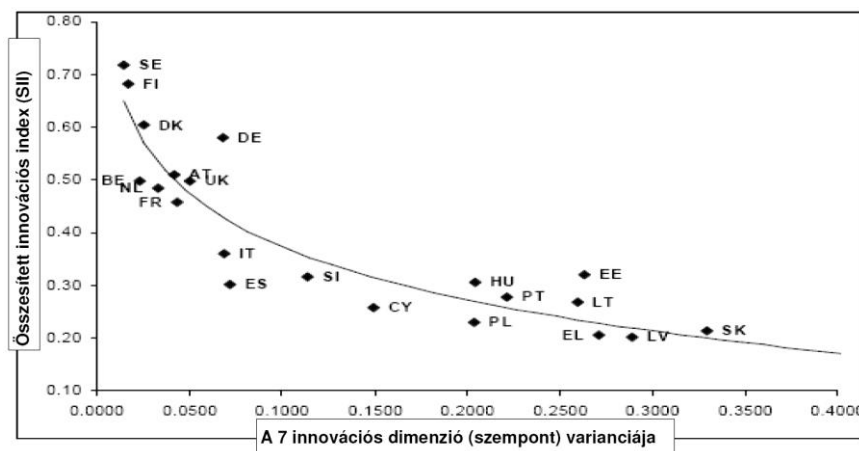
- az innováció alkalmazása (5)
- szellemi tulajdon (5)

3. ábra Összesített innovációs index (SII, Y tengely) és átlagos változása (CTI, X tengely) 2005-ben (Forrás: EIS 2005, p. 11.)

A vizsgált országok 2005-ben is négy nagyobb csoportra különíthetők el, úgymint *vezetők, átlagosak, felzárkózók* és *lemaradók* (3. ábra).

Az innováció fejlesztés, sőt általában a területfejlesztés politika (policy) szempontjából fontos felismerése volt ennek az évnak, hogy az innovációs teljesítmény és az egyes jellemzők varianciája között negatív korreláció van (4. ábra). A vezető országok adatai egységesen magasabbak voltak, a kevésbé fejlett országokra jellemző a különböző innovációs indikátor-csoportok, dimenziók közötti nagyobb eltérés. Ez azért is figyelemre méltó – különösen a következő évek fejlesztési politikájának fényében –, mivel 2005 az a kitüntetett év, mikor (több éves felzárkózási folyamat után) az *összesített innovációs index* (SII) *átlagos növekedési mértékét tekintve Magyarország volt Európa vezető országa* (3. ábra).

4. ábra Negatív korreláció az SII értéke és 7 innovációs szempont varianciája között (Forrás: EIS 2005, p. 30.)

A 2000–2007 közötti 8 év áttekintéséből látható, hogy az EIS jelentés és segédletei az innovációs eszközök, módszertanok és az országok (egyes években régiók) innovációs teljesítmény mérésének elismert forrása, az SII és a CTI jól használható mérőszáma volt. 2008-ra viszont már sok kritika érte amiatt, hogy a módszertan lassan követi a változásokat, nem a legmegfelelőbb statisztikai mutatókkal méri az innovációt, nem veszi figyelembe az egyre növekvő számú vizsgált ország gazdaságszerkezeti különbségeit.

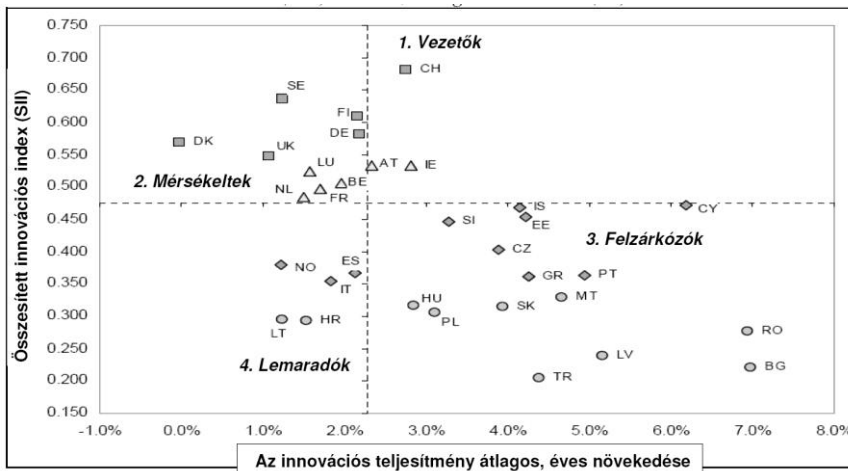
A kritikákat *(részletezés a 4. pontban)* összegyűjtve, az előző évek tapasztalatát felhasználva, 2008-ra az EIS módszertanát jelentősen átalakították, mellyel a következő kihívásoknak kíván megfelelni:

- Az teljes innovációs teljesítmény kiértékelése;
- Fejlődő összehasonlíthatóság nemzeti, regionális és nemzetközi szinteken;
- A folyamatok és változások időbeni mérése;
- Az innováció új formáinak felmérése (HOLLANDERS, H.–VAN CRUYSEN, A.2008).

Az egyre összetettebb innovációs folyamatok miatt új tényezőket kell figyelembe venni:

- A formális és informális hálózatok növekvő szerepét a tudás átadásában;
- A szolgáltatási innovációk növekvő szerepét, párhuzamosan a szolgáltatások növekvő gazdasági részesedésével;
- Új indikátorok fejlesztése az innováció új formáinak (nyitott- és felhasználói innovációk, nem-K+F innovációk) mérésére (ARUNDEL, A. et al. 2008).

Bár a változás ugyanúgy 30% feletti, mint 2003-ban és 2005-ben volt, a mérési módszer következetességét mutatja, hogy a megszokott négyes csoportok (*vezető, követő, mérsékelt és felzárkózó*) szinte változatlanul megmaradtak (5. ábra), s mindössze három ország⁶ váltott csoportot. A két vezető csoport és a két lemaradó közötti elválasztó sáv, „szakadék” ugyanolyan jól látszik, mint 2007-ben (EIS,2008, p. 9.).

5. ábra Összesített innovációs index (SII) és éves, átlagos változása (%) 2008-ban (Forrás: EIS 2008, p. 9.)

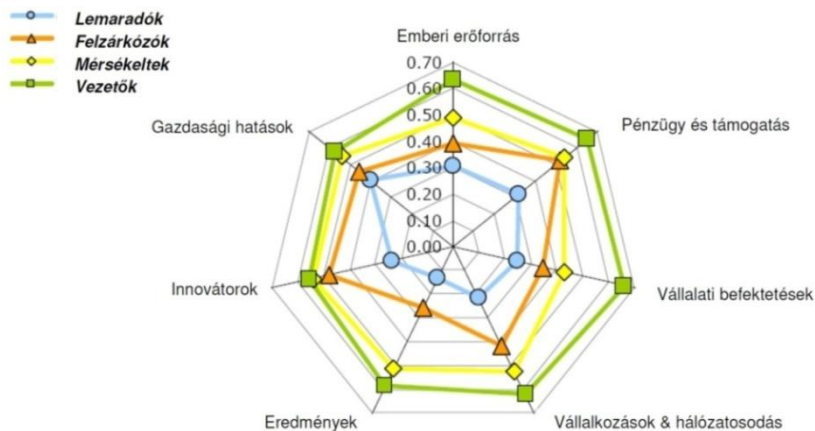
2008-ban is jól látható, amit már 2005-ben is (4. ábra) megállapított az akkori EIS jelentés: a fejlettebb országok teljesítménye egyenletesebb a különböző innovációs területeken. Az új indikátor- és mérési rendszerben talán még feltűnőbb a két vezető és a két fejletlenebb csoport közötti, ebből a szempontból kimutatható különbség, ha mind a hét innovációs szempontra (dimensions) számított variancia értéket tekintjük:

- A vezető és a követő csoport adatai közötti eltérés kismértékű (0,14%)
- A mérsékelték és a felzárkózók értéke jóval magasabb (0,65% és 0,63%);

⁶A vezető(1) változatlanok, Izland a követőktől(2) a mérsékeltékhez(3)

Portugália és Görögország a mérsékelték(3) csoportjába a felzárkózóktól(4).

Ez a két lemaradó csoportnál a 6. ábra mutatja az egyes területek fejlettségében meglévő jelentős eltéréseket. Ráadásul mindez még úgy is jól látható, hogy az országcsoportok átlagát tekintették, mely átlagszámításnak lehetett kiegyenlítő hatása (6. ábra).

6. ábra Az országcsoportok innovációs teljesítménye a hét fő szempont szerint, 2008-ban (Forrás: EIS2008, p. 11.)

Magyarország a hétből három szempont szerint teljesít nagyon alacsony szinten:

- az innováció kimeneti értékét tekintve,
- az innováció területére befektetett pénzfőkét mérő jellemző terén,
- az emberi erőforrás (EIS2008, p. 16.).

Az EIS jelentések kritikája, a másodelemzés összegzése

Végigtekintve az EIS jelentések 4.2. pontban összegzett elemzéseit, következtetéseit, több ellentmondást is találhatunk. Például, ha csak két magyar példát ragadunk ki:

- 2005-ben Európa legjobbja Magyarország az SII átlagos növekedési rátáját tekintve, a következő évben már az EU átlag alatt találjuk, illetve
- 2005-ben még 8 év volt az EU átlag elérési idejének Magyarországra vonatkozó lineáris becslése, 2007-ben már 34 év volt ez az érték.

Mivel valószínűtlen, hogy egy teljes ország innovációs rendszere ekkora mértékben zuhanjon ilyen rövid idő alatt, így joggal feltételezhetjük, hogy a számítási módszerek még nem tökéletesek, további finomításra szorulnak.

Ahogy a 3. pontban már láthattuk az EIS kutatásokat a működés első nyolc évének tapasztalatai alapján sok kritika is érte. Ezeket az alábbi pontokban foglaltam össze:

- módszertan lassan követi a változásokat;

- a módszertan mögött nincs egy elméleti modell, mely leírná az innovációs folyamat bemeneti, átbocsató és kimeneti paramétereit;
- nem a legmegfelelőbb statisztikai mutatókkal méri az innovációt;
- nem veszi figyelembe – az egyre növekvő számú – vizsgált ország gazdaságszerkezeti különbségeit és
- a 2005-ben bevezetett (SAJEVA, M. et al.) öt minősítő szempont (dimensions) az innovációs folyamat számos aspektusát⁷ nem fedi le.

Következtetések

Ahogy Magyarország és Szlovákia esetében is láthatjuk az EIS kutatói által számított összetett innovációs index értékek hullámzó teljesítményt mutatnak nincs egyértelmű irány, illetve a relatíve jobb induló helyzet után nem mutatható ki magyar fejlődés még az EU átlagtól messze elmaradó Bulgáriához és Romániához viszonyítva sem.

Ez a jelenség jól látható, ha négy vizsgált ország adatait⁸ a SII és CTI sikon nézzük. Feltűnő a hasonlóság a fejlettebb Magyarország és Szlovákia egyértelmű fejlődést nem mutató pályája között. Különösen akkor, ha Románia és Bulgária fejlődési útjával hasonlítjuk össze, ahol – ugyan jóval alacsonyabb szintről indulva – 2005-től jól kimutatható a fejlődés.

Tehát az EIS elemzések 2003–2008 közötti 6 évének adatai és az általuk mutatott kép alapján állíthatjuk, hogy nem felel meg a tényeknek az, hogy Magyarország „*elindult a felzárkózási pályán az elmúlt néhány évben*”, ahogya 2009–2010-es magyar *Kutatás-fejlesztési és Innovációs Cselekvési Programban* olvashattuk (INNOVATÍV MAGYARORSZÁG PROGRAM 2009, p. 7.).

Hogy mindez nem írható csak a külső körülmények romlására, az bizonyítja, hogy míg az ezen országok között az SII tekintetében magasán vezető Szlovéniához nem sikerült közelebb kerülnünk, addig Bulgária és Románia lefaragott korábban meglévő jelentős lemaradásából. Szlovákia 2006 óta néhány tekintetben meg is előz bennünket.

A területfejlesztési, sőt a fejlesztés politika szempontjából fontos felismerése volt több EIS jelentésnek (2005, 2007, 2008) is, hogy az innovációs teljesítmény és egyes jellemzők varianciája között negatív korreláció van (4. és 6. ábra). A vezető országok adatai egységesen magasak voltak, a különböző innovációs mutatók közötti nagyobb eltérés a kevésbé fejlett országokra jellemző.

⁷ Különösen a nem technológiai és nem K+F jellegű innovációkat, a társadalmi-gazdasági feltételeket, valamint az innovációs tevékenységek finanszírozását.

⁸ Korábban jelzett eltérő gazdasági fejlődésük miatt a korábbi hatból két országot nem célszerű vizsgálni ebben az összefüggésben: Szlovéniát, mert SII szintje kétszerese a többiek max. SII értékének is és Horvátországot, mert – a már leírt különbségeken túl – az ország TCI értékét csak 2006-tól ismerjük.

Adódik a következtetés: *az egyes innovációs „dimenziókat”, területeket párhuzamosan kell fejleszteni.* Ez azt jelenti, hogy a fejlesztési politikának az erősségek további fejlesztése helyett a gyengébben fejlett területek (nehezebben járható, de szükséges) javítására kell irányulnia. Az ilyen típusú fejlesztési politikával teremthetjük meg azt a kiegyensúlyozott innovációs környezetet, ahol a fejlesztések, az ezekre fordított pénz és energia elérhetik céljukat és jó minőségű, magas haszonnal eladható áruk fenntartható termelését alapozzák meg, ezzel biztosítva a helyi lakosság jólétének növelését.

Magyarország a hétből három jellemző (az innováció kimeneti, az innováció területére befektetett pénzöntőkét mérő és az emberi erőforrás) szerint teljesített alacsony szinten az utóbbi években. Az utolsó vizsgált évben (2008) számos humán fejlesztési, oktatási szempontot mérő indikátor-csoport terén már az utolsók között vagyunk Európában. Ez nem kedvező jel, mert az innovációban szerepet vállalók számát, tudását mérő jellemzők tekintetében minden innovációs téren vezető ország erős, tehát ez a fejlett innovációs környezet egyik közös európai jellemzője. Ráadásul a növekedési teljesítményünket, esélyeinket mutató indexet (CTI) tekintve is *az emberi erőforrásterületén állunk a legrosszabbul* (EIS,2008, p. 16.).

1. MELLÉKLET

Ország rövidítések:

AT	Austria	ES	Spain	NL	Netherlands	HR	Croatia
BE	Belgium	FR	France	PL	Poland	TR	Turkey
BG	Bulgaria	IT	Italy	PT	Portugal	IS	Iceland
CZ	Czech Republic	CY	Cyprus	RO	Romania	NO	Norway
DK	Denmark	LV	Latvia	SI	Slovenia	CH	Switzerland
DE	Germany	LT	Lithuania	SK	Slovakia	US	United States
EE	Estonia	LU	Luxembourg	FI	Finland	JP	Japan
IE	Ireland	HU	Hungary	SE	Sweden	IL	Israel
EL	Greece	MT	Malta	UK	United Kingdom	CA	Canada

Felhasznált irodalom

ÁCS, J. Z.–VARGA, A. 2002: Geography, Endogenous Growth, and Innovation. International Regional Science Review, pp. 132–148.

- ARUNDEL, A.–HOLLANDERS, H. 2006: Trend Chart Methodology Report: Searching the forest for the trees: “Missing” indicators of innovation.http://www.proinno-europe.eu/doc/eis_2006_methodology_report_missing_indicators.pdf,27 p. (2009. augusztus 4.)
- ARUNDEL, A. et al. 2008: Neglected innovators: How do innovative firms that do not perform R&D innovate? Results of an analysis of the Innobarometer 2007 survey No. 215, INNO Metrics 2007 report. European Commission, Brussels,38 p.
- VAN CRUYSEN,A.–HOLLANDERS, H. 2008: Rethinking the European Innovation Scoreboard: A New Methodology for 2008–2010. <http://www.proinno-europe.eu/index.cfm?fuseaction=page.display&topicID=437&parentID=51#> Maastricht,43 p. (2009. július 12.)
- EIS (EUROPEAN INNOVATION SCOREBOARDS) 2001–2009: Comparative Analysis of Innovation Performance. Maastricht University <http://www.proinno-europe.eu/index.cfm?fuseaction=page.display&topicID=5&parentID=51> (2009. július 12.)
- EUROPEAN COUNCIL 2000: Presidency Conclusions ‘Lisbon Strategy’, Lisbon, p. 26 http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/00100-r1.en0.htm
- HAVAS A. 2007: A vállalati K+F és innovációs tevékenységek ösztönzésének lehetőségei Magyarországon.Tudomány- és Technológiapolitikai, Versenyképességi Tanácsadó, Budapest, 91 p.
- DÓRY T. 2005: Regionális innováció–politika. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs,261 p.
- HOLLANDERS, H. 2006: European Regional Innovation Scoreboard.Maastricht Economic and social Research and training centre on Innovation and Technology (MERIT) Luxembourg,. 41 p.
- INNOVATÍV MAGYARORSZÁG PROGRAM 2009: Kutatás-fejlesztési és Innovációs Cselekvési Program 2009–2010. Budapest,. 24 p.
- INZELT A. 1998: Bevezetés az innováció-menedzsmentbe. (Az innováció közgazdaságtana és a technomenedzsment kapcsolata)Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 324 p.
- LUNDVALL, B.-Å. 1988: Innovation and an Interactive process: from User-Producer Interaction to National System of Innovation.In: Dosi, G. et al. (eds.) Technical Change and Economic Theory. Pinter Publishers, London/New York

- OECD 1992: Oslo Manual – Proposed Guidelines for Collecting and Interpreting Technological Innovation Data. Paris, Magyar kiadás 1994: Oslo Kézikönyv – Az OECD irányelvei a technológiai innovációs adatok gyűjtésére és értelmezésére. MeH, Budapest.
- PATEL, P.–PAWITT, K. 1994: National Innovation Systems – Why they are important and how they might be measured and compared? Economics of Innovation and New Technology, Vol. 3, pp. 77–95.
- RECHNITZER J. 1998: Területi stratégiák. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, p. 348.
- SAJEVA, M. et al. 2005: Methodology Report on European Innovation Scoreboard. European Commission, Enterprise Directorate-General, JRC and MERIT, Luxembourg, 71 p.
- SITÁNYI L. 2008: A Kárpát–Balkán térség országainak versenyképessége az innovációs készségek és környezet alapján. In: Reményi P.–Szebényi A. (szerk.) V. MAGYAR POLITIKAI FÖLDRAJZI KONFERENCIA: A nagy terek politikai földrajza, PTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs, pp. 445–459.

Szelesi Tamás:

A falugondnoki buszok szerepe és lehetőségei Baranya megyében

Bevezetés

A rendszerváltást követően az egyéni személygépkocsi közlekedés tömegessé válásával Magyarországon jelentősen nőtt a motorizáció foka. Baranya megyében a foglalkoztatottak, és az ingázók száma csökkenést mutat 1980-tól egészen 2001-ig, azonban az ingázók aránya a foglalkoztatottakon belül növekedést mutatott, a helyi munkahelyek hiánya illetve a más településeken lévő kedvezőbb lehetőségek miatt. Az 1990-es évek elején bekövetkezett politikai és gazdasági rendszerváltás követően a munkahelyek száma erősen megcsappant. A munkavállalók megtartásánál és a bér- és járulékköltségek lefaragásánál figyelembe vették a munkába járás közlekedési költségeit. A naponta túlzottan sokat utazó munkavállalók a munkahelyükön kevésbé lesznek terhelhetők, túlóra végzését nem képesek vállalni. Ilyen esetekben pedig csökken a munkaerő minősége a munkáltató szemében (BRUCKENER, J. K.–THISSE, J. F.–ZENOU, Y. 2002). Az ingázók közül a megélhetés biztosítása érdekében sokan választották a napi utazással járó munkavállalást. A 2001-es népszámlálás és a 2005-ös mikrocenzus adatait összehasonlítva az 1980-as bázisához képest -1,85 százalékpontos csökkentés állt be. Magyarország egyes területein ugyanakkor ez a visszaesés elérte a baranyai érték akár tízszeresét is. Az ingázás csökkenésével fokozatosan csökken a közösségi közlekedés iránti kereslet, ami kihatással van a helyközi közlekedést biztosító menetrend szerint közlekedő járatok utasforgalmára.

A szolgáltatók a közszolgáltatási kötelezettségüknek megfelelően többé-kevésbé fenntartják a korábbi közösségi közlekedési színvonalat, de ez az állapot hosszú ideig nem lehet életképes, mivel a kereslet és a kínálat közötti rés évről-évre nagyobb. A kínálat csökkenése (csökkentése) különösen hátrányos lenne azok számára, akik rászorulnak a közösségi közlekedésre, pl.: idősek, betegek, korlátozott közlekedési képességűek, személygépkocsit egyéb okokból fenntartani nem tudók (FINN, B. 2007).

Az aprófalvas Baranya megyében a központi funkciókat nyújtó települések elérhetőségére leginkább a kistelepüléseken lakók szorulnak rá, mivel a lakosság alacsony lélekszáma miatt az alapvető intézményi funkciók fenntartása lehetetlen. A tömegközlekedés fenntartása ezeken a területeket létkérdéssé vált (főként az egy irányból megközelíthető településeken), ugyanakkor sok esetben leginkább gazdaságtalan (KERESZTES L. 2006).

Célkitűzés, módszerek

Az apró és törpefalvak fejlődésében és a központi funkciókat ellátó települések közötti intenzív kapcsolat kialakításához a falugondnoki buszok kulcsként funkcionálnak, viszont KOMÁROMI JÓZSEF a KTI Dél-Dunántúl Regionális Közlekedésszervezési Iroda szakértője szerint a falugondnoki buszok a közhasznú közlekedéstől veszik el az utasokat. Emellett nem közlekedhet vele a teljes lakosság, másrészt az önkormányzati kasszából üzemeltetett falugondnoki és a jelentős állami dotációval üzemeltetett Volán társaságok is a központi költségvetésből táplálkoznak, tehát a párhuzamosságok miatt az állam kétszer fizet (KOMÁROMI J. 2008).

Fontosnak tartom bemutatni és térképen ábrázolni a 2008-ban, első ízben a falugondnoki feladatok ellátására kiírt „*Tanyabusz I.*” és „*Tanyabusz II.*” pályázat hátterét és a sikerrel szereplő önkormányzatok és civil szervezetek térbeli elhelyezkedését az ARC GIS térinformatikai program segítségével. A kutatás alapjául a KSH Baranya Megyei Statisztikai évkönyveit és a Magyar Köztársaság Helységnévtára 2009 adatbázist, illetve az Új Magyarország Vidékfejlesztési program pályázati kiírásait és eredményeit vettem. Az apró és törpefalvak besorolását BARAKONYINÉ WINICZAI KLÁRA (1984) besorolása szerint végeztem: a 200–500 fő közötti népességszámú településeket aprófaluként a 200 fő alattiakat törpefaluként ábrázoltam. Emellett elkülönítettem azon falvakat, melyek népessége a kritikusnak nevezhető 100 fő alá esett.

A kutatásom célja feltárni és térképen ábrázolni olyan potenciális településeket, melyek részt vehetnek egy jövőbeli, a közösségi közlekedést támogató pályázaton, mely élénkíti a törpe- és aprófalvak kapcsolatát a kistérségi központtal oly módon, hogy vonzaskörzeteken alapuló közforgalmú közlekedés lehetséges átszervezésével nem szenved csorbát az itt élő lakosság érdeke.

Eredmények

Az elmúlt évek során a kistelepülések sajnos folyamatos nehézségekkel, leépüléssel küszködnek. Nagy segítséget jelentett, hogy az önkormányzatok, kistérségi társulások pályázatok útján olyan gépjárművekhez juthattak, amelyek segítséget adtak egyes kötelező feladatok ellátására, és a helyzetükből adódó hátrányok, nehézségek leküzdésére. Ezen járművek a falugondnoki járművek, valamint az iskolabuszok.

Megvizsgálva a területi eloszlását, szoros összefüggés mutatható ki az összes településből számított apró- és törpefalvas települések számarányával (1. táblázat), tehát a pályázati kiírásoknak megfelelő célcsoportokhoz jutott el.

1. táblázat Az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program Tanyabusz I. és Tanyabusz II. program keretében nyertes önkormányzatok és civil szervezetek járműbeszerzése.

Forrás: ÚVMP Falubusz támogatási listája, és KSH adatok alapján.

(szerk.: SZELESI T. 2010)

NUTS 3 szint szerint	Beszerzett járművek darab száma (2008)	Támogatás teljes összege (2008)	Apró és törpefalvak arányszáma az összes településből (2005)
Borsod	143	1 154 362 170	38,4%
Baranya	132	1 045 057 278	68,1%
Szabolcs–Szatmár–Bereg	127	1 051 380 031	15,3%
Zala	96	693 328 254	59,5%
Somogy	82	597 940 485	45,3%
Veszprém	81	604 875 643	46,5%
Vas	64	472 875 751	60,6%
Nógrád	57	452 610 867	23,3%
Győr–Moson–Sopron	56	445 172 700	29,1%
Bács–Kiskun	49	398 389 680	6,7%
Tolna	35	277 411 384	27,8%
Hajdú–Bihar	31	261 594 432	6,1%
Csongrád	28	228 989 083	6,7%
Heves	26	214 313 200	10,9%
Békés	24	180 300 000	6,7%
Jász–Nagykun–Szolnok	20	167 609 018	6,4%
Pest	13	112 072 500	3,8%
Fejér	12	102 613 200	5,6%
Komárom–Esztergom	9	71 715 900	7,9%
Budapest	1	8 040 000	0,0%
Összesen:	1086	8 540 652 234	

Elsősorban tisztázni kell a „busz” szó fogalmát, és rögtön kiderül, hogy a falugondnoki járművek 1+8 személyesek, „B kategóriás” jogosítvánnyal vezethetők, vagyis személyautónak minősülnek. A másik jármű, mely a beszerzés tárgyát képezte valóban busz, de ez viszont iskolás gyermekek szállítására használható. A falugondnok tevékenysége többretű, sok szociális feladatot is végez, tehát jelenlegi formájában, szorosan nem összeegyeztethető a menetrend szerinti közlekedéssel. Az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program keretében 2008 során két ütemben (Tanyabusz I. és Tanyabusz II.) hozzávetőlegesen 8,5 milliárd forint támogatással, 1086 önkormányzat és civil szervezet jutott falu- és tanyabuszhoz. Összesen 1157 db kérelem érkezett be és 93,86%-os támogatottság mellett 1086 sikeres pályázat vett részt a programban. A kedvezményezett utófinanszírozás keretében jutottak a járművekhez, valamint a forgalomba állításhoz szükséges kiegészítő eszközökhöz.

A támogatás célja a kistérségi közlekedési szolgáltatások (különösen a falu- és tanyagondnoki szolgáltatások) fejlesztésének támogatásával a hátrányos helyzetű, szolgáltatáshiányos kistelepülések és tanyák esélyegyenlőségének növelése, az ott élők életfeltételeinek javítása, a közszolgáltatásokhoz való hozzájutás és a szociális alapellátások kiépíté-

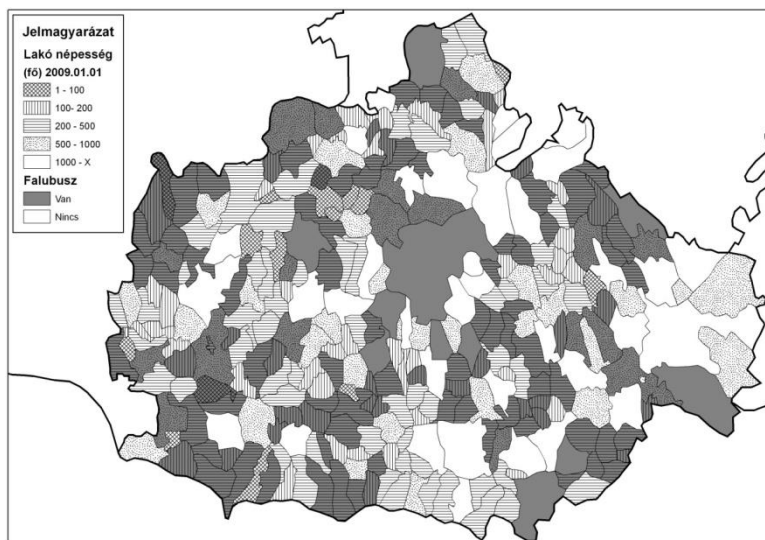
senek elősegítése, a települések szolgáltatási funkcióinak bővítése, közösségfejlesztés, valamint jobb életminőség elérése. A pályázati kiírás keretében az alábbi intézményi és szolgáltatási funkciókat vizsgálták elsősorban az egyes településeken:

Funkciók:

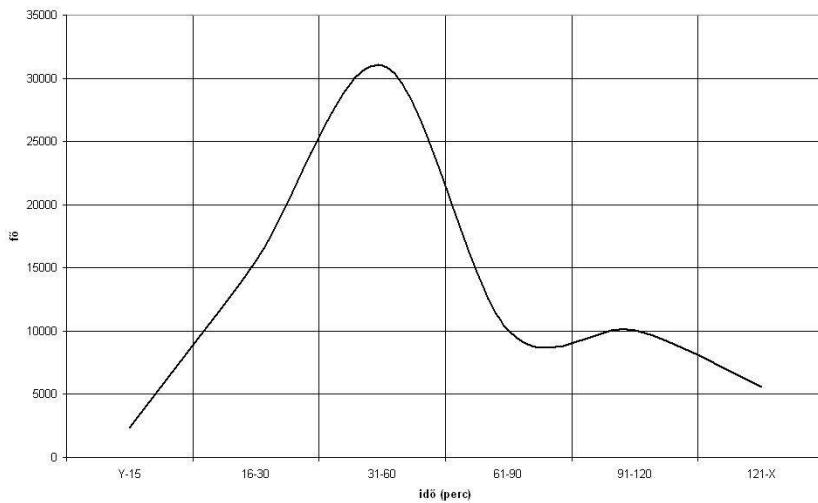
jegyző	posta	háziorvosi rendelés
gyermekorvosi rendelés	gyógyszertár	gyermekjóléti alapellátás
óvoda	iskola alsó tagozat és/vagy felső	művelődési ház
könyvtár	teleház	falu- vagy tanyagondnoki szolgálat
jelzőrendszeres házi segítségnyújtás	házi segítségnyújtás	idősek nappali ellátása
szociális étkeztetés	élelmiszerbolt	egyéb iparcikküzlet
gázpalack-csere telep	táp-termény bolt	lakossági szolgáltatások (fodrász, cipész, háztartási kiegészítő stb.)

A demográfiai helyzetkép is részét képezte az értékelésnek, ugyanakkor nem olyan súllyal, mint a települési funkciók, így például prioritást élveztek azon települések ahol a60 év feletti lakosság aránya: 25%-nál több, vagy a születések száma: ötnél kevesebb évente, vagy a munkanélküliségi ráta 7%-nál nagyobb.

Baranya megyében a KSH helységnévtára alapján végzett összesítés szerint a 239 település közül 69 apró- és 32 törpefalu, valamint 29 olyan település jutott kisbuszhoz, mely 500 főnél több lelket számlál (1. ábra). A 200 főnél kevesebb lakossal rendelkező települések közül 50 nem szerepelt vagy nem járt eredménnyel az eddigi pályázatok során.

1. ábra Falubuszok területi megoszlása a baranyai apró- és törpefalvakban
 Forrás: KSH Helynévtár 2009. alapján SZELESI T. (szerk.) 2010.

2. ábra A foglalkoztatottak munkahelyre közlekedésének időtartama a Dél-Dunántúl községeiben Forrás: KSH Mikrocenzus 2005 alapján SZELESI T. (szerk.) 2010.

Ha megvizsgáljuk a KSH ingázásról szóló 2005 évi statisztikáját, akkor Baranya megyében a lakosság döntő része 60 percet ingázik a lakóhelye és a munkahelye között (2. ábra). A munkahelyre való közlekedés szempontjából a legtöbben a személygépkocsit veszik

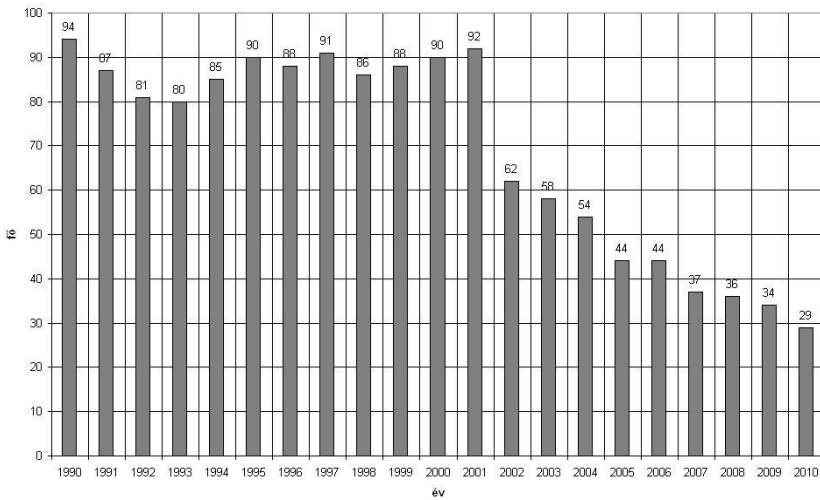
igénybe (40511 fő), míg a távolsági autóbusz második helyet foglalja el (35134 fő), a vonatot meglepően kevesen választják (3198 fő). Sok esetben a megmaradt vasúti mellékvonalak infrastruktúrája meglehetősen rossz állapotban van, valamint a községeket nem érinti közvetlenül a vasútvonal, így akár jelentős távolságokat kell megtenni gyalog a vasúti megállóhelyig, vagy a főútvonalon sűrűbben közlekedő távolsági autóbuszjáratokig. (pl.: Molvány).

A sokat vitatott, és a közlekedésmérnöki szakma által legnagyobb hangsúlyt kapott tömegközlekedéshez való hozzájárásban, illetve a foglalkoztatás elősegítésére irányuló erőfeszítések csak negyedleges, szinte a legalacsonyabb pontszámot érő szempontnak minősültek.

Boda polgármesterének tapasztalatai szerint a Volán-társaságok a fenntartó önkormányzatokkal minimális együttműködésre hajlamosak. Az iskola- és falubuszok rendszeresítése után olyan járatokat szüntetett meg, amelyek nem csak a gyerekek iskolába történő utazását biztosította, tehát figyelmen kívül hagyta a kistélepléseken, néha elszigetelten élő emberek azon jogát, hogy eljuthassanak céljukhoz. Ezt a hiányt kénytelenek az önkormányzatok oly módon pótolni, hogy lehetőséget nyújtanak azon csekély számú utazni vágyóknak, hogy az iskolabuszt (nem külön céllal indítva) díjmentesen igénybe vehessék (KOVÁCS GY. 2007).

HORVÁTH BALÁZS közlekedésmérnök szerint a megoldás a hagyományos és a térben alkalmazott együttműködési forma keverékétől várható a legnagyobb eredmény: A Térben alkalmazott ráhordás esetén a hagyományos tömegközlekedés csak a nagy forgalmú gerincvonalakon bonyolódik, míg az ehhez kapcsolódó kisebb forgalmú vonalak forgalmát a rugalmas közlekedés biztosítja az utazási igényekhez igazodva. Ebben az esetben a kisebb forgalmú szakaszokról kivont hagyományos tömegközlekedésben üzemelő járművek megtakarított teljesítménye alapot ad a gerincvonal közlekedésének fejlesztésére, sűrítésére, melyet, az igény szerinti közlekedéssel „ráhordott” utasok is élvezhetnek. Eszerint a hagyományos tömegközlekedés csúcsidőben a nagy és/vagy közepes forgalmú gerincvonalakon közlekedik, melyek megközelítését egy ráhordó jellegű rugalmas rendszer biztosítja, majd csúcsidőn kívül egy a csúcsideinél ritkábban közlekedő gerinchálózatra történik a ráhordás (HORVÁTH B. 2008).

Érdemes kettéválasztani a ráhordás vélt előnyeit élvező településeket – vasúti vagy közlekedési főútvonal mellett helyezkednek el – illetve azon településeket, melyek mellékútvonalak mentén zsáktelepülésként funkcionálnak. Előbbiek esetében a ráhordásnak lesz szerepe, így a települések népességmegtartó ereje növekszik, utóbbiak esetében viszont inkább a kistérségi centrumokkal való kapcsolatok intenzitási növekedése lesz az, ami képes lenne megállítani a lakó népesség számának vészes (3. ábra) fogyását (pl.: Szárász).

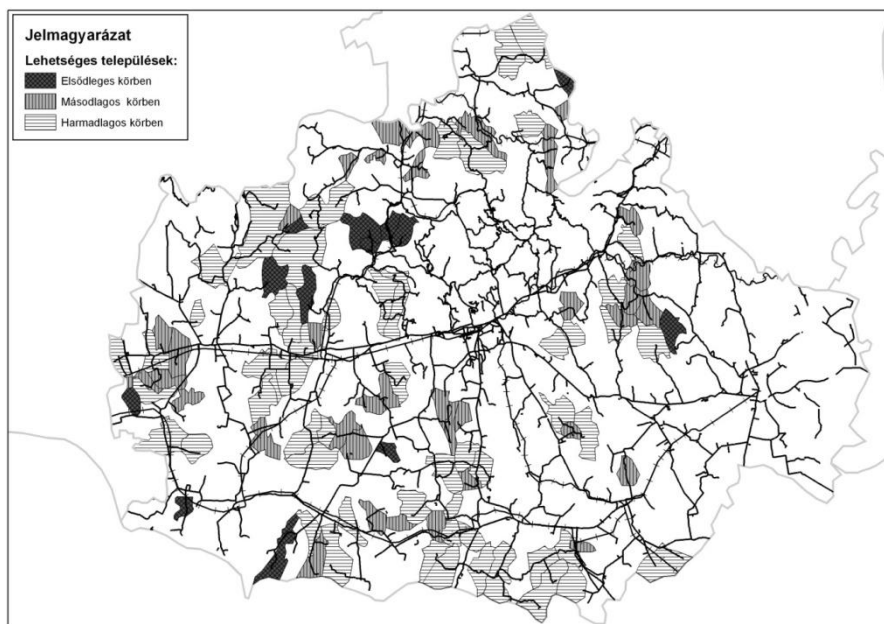

3. ábra Szárász lakónépesség számának alakulása (1990–2010)
 Forrás: KSH Helységnevtár 2010. alapján Szelesi T. (szerk.) 2010

A megyében jelenleg 139 településen működik falugondnok, ha a gondnokok képesítését is megvizsgáljuk, akkor már árnyaltabb a kép, sokan közülük nem rendelkeznek szakképesséssel (jogszabályok nem írják elő), ez természetesen nem jelenti azt, hogy ne lennének képesek a lehető legjobb szinten teljesíteni az elvállalt feladatokat. 2009-től kezdődően, viszont a 321/2009. (XII.29.) kormányrendelet azonban a működési engedély egyik feltételeként nevesíti a falu- és tanyagondnoki tanfolyam elvégzésének kötelezettségét, mely 260 órás elméleti és gyakorlati képzésből áll. Sok törpefaluban az éves működési költség előteremtése is problémát okoz, így egy falugondnoki szolgálat beindítása és fenntartása szinte kivitelezhetetlennek tűnik. Ha a falugondnoki feladatok sokaságát nézzük, akkor célszerűnek tűnik, ha több település összefogásával együttesen indít közös fenntartásban működő szolgálatot és a szociális ellátásban előre tervezhető módon látja el a feladatokat.

A megye szolgáltatja a legjobb példákat arra, hogy nem lehet minden egyes települést felfűzni egy gerincvonalra és ráhordó járatokkal biztosítani maradéktalanul a forgalmat, netán falugondnoki hálózattal orvosolni a problémákat. A közigazgatási vonzásokörzetekre nézve számos területi feszültség tapasztalható, melyek felesleges térbeli elmozdulással járnak. Példának vegyük a Baranya és Tolna megye határán fekvő Óbánya települést, mely 16 kilométerre fekszik Bonyhádtól és 32 km távolságra van Pécs, a Dél-Dunántúli régióközpont. A lakosoknak mégis a 38 kilométerre fekvő Komlóra kell eljutniuk, ha földhivatali ügyekben szeretnének intézkedni. A kép sokkal árnyaltabb, ha a tömegközlekedési eszközt, így például autóbust veszünk igénybe: többszöri átszállással, 1 óra és 50 percre telik eljutni a célállomásra, miközben a szomszédos Bonyhád, ahol szintén található földhivatal csupán 30 percre található.

A fentiek figyelembevételével ábrázoltam, azon potenciális településeket, melyeknek a közeljövőben, a megkezdett „Tanyabusz program” folytatásaként, fontossági sorrend alapján lehetne bővíteni a hálózatát. A térinformatikai program segítségével kijelölt elsőkörös települések mindegyikének a lakosságszáma 100 fő alatti és 1–2 kivétellel zsáktelepülés, ahová munkanapokra érvényes menetrend szerint csak 2–3 járattal lehet közlekedni, azonban hétvégén teljes az elszigeteltség. A másodlagos törpefalvak 100 és 200 fő közötti lélekszámmal bírnak, mellékútvonal érinti őket, viszont a tömegközlekedési lehetőségei korlátozottak. A harmadlagosan kijelölt aprófalvak többségében a saját, vagy szomszédos kistérségi központba való bejutás nem jelent gondot, sőt akár a Pécsre való napi ingázás is megoldható (pl.: Erzsébet, Kátoly, Bakonya, Kővágószőlős).

4. ábra Pályázók lehetséges köre

Forrás: KSH Helységnévtár 2009. alapján SZELESI T. (szerk.) 2010

Összegzés

A közlekedésszervezéssel növelt települési- és kistérségi együttműködés javítható, ugyanakkor nem elegendő feltétel ahhoz, hogy a lakosságszámukat az apró- és törpefalvak képesek legyenek megtartani. Érdeemes hosszú távon egy nagyobb tanulmány keretein belül megvizsgálni a különböző települések funkcióit súlyozással, valamint faktorok segítségével a lehetséges együttműködésüket egy – akár megyehatárokon átívelő – mikro regionális

vonzási körzeteket kialakítva. Ez magával vonhatja a közigazgatási rendszer hosszú távú átalakítását is, melynek keretein belül megszüntethetőek a fennálló anomáliák is.

Rövidtávon, ha a pályázók az eredeti megfogalmazásoknak megfelelően képesek lesznek ellátni az alapvető funkciókat, akkor a kistérségek közösségi közlekedési feltételei, és az apró- valamint törpefalvak kapcsolatai javulhatnak, ezáltal pedig vonzási viszonyokban átalakulások mehetnek végbe.

A több körben megvalósítható mobilitás javítása fontos, ugyanakkor az is lényeges, hogy egy olyan gondnoki hálózat teremthetőjön meg (eszköz és személyállománnyal), akik képesek a közös együttműködésre, és a szállítási feladatokon túl a kistelepülések egyre idősödő népességének szociális ellátását is biztosítani tudják.

Felhasznált irodalom

- BARAKONYINÉ WINICZAI KLÁRA 1984: Baranya aprófalvas településhálózatának múltja és jelene. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 57 p.
- BRUCKENER, J. K.–THISSE, J. F.–ZENOUE, Y. 2002: Local labour markets, job matching, and urban locations. *International Economic Review* 43, pp. 155–171.
- FINN, B. 2007: Flexible Mobility Service as a transport policy and social cohesion tool. MASCARA Final Conference, 2007. május 24–25 Firenze, pp. 3–8.
- HORVÁTH B. (2008): Aprófalvas területek közforgalmú közlekedésének innovatív szervezése. Innováció és Fenntartható felszíni közlekedés konferencia 2008.09.03–05.
- KERESZTES L. 2006: Közlekedési ellátottság Baranya megye törpefalvaiban. *Földrajzi Tanulmányok a Pécsi Doktoriskolából* V, 231 p.
- KOMÁROMI J. 2008: A Sellyei Kistérség autóbusz közlekedése. In: REMÉNYI P.–TÓTH J. (szerk.) *Az Ormánság lehetőségei és helye*. IDRResearch Kft, Pécs, 665 p.
- KOVÁCS GY. 2007 (2007): Az iskola- és a falubusz jelene és jövője. *Önkörkép* 2007 6–7. szám, ÖNkorPReSS Kiadó Kft, Budapest pp. 34–36.

Kultúra, identitás, nyelv, szimbólumok

Dr. Borsos Árpád:

Filmföldrajz – Egy új diszciplína és a politikai földrajz

Bevezetés, célkitűzések

Egy új, önálló diszciplína kialakulásának, elismerésének/elismertetésnek alapja tudományrendszer-tani pozíciójának, definíciójának, a létező tudományterületekhez, szakágakhoz való viszonyának meghatározása. Ezen belül többek között annak bemutatása, hogy van-e az önálló mivolt minőségét megerősítő sajátos kutatási területe, szemlélete, módszere, miként kapcsolódik a már létező diszciplínákhoz, illetve hogyan határolható el azoktól.

Jelen dolgozat kettős célt tűz ki maga elé. Az első a kialakulóban lévő új szakág önálló voltát bizonyító jellegzetességek felvillantása. A második annak vizsgálata, hogy a konferencia központi kérdésére – „Magyarország európai uniós elnökségének politikai földrajzi kérdései” – fókuszálva és szorítkozva a politikai földrajz számára a filmföldrajznak van-e, lehet-e aktuális mondanivalója, kapcsolódási pontja.

Mi a filmföldrajz?

A filmföldrajz a kulturális földrajz kialakulóban lévő új szakterülete. Gyökereit, a film és a geográfia egymásra találásának időpontját a kutatók más-más időponthoz kapcsolják. AITKEN, S.–DIXON, D. (2006) az 1950-es évek második felére, LUKINBEAL, CH.–ZIMMERMANN, F. (2006) az 1940–50-es évek fordulójának időszakára datálja, ESCHER, A. (2006) már az 1920-as, 1930-as évektől eredezteti. HÄFKER, H. (1914), SELMANN, A. (1914), KÖRMENDY ÉKES L. (1915) munkái alapján viszont meggyőződés, hogy a kezdetek meglehetősen korábbra, a film önálló formanyelvének kialakulásának időszakára, az 1910-es évekre nyúlnak vissza (BORSOS Á. 2010b).

Bár az 1960–70–80-as években is meg-megjelent a filmek geográfiai szempontú kutatásának igénye, az új diszciplína művelésének fellendülése csak az ezredforduló időszakában következett be, elsősorban az angolszász geográfiában. A jelentős mennyiségű – elméleti kérdéseket feszegető és konkrét elemzéseket tartalmazó – publikációk tapasztalatait rendszerező egyfajta összegzésre, annak alapján a szakterület definiálására a magyar geográfiában az évtized végén került sor (BORSOS Á. 2010b).

Részben az angolszász és német geográfiai munkák, részben saját kutatások alapján sz rintem:

A filmföldrajz a filmek gyártásának, forgalmazásának, bemutatásának, társadalmi hatásának, a filmszakma infrastrukturális hátterének térspecifikus jelenségeivel, jellegzetességeivel, a filmen megjelenő tájjal (természeti, antropogén), térrel (valós, kreált, mentális, kibertér), összességében a produkció minden – más diszciplínák által hasonlító aspektusból nem vizsgált – geográfiai relevanciával bíró tartalmi és formai elemével foglalkozó tudomány.Kompetenciája kiterjed az emberiség kultúrájának egészére, de az egyes alkotásokkal kapcsolatos elemzés tartalma, módszerei az adott mű jellegétől, műfajától függően differenciált (BORSOS Á. 2010b).

A fogalomnak, egyben az új kutatási terület önállóságának négy súlyponti eleme van.

Az első *a kutatás tárgya*, a film mint társadalmi fenomén és annak társadalmi, gazdasági, infrastrukturális környezete. Bár meghatározó tényező, mégis a legkevésbé problematikus súlyponti elem. A fogalmak, a viszonyrendszerek ugyanis tisztázottak, a köznyelv, a szakmai zsargon, a tudományos nyelv szerinti értelmezésében érdemi különbség nincs.

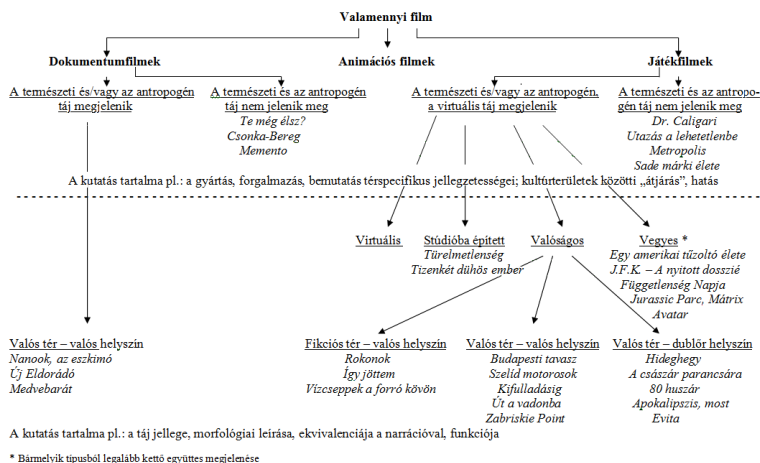
A második, *a geográfiai relevancia* már problematikusabb. A vizsgálható/vizsgálandó témák többségének vannak jól megfogható térbeli vonatkozásai (gyártás, forgalmazás stb. konkrét helyekhez, terekhez köthető). A filmek többségében megjelenik a táj, a tér (természeti, antropogén, kyber, mentális). Van azonban az alkotásoknak egy tekintélyes mennyisége, mely esetében nem. Ilyen pl. a játékfilmek közül a „Sade márkí élete” (SZIRTESA. 1992), melyben egyetlen stabilan leállított kamera előtt, egy teljesen üres vallatósobában egy asztal mögött ülve a márkí életfilozófiájáról, kalandjairól beszél. E kategóriába tartozik a riportszerű dokumentumfilmek egész sora. Ha a filmföldrajz kutatói érdeklődése valóban kiterjed a világ teljes filmtermésére, s nem csupán mozaikszerűen szemelget az éppen kiötlött aktuális kérdésvetetés illusztrálására, e filmekkel kapcsolatban is rendelkeznie kell rendszerbe szedett kezelési metódussal, mondanivalóval.

A harmadik: *a viszony más diszciplínákhoz*, a kapcsolódás, az elhatárolódás, az elhatárolhatóság.A filmmel – annak szintetizáló jellegéből fakadóan – számtalan tudomány foglalkozik, s szinte valamennyinek van/lehet érintkezési pontja a geográfiával. Közülük – pusztán a meghatározó, mértékadó kutatók munkáira támaszkodva – a legjelentősebbek az esztétika, a dramaturgia, a szemiotika, az ismeretelmélet, a pszichológia, a szociológia, az ipar-, a szolgáltatások földrajza, a turizmusföldrajz, a politikai földrajz, az etnikai földrajz, a környezetföldrajz, a feminista földrajz, a vallásföldrajz, az urbanisztika stb. Ez a legproblemátikusabb kérdéskör, végső soron az önállóság archimédészi pontja. Nem könnyű ugyanis meghúzni a határvonalat a rokon vagy a geográfiai szempontú elemzésre predesztinált információkat szolgáltató tudományok és a filmföldrajz között. Kutatók tévedtek olyan csapdába, hogy jól ismert, részleteiben kidolgozott esztétikai, szemiotikai, dramaturgiai alapismereteket heurisztikus filmföldrajzi felismerésként interpretáltak (pl. a táj szerepe,

funkciója a filmben, az emberi lélek, jellem és hangulat ábrázolásában, a gépállások dramaturgiája stb.). Arra is van példa, hogy más tudományágak „kenyerét” próbálták elragadni, annektálni. Tipikus esetnek tekintem, amikor pl. a filmszakma szakrális, emblematikus helyeire irányuló szabadidős népszerűségmozgást filmföldrajzi attribútumként kezelik. Holott az, szerintem, egy a turizmusföldrajz desztinációs rendszeréből, ugyanúgy, mint a konferencia-, a bor-, a sport-, az egészségturizmus.

Jelen dolgozat keretei között nincs mód e komplex viszonyrendszer, a határvonalak megrajzolásának bemutatására. A kapcsolódási pontok lehetőségének felmutatására is csak egy szakág, a politikai földrajz esetében teszünk kísérletet.

A negyedik: a világ filmtermésének teljes körére érvényes – az alkotások tipológiájához illeszkedő – *strukturált és differenciált módszertan, kutatási szemlélet, illetve gyakorlat*. E súlyponti elem a teljes körűség és a rendszerszerűség mellett egyben a sokszínűség, a tematikai változatosság alapja is. Ezzel függ össze, ebből fakad, hogy a kutatás, elemzés más-más lehetőségeit, spektrumát kínálja azok a filmek, melyekben a természeti vagy az antropogén táj megjelenik, mint azok, melyekben nem, vagy a játék-, a dokumentum- és az animációs filmek. A műfaji és tipológiai jelleg függvényében a kutatás csupán a gyártás, forgalmazás, bemutatás, a mű által kiváltott hatás térspecifikus jellegzetességeire, a kultúrterületek közötti „átjárásra” terjed ki, vagy kibővül a vásznon megjelenő táj, tér, jellegének, narrációval való viszonyának analizisére, geográfiai szempontú tudományos megmérettetésére (1. ábra).

1. ábra A filmföldrajz szerkezete és kutatási területének tartalma (BORSOS Á. 2010b alapján)

A filmföldrajz és a politikai földrajz

A kérdésre – „Van-e, lehet-e a filmföldrajznak kapcsolódási pontja a politikai földrajzzal, a filmföldrajzi kutatások szolgálhatnak-e munícióval a politikai földrajz számára?” – a válaszom: Igen. A tényfeltárás, a programalkotás szintjén, elsősorban globalizációs, integrációs, geopolitikai és kultúrpolitikai kérdésekben. Kutatók sora (JAMESON, F.; BUNELL, T.; LUKIN-BEAL, CH.; ZIMMERMANN, F.) vezeti le teoretikusan, illetve mutatja be konkrét filmalkotás példáján, hogy a film lehet a geopolitikai elképzelések kognitív térképe, hogy a filmföldrajz aktív résztvevő a geopolitikai elképzelések kognitív térképezésében (vö.: LUKINBEAL, CH. – ZIMMERMANN, F. 2006). LUKINBEAL a filmföldrajz kívánatos fejlesztésének fő csapásirányát a geopolitika, a globalizáció, a kultúrpolitikák és az ábrázolás tudományosságának területén látja szükségesnek és lehetségesnek (LUKINBEAL, CH.–ZIMMERMANN, F. 2006).

Ragaszkodván a konferencia tematikai vezérfonalához, három, a globalizáció, az integráció és a kultúrpolitikák kérdésköréhez tartozó ténnyel foglalkoznék csupán. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ezzel a címben jelölt témakört teljesen kimerítenénk.

Az amerikai film és az amerikai típusú mozi

Nem vitatható, hogy e problémakörben a filmszakmát érintő egyik legjelentősebb globalizációs kérdéssel szembesülünk, nevezetesen az amerikai film és a nézőkhöz juttatás sajátos intézményének, a mini-, multi- és megaplex európai uniós és hazai terjedésével. Amerikai kutatók sincsenek más véleményen, hogy „A globalizáció bizonyos értelemben az amerikanizációval azonosítható. A Los Angeles-i kultúra, a New York-i kereskedelem uralja a mozi-szórakoztatást az egész földkerekségen” (LUKINBEAL, CH.–ZIMMERMANN, F. 2006).

Ez a globalizációs vonulat – kezelésének nem lévén sem európai, sem uniós, sem magyarországi koncepciója – letarolta Európát (benne az Uniót). Magyarországon ez a folyamat – eltérően más országoktól – napjainkban is tovább erősödik. A folyamat markáns következményei a mozihálózat átalakulásában, a filmek fogyasztási szokásaiban, az értékközvetítésben, a gazdaságban egyaránt kimutatható.

A multiplexek kontrollálatlan terjedése nemcsak átstrukturálta a mozihálózatot, s helyenként aránytalan és értelmetlen túlkínálatot eredményezett, de annak erőteljes zsugorodásában is jelentős szerepet játszott (BORSOS Á. 2004, 2006, 2007, 2009a, 2009b). A multiplexek, az érdekszférájukba tartozó forgalmazók piaci magatartásukkal alapvető változást okoztak a filmkínálatban, a műsorpolitikában. Az amerikai filmdömping a kisebb hányadot képviselő érték mellett jelentős mennyiségű silányságot vagy egyenesen kultúrszemetet is rázúdított Európára. A tényen, melyet a mindennapokban esztéták,

kritikusok, pedagógusok, kriminológusok, civil emberek egyaránt megfogalmazzák, mit sem változtat az érv: „De van rá igény!”.

A jegybevételek túlnyomó, 80% körüli/feletti többsége tartósan a multiplexekben realizálódik. Annak nyereségéből, a létesítményeket ellátó forgalmazók profitjából alig csorog vissza az egyes nemzetek filmszektorainak bármely szegmensébe. A tőkeáramlás átrendeződése Európa-szerte jelentős mértékben növeli a filmvertikumon belüli pénzhiányt, melyet általában a központi költségvetések kénytelenek a legkülönbözőbb technikai megoldásokkal finanszírozni.

Hogy lehetett volna, lehet a „*Think globaly, act localy*” elvet megvalósítani, arra Szlovákia jó példa. Hazai multiplex hálózata a CINE-MAX műsorpolitikájában európai, nemzeti és értékelvű. Ezért lehet tagja a több előnnyel járó EUROPA CINEMAS hálózatnak. Amerikai dominanciájú multiplex mindössze kettő van, mindkettő Pozsonyban. Nagy- és középvárosait (pl. Kassa, Eperjes, Nyitra, Zsolna, Nagyszombat, Trencsén, Poprád) a CINE-MAX uralja.

Ennek a globalizációs folyamatnak uniós szinten már jobbára csak a tanulságai vonhatók le. Annak kezdeményezéséről, hasznosításáról azonban nem kellene lemondani.

A digitalizáció kihívásai a filmiparban

A *globalizáció az integráció* határán mozog a napjaink égető kihívása, a filmgyártás, a forgalmazás, a bemutatás *digitalizációja*. A folyamatot, melynek számtalan előnye van, a gyártási, a forgalmazási költségek csökkentése és a filmek jogszerűtlen felhasználásának mérséklése generálta. Végző soron azonban mindkettő mögött ugyanazon cél állt, nevezetesen a megszerzett piacok védelme, lehetőség szerinti bővítése, s ennek eredményeként a profit stabilizálása, illetve növelése.

Az innovációs hullámot a hét legnagyobb hollywoodi stúdió ((Disney, Fox, MGM, Paramount, Sony Pictures, Universal, Warner Bros) indította el. Az előbbieken említett okokból 2002-ben létrehozták a DCI-t (Digital Cinema Initiative) annak érdekében, hogy kifejlesszék a technikai standardokat a digitális mozik számára. Mivel az amerikai filmek részesedése a mozikban bemutatott filmekből világszerte, Európában is meglehetősen magas így az általuk diktált normákat nem különösebben nehéz a forgalmazókra és a játszóhelyekre rákényszeríteni. Az általuk kifejlesztett standardok mellett azonban más – egyszerűbb és továbbfejlesztett – megoldások is születtek.

Európában a mozik digitalizálása néhány kísérletet követően 2005-ben, az European Cinema és az European Digital Cinema Forum ajánlását követően gyorsult fel. Napjainkban több technika, az e-cinema, a d-cinema, a 3D, az IMEX versenyez. Széles körben befutónak a d-cinema, a DCI által kifejlesztett technika tűnik. Az ezredfordulón elindult

folyamatra uniós válasz sokáig nem született. Voltak/vannak nemzeti modellek, stratégiák (brit, ír, svéd), kialakulóban az olasz. Közös standard nem lévén az alkalmazott tömörítési szabványokat és technikát tekintve lényeges eltérések mutatkoztak. Nem érzékelhető különösebb mértékben egység az állami szerepvállalásban, a finanszírozásban, a hálózat-építés elveiben sem. Hazánkra – sajnos – a szakmai széthúzás, a kultúrpolitikai passzivitás, az ágazati érzéktelenség jellemző (BORSOS Á. 2010a).

Az *Európai Unió* kormánya meglehetősen megkésve reagált. A Bizottság – miután több szakmai szervezet bebizonyította, hogy az európai mozis 30–35%-ának eltűnését eredményezhetné a kontrollálatlan folyamat – 2009. október 16-én indított nyilvános vitát a digitális forradalom filmipart érintő kihívásainak kezelésére. A konzultáció fő célja a kialakítandó szakpolitika megalapozásához a nemzeti elképzelések, sajátosságok felmérése, megismerése volt.

VASSILIOU, A., az oktatási és kulturális ügyekért felelős biztos 2010. szeptember 24-i sajtótájékoztatóján új stratégiát jelentett be, amellyel az Unió segítséget kíván nyújtani az európai mozisoknak a digitális vetítéstechnikára való átálláshoz. A 2010 végén induló új program további 4 millió euró támogatással járul hozzá a digitalizációhoz. Bejelentette még, hogy Malopolska lengyel régió, Portugália északi, középső és Alejento régiója, valamint Németország Niedersachsen (Alsó-Szászország) tartománya a celluloid szalagról a digitális vetítésre történő átálláshoz az ERFA támogatásában részesült. Egyes francia régiók szintén az ERFA forrásait tervezik felhasználni e célra (VASSILIOU, A. 2010).

Csak hogy a gyártók, forgalmazók, moziüzemeltetők, igazgatási és érdekképviseleti szervezetek, producerek számára indított két hónapos nyilvános konzultáció Magyarországon visszhangtalan maradt. Az Unió e faladattal foglalkozó szakmai teamjétől kapott tájékoztatás szerint hazánkból egyetlen reagálás, a Budapest Film Kft. forgalmazási üzemág-vezetőjétől érkezett csupán, ami országos méretekben reprezentatívnak aligha nevezhető. Nem csoda, hogy az unióstól eltérő jellegzetességeket mutató magyar mozihálózat akceptálásának nyomai a bejelentésben nem fedezhetők fel.

A tennivaló kézenfekvőnek tűnik. Európai uniós elnökségünket ki kellene használni, hogy a begyűjtött vélemények alapján kialakított támogatási rendszer vesztesei 2011-et követően ne legyünk. Ehhez azonban megfelelő kormányzati stratégiát, ágazati támogatáspolitikát kellene mellérendelni, mert az MMKA erre – többször bizonyította – alkalmatlan.

Hollywood kitelepülése, a runaway Hollywood szindróma

A filmgyártásban egyre felerősödő, egyszerre *globalizációs és integrációs jelenség* Hollywood kitelepülése. JOHN FORD szállóigévé vált mondata – „*Hollywood egy hely, mely földrajzilag definiálhatatlan. Nem tudjuk, hol van.*” – az elmúlt évtizedekben egyre aktuálisabbá vált. A Los

Angeles-i szellemiséget árasztó produkciók a tőke és a munka szempontjából flexibilisek lettek, specializálódtak azon logika mentén, hol mit érdemes elvégeztetni. A csápok Európáig, Észak-Afrikáig, Kanadáig, Ausztráliáig és Délkelet-Ázsiáig nyúlnak. A gyártás kiszervezésének csak esetenként volt indoka a földrajzi realizmus, az autentikus helyszín kiválasztása. A valós ok a költségek leszorítása, a megtakarítás, a nyereségnövelés. Az árletörést célzó verseny feszültségét Hollywood e térségekbe exportálta, még az Egyesült Államokban 2000 óta megszűnt mintegy hárommillió munkahely okozta traumák vállalása árán is (LUKINBEAL, CH. 2006).

Magyarországon a filmszakmai vállalkozók és befektetők számára a 2004. évi mozgókép- és a kapcsolódó adótörvény által garantált támogatási rendszer (normatív, szelektív, adó, kamattámogatás) stúdióépítési lázat indított el. Az etyeki, a pomázi és a rákospalotai stúdiók megépítésével a MAFILM egykori kapacitásának többszörösét hozták létre, természetesen az állam és az önkormányzatok legkülönbözőbb jellegű és mértékű közreműködésével. Közben Pécsen, Szentendrén és Biatorbágyon nem valósult meg a tervezett stúdióépítés. A kapacitások azonban kihasználatlanok, az árversenyt nem bírják. A beruházások propagandájaként beharangozott „zászlóshajó” produkciókat sem itt forgatták le. Scorsese „Hugo Cabaret” című, eredetileg ide szánt filmjét 1 millió dollár megtakarítás reményében elvitte Párizsba. A Terminátor 4-et pedig minden előzetes beharangozás ellenére Új-Mexikóban forgatták.

Az állami, önkormányzati asszisztenciával realizálódott, felesleges kapacitásoknak a kihasználatlanság mellett más káros hatása is van. Tovább növelte a főváros és agglomerációjának funkcionális túlsúlyát, elszívó erejét. Ez pedig terület és térségfejlesztési szempontból sem kívánatos.

Elkelne uniós szabályozás, mely a kapacitásokat legalább középtávon ki nem használó, s inkább feszültségeket, mint organikus fejlődést generáló fejlesztések adókedvezményét korlátozná, limitálná, vagy azokat valós teljesítmény feltételekhez kötné. E téren a kezdeményező szerepet Magyarországnak az uniós elnökség időszakában vállalni kellene.

Összegzés

A filmföldrajz – bár gyökerei a filmformanyelv kialakulásának időpontjáig vezethetők vissza – fiatal tudományos kutatási terület. Művelésének fellendülése és kiterjedése ugyanis csak a második és harmadik évezred fordulóján következett be. Kapcsolata más tudományokkal – kutatásainak fókuszában álló mozgókép komplex jellegéből fakadóan – meglehetősen szerteágazó, kiterjed szinte valamennyi, a filmmel foglalkozó diszciplínára. Tudományrendszertani határvonalait nem könnyű megrajzolni. Önálló voltát azonban a más diszciplínáktól eltérő aspektusú, geográfiai szempontú megközelítés nyomatékosítja. Kutatási szemléletének és gyakorlatának sajátossága a filmalkotások műfajához, tipológiá-

jához illeszkedő, jól modellezhető strukturált és differenciált módszertan (BORSOS Á. 2010b).

A dolgozat a filmföldrajz elméleti alapjainak bemutatása mellett a társtudományokból egyet, a politikai földrajzot kiemelve próbálja a gyakorlatban is felvillantani a kapcsolódási lehetőségeket. A konferencia vezérfonalára fókuszálva és korlátozódva három kérdéskört exponál. Valamennyi mind az Európai Unió mint entitás, mind pedig Magyarország számára levonható és levonandó tanulságokkal bír, de megnyugtatóan meg nem oldott problémát vet fel, a filmszakmát érintő globalizáció és integráció által megkövetelt sajátos kultúr- és gazdaságpolitika szükségességét hangsúlyozva.

Felhasznált irodalom

- AITKEN, S. C.–DIXON D. P. 2006: Imaging Geographies of Film. – *Erdkunde* 60. 4. pp. 326–336.
- BORSOS Á. 2004: A magyar mozihálózatról tér tudományi megközelítésben. *Tér és Társadalom* 2004/3. szám pp. 77–89.
- BORSOS Á. 2006: Magyarország mozitérképe 2004, és ami mögötte van. *Földrajzi Értesítő* 55. (1–2.) pp. 159–178.
- BORSOS Á. 2007: Tudatos fejlesztés vagy spontán folyamatok? Mozi az ezredfordulón. *Fejlesztés és Finanszírozás* on-line Háttér rovata. (<https://ffdf.mfb.hu/hatter>), 10 p.
- BORSOS Á. 2009a: Multiplexes in Hungary. *Modern Geográfia* 11 p. – http://www.moderngeografia.hu/tanulmanyok/kulturalis_foldrajz/borsos_arpad_2009_2.pdf
- BORSOS Á. 2009b: A mozi mint innováció magyarországi elterjedése, a hálózat alakulásának földrajzi jellemzői napjainkig. PTE TTK Földtudományok Doktori Iskola – Publikon Kiadó, Pécs, 158 p.
- BORSOS Á. 2010a: Egy innováció terjedésének jellegzetességei Magyarországon az e-cinema példáján. In: Görcs N. T. –Pirisi G.(szerk.): *Tér–Talentum–Tanítványok* II. Publikon Kiadó, Pécs, pp. 9–20.
- BORSOS Á. 2010b: Filmföldrajz, az új tudományterület. – *Földrajzi Közlemények* 134. 4. pp. 419–430.
- ESCHER, A. 2006: The Geography of Cinema – A Cinematic World. – *Erdkunde* 60. 4. pp. 307–314.
- HÄFKER, H. 1914: Kino und Erdkunde. – Lichtbühnen-Bibliothek 7. Volksvereinsverlag, München, 78 p.
- KÖRMENDY ÉKES L. 1915: A mozi. – Singer és Wolfner bizománya, Budapest, 109 p.
- LUKINBEAL, CH.–ZIMMERMANN, S. 2006: Film Geogrophy: A New Subfiled. – *Erdkunde* 60.4. pp. 315–325.

- LUKINBEAL, CH. 2006: Runaway Hollywood: Cold Mountain, Romania. – *Erdkunde* 60. 4. pp. 337–345.
- SELLMANN, A. 1914: Kino und Schule. – Lichtbühnen-Bibliothek 6. Volksvereinsverlag, München-Gladbach, 78 p.
- VASSILIOU, A. 2010: Sajtótájékoztató. IP/10/1168. <http://ec.europa.eu/culture/media/index>

Molnár Judit:

Az integrációs folyamat modellje és a volt Szovjetunió területéről érkező bevándorlók Washington Államban *

Bevezetés

Napjainkban egyre nagyobb méreteket ölt a nemzetközi vándorlás. 2010-ben 214 millióra becsülik a nemzetközi migrációban résztvevők számát a világon. 20 év leforgása alatt számuk majdnem 60 millióval nőtt. Az Egyesült Államokban élők között a külföldön születettek száma 1960 óta megnégyszereződött. Fel kell tehát készülni arra, hogy az ebből a folyamatból adódó társadalmi és természeti vonatkozású konfliktusokat kezelni tudjunk. Az egyik ide kapcsolódó problémakör a bevándorlók beilleszkedése az új hazájuk társadalmi-gazdasági életébe. Több modell is létezik ehhez kapcsolódóan. Ez a dolgozat egy ilyen elmélet mentén mutatja be a volt Szovjetunió országaiból az Egyesült Államok Washington Államában letelepedettek helyzetét. A vizsgálat statisztikai és empirikus adatokra támaszkodik.

Célkitűzés

Korábbi kutatások azt mutatták, hogy a vizsgált térségből érkező bevándorlók asszimilációja az amerikai társadalom fő vonalába eltért más európai népek beilleszkedési útjától, attól lassabb volt, és inkább jellemezte az elkülönülés, mint a beolvadás (HARDWICK, S. W. 1993). Felmerült a kérdés, hogy vajon azokra az új bevándorlóakra is fennáll-e ez a beilleszkedési tendencia, akik azután érkeztek az Egyesült Államokba, miután lehetővé vált, hogy szabadon elhagyhassák szülőföldjüket, és már nem csak, mint vallási és politikai menedékkjogot élvezők, hanem, mint szabad munkavállalók és kivándorlók hagyták el szülőföldjüket. Ebből adódik a dolgozat másik célkitűzése, tudniillik az, hogy mely tényezők befolyásolják a bevándorló csoportok beilleszkedését az új hazájuk társadalmába.

Módszerek

A nemzetközi vándorlás vizsgálatokor nagyon nehéz helyzetben vannak a kutatók. Nincsenek megbízható adatok arról, hogy hányan, mikor érkeznek, mely országokból és mi-

*A kutatás az Európai Közösség „Marie Curie International Outgoing Fellowships for Career development” ösztöndíj támogatásával készült. Projektszám: FP7 – PEOPLE – 2007–4-1-IOF Proposal N° 219671 - SEGREG-INTEGRATION

kor hányan térnek vissza hazájukba vagy mennek tovább máshová. Ahány forrás, annyi adat és ezek az adatok nagyon nagy eltéréseket mutathatnak. Ebből adódik az, hogy a minta kiválasztásakor gyakorlatilag nem ismerjük a vizsgált populációt, így a mintánk nem is lehet sem valószínűségi, sem garantáltan reprezentatív. További probléma az, hogy gyakran inkább azok a bevándorlók hajlandók együttműködni a kutatás során, akik története sikeresnek mondható, illetve azokat sem lehet elérni, akik továbbálltak. A legcélszerűbbnek ezért az tűnt, hogy minden olyan forrást igyekezzünk felhasználni, ami rendelkezésünkre állt, legyen az mennyiségi (quantitative) vagy minőségi (qualitative) jellegű adat, így statisztikai adatokat, hivatalos mikro-felvételezési adatokat (PUMS data) és kérdőíves felvételezést, valamint interjúk készítését és feldolgozását is. A népszámlálási adatokon túl így felhasználtuk a 2000 és 2006–2008-as PUMS adatait, valamint megkérdeztünk 54, a volt Szovjetunió országaiból 1990 után Washington Államba érkezett bevándorlót, és 51 helyi, washingtoni állampolgárt, akiket abból a célból kerestünk meg, hogy a befogadók magatartását és hozzáállását a bevándorlókhoz és a bevándorlási kérdésekhez sikerüljön feltérképeznünk. Továbbá 14 interjút készítettünk az említett térségből érkezettek között és 4 helyi szervezettel is felvettük, a kapcsolatot, akik valamilyen formában foglalkoznak az országba újonnan érkezettekkel. A bevándorlási modellek tanulmányozásakor főképp az amerikai irodalomra támaszkodtunk.

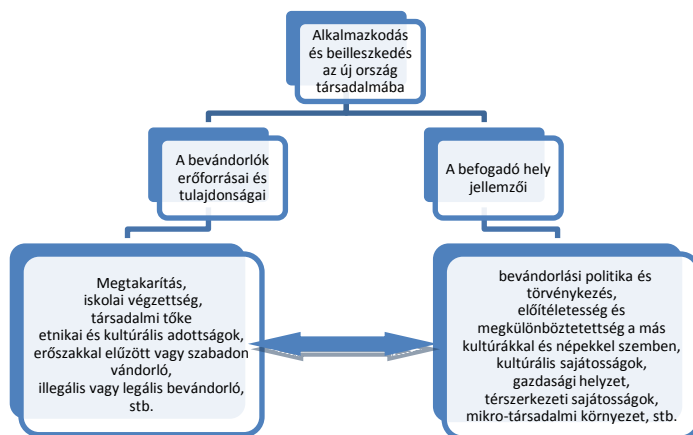
A dolgozat csak néhány elemet emel ki a téma kapcsán, mivel a terjedelmi korlátok nem teszik lehetővé, hogy ezek részletesebben, ill. másra is kiterjedve kerüljenek bemutatásra.

Eredmények

Az integrációs folyamat modellje

Az utóbbi évtizedekben egyre több tanulmány foglalkozik a nemzetközi bevándorlással. 2001-ben Zelinsky úgy fogalmaz, hogy ilyen mennyiségű irodalommal már egy ember nem is képes megbirkózni (ZELINSKY, W. 2001). A megjelent publikációk többsége 2 fő problematikát emel ki: 1. milyen tényezők ösztönzik az elvándorlót a hazájuk elhagyására, 2. hogyan tudnak beilleszkedni a bevándorlók az új hazájuk társadalmába (PORTES, A.–ESCOBAR, C.–ARANA, R. 2008). Sassen aköré rendezi a migrációs irodalmat, hogy „milyen okból történik meg a vándorlás” (SASSEN, S. 1988. p.12). Munkájában felhívja a figyelmet a „push-pull” modellek kapcsán egy ún. „elhanyagolt változóra”. Jól ismertek azok a jegek, amelyek létrehozzák ezt a taszító-vonzó hatást: pl. a magas munkanélküliségi ráta, a kivándorláshoz szükséges források és támogatottságok a küldő országokban, valamint a pozitív hozzáállás, a már meglévő immigráns közösségek, vagy az olcsó munkaerő iránti igény a befogadó országokban. Ezek mellett létezik egy „elhanyagolt változó”, ami azzal van összefüggésben, hogy egy olyan új történelmi időszakot élünk meg, amikor a munkaerő-vándorlást új elemek ösztökélik, mint pl. a termékek nemzetközisége és a globalizá-

ció következményeként, a hagyományos munkaszerkezet összeomlása, amely tényezők szintén előmozdítják magát a vándorlást (SASSEN, S. 1988). Több kutató hangsúlyozza a bevándorlás pozitív hatását a befogadó országok gazdasági és társadalmi életére (pl. KRÁLY, E. P. 2008; PUTNAM, R. D. 2007), míg mások a folyamat kapcsán kialakuló konfliktusokkal foglalkoznak, amelyek a többnemzetiségű közösségekben jelennek meg (AMIN, A. 2002; Anas, A. 2002). A kutatók felhívják a figyelmet arra, hogy a migránsoknak a befogadó társadalmakba való beilleszkedése eltér a korábban megfigyelt modellektől (RUMBAUT, R. G. 1997; ZELINSKY, W.–LEE, B. A. 1998; ALBA, R.–NÉE, V. 1997, PORTES, A.–BÖRÖCZ, J. 1989, és mások). Portes és Böröcz három dimenziót emel ki a bevándorlók beilleszkedési folyamata kapcsán: 1) a kilépés körülményei, 2) a bevándorló osztályhelyezete, 3) a befogadás jellege (PORTES, A.–BÖRÖCZ, J. 1989). Ennek alapján beszélhetünk egy „megosztott asszimilációs keretrendszerrel”, amelynek három alappillére: 1) a bevándorlás természete (kényszer vagy szabad), 2) a bevándorlók erőforrásai, amit magukkal hoznak, 3) a befogadó ország hozzáállása a bevándorlókhoz és a bevándorláshoz (PORTES, A.–ZHOU, M. 1993; SKOP, E. H. 2001). Woltman és Newbold írásukban a kubai bevándorlók kapcsán a bőrszint is kiemelik (race), mint olyan tényezőt, amely hatással van a befogadásra (WOLTMAN, K. –NEWBOLD, K. B. 2009). Skop pedig szintén a kubai bevándorlók kapcsán hangsúlyozza, hogy egy negyedik elemmel kellene bővíteni a modellt, mégpedig a „helyet”, ahova a bevándorló érkezik (SKOP, E. H. 2001), igaz ő maga is azt írja ugyanebben a munkájában, hogy ezt az elképzelést még jobban át kell gondolni. Valójában nagyon nehéz egy olyan modellel leírni ezt az igen változatos folyamatot, hogy az vonatkozzon bármikor bárholra és bárhová érkező bármilyen vándorlóra. A lényeg éppen az, hogy a beilleszkedés végtelen sok tényezőtől múlik és ezek az egyes változó elemek mind befolyásolják a beilleszkedés lehetőségeit és folyamatát.

1. ábra A bevándorlóknak az új társadalomba való beilleszkedési modellje

Megpróbálva egy általános modellel szemléltetni ezt a folyamatot, tekinthetjük úgy ezt a rendszert, amelynek két fő pillére van: 1) a bevándorlóval kapcsolatos jellemzők és erőforrások (mint pl. a bevándorló társadalmi tőkése, megtakarítása, osztályhelyzete, képzettsége, bőrszíne, a hozott kulturális jegyek, az, hogy illegális vagy legális bevándorló-e, hogy menekült vagy szabadon vándorolt, stb.), 2) a befogadó hellyel kapcsolatos jellemzők és erőforrások (az adott ország migrációs törvényei, az adott hely gazdasági, társadalmi jellemzői, a diszkrimináció szintje az adott térségben, az adott közösség kohéziója, attitűdje, tapasztalata a bevándorlókkal szemben, mikro-társadalmi tényezők –lásd. később –, stb.) (1. ábra). Ez egy nyitott rendszer, amely két oldalának elemei folyamatosan hatnak egymásra mind az egyén, mind a társadalom szintjén, bonyolult kölcsönhatásokat létrehozva. Ezzel a modellel a térbeli és az időbeli változatosságot is megpróbáljuk érzékeltetni, amelynek kapcsán az egyes történelmi, gazdasági és társadalmi események mind befolyásolják az egyes elemek jellegzetességeit és így megnyilvánulásait is. Ezeknek az egymásra hatásoknak az eredményeként lehet gyorsabb és lassan a beilleszkedés folyamata, lehet az sikeres vagy akár meg is bukhat.

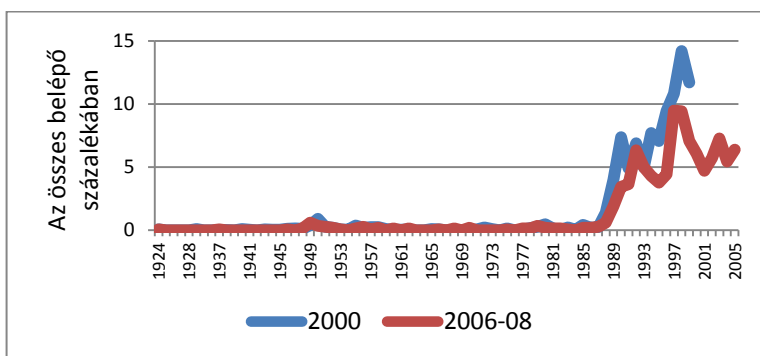
A tanulmány e modell alapján mutatja be egy kiválasztott bevándorló csoport beilleszkedési jellegzetességeit. A volt Szovjetunió utódállamaiból az Egyesült Államok Washington Államába érkezett migránsok álltak a kutatásunk középpontjában.

A volt Szovjetunió utódállamaiból érkezettek ‘története’ Washington Államban

Hardwick az oroszajkúak Nyugati Partra történő bevándorlásának 4 szakaszáról tesz említést: az első a XIX. sz. késői időszakában, valamint a XX. sz. elején; a második a két világháború időszaka alatt; és a harmadik a II. világháború utáni periódus volt, ami 1987-tel ért véget. Ekkor kezdődik egy új fejezet a volt Szovjetunió utódállamaiból történő elvándorlás kapcsán, hiszen ekkor írta alá a két nagyhatalom elnöke (Reagan és Gorbacsov) azt az egyezményt, amely lehetővé tette az akkori Szovjetunió állampolgárainak az ország szabad elhagyását (HARDWICK, W. S. 1993). Fontos jellemzője az ezt megelőző időszaknak, hogy a hidegháború idején a Nyugat se nem várt és nem is tapasztalt semmiféle nagyobb kivándorló hullámot Kelet-Közép-Európából, néhány sajátos esetet kivéve, mint a magyarok tömeges kivándorlása 1956-ban, a Csehszlovákiából érkezettek 1968 után, valamint a lengyelek elvándorlása 1980-at követően (OKÓLSKI, M. 2004). Ezért hiába volt viszonylag liberális menekültügyi politikája a nyugati országoknak, ez azért történhetett így, mert ezek az országok számítottak arra, hogy a szocialista tömb országai mindent megtesznek azért, hogy állampolgárai hazájukból szabadon el ne vándorolhassanak (MASSAY, D. S.–TAYLOR, J. E. 2004. p. 375).

A bevándorlókkal kapcsolatos jellemzők és erőforrások a volt Szovjetunióból Washington Államba érkező migránsok vonatkozásában

Hardwick összefoglaló tanulmányában, ahol a térségből érkezett bevándorlókat vizsgálja, megállapítja, hogy az oroszajkúak, akik többségében vallási menekültek, a Nyugati Partok térségében lassabb folyamatú alkalmazkodást és beilleszkedést tanúsítanak, mint más fehér-európai csoportok kapcsán volt megfigyelhető (HARDWICK, S. W. 1993). A 2000-es és a 2006–2008-as PUMS adatok arra utalnak, hogy a ma Washington Államban élő azon bevándorlók, akik a volt Szovjetunió utódállamaiból érkeztek, többségében az elmúlt két évtized során léptek be az országba (2. ábra). Ezekből az adatállományból az is kiderül, hogy e csoport több mint 60% a 16 és 60 éves kor közöttiek aránya és több mint 50%-uk házas, ugyanakkor a 25 éven aluliak aránya 39% (2006–2008 PUMS). Amíg 2000-ben a diplomás megkérddezettek aránya 31,15% volt, 2006–2008-ra ez az arány már majdnem eléri a 40%-ot (44,9). Ugyanerre az időszakra a foglalkoztatottak aránya 58,47%. Az angol nyelv ismerete az általunk használt angol nyelvtudás indexével (ahol, ha az index értéke = 100, ha mindenki jól beszél angolul, és ha ez az érték = 0, senki sem beszél angolul) kifejezve 49,5 volt 2000-ben, míg 2006–2008-ra az index 65,22 ponton volt már. (Forrás: 2000 és 2006–2008 PUMS adatállományok.)

2. ábra A jelenlegi bevándorlók Washington Államban a volt Szovjetunió utódállamaiból a belépés éve szerinti megoszlásban
(Forrás: U.S. Census Bureau. 2006–2008 ACS 3-éves PUMS adatsorok and 2000 PUMS adatsorok)

Tehát ezek a mutatók az 1990 után érkezettek csoportját jellemzik. Láthatjuk, hogy szelektív vándorlásról kell beszélni, ahol a fiatal, tanult munkaerő hagyta el hazáját. Saját adatgyűjtésünk alapján próbáltunk többet megtudni ezekről a bevándorlókról. Elvándorlásuk oka azonban már nem főként a vallási vagy etnikai üldözöttség, hanem elhatározásukban nagy szerep jutott a jobb jövő reményének is. Többségük nem akar visszamenni hazájába, bár viszonylag nagy számban (majdnem 30%-uk gondolt arra, hogy talán egyszer hazaköltözik majd). Nagy részük a harmincas éveiben érkezett az országba, és sokan közülük nem

beszéltek jól angolul, viszont több mint 50%-uknak volt valamilyen diplomája, amikor az Államokba jött. Átlagosan 8 és fél hónap kellett ahhoz, hogy munkát találjanak, ami hasonló eredményt mutat, amit Hardwick kutatásai alapján jegyez meg: „70–90%-uk alkalmazottá válik 4–8 hónapon belül” (HARDVICK, S. W. 2008, p. 33). A megkérdezetteink már akkor boldogabbnak érezték magukat, amikor kezdeti nehézségeiket élvén éppen csak beléptek az Államokba, mint otthon a hazájukban, és átlagosan 9 év elteltével még inkább elégedettek a sorsukkal. Többségük megőrizte nemzeti öntudatát, csak nagyon kevesen (3,8%-uk) vallotta magát orosz amerikainak. Voltak néhányan, akik viszont azt nyilatkozták, hogy nekik nincs semmilyen nemzeti hovatartozásuk (4 fő az 54 válaszadó közül). Közülük egy Oroszországból érkezett, egy Moldáviából és ketten nem jelezték, hogy melyik országból. Ehhez jön hozzá az is, hogy viszonylag nagy arányban (33%) nem mondták meg, hogy mely országból érkeztek pontosan, azaz lehet, hogy több olyan bevándorló is van közöttük, akik hazájukban kisebbségben éltek. Mindez felveti azt a kérdést, hogy lehet-e valamilyen összefüggés a volt Szovjetunió országaiból érkezettek nemzeti öntudata és a között, hogy hazájukban vajon nemzeti kisebbségben éltek-e, amit az egyik megkérdezettünk, aki oroszként Észtországból érkezett Seattle-be, ekképp fogalmazott meg: „Észtországban mi oroszok voltunk, Oroszországban pedig észtek” (KOTELNIKOV, V. 2001, p. 12). Azoknak az oroszoknak, akik Oroszországon kívül élnek a volt Szovjetunió valamelyik utódállamában, a helyzete igen nehezzé válhatott a birodalom felbomlása után, ahogyan láthatjuk a Balti Államok példáján keresztül is (SMITH, D.–BURCH, S. 2007). Majdnem 80%-uk (77,8%) úgy érkezett a térségbe, hogy volt ismerőse, barátja, rokona, aki már régebb óta ott élt. 66,7%-uk nyilatkozta azt, hogy azért választotta ezt a részét az Államoknak, mert itt volt rokona, barátja, és 68,5%-uk most is olyan lakókörzetben él, ahol több honfitársuk is lakik. Úgy tűnik, hogy ez nagyon meghatározó elem abban a döntési mechanizmusban, hogy hova menjen egy kivándorló, illetve talán abban is, hogy meghozza azt a döntését, hogy elhagyja a hazáját, ahogy arra Portes és Rumbaut is rámutatnak: „Leggyakoribb az, hogy a bevándorlók oda mennek, amely helyen az adott etnikai közösség már megtalálható” (PORTES, A.–RUMBAUT, R. G. 2006, p. 95). A legtöbb megkérdezettnek van amerikai barátja is, de a legjobb barátai az oroszajkúak köréből kerülnek ki.

A befogadó hely jellemzői a bevándorlók fogadtatásával kapcsolatban – Washington Állam, USA

A befogadó hely szerepe a bevándorlók integrációjában több kutató által hangsúlyozott (mint pl. Portes, A.–Böröcz, J. 1989; Skop, E. H. 2001; Reitz, J. G. 2002; Kasinitz, P.–Mollenkopf, J.–Waters, M. C. 2002; Segal, U. A.–Mayadas, N. S.–Elliott, D. 2010 és mások). „Ahogy a társadalmak változnak, úgy azok a társadalmi folyamatok is változnak, amelyek magukra a vándorlókra vannak hatással, és maga az a folyamat is átalakul, amely során a bevándorlók beilleszkednek az adott hely társadalmába.” (Reitz, J. G. 2002, p. 1005).

A befogadó hely jellemzői, ahogyan azt a vizsgált bevándorlók közléseiből tudjuk következtetni

A bevándorlók többsége nagyon jó véleménnyel van az Egyesült Államokról, különösen kedvezően értékeli annak gazdasági és oktatási lehetőségeit a fiatalok számára. Kiemelik továbbá a szabadságot és az emberek mentalitását, mint pozitívumokat. A saját maguk szemszögéből megfogalmazott előnyök az új hazájukban a következők: jó karrier lehetőségek, magas életszínvonal, az angol nyelvtudás megszerzésének kiváló esélye, kedvező lehetőség arra, hogy jó egyetemen tanulhassanak a gyermekeik, és a gondolat szabadsága. Mindezek mellett az alábbi nehézségekkel kell szembenézniük: megbirkózni az angol nyelvvél, megszokni az idegen szokásokat és elfogadni azt, hogy a legjobb pozíciókba, pl. a munka során, nem kerülhetnek bele. A bevándorlók 50%-a részesült valamilyen anyagi támogatásban, amit az államtól vagy rokonoktól, barátoktól kaptak, amikor az országba megérkeztek. Ezen túlmenően információs segítséget is kaptak. Hátrányos megkülönböztettségben nem igazán volt részük, legalábbis nem érzékelték azt, hogy ennek szintje magas lenne. Hardwick maga is azt írja, hogy „általánosságban elmondható, hogy az ő etnikai és faji egyedi jellegzetességük, kulturális hátterük, könnyedén illeszkedik az amerikai fő társadalmi hitrendszerhez” (HARDWICK, S. W. 1993, p.4). Mindezek mellett majdnem 20%-uk találta nagyon nehéznek azt, hogy megszokja az új szokásokat, és a legtöbbször volt problémája a gyengébb nyelvtudása miatt, ami akár a kirekesztettség érzését is felkelthették bennük. Több mint 50%-uk kapta meg az amerikai állampolgárságot, de csak 10,6%-uk az, akinek kettős állampolgársága van. Az is jellemző, hogy sokan nem találtak végzettségüknek megfelelő munkát, és el kellett fogadniuk az alacsonyabb státuszú állásokat. Az interjúk során elmondták azt is, hogy sok támogatást kaptak másoktól, amikor megérkeztek Amerikába. Sokszor ez egy kedves, szolgálatkész szomszéd személyében valósult meg, máskor egy régen bevándorolt sietett az újonnan érkezettek segítségére. „Nagyon sok segítségben volt részünk. Sok ember, amerikaiak, egyszer egy héten, kétszer egy héten, jöttek és segítettek az angolban, igazán csodálatos volt. És különösen az egyik akkori szomszédunk, Miss C, aki akkoriban nemzetközi tanácsnok volt a Seattle Pacifikus Egyetemen, egy hétre rá, hogy megérkeztünk, jött és segített az angolban, a férjemnek Michael-nek keresett tanulmányi kurzust, ahova aztán be tudott iratkozni és tanulni ment. Ez a hölgy fantasztikus volt számunkra!” (Léna, 2009. november). Úgy gondoljuk, hogy ez egy olyan tényező (un. mikro-környezeti tényező), ami feltétlenül említésre érdemes, és a beilleszkedési folyamatban fontos szerepet játszik, ugyanis ez egy olyan elem, ami jelentősen felgyorsíthatja az új társadalomba történő integráció folyamatát.

A befogadó hely jellemzői, ahogyan az a helyi amerikai állampolgárok vizsgálati során kimutatható

A bevándorlók kapcsolatrendszere az új hazájukban meghatározó jelentőségű a lehetőségeik alakulásában. Ennek a kapcsolatrendszernek és a bevándorlók, valamint más helyi

csoportok közötti együttműködéseknek, kapcsolatoknak, érintkezéseknek jelentékeny szerepe van az új társadalomba való beilleszkedésben (KASINITZ, P.–MOLLENKOPE, J.–WATERS, M. C. 2002). A megkérdezett amerikaiak között 11,8% az, akinek kizárólag csak amerikai barátja van, a többségnek vannak barátai más nemzetiségűekkel is. Ahogy a Föld egy új jellegekkel bíró nagy vándorlási időszaknak a tanúja, úgy tapasztalhatjuk azt, hogy ebben a periódusban más tulajdonságokkal jellemezhetjük ezt a folyamatot, ha azt összevetjük korábbi migrációs hullámokkal (MASSEY D.S.–TAYLOR, E. 2004; REITZ, J. G. 2002). Ezzel egy időben a különböző államok bevándorlási politikája is megváltozott. Amíg a XIX. sz.-ban és a XX. sz. elején (1914 előtt) nem igazán beszélhetünk az emberek mozgásának erősebb szabályozásairól, azonban a jelenkori fejlett világ „nem akarja elfogadni az emberek országhatárokat átlépő szabad vándorlását (egy kivétellel, ami az Európai Uniót illeti)” (MASSEY, D.S.–TAYLOR, E. 2004 p.377). A vizsgálatunk így kiterjedt a bevándorlási politikához való attitűdre is. A megkérdezett helyi amerikaiak támogatnák nem csak azokat a bevándorlókat, akik jobban képzettek, hanem azokat az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezőket is, akik számára lenne munka az Államokban. Az angol nyelv ismeretét nem is tartják annyira elsődlegesnek és fontosnak, mint pl. a bevándorlók.

Összegzés

Az Egyesült Államok Nyugati Partjaira érkező bevándorló csoportok jellemzői a volt Szovjetunió utódállamaiból nagy mértékben változtak meg azután, hogy bárki szabadon hagyhatta el ezt a térséget. A kivándorlás okai is mások és maguknak a migránsoknak is eltérő mind az erőforrásai, mind a jellemző tulajdonságaik, amelyek a vándorlás során számításba jönnek. E miatt a változás miatt, maga a beilleszkedési folyamat, annak minősége és sebessége is megváltozott, felgyorsult. A bemutatott modell ezeket a tényezőket veszi számba. Ezeknek az egymásra hatásai, kapcsolódásai, érintkezései során jön létre vagy akadályozódik meg az integráció. A vizsgált csoport esetében egy pozitív példát láthatunk, igaz fel kell hívni arra is a figyelmet, hogy a módszer sajátosságaiból adódóan nagyon nehéz felfedni a „bukott kivándorlók” eseteit, amely hiány nyilvánvalóan torzítja az eredményeket.

Felhasznált irodalom

- ALBA, R.–NEE, V. 1997: *Rethinking Assimilation Theory for a New Era of Immigration*. (in) International Migration Review, Vol. 31, No. 4. pp. 826–874.
- AMIN, A. 2002: *Ethnicity and multicultural city*. Environment and Planning A. 34. pp. 959–980.
- ANAS, A. 2002: *Prejudice, exclusion, and compensating transfers: the economics of ethnic segregation*. Journal of Urban Economics 52 pp. 409–432.

- HARDWICK, S. W. 1993: *Russian Refuge: religion, Migration, and Settlement on the North American Pacific Rim*. Chicago: University of Chicago Press, 237 p.
- HARDWICK, S. W. 2008: "Slavic Dreams: Post-Soviet Refugee Identity and Adaptation in Portland, Oregon" (in) *Immigrants Outside Megalopolis: Ethnic Transformation in the Heartland*. R. C. Jones, ed. London: Lexington Books, pp. 25–42.
- KASINITZ, P.–MOLLENKOPF, J.–WATERS, M. C. 2002: *Becoming New Yorkers: Immigrant Incorporation in a Majority Minority City*. In: *International Migration Review*, Vol.36, No. 4, pp. 1020–1036
- KOTELNIKOV, V. 2001: *Piroshky with an Accent*. Design by Art & International Production, 184 p.
- KRALY, E. P. 2008: "An Anchor of Hope": *Refugees in Utica, New York*. In: *Immigrants Outside Megalopolis: Ethnic Transformation in the Heartland*. R. C. Jones, ed. London: Lexington Books
- MASSEY, D.S.–TAYLOR, E. 2004: Back to the Future: Immigration Research, Immigration Policy, and Globalization in the Twenty-first Century. (in) *International Migration. Prospects and Policies in a Global Market*. Massay, D. S. and Taylor, J.E.ed. Oxford University Press, pp. 373–388
- OKÓLSKI, M. 2004: The Effects of Political and Economic Transition on International Migration in Central and Eastern Europe. In: *International Migration. Prospects and Policies in a Global Market*. Massay, D. S. and Taylor, J.E.(ed.) Oxford University Press, pp. 35–58
- PORTES, A.–BÖRÖCZ, J. 1989: *Contemporary Immigration: Theoretical Perspectives on Its Determinants and Modes of Incorporation*. (in) *International Migration Review*, Vol. 23, No. 3, Special Silver Anniversary Issue: *International Migration an Assessment for the 90's* (Autumn, 1989), pp. 606–630.
- PORTES, A.–ESCOBAR, C.–ARANA, R. 2008: *Bridging the gap: transnational and ethnic organizations in the political incorporation of immigrants in the United States* (in) *Ethnic and Racial Studies* Vol. 31 No. 6 September 2008. pp. 1056–1090.
- PORTES, A.–ZHOU, M. 1993: *The New Second Generation: Segmented Assimilation and Its Variants*. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 530, *Interminority Affairs in the U. S.: Pluralism at the Crossroads* (Nov., 1993), pp. 74–96.
- PORTES, A.–RUMBAUT, R. 2006: *Immigrant America (3rd edition)*. University of California Press. 300 p.

- PUTNAM, R. D. 2007: *E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century The 2006 Johan Skytte Prize Lecture*. (in) *Scandinavian Political Studies*, Vol. 30. No. 2, pp. 139–174.
- REITZ, J. G. 2002: *Host Societies and the Reception of Immigrants: Research Themes, Emerging Theories and Methodological Issues*. (in) *International Migration Review*, Vol.36, No. 4, pp. 1005–1019.
- RUMBAUT, R. G. 1997: *Assimilation and Its Discontents: Between Rhetoric and Reality*. In: *International Migration Review*, Vol. 31, No. 4. pp. 923–960
- SASSEN, S. 1988: *The Mobility of Labor and Capital. A Study in International Investment and Labor Flow*. Cambridge University Press, 224 p.
- SEGAL, U. A.–MAYADAS, N. S.–ELLIOTT, D. 2010: *The Immigration Process*. (in) SEGAL, U. A.–ELLIOTT, D.–MAYADAS, N. S. (ed.) *Immigration Worldwide. Policies, Practices, and Trends*. Oxford, University Press, pp. 3–16
- SKOP, E. H. 2001: *Race and Place in the Adaptation of Mariel Exiles*. (in) *International Migration Review*, Vol. 35, No. 2. pp. 449–471.
- SMITH, D.–BURCH, S. 2007: *Empty Spaces and the Value of Symbols: Estonia's 'War of Monuments' from Another Angle*. *Europe-Asia Studies* Vol. 59, No. 6, September 2007, pp. 913–936.
- WOLTMAN, K.–NEWBOLD, K. B. 2009: *Of Flights and Flotillas: Assimilation and Race in the Cuban Diaspora*. (in) *The Professional Geographer*, 61:1, pp. 70–86.
- ZELINSKY, W.–LEE, B. A. 1998: *Heterolocalism: An Alternative Model of the Sociospatial Behaviour of Immigrant Ethnic Communities*. In: *International Journal of Population Geography* 4, pp. 281–298.
- ZELINSKY, W. 2001: *The Enigma of Ethnicity. Another American Dilemma*. Iowa City, IA, University of Iowa City Press, 315 p.

Molnár Judit:

Identitás és attitűd, mint integrációt befolyásoló tényezők a volt Szovjetunió tagországait elhagyó bevándorlók vonatkozásában, Washington Államban *

Bevezetés

Az Egyesült Államokba az első nagyobb bevándorló hullám a XIX. század végén indult el Oroszországból. Négy különböző bevándorlási szakaszt különítenek el napjainkig az Államok Nyugati partjaira érkező oroszajkúak vonatkozásában (HARDWICK, W. S. 1993), melyek közül a legutolsó az 1980-as évek végével kezdődött, amikor is Reagan és Gorbacsov megállapodtak Oroszország és más tagköztársaságok állampolgárainak szabad mozgásáról. Míg korábban inkább vallási menekültek érkeztek a Csendes-óceán part menti államaiba, ma már inkább gazdasági okok szerepelnek a kivándorlásban, ami más tulajdonságokkal jellemezhető új letelepedőket jelent. Milyen változást okozott a beilleszkedés folyamatára az, hogy ezt a bevándorló csoportot más karakterekkel jellemezhetjük? Hogyan hat az identitás és az attitűd a beilleszkedés folyamatára? Ez a tanulmány ezekre a kérdésekre keresi a választ. A kutatás kiterjedt nem csak a bevándorló csoportokra, hanem az őket befogadó amerikai közösségekre is.

Célkitűzés

A nemzetközi vándorlás egyre nagyobb méreteket ölt a világban. Ez a jelenség több gondot, kérdést is felvet, mind gazdaság- és társadalom-politikai téren, mind biztonsági, egészségügyi, stb. vonatkozásban is, így a témához kapcsolódó munkák tematikailag széleskörűek, mennyiségileg pedig számottevőek. Ez a tanulmány azt kívánja bemutatni, hogy az identitásnak és az attitűdnek milyen szerepe van a bevándorlóknak az új hazájuk társadalmi-gazdasági életébe való beilleszkedésében. A vizsgálat során a bevándorlók beilleszkedési modelljéből indultunk ki egy adott csoport, mégpedig a volt Szovjetunió utódállamaiból az Egyesült Államok Washington Államába történő migrációja alapján.

*A kutatás az Európai Közösség „Marie Curie International Outgoing Fellowships for Career development” ösztöndíj támogatásával készült. Projektszám: FP7 – PEOPLE – 2007–4-1-IOF Proposal N° 219671 - SEGREG-INTEGRATION

Módszerek

A nemzetközi vándorlás vizsgálatok nagyon nehéz helyzetben vannak a kutatók. Nincsenek megbízható adatok arról, hogy hányan, mikor érkeznek, mely országokból és mikor hányan térnek vissza hazájukba vagy mennek tovább máshová. Ahány forrás, annyi adat és ezek az adatok nagyon nagy eltéréseket mutathatnak. Ebből adódik az, hogy a minta kiválasztásakor gyakorlatilag nem ismerjük a vizsgált populációt, így a mintánk nem is lehet sem valószínűségi, sem garantáltan reprezentatív. További probléma az, hogy gyakran inkább azok a bevándorlók hajlandók együttműködni a kutatás során, akik története sikeresnek mondható, illetve azokat sem lehet elérni, akik továbbálltak. A legcélszerűbbnek ezért az tűnt, hogy minden olyan forrást igyekezzünk felhasználni, ami rendelkezésünkre állt, legyen az mennyiségi (quantitative) vagy minőségi (qualitative) jellegű adat, így statisztikai adatokat, hivatalos mikro-felvételezési adatokat (PUMS data) és kérdőíves felvételezést, valamint interjúk készítését és feldolgozását is. A népszámlálási adatokon túl így felhasználtuk a 2000 és 2006–2008-as PUMS (Public Use Microdata Sample) adatait, valamint megkérdeztünk 54, a volt Szovjetunió országaiból 1990 után Washington Államba érkezett bevándorlót, és 51 helyi, washingtoni állampolgárt, akiket abból a célból kerestünk meg, hogy a befogadók magatartását és hozzáállását a bevándorlókhoz és a bevándorlási kérdésekhez sikerüljön feltérképeznünk. Továbbá 14 interjú készítettünk az említett térségből érkezettek között és 4 helyi szervezettel is felvettük, a kapcsolatot, akik valamilyen formában foglalkoznak az országba újonnan érkezettekkel. A bevándorlási modellek tanulmányozásakor főképp az amerikai irodalomra támaszkodtunk.

Eredmények

A Kelet- és Közép-Európából Nyugatra irányuló kiáramlással a szakirodalom is gyakran külön foglalkozik (ARDITIS, S. 1994; DANIELS, R. 2004; KOPNINA, H. 2005; MARKOVA, E.–BLACK, R. 2007; CASTLES, S.–MILLER, M. J. 2009; ROBILA, M. 2010;). A mi esetünkben a vizsgált csoport azért érdekes, mert a hidegháború időszaka alatt a Szovjetunióból érkezett bevándorlók egészen más indíttatásból léptek be az országba, más jellemvonásokkal lehet őket leírni, mint azokat, akik többségében 1990 után telepedtek le Államokban. A bevándorlók beilleszkedési modelljéből kiindulva a folyamatot befolyásoló tényezőket két fő csoportra oszthatjuk: a bevándorlók erőforrásai és tulajdonságai, valamint a befogadó hely jellemvonásai (MOLNÁR J. 2011). Az előbbihez kapcsolódik többek között a migráns attitűdje, identitása, az utóbbihoz pedig a befogadó hely közösségeinek attitűdje, identitása. Ez a dolgozat csak ezekkel az elemekkel kíván foglalkozni, mint az új társadalomba való beilleszkedést befolyásoló tényezők egyikeivel.

Az identitás és attitűd szerepe a beilleszkedésben az 1990 előtt bevándoroltak esetében

Hardwick azt a megállapítást teszi könyvében (amelyben a zsidó vallásúakkal nem foglalkozik) a nyugati parti oroszajkú bevándorlókról, hogy azok asszimilációja sokkal lassabb, mint az más fehér-európai népek esetében tapasztalható (HARDWICK, W. S. 1993).

A bevándorlók oldala

Hardwick két kiemelt tényezővel indokolja az oroszajkúaknak a fő amerikai társadalmi vonalba való lassabb beilleszkedési folyamatát: az egyik az az erős vallásosság, a másik pedig az a nagyon rossz tapasztalat, amit elszenvedtek ezek az emberek szülőhazájukban, mégpedig éppen a vallási hovatartozásuk miatti kirekesztettség és üldöztetés következtében. Ezek aztán bizalmatlanságot eredményeztek bennük, amelyet magukkal hoztak az Államokba. Az akkori bevándorlók többsége ugyanis a hazájukban elszenvedett vallási üldöztetésre hivatkozva kapta meg a menekültjogi státuszt és így telepedett le az országban. Amint arra Hardwick munkájában utal, ezek a csoportok az új hazájukban is igyekeztek elszigetelt közösségekben élni, identitásukat erősen megőrizve, vallási hagyományaikhoz, szokásaikhoz ragaszkodva, azokat megtartva és továbbadva (HARDWICK, W. S. 1993). Éppen ezért nem is akartak teljesen beilleszkedni az új hazájuk társadalmába és ezt generációkon keresztül tudták tartani, hiszen a gyermekeiket is e szerint nevelték.

A befogadók oldala

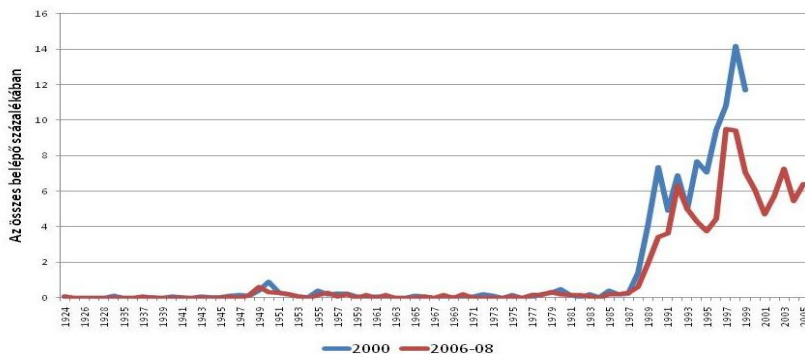
A befogadó társadalom szintén nem a legpozitívabb hozzáállást tanúsította e bevándorló csoport irányába. Gyakran kitapintható volt a negatív megkülönböztetés, aminek a hátterében Hardwick a szocialista országokból érkezők felé megfigyelhető ellenérzést és azt aényt látja, hogy az oroszajkúakra, mint már nem is európaiakra gondoltak a helyi amerikaiak (HARDWICK, W. S. 1993).

Az identitás és attitűd szerepe a beilleszkedésben az 1990 után bevándoroltak esetében

Vajon azután, hogy a hidegháború megszűnt, és azután, hogy felbomlott a Szovjetunió, mennyire változott a bevándorlók összetétele, tulajdonsága, illetve megváltozott-e a befogadó közösségek attitűdje irányukban? Továbbá, amennyiben megváltoznak egy bevándorló csoport jellemzői, vajon ez milyen mértékben hat a beilleszkedési folyamatukra? Természetesen továbbra is az attitűdre és az identitásra fordítjuk a figyelmünket a felmerült kérdések kapcsán.

A bevándorlók oldala

A 2000-es és a 2006–2008-as PUMS adatok arra utalnak, hogy a ma Washington Államban élő azon bevándorlók, akik a volt Szovjetunió utódállamaiból érkeztek, többségében az elmúlt két évtized során léptek be az országba (1. ábra).

1. ábra A jelenlegi bevándorlók Washington Államban a volt Szovjetunió utódállamaiból a belépés éve szerinti megoszlásban
(Forrás: U.S. Census Bureau. 2006–2008 ACS 3-éves PUMS adatsorok és 2000 PUMS adatsorok)

A saját felvételezésünk azt mutatta, hogy a megkérdezettek 22,2%-a mondta azt, hogy vallási üldöztettség miatt hagyta el hazáját. A többség a jobb jövő reményében (38,9%) és az Államokban lévő jobb gazdasági helyzet (35,2%) miatt szánta el magát arra, hogy áttelepüljön Washington Államba. Hasonló eredmény adódott, amikor arra kérdeztünk rá, hogy milyen előnnyel jár a számukra az, hogy az Államokban élnek. Csak 11,1%-uk hivatkozott a vallási szabadságra, míg 46,3%-uk említette a magasabb életszínvonalat és a jobb karrier lehetőséget. Azaz az 1990 után érkezők esetében a szabad vallás gyakorlásának sokkal kisebb a jelentősége, mint kiváltó ok a vándorlásban, ezek az emberek éppen azt emelték ki, hogy nagy előny az, hogy megtanulhatnak angolul, hogy a gyerekeik jó iskolába, egyetemre mehetnek, jobb lehetőségeik vannak a jövőre nézve. Ugyanakkor a PUMS és a saját adatsoraink is azt mutatják, hogy a belépők korszerkezete fiatal, és a migránsok e csoportjának az iskolai végzettsége magas. (A 16 és 60 éves kor közöttiek aránya 60%, ugyanakkor a 25 éven aluliak aránya 39% – forrás: 2006–2008 PUMS adatsor –, továbbá amíg 2000-ben a diplomás megkérdezettek aránya 31,15% volt, 2006–2008-ra ez az arány már majdnem eléri a 40%-ot (44,9) – forrás: PUMS 2000 és 2006–2008-as adatsorok). Mindemellett a foglalkoztatottak aránya a 2006–2008-as felmérés szerint megközelíti a 60%-ot (58,47% – forrás: PUMS 2006–2008-as adatsor).

Ahogy Alba és Nee fogalmaznak: „Amikor az egyén igyekszik sikeres lenni az amerikai társadalomban, nem is gondol arra, hogy közben asszimilálódik is. Akaratlanul is, az olyan gyakorlati stratégiáknak és cselekedeteknek, amelyek a családi célt szolgálják (jó iskolai végzettség, jó munka, szép hely, ahol laknak, érdekes barátok és ismerősök, gazdasági biztonság), olyan következményei vannak, amelyek gyakran asszimilációhoz vezetnek” (ALBA, R.–NEE, V. 1997, p. 41). Gyakran az újonnan érkezettnek csak az a célja, hogy megkapaszkodjon, hogy munkát találjon, majd saját otthonra leljen. Az egyik adatközlőnk kiemelt egy tényezőt, amit ő meghatározó jelentőségű attitűdként kezel a migráns sikere vonatkozásában: „Mi nem ódzkodtunk attól, hogy új életet kezdjünk. A honvágymiat mindig a kezdet a rettenetesen nehéz. Senki se hagyja el hazáját anélkül, hogy nagyon nagy elhatározottsága legyen e felől, ugyanis a nagyon komoly indok és szándék hiánya ledönti az embert a lábáról és később lerombolja az életét is.” (KOTELNIKOV, D. 2001, p.50)

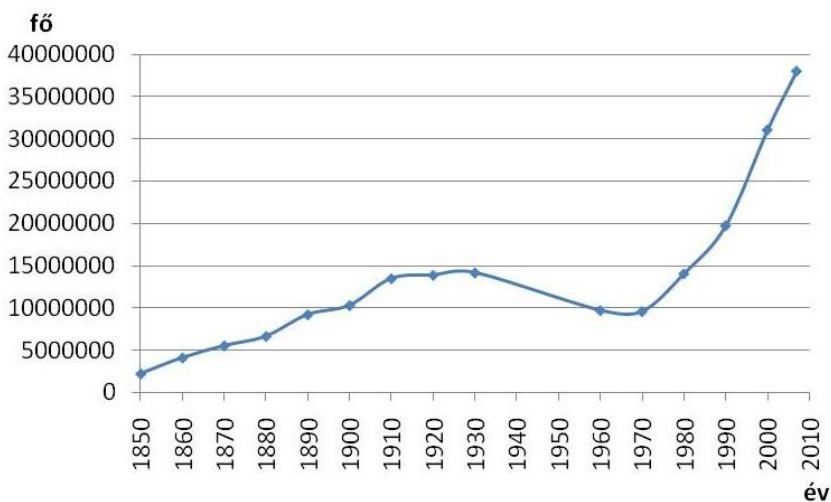
A vizsgálataink azt mutatták, hogy a megkérdezettek többsége megőrizte nemzeti öntudatát, csak nagyon kevesen (3,8%-uk) vallotta magát orosz-amerikainak. Voltak néhányan, ha nem is sokan, akik azt nyilatkozták, hogy nekik nincs semmilyen nemzeti hovatartozásuk (4 fő az 54 válaszadó közül). Közülük egy Oroszországból érkezett, egy Moldáviából és ketten nem jelezték, hogy melyik országból. Viszonylag sokan jelezték azt, hogy etnikai diszkrimináció miatt hagyták el hazájukat, ahogy egyik megkérdezettünk így fogalmazott: „Észtországban mi oroszok voltunk, Oroszországban pedig észtek” (KOTELNIKOV, V. 2001, p. 12). Azoknak az oroszoknak, akik Oroszországon kívül élnek a volt Szovjetunió valamelyik utódállamában, a helyzete igen nehezzé válhatott a birodalom felbomlása után, ahogyan láthatjuk a Balti Államok példáján keresztül is (SMITH, D.–BURCH, S. 2007). Az ő esetükben az identitásuk megőrzése érdekében jobbnak láthatták ha volt hazájukat elhagyják és más országban próbálnak szerencsét. Ugyanakkor a megkérdezettjeink közül közel 20% (18,4%) jelentette ki azt, hogy nem büszkéek nemzetiségükre, ebből 11% egyáltalán nem büszke rá. Az ő esetükben pedig a gyenge kötődés könnyítheti meg az elszakadás majd a beilleszkedés folyamatát.

A befogadók oldala

Kutatásaink során azt tapasztaltuk, hogy a befogadó hely jellemzői közül az alábbiakat tudjuk kiemelni, ami az attitűd és az identitás vonatkozásában jelentőséggel bírhat a bevándorlók beilleszkedése során: 1) baráti kapcsolatok más országból érkezőkkel is, 2) pozitív vélemény a bevándorlási politikáról – passzív támogatás, 3) mikro-környezeti tényező – aktív támogatás, 4) identitás – saját magukat is bevándorlóknak tekintik.

1) A megkérdezett helyi amerikaiak 11,8%-a az, akinek nincsenek más nemzetiségű barátai, a megkérdezettek 66,7%-ának viszont vannak, azaz többségük nyitott a nemzetközi baráti kapcsolatokra is, ami segítheti a bevándorlók beilleszkedését. 2) A külföldiek fogadását az országban 51%-uk támogatná abban az esetben, ha az illető idegen állampolgár-

nak magas az iskolai végzettsége, még ha nem is talált még munkát helyben, ha viszont már ez is megtörtént, akkor 68,6%-a a megkérdezett helyi amerikaiaknak azt nyilatkozta, hogy a bevándorlási törvényeknek sokkal nyitottabbnak kellene lenniük ezekkel a munkavállalókkal szemben. Az olyan alacsony iskolai végzettségűekkel szemben, akik úgy lépnek át a határt, hogy nem találtak még munkát az országban, nem annyira támogatóak, csak 29,4%-uk mondta azt, hogy a migrációs törvényeknek velük szemben is engedékenyebbnak kellene lenniük. Ám 51%-uk támogatja azoknak az alacsony iskolai végzettségűeknek a bevándorlását, akiknek van munkája az Államokban. Azaz elmondhatjuk, hogy a helyi közösségek passzívan is többnyire támogatóak a bevándorlók irányába. 3) A kutatásaink azt mutatták, hogy nagyon sok esetben aktívan is segítik az országba érkezett és letelepedni kívánó külföldieket. Ezt tanúsította az egyik oroszjű interjú alanyunk, aki így beszélt erről: „Nagyon sok segítségben volt részünk. Sok ember, amerikaiak, egyszer egy héten, kétszer egy héten, jöttek és segítettek az angolban, igazán csodálatos volt. És különösen az egyik akkori szomszédunk, Miss C, aki akkoriban nemzetközi tanácsnok volt a Seattle Pacifikus Egyetemen, egy hétre rá, hogy megérkeztünk, jött és segített az angolban, a férjemnek Michael-nek keresett tanulmányi kurzust, ahova aztán be tudott iratkozni és tanulni ment. Ez a hölgy fantasztikus volt számunkra!” (Léna, 2009. november). Ezt a jelenséget mikro-környezeti tényezőnek tekintjük a bevándorlók beilleszkedési modelljében. Ez ugyan lehet csak egy egyedi dolog, amikor az adott egyén szerepe az, ami jelentőséggel bírhat egy másik, szintén csak egy egyénre vagy néhány személyre kiterjedő hatással, de az előbbi számára segít közelebb kerülni, megérteni a más kultúrával rendelkezőket, az utóbbiak számára pedig ez meghatározó tud lenni az adott ország társadalmi életéhez való alkalmazkodás, az integráció folyamán, azt jelentékeny módon meggyorsíthatja. 4) Végezetül azt is érdemes számba venni, hogy maguk az amerikaiak gyakran hangoztatják, hogy egykor az ő ősök is bevándorlók voltak, az emlékezetükben tartják elődeik nemzeti-ségét, amennyiben ez lehetséges. Sőt gyakran ezeket a nemzetiségeket sajátjuknak érzik, még akkor is, ha nem is beszélnek azokat a nyelveket, ha nem is tudnak sokat azokról népekről, országokról, sőt esetleg még soha nem is jártak ott. Ahogyan Portes and Rumbaut írják az „Immigrant America” c. könyvükben: „Amerika, a ’folytonosan befejezetlen’ társadalom, ismételten a bevándorlás nemzetévé vált.” (PORTES, A.–RUMBAUT, R. G. 2006, p.xxiii), ahol persze a szerzők utalnak az amerikai történelemnek arra a periódusára is, amikor is az 1920-as évektől az 1960-as évek második feléig a bevándorlást nagyon erősen korlátozták, így az jelentősen vissza is esett (2. ábra).

2. ábra A külföldön születettek száma az Amerikai Egyesült Államokban
1850 és 2007 között
(Forrás: U.S. Census Bureau)

Amint az ábráról kitűnik, azóta viszont a nemzetközi migráció egyre nagyobb jelentőséggel bír, számaiban messze meghaladva a korábbi időket.

Összegzés

A bevándorlás témakörén belül a migránsok beilleszkedése az új hazájuk társalmába, annak kulturális közegébe, jelentékeny fontossággal bír. Ezen belül az attitűdnek és az identitásnak nagyon nagy szerepe van ebben az integrációs folyamatban. Az adott példa, amely a volt Szovjetunió utódállamaiból érkezők csoportját vizsgálta Washington Államban, azt mutatta, hogy a többségében 1990 után az országba belépők beilleszkedése inkább azt a már korábban az Európából az Államokba érkezettek fehér bevándorlók beilleszkedési mintáját követi, amely esetében viszonylag gyors integrációt, a második generáció számára rendszerint kedvező társadalmi mobilitással járó folyamatot tükröz. Ez így történik, annak ellenére, hogy ugyanebből a térségből korábban érkezettek egy jelentős csoportjánál teljesen más asszimilációs tendenciát figyeltek meg, amely inkább a szegregációt, az elkülönülést mutatta. Ennek a változásnak a hátterében a bevándorlók tulajdonságainak szerkezete és a befogadók attitűdjének az átalakulása áll. Ahogy Robila írja könyvében, „a mai (Kelet-Közép-Európai bevándorlók) többségében jól felkészültek, magasan képzettek, és sokkal változatosabb tulajdonságokkal bírnak, valamint többnyire városi környezetből érkeznek” (ROBILA, M. 2010, p. 2.). Láthattuk, hogy ezek az új migránsok

határozottak, kitartóak, eltökéltek és igyekvők, akik többnyire a jobb jövő érdekében telepedtek le az Államokban. A befogadók oldaláról passzív és aktív támogatást, kedvező identitást találtunk, ami szintén hozzájárulhat a bevándorlók beilleszkedési sikeréhez. Természetesen magát a migránsok integrációs folyamatát nagyon sok más tényező is befolyásolja, amelyekről egy másik munkánkban kíséreltünk meg összefoglaló képet adni (MOLNÁR J. 2011).

Felhasznált irodalom

- ALBA, R.–NEE, V. 1997: *Rethinking Assimilation Theory for a New Era of Immigration*. (in) *International Migration Review*, Vol. 31, No. 4. pp. 826–874
- ARDITTI, S. 1994: (ed.) *The Politics of East – West Migration*. The Macmillan Press Ltd, 257 p.
- CASTLES, S. MILLER, M. J. 2009: *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*. Fourth Edition. The Guilford Press New York London, 369 p.
- DANIELS, R. 2004: *Guarding the Golden Door. American Immigration Policy and Immigrants since 1882*. Hill and Wang. New York, 328 p.
- HARDWICK, S. W. 1993: *Russian Refuge: religion, Migration, and Settlement on the North American Pacific Rim*. Chicago: University of Chicago Press, 237 p.
- KOPNINA, H. 2005: *East to West Migration. Russian Migrants in Western Europe*. Ashgate Publishing, 243 p.
- KOTELNIKOV, V. 2001: *Piroshky with an Accent*. Design by Art & International Production, 184 p.
- MARKOVA, E.–BLACK, R. 2007: *East European immigration and community cohesion*. University of Sussex, 80 p.
- MOLNÁR J. 2011: *Az integrációs folyamat modellje és a volt Szovjetunió területéről érkező bevándorlók Washington Államban*. VII. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia, 2010. november 4–6, Pécs.
- PORTES, A. –RUMBAUT, R. 2006: *Immigrant America (3rd edition)*. University of California Press. 300 p.
- ROBILA, M. 2010: *Eastern European Immigrant Families*. Routledge, Taylor & Francis Group New York London, 183 p.
- SMITH, D.–BURCH, S. 2007: *Empty Spaces and the Value of Symbols: Estonia's 'War of Monuments' from Another Angle*. *Europe-Asia Studies* Vol. 59, No. 6, September 2007, pp. 913–936.

Pete József:

Bibó István keresztény Európa-koncepciói

Egyház-, kultúr- és politikatörténeti uchronia

Volt-e Bibó Istvánnak keresztény Európa-koncepciója?

A 20. század egyik legjelentősebb magyar gondolkodójának munkásságában súlyponti elem az Európa-probléma, valamint a kereszténység társadalomformáló szerepe is felbukkan. Megtalálható azonban a kettő kapcsolata is.¹ Ennek egyik legsajátosabb megnyilvánulása az Uchronia.

Az uchronia

A fentiekben idézett kifejezés nem tévedés: az elemzés tárgya ugyanis nem egy utópia, hanem uchronia. Az uchronia „az u-tópia párja: nem létező helyek helyett nem létező időfolyamatok leírása” (BIBÓ I. 1990b. 247.).² Gyökerét tekintve mindkettő legalább a felvilágosodás koráig nyúlik vissza. A múlttal való szakítás ugyanis a vágyott/visszavágyott aranykort a jövőbe helyezi, a jelent pedig kitágítja (SONKOLY G. 2005). Különleges módon igaz ez Bibó e munkájára. Eredetét, kiindulópontját tekintve tehát szoros kapcsolatban áll az utópiával.

Egyes megközelítések szerint az uchronia a mi világunk egy hipotetikus időperiódusára utal, szemben a kitalált országokkal vagy világokkal. A fogalom hasonló jelentésű, mint az alternatív történelem, de eltér tőle olyanképpen, hogy az uchronikus idők nem könnyen meghatározhatóak. Azonban az emberek gyakran használják az uchroniát az alternatív történelem vonatkozásában (*Uchronia* 2009a). Más megközelítések alapján viszont az alternatív történelem a sci-fivel állítható szembe. Amíg ugyanis az utóbbi a potenciállal, az előbbi az irreálissal operál (*Alternativmeltgeschichte* 2009).³ Bárhogy is csoportosítjuk, közelítjük meg a témát, népszerűsége napjainkban egyre növekszik.⁴

¹A demokrácia felé vezető nyugati civilizáció társadalomfejlődésének egyik alapja a kereszténység (BIBÓ I. 1986). „Az európai emberiség erkölcsi és szellemi fejlődésének két döntő tényezője, a vallás és az ész” (BIBÓ I. 1986b. 259-266.).

²Más megközelítésekben alternatív történelem (alternative(UK)/alternate(USA) history,allohistory, counterfactualism, virtual history (ROSENFELD, G. 2007. 147.). Bizonyos értelemben így ez illeszkedik az „új annalizmus” irányzatába (HÖLSCHER, L. 2008).

³A szembeállítás elfogadható, az indoklás azonban teljesen téves. Ha ugyanis a sci-fi a jövőre vonatkozik, úgy a múltból eredeztethető alternatív történelmi elbeszélésekkel nem rokonítható. Ha pedig a múltra vonatkozó sci-

Az uchronia legfőbb sajátossága, „hogyan nem tetszés szerint konstruált történelmi változatot, hanem a valóságos történelem csomópontjaiban rejtőzködő valós lehetőségeket” jelent (KOVÁCS G. 2004 399.). Ezen történelmi csomópontok (*noeud d'histoire*) „esetében bizonyos döntések fokozott kihatással vannak az események további folyására.” (TRENCSÉNYI B. 1993 39.)⁵

Utópia és uchronia

Az utópia és az uchronia összehasonlításának alapja a valóság tagadása (*1. táblázat*). Mindkettő esetében a „van” bírálata és a „lennie kellene” állítása figyelhető meg (MANNHEIM K. 1996; TRENCSÉNYI B. 1993). Ennek eszköze a térbeli-időbeli eltávolítás (MANNHEIM K. 1996; KUCZKA P.–SZERDAHELYI I. 1994). A különbségek közül viszont a legfontosabb szempont a történelemhez való viszony kérdése. Az utópia a jelen állapotait tagadja, míg az uchronia a nem létező időfolyamatával folytonosan a jelenre reflektál. Más szempontból viszont az utópia a történelem teleologikusságát, éppen ezért szükségességét tételezi, míg az uchronia a történelem szükségszerűtlenségét, indetermináltságát. Nem történelempárti, hanem annak egyfajta tagadása (TRENCSÉNYI B. 1993 38–39.). Éppen ezért viszont az utópia szükségképpen statikus – amennyiben az *egyetlen*, legjobb, meghaladhatatlan állapotra koncentrál –, míg az uchronia dinamikusnak tekinti a történelmet, a csomópontokban, „folyékony korszakokban” (BIBÓ I. 1990c. 332.) rejlő valós lehetőségek sokaságának (TRENCSÉNYI B. 1993. 38–39.; KOVÁCS G. 2004 399.).

A másik összehasonlítási szempont, az antropológiai elképzelések összevetése már nem annyira koherens. Az utópiák egy része ugyanis a törvényeket, intézményeket, más része magukat az embereket kívánja megváltoztatni. Mindkét esetben azonban nagy mértékben determináltak, formális vagy eszmei kényszerek hatására, parancsára cselekszenek (TRENCSÉNYI B. 1993 39. o.).⁶ Az uchroniában viszont a valóságos személyek – az adott lehetőségskálán belül – külső kényszerektől mentesebben, öntörvényűen döntenek, vagyis az ember nem a történelmi körülmények tehetetlen bábja (KOVÁCS G. 1997 50.; KOVÁCS G. 2004 399–400.).

főről van szó, úgy annak bármely felvetése – a jelenre vonatkoztatva – éppen úgy irreális, mint az alternatív történelemé. Vagy – megfordítva: éppen úgy ez is egy potenciális scenáriót jelent, mint a másik.

⁴ Alternatív történelmi, uchronikus narratívák száma meghaladja a 2900-at (www.uchronia.net). Az alternatív történelem pedig a szakmai (történetész) közösségben is teret nyer (ROSENFELD, G. 2007 147.).

⁵ A történelmi csomópont fogalmát Trencsényi Charles Renouvier (1815-1903) francia filozófus, író Uchronie. *L'Utopie dans l'histoire* című művéből eredezteti, melyet a műfaj első képviselőjének tekint. Az állításba azonban több pontatlanság is csúszott, mivel a mű említett 1901-es kiadása előtt még 1857-ben és 1876-ban is megjelent (RENOUVIER, CH. 2009). Továbbá a műfaj első igazi képviselőjének – a szakmai közvélemény egyöntetű álláspontja szerint – Louis-Napoléon Geoffroy-Château (1803–1858) francia író *Histoire de la Monarchie universelle: Napoléon et la conquête du monde (1812–1832)* című munkája tekinthető. Ennek 1836-os első kiadását 1841-ben – Napoléon Apocryphe címmel – egy átdolgozott kiadás is követte. (GEOFFROY-CHÂTEAU, L.-N. 2009)

⁶ Hasonlóan vélekedik a pszichológia is az eszményi társadalom emberéről (BÁLINT Á. 2007, 2010).

1. táblázat Az utópia és uchronia összehasonlítása (MANNHEIM K. 1996; TRENCSENYI B. 1993 ÉS KOVÁCS G. 1997, 2004 alapján, saját szerkesztés)

		Utópia	Uchronia
Közös		A „van” bírálata, a „lennie kellene” állítása	
		Térbeli/időbeli „eltávolítás”	
Eltérő	<i>Történelem</i>	A jelen tagadása	Jelenre reflektálás
		Teleologikus	„Szükségszerűtlen”
		Statikus (céljában)	Dinamikus (csomópontjaiban)
	<i>Antropológia</i>	Determinált ember	Öntörvényű ember

Bibó Uchroniája

A megírás háttere

TRENCSENYI BALÁZS véleménye szerint Bibó István „kevés munkát írt annyira filológiai előzmények nélkül 1956 után, mint éppen az Uchroniát” (1993. 35.).⁷KOVÁCS GÁBOR szerint (1997) azonban uchronikus gyökerek a bibói életműben több ponton is megfigyelhetők. A negyvenes években ugyanis két kiadatlan kéziratban is szerepel az alapgondolat: „S ne felejtjük el, hogy azért, mert minden megtörtént rosszból származik mellékesen valami jó is, amelyet ismerünk, ez nem jelenti azt, hogy ez összemérhető a rossz miatt elmaradt mindazon jókkal, melyeket nem ismerünk”.⁸ Párhuzamok pedig az 1965–74 között íródott *Bénnultság*-könyvben is megfigyelhetők (BIBÓ I. 1990c. 332–334.).⁹ Másrészt viszont szinte az egész életmű, de a fő műve mindenképpen utópikus jellegűnek tekinthető.

⁷ Hasonlóan vélekedett SESZTAY ANDRÁS is (1990).

⁸BIBÓ I. 2004. 53. Megjegyzendő, hogy KOVÁCS G. (1997. 49. 52.) a kéziraatra hivatkozva (Bibó István: A háborúról. MTAKK Ms 5115/101, 4, illetve Bibó István: Szegedi szociológiai előadások. A harcról és a háborúról. MTAKK Ms 5116/31-32) későbbi munkájában (KOVÁCS G. 2004 399.) már más – 12-13 – oldalszámot ad meg az utóbbira. Valamelyik vagy elgépelés, vagy a kézirat kuszaságának következménye...

⁹ További részletek, adalékok: KOVÁCS G. 2004 397-399.

Az Uchronia szinopszisa a Révai András-hoz írott levélben, 1968-ban, bővebb vázlata – maga a tulajdonképpeni mű – még ugyanabban az évben íródott. Az első – részleges, a szinopszisa szorítókozó – megjelenés a Külhoni Szövegtárban történt, 1979-ben.¹⁰A teljes mű első – szamizdat – megjelenési helye a Bibó-Emlékkönyv volt (BIBÓ I. 1991).¹¹ Első hazai legális kiadása az Újhold 1987. évi 2. számában¹² jelenhetett meg, melyet további kiadások követtek (BIBÓ I. 1994, 2004). Munkánkban a *Válogatott tanulmányok*ban közölt szöveget vettük alapul (BIBÓ I. 1990).¹³

Az írás utóélete – az életmű más elemeihez viszonyítva – meglehetősen sanyarú. A rendszerváltás időszakának Bibó-recepciója vagy csak méltató megemlékezéseket (LITVÁN GY. 1990; GÖNCZ Á. 1990), vagy emellett aktualizáló-teologizáló (VÁLYI-NAGYE. 1990; BÁRCZAY GY. 1990; ROSDY P. 1990) megközelítéseket szült e műről. Kevés az Uchroniáról szóló mélyebb elemzés. Ezek közül kiemelkednek KOVÁCS GÁBOR (1997, 2004) és TRENCSENYI BALÁZS (1993) munkái. Földrajzi szempontú megközelítése azonban még nincsen.

Az uchronia tartalma, szerkezete

A mű tartalmát – bizonyos mértékig – maga az igen terjedős, barokkos cím is felfedi: *Ha a zsinati mozgalom a 15. században győzött volna... Bibó István címzetes váci kanonok beszélgetései apóstával, Ravasz László bíboros érsekkel a római katolikus egyház újkori történetéről, különös tekintettel a lutheránus és kálmínista kongregációkra. Egyház-, kultúr- és politikatörténeti uchronia.*

Az uchronikus jelleg elsősorban a történeti utalások szellemi izgalmat kínáló játékoságában nyilatkozik meg. Bibó alternatív világában „Európa története másképp alakul” (BIBÓ I. 1990 267.). A legszembeötlőbb különbség, hogy az uchronikus történelem – a valós történelemből ismert – szinte valamennyi szereplője egyházi személy, valódi vagy címzetes egyházi méltóság.¹⁴A legfontosabb, „haladó” történelmi események, jelenségek az egyház

¹⁰ Bibó István: Levél Londonba. Külhoni Szövegtár I. Szerk. Bikich Gábor, kiadja Koncz Lajos. Boston, 1979 9-23. o. (A szűkebb szöveg: 14-17.). Későbbi kiadások: BIBÓ I. 1981. Azonos szövegű internetes megjelenés: Mí lett volna, ha... További kiadások: BIBÓ I.1990b, 1995.

¹¹ Az emlékkönyv megjelenési ideje némi bizonytalanságot rejt. Az 1991-es kiadás „az 1979. évi kötet változatlan szövegű kiadása”-ként jelöli meg magát. Más források 1980 októberére teszik a mű elkészültét (CSIZMADIA E.1994). Mindezek mellett az 1981-es és 1984-es (géptelt) kiadásról is tudni vélnek...

¹² Bibó István: Uchronia. Újhold Évkönyv, 1987/2. 55-68.

¹³ A mű a kibertérben is megjelent, több példányban is, teljes szöveggel (<http://mek.niif.hu/02000/02043/html/539.html>, http://www.szepi.hu/irodalom/kevinc/kc_085.html); vagy részleteiben (<http://www.ujreformkor.hu/bibo-istvan-mi-lett-volna-ha-elmanad-reformacio>)

¹⁴ Bíborosok (Erazmus, Contarini, Melancthon, Locke, Montesquieu, Uljanov pátriárka, Dzsugasvili pátriárka, Dulles, Russel, Harnack), püspökök (Mirabeau, Zola), kanonokok (Danton, Werbőczy), abbék (Robespierre, Voltaire, Gide), apátok (Rousseau, Freud), prépostok (Dekker) vagy egyszerű atyák (Marx páter) – de legalább is szentek (Luther Szent Márton, Kálvin Szent János)!

vezetésével, támogatásával, ösztönzésével zajlanak, valósulnak meg.¹⁵ Ebben a világban az európai történelem negatív, tragikus eseményei meg sem történnek – az egyház eszmei-társadalmi-politikai dominanciája miatt.¹⁶

Jóllehet: Bibó nem folytatja néhány kortársa szépirodalmi esszéista példáját (pl. Németh László), politikai esszéi – így a leginkább szépprózai köntösű Uchronia is – elemezhetőek így is. Ebből a szempontból figyelemre méltó a munka „posztmodern jellege”, ugyanis az „önmagát író mű” képzelet sejklik fel Az Uchronia szerkezete – bizonyos megközelítés alapján – három hármas egységre tagolható (*1. ábra*). A bevezetés – mintegy első függelék – és az „uchronia az uchroniában”¹⁷ függeléke keretezi a tulajdonképpeni uchroniát. A tézis-antitézis-szintézis sémára emlékeztető tagolás¹⁸ gerincét, magját az uchronikus történelem bemutatása jelenti három – térbeli utalásai alapján is jól elkülöníthető – szakaszban.¹⁹ E szakaszok alapvetően a külső – földrajzi – és a belső – gondolati – térben zajló „utazás” motívuma alapján két részre bomlanak.²⁰ A továbbiakban e földrajzi vonatkozásokra fókuszálunk.

¹⁵ „A felvilágosodás, modern tudományosság, humanitarizmus (sic!), demokratizmus, liberalizmus, szocializmus mind keresztény egyházi keretek között zajlanak.” (BIBÓ I. 1990 267.). Az olasz egység pedig Garibaldi pápai tábornok vezetésével, a török kiűzése Európából XI. Ince pápa jóvoltából.

¹⁶ Ami elmarad: fejedelmi abszolútizmus, Habsburg Birodalom, első és második világháború, holokauszt, atom-bomba.

¹⁷ Nem nehéz mindebben Madách Tragédiájának párizsi színére asszociálni...

¹⁸ Megjegyzendő, hogy e tagolás legutolsó, szintézis eleme hiányzik – talán nem véletlenül: jelezvén, hogy a felvetett kérdésre, a történelem értelmére, céljára nem adható ezen összefüggésben adekvát válasz.

¹⁹ A dolgozatnak nem témája az Uchronia szerteágazó filozófiai, teológiai kapcsolatainak és utalásainak részletesebb bemutatása, mivel azt már számos publikáció elemezte. Bibó politikai filozófiájára pl. KOVÁCS G. 2004; BERKI, R. N. 1992. A mű teológiai aspektusaira: VÁLYI-NAGY E. 1990; BÁRCZAY GY.1990; ROSDY P. 1990.

²⁰ A logikai-szerkezeti tagolás háromosztatúságát némileg alátámasztja és megerősíti Bibó másik uchronikus jellegű gondolatmenetével, a Benutság-könyvvel való összevetés, ahol két feltételezett, alternatív és a valós történelem szcenárióinak leírását állította egymás mellé (BIBÓ I. 1990c. 332-334.).

(Mí az értelme a történelemnek?)

A. Bevezetés

1. Az Uchronia apropója – a felvétel (Tézis) – A keresztény univerzalizmus utópiája
2. Az Uchronia előzménye – a minta (Antitézis) – Az ateista utópia irreálisága
3. Az Uchronia létjogosultsága – a probléma (Szintézis) – A plurális helyzet realizálása

B. Az uchronia

1. *a A szocializmus és szabadgondolkodás vitája – az egyházszakadás veszélye.*
Ravasz László és Bibó István az aktuális helyzetről.

1. b Párhuzam: a 16. század vitái is egyházszakadás-közeli állapotot jelentettek, de a 15. századi zsinati mozgalom ezt megakadályozta.

Az egyház alkotmányos fejlődése a 18. századtól minta a világi hatalmak számára. Ennek folyománya a francia forradalom: az egyház és a nép szabadságának együttes védelme. Az alkotmányos monarchia pedig – Oroszország kivételével – 1848-ban egész Európában elterjedt. A vezető hatalmak ekkor az olasz és a németalföldi köztársaság. Itt, Rómában bontakozik ki az egyház szociális tanítása a 18-19. században. Jóllehet, 1870-re az egyház elzárkózik minden világi hatalomtól, mégis 1917-ben Oroszországban teokratikus uralom alakul ki. Ennek ellenhatásaként az 1950-es években szocialista-kapitalista „zsinati hidegháború” a jellemző.

2. *a Az egyházszakadás újabb veszélye elhárult (A „jelen” értékelése)*

Zsinati „enyhülés”. Egyéb társadalompolitikai kérdésekben (szexualitika, feminizmus) nincs elmozdulás. De a szabadgondolkodás, demitologizálás terén előrelépés. Zsidókérdés, antiszemitizmus átértékelése. A szabadgondolkodás és a szocializmus vitája nem vezet szakadáshoz.

2. b A 16. századi egyházszakadást az egyház 15. századi zsinatpresbitérii átalakulása megelőzte.

A pápai Olaszország szerepe a balkáni népek felszabadításában a 17. században – szövetségben az arab szabadsághozmozgalmakkal. Ennek kapcsán a magyar példa: Dózsa Tripartitum Urbariuma; Molnácsi csata „döntetlen”; II. Lajos állama közép-európai nagyhatalom.

3. *a Az antiklerikálisok támadása*

Mérei Ferenc, szabadgondolkodó: az egyház olyannyira szabad, hogy az ő antiklerikalizmusa is „belefejt”. Tellei Ede, budapesti atomfizikus: az egyház „humanitárius mellékiszempontról akadályozza a természettudományok fejlődését”. Az „államhatalom embere”: az egyház kérelhetetlen, erkölcsi alapú fejlődését marasztalja el. Ez az „antiklerikálisok” egymással szembe fordulásának eredménye.

3. b Az egyház csak azért tud megmaradni egységben, mert a 16. században levetkőzte a merevség szellemi bezárkózás attitűdjét. Ennek pedig előfeltétele a zsinati mozgalom 15. századi győzelme volt.

C. „Uchronia az uchroniában”

1. „Mí lett volna, ha a zsinati mozgalom elbukik (vagyis arról, ami a valóságban történt)?”
2. A kettős uchronia ófálata: tétlesen – teoretikusan – teológiailag
3. ?

(Vane értelme a történelemnek?)

1. ábra Az Uchronia szerkezeti vázlata (saját szerkesztés)

Az Uchronia földrajzi aspektusai

Az irodalmi művek földrajzi – térbeli – aspektusainak elemzése joggal felvethető²¹Ez – részben – a mentális térképek készítésén alapul. Az Uchronia esetén azonban az irodalmi (mentális) tér azonos az általunk ismert fizikai (földrajzi, abszolút) térrel (2. ábra). Regionális földrajzi megközelítésben azt mondhatjuk, hogy egyterű, de különidejű események zajlanak le (NEMES NAGY J. 1998).

²¹ Alapját MIHAIL BAHTYIN vetette meg a kronotoposz fogalmának bevezetésével (1976). Az egyes irodalmi művek földrajzi jellemzőinek elemzéseit ld. pl. BAJMÓCY P. – BOROS L. – PÁL V. 2006. BASSA L. 2004. VASS T. 2001. A kérdés a politikai földrajz felől is vizsgálható (BÉKÉSI L. 2004).

3. ábra Uchronia térképe

Jelmagyarázat: első – második – harmadik beszélgetésben felmerülő nevek

A hangsúly azonban a megváltozott történelemben a megváltozott viszonyokon van, s az ezek alkotta relatív tér szerkezete, szövege, felépítése egészen más, mint az általunk ismert világé. Regionális földrajzi megközelítésben felvethető néhány alapvető kérdés.²² Elsősorban a tér kiterjedése. Erre a legegyszerűbb a válasz: alapvetően Európára terjed ki. Ez egyben osztottá is teszi a teret: az Európán kívüli terek csak járulékosan – vagy úgy sem – jelennek meg. Ezzel kapcsolatban megállapítható továbbá egy térben – és a mű idejében – is kimutatható tendencia: Angliáról szinte csak a bevezetésben hallunk, az uchronia első szakasza Nyugat-Európára fókuszál, a második Közép- (és Kelet-) Európára, míg a harmadik a tengerentúlra. Feltűnő azonban az USA szinte teljes negációjá.

További kérdés, hogy – a fentiekkel kapcsolatban – kimutatható-e intenzitási zóna. A bibói megközelítés jogi-politikai természetéből fakadóan az intenzitást az alkotmányosság jelenti. Ez pedig egyértelműen a centrumból terjed a félperiféria felé, a periféria csak függelék.

Feltehető továbbá a térbeli rendszer rendezettségének kérdése is. Elsősorban is az, hogy az egyes komponensektől az egészhez vezető kapcsolatok egyáltalán vannak-e, s ha igen, milyen távolság-irány komponensekkel írhatók le? Az Uchronia koncepciójának lényege, hogy vannak ilyen kapcsolatok, létezik egy sajátos konfiguráció az európai politikai térben, melynek a sajátos itáliai–németalföldi szövetség a „tengelye”. (Ehhez másodlagosan egy Róma–Suez tengely is kapcsolódik...) E tengelyhez rendeződnek az európai hatalmak,

²²A továbbiakban alapvetően regionális tudományi kategóriák (NEMES NAGY J. 1998) alapján kísérlem meg leírni az Uchronia földrajzi viszonyait.

külön kiemelve a közép-európai térséget, mely „ha sokszor hátrább sántikált is az európai fejlődésben, azért egy bizonyos stabilitást jelentett” (BIBÓ I. 1990 278.). Mindezek a kapcsolatok tehát egyértelmű területi egyenlőtlenségi viszonyokat is teremtettek.

Összegzés

Végezetül feltehetjük a kérdést: mi a helye és jelentősége az Uchroniának a bibói életműben? Mint TRENCSENÝI BALÁZS megállapította (1993): egyesek a bibói életmű irrealitását tételezik, mely a valósághoz csak Bibó speciális harmonikus személyiségében tud kapcsolódni. Az általa ellentmondásmentesen képviselt, követett értékek (nemzet és demokrácia, egyén és közösség, egyház és progresszió, elit és szociális érzék, szocializmus és nyugati típusú demokrácia) az Uchroniában páratlanul harmonikusan simulnak egymáshoz. Mindebben következetes a bibói életmű, melynek alapelemei a negyvenes években megfogalmazódtak (BIBÓ I. 2004b). A társadalomtudomány ugyanis nemcsak valóságtudomány (*van*), hanem értéktudomány is (*legyen*). Így Bibó az utópista és realista felfogás egységét látta (TRENCSENÝI B. 1993).

Másik – az életmű egészében is kimutatható jellemző Bibó István elitkoncepciójának érvényesülése. Az Uchronia valóságos terében a valóságos történelem szereplői jelennek meg, de – személyiségükkel nem ellentétesen, mégis – másként viselkednek, mint a valóságban (KOVÁCS G. 2004). Luther, Kálvin, Marx – csak néhány példa – saját eszméiket képviselik az uchronikus történelemben – de mind az egyházon belül! Ennek az elitnek érték- és mintaközvetítő ereje, tevékenysége pedig arányban van az általa birtokolt „hatalommal”, vezető pozíciókkal. De ez csak a viszonylag uralommentes, autonómiákra épülő középkori keresztény Európában létezhet (BALOG I. 2004)!

Ezzel pedig eljutunk a mű és az életmű harmadik kapcsolódási pontjához: Bibó kereszténység-felfogásához. Az Uchronia ugyanis összefoglalja a kereszténység társadalomszervező funkciójáról vallott nézeteit (KOVÁCS G. 2004).

Ez utóbbival kapcsolatban néhány nyitott kérdés is felmerült (KOVÁCS G. 1997). Az egyik ilyen, hogy a demokratikus, nyugati szabadságtechnikák alkalmazása mellett mi lenne az egyház ellensúlya? A kérdés nem teljesen jogos, mivel – Bibó e műve szerint – éppen az egyház belső, demokratikus struktúrája miatt, a működő belső fékek révén nincs szüksége a rendszernek külső, az egyházzal konkuráló fékekre, ellensúlyokra. E válasz azonban – KOVÁCS GÁBOR (1997) szerint – újabb problémát rejt: ez a latitudinárius egyház hogy tud a középkori univerzalizmus erejével fellépni? A válasz már a kérdésben benne rejlik: ép-

pen ezért! Mivel megmarad monopolisztikusnak – belső tagoltságával, sokszínűségével együtt – ezért képes – mintegy kifelé – monopolisztikusan fellépni.²³

Uchronia azonban – mint az utópiák sora – csupán a képzelet szüleménye, így ez a – nem tökéletes, de a tökéletesíthetőség elvét magában hordozó – világ nem létezik – sajnos...²⁴

Felhasznált irodalom

- ALTERNATIVWELTGESCHICHTE (2009): Alternativweltgeschichte – <http://de.wikipedia.org/wiki/Alternativweltgeschichte> (Letöltés: 2009. 12. 01.)
- BAHTYIN, M. M. 1976: A tér és az idő a regényben. In: U.ő: A szó esztétikája. Budapest, pp. 257–298.
- BAJMÓCY P–BOROS L.–PÁL V. 2006: Egy képzeletbeli tér geográfiája: helyek, terek, szimbólumok a „Harry Potter Univerzumban”. In: III. Magyar Földrajzi Konferencia tudományos közleményei. MTA FKI, Budapest, 2006. CD, 14.
- BÁLINT Á. 2007: Az utópia pszichológiája. In: PÉLEY B.–RÉVÉSZ GY. (szerk.): Autonómia és identitás. Tanulmányok Kézdi Balázs 70. születésnapjára. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs. pp. 17–27.
- BÁLINT, Á. 2010: Psychology of utopias. In: PEREIRA, F. (ed.): Twenty-sixth international conference on literature and psychoanalysis Viterbo (Italy) July 1–5 2009. Instituto Superior de Psicologia Aplicada, Lisbon. pp. 31–38.
- BALOG I. 2004: Politikai hisztériák Közép- és Kelet-Európában. Bibó István fasizmusról, nacionalizmusról, antiszemitizmusról. Argumentum Kiadó, Bibó István Szellemi Műhely. (Eszmetörténeti Könyvtár 2.)
- BÁRCZAY GY. 1990: Bibó István és az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. – *Confessio*, 1990. 1. sz. pp. 20–23.
- BASSA L. 2004: Irodalom és földrajz. In: II. Magyar Földrajzi Konferencia Szeged, 2004. szeptember 2–4. –

²³ Ugyanakkor nem gyakorol erőszakmonopóliumot és sem a politikában, sem a gazdaságban nem ér el olyan hatalomkoncentrációt, mint az ókori vagy jelenkori államok (BALOG I. 2004).

²⁴ KOVÁCS GÁBOR (1997) még egy ellentmondást, problémát felvet, mégpedig Németországot, amely az Uchronia lapjain szinte egyáltalán nem szerepel, pedig Bibó munkásságának egyik központi kérdése, az európai társadalomfejlődés egyik fő problémája. A válasz – mint a fentiek esetében is – lényegileg benne foglaltatik a kérdésben. Ha ugyanis az európai történelem – éppen részben a németországi reformáció alternatív kimenetele folytán is – „egészen másként alakult”, akkor a 20. századi – német gyökerű – európai problémák is hiányoznak...

http://geography.hu/mfk2004/mfk2004/cikkek/bassa_laszlo.pdf (Letöltés: 2010. 01. 02.)

BÉKÉSI L. 2004: A politika földrajza. Aula Kiadó, Budapest.

BERKI, R. N. 1992: A moralizmus realizmusa. Bibó István politikai filozófiája. Eredeti megjelenés: *History of Political Thought*, XIII. 3. (Ford.: Csepregi András) – http://jog.unideb.hu/bibo/articles/bibo_filozofia.htm (Letöltés: 2010. 10. 04.)

BIBÓ I 1981: Előirányzott munkatervéből. In: U. ő.: *Összegyűjtött munkái 1.* Sajtó alá rendezte KEMÉNY I. és SÁRKÖZI M.–SZÖLLŐSI Á. előszavával és SZABÓ Z. bevezetőjével. *Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem*, Bern, pp. 313–316.

BIBÓ I. 1986: Az európai egyensúlyról és a békéről. In: U. ő.: *Válogatott tanulmányok.* Első kötet 1935–1944. Magvető Könyvkiadó, Budapest. Vál. És utószó: Huszár T. Szerk. és jegyz.: VIDA I.–NAGY E. pp. 295–635.

BIBÓ I. 1986b: Korunk diagnózisa. In: U. ő.: *Válogatott tanulmányok.* Első kötet 1935–1944. Magvető Könyvkiadó, Budapest. Vál. És utószó: Huszár T. Szerk. és jegyz.: VIDA I.–NAGY E. pp. 243–270.

BIBÓ I. 1990: Ha a zsinati mozgalom a 15. században győzött volna... Bibó István címzetes váci kanonok beszélgetései apósával, Ravasz László bíboros érsekkel, a római katolikus egyház újkori történetéről, különös tekintettel a lutheránus és kálvinista kongregációkra. *Egyház-, kultúr- és politikatörténeti uchronia.* In: U. ő.: *Válogatott tanulmányok.* Negyedik kötet 1935–1979. Válogatta: ifj. BIBÓ I. és HUSZÁR T.(szerk.) ifj. BIBÓ I. Magvető Könyvkiadó, Budapest, pp. 265–282.

BIBÓ I. 1990b: [Levél Londonba, Révai Andrásához] In: U. ő.: *Válogatott tanulmányok.* Negyedik kötet 1935–1979. Válogatta: ifj. BIBÓ I. és HUSZÁR T.(szerk.) ifj. BIBÓ I. Magvető Könyvkiadó, Budapest, pp. 239–263.

BIBÓ I. 1990c: A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságai. Önrendelkezés, nagyhatalmi egyetértés, politikai döntőbíráskodás. In: U. ő.: *Válogatott tanulmányok.* Negyedik kötet 1935–1979. Válogatta: ifj. BIBÓ I. és HUSZÁR T.(szerk.) ifj. BIBÓ I. Magvető Könyvkiadó, Budapest, pp. 283–681.

BIBÓ I. 1991: *Uchronia.* In: RÉZ P. (szerk.) *Bibó – Emlékkönyv I–II. Századvég Kiadó–Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Budapest–Bern, II. kötet, pp. 380–390.*

BIBÓ I. 1994: *Uchronia.* In: U. ő.: *Demokratikus Magyarország. Válogatás Bibó István tanulmányaiból.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, pp. 444–457.

- BIBÓ I. 1995: Levél Londonba Révai Andrásnak. 1968. In: Bibó István 1911–1979: Életút dokumentumokban. Vál., a kötetet összeáll. Huszár T. A felhasznált interjúkat készítette HUSZÁR T. és HANÁK G. (szerk.) LITVÁN GY. és S. VARGA K. 1956-os Intézet–Osiris–Századvég Kiadó, Budapest. pp. 586–599.
- BIBÓ I. 2004: Uchronia. In: U. ő.: Válogatott tanulmányok. Társadalomtörténet – szociológia – társaslélektan. Vál. és az utószót írta HUSZÁR T. Corvina Kiadó, Budapest. pp. 328–336.
- BIBÓ I. 2004b: Szegedi szociológiai előadás (munkástanfolyam) Bevezetés a jog-, állam- és társadalomtudományba. (Közreadja BALOG I.) In: DÉNES I. Z. (szerk.): Bibó István egyetemi előadásai 1942–49. S. a. r., a szövegeket gondozta BALOG I.–TÓTH L. D. Kossuth Egyetemi Kiadó–Debreceni Egyetem, Debrecen, pp. 35–76.
- CSIZMADIA E. 1994: A szamizdat szubkultúrája. – *Budapesti Negyed*, 2. 3. sz. 129–172. – http://bfl.archivportal.hu/id-145-csizmadia_ervin_szamizdat.html (Letöltés: 2009. 12. 02.)
- GEOFFROY-CHÂTEAU, L. N. 2009: Louis-Napoléon Geoffroy-Château – http://en.wikipedia.org/wiki/Louis_Geoffroy (Letöltés: 2010. 01. 02.)
- GÖNCZ Á. 1990: Bibó István – amilyenek én látom. – *Confessio*, 1990. 1. sz. pp. 23–25.
- HÖLSCHER, L. 2008: Új annalizmus. Történelemelméleti vázlat. – *Aetas*, 23. 4. sz. pp. 158–172.
- KOVÁCS G. 1997: Változatok a történelemre – Bibó István *Uchroniája*. – 2000, 1997. 7. sz. pp. 47–52.
- KOVÁCS G. 2004: Az európai egyensúlytól a kölcsönös szolgáltatások társadalmáig. Bibó István, a politikai gondolkodó. Argumentum Kiadó, Bibó István Szellemi Műhely, h. n. (Eszmetörténeti Könyvtár 3.)
- KUCZKA P.–SZERDAHELYI I. 1994: Utópisztikus irodalom. In: SZERDAHELYI I. (főszerk.): Világirodalmi lexikon. Tizenhatodik kötet. U-Vidz. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 253–254.
- LITVÁN GY. 1990: Bibó és Mérei. Kommentár az Uchronia egyik epizódjához. – *Confessio*, 1990. 1. sz. pp. 25–27.
- MANNHEIM K. 1996: Ideológia és utópia. Atlantisz Kiadó, Budapest. (Mesteriskola)

- MILETT VOLNA, HA...2009: Mi lett volna, ha... elmarad a reformáció? Bibó István előirányzott munkatervéből. <http://www.gerlo.hu/hvall/religdox/bibo.html> (Letöltés: 2009. 12. 02.)
- NEMES NAGY J. 1998: A tér a társadalomkutatásban. (Bevezetés a regionális tudományba) Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület. „Ember-Település-Régió” Budapest. (Letöltés: 2010. 01. 01.)
http://geogr.elte.hu/ref/REF_Kiadvanyok/Ter_a_tarskutban/A_Ter_a_tarsadalomkutatásban_NNJ.htm
- RENOUVIER (2009): Charles Renouvier. http://fr.wikipedia.org/wiki/Charles_Renouvier (Letöltés: 2010. 01.02.)
- ROSDY P. 1990: A szekularizáció és a szakadás nem csak „az ördög műve”. – *Confessio*, 1990. 1. sz. pp. 27–28.
- ROSENFELD, G. 2007: Miért a kérdés, hogy „mi lett volna, ha...?” Elmékedések az alternatív történetírás szerepéről. – *Aetas*, 22. 1. sz. 147–160. (Ford.: Szélpál Livia) (Letöltés: 2009. 11. 29.) <http://www.aetas.hu/2007-01/rosenfeld.pdf>
- SONKOLY G. 2005: Örökség és történelem: az emlékezet technikái. – *Iskolakultúra*, 2005. 3. pp. 16–22.
- TRENCSÉNYI B. 1993: A tegnap árnyékában. Bibó István és az Uchronia. – *Nappali Ház*, 5. 2. sz. pp. 35–44.
- UCHRONIA 2009: Uchronia. From Wikipedia, the free encyclopedia <http://en.wikipedia.org/wiki/Uchronia> (Letöltés: 2009. 12. 01.)
- VÁLYI NAGY E. 1990: Gondviselélhit – contra és pro. Bibó István „Uchronia”-ja elé. – *Confessio*, 1990. 1. sz. pp. 16–20.
- VASS T. 2001: Az Odüsszeia helyszíneinek földrajzi meghatározása és az útvonal számítógépes modellezése meteorológiai, tengerrajzi, csillagászati és hajózási ismervek alapján. (Odüsszeusz útvonalának hajózási elmélete) In: DORMÁNY G.–KOVÁCS F.–PÉTI M.–RAKONCZAI J. (szerk.): A földrajz eredményei az új évezred küszöbén. Magyar Földrajzi Konferencia, Szeged, 2001. október 25–27. Szegedi Tudományegyetem TTK Természeti Földrajzi Tanszék, Szeged, 1–41.
<http://geography.hu/mfk2001> (Letöltés: 2010. 01.02.)

Sipos Anna Magdolna:

Egységes Európában egységes könyvtárügy?

Bevezetés

Az Európai Unió kulturális kérdéseit a jogi deklarációk szintjén napjainkban is a Római Szerződésben és a Maastrichti Szerződésben rögzített elvek határozzák meg. Ezek értelmében az EU nem törekszik az előíró magatartásra, a közösség csupán a kapcsolatok szervezésében és erősítésében, valamint a kulturális élet ösztönzésében kíván szerepet vállalni, ám a döntési jogokat a szuverén tagállamok gyakorolják. Ugyanakkor a kulturális integritás irányába ható folyamatok csírái már a szervezet létrejöttének korai éveiben megjelentek. Az alapelvek tiszteletben tartása mellett is látnunk kell azokat a folyamatokat, amelyek alakítóan hatnak az Európai Unió, illetve a térség országai kulturális szféráinak szereplőire. Jóllehet az EU kulturális területen nem alkalmaz normatív szabályozókat, ám az EU ajánlásai, irányelvei, programjai hatottak és hatnak a tagországok legmagasabb szintű jogi szabályozásaira. A hasonlóságok egyértelműen kimutathatók mind az egyes országok jogszabályai révén megfogalmazott célkitűzésekben, mind pedig a szakmai kérdésekben. Különösen az utóbbi másfél évtized Európai Unió fejlődési folyamatai – a versenyképesség és foglalkoztatottság megőrzésére, továbbá fejlesztésére, a tudás felértékelődésére, az életen át tartó tanulás igényére, az interkulturális jelenségekre vonatkozó elemzések és fejlesztési programok – azt mutatják, hogy a kulturális szféra egyes területei, mint például az oktatás egyre meghatározóbban a közösségi politika részévé válik. Dolgozatunkban a kulturális terület egy másik fontos ágazatára, a könyvtárak jogi szabályozására vonatkozó vizsgálódásaink eredményeit mutatjuk be abból a szempontból, hogy az egyes országok törvényi szabályozásában milyen közös és milyen eltérő vonások jelentek és jelennek meg Európában, illetve az Európai Unió integrációs folyamatai nyomán.

A könyvtárügy nemzetközi egységesülési folyamatai

Amennyiben megvizsgáljuk a polgári berendezkedésű országok könyvtárügyének fejlődési folyamatát, úgy azt látjuk, hogy azok már a XIX. század során, az önálló közgyűjteményügy, illetve a könyvtárügy létrejöttének korai szakaszaiban bizonyos hasonlóságokat mutattak. Az azonos jegyek azonban akkoriban még nem akaratlagos integráció nyomán jelentek meg; sokkal inkább a megoldandó szakmai feladatok, valamint az országok közötti kulturális és szakmai transzferek eredményeként jelentkeztek. Ám a XX. század közepétől, illetve második felétől már mind határozottabban és a tudatos egységesítés szándékával tűntek fel az azonos irányba mutató folyamatok. Az ekkoriban meginduló integrációs szándékok nyomán napjainkban az európai országok könyvtárügye – a számos nemzeti, történelmi hagyományból eredő és az ország jogi, közigazgatási berendezkedéséből adódó sajátosság, különbözőség mellett – mind szakmai, tartalmi, mind pedig szervezeti szem-

pontból egyre meghatározóbban a koherencia jeleit mutatja. Az integrációs folyamat számára kedvező alapot teremtettek egyrészt a könyvtárügy egyetemes fejlődési tendenciái, másrészt pedig a könyvtárszakmai tevékenységeknek és munkamódszereknek a világ egészére kiterjedő huszadik századi egységesülési folyamatai. A XX. század második felében, a főként az UNESCO és az IFLA (The International Federation of Library Associations and Institutions), továbbá a FID (The International Federation for Information and Documentation), valamint az ISO (International Organization for Standardization) által gondozott nemzetközi konferenciák ajánlásai nyomán új nemzetközi szakmai programok (Universal Bibliographic Control) és nemzeti bibliográfiai törekvések, valamint a megvalósításukra kidolgozott nemzetközi normatívák és ajánlások tovább erősítették a könyvtárak tevékenységi és szolgáltatási rendszerének nemzetközi egységesülését. Ebben a folyamatban a könyvtári és bibliográfiai munkára vonatkozó nemzetközi ajánlások, szabályzatok és szabványok mellett legalább ilyen fontos szerepet játszott a könyvtárak és azokon belül főként a közkönyvtárak jogi szabályozására kidolgozott nemzetközi irányelvek közreadása. 1949-ben az UNESCO nyilatkozatot tett közzé a közkönyvtárak fenntartása és működése törvényi szabályozásának szükségességéről, majd az 1953. évi Egyetemes Könyvtárügyi Szeminárium ajánlásokat dolgozott ki a könyvtárak jogi szabályozásának legfontosabb tartalmi elemeiről. Hasonlóan foglalt állást az IFLA Közművelődési Könyvtári Szekciójának 1955. évi memoranduma, amely önálló fejezetben foglalkozott a könyvtári jogalkotás kérdéseivel. Az ötvenes évek közepén megfogalmazott nemzetközi ajánlások eredményeként a közkönyvtári ellátás jogi szabályozásában a világ több részén, egyebek között Európában is előrelépés történt. Az UNESCO és az IFLA kezdeményezései az egyes országok könyvtárügyének jogi, törvényi szabályozására termékenyítően hatottak. Ezt mutatta ki a 14 ország, közte több európai állam könyvtárügyének jogi szabályozásával foglalkozó, az 1970-es évek elején, Frank Gardner vezetésével, az UNESCO megbízásából végzett empirikus kutatás nyomán készített összehasonlító tanulmány (GARDNER, F.1971).

A könyvtárak jogi szabályozásának nemzetközi folyamataiban további erősödést hozott az információs társadalom jelenségeinek erősödése, továbbá a könyvtárak feladatainak ezekhez való igazítása. A már korábban is említett IFLA Közművelődési Könyvtári Szekciójának 1955. évi memorandumát az 1972-ben elfogadott és az UNESCO közművelődési könyvtári kiáltványára alapozott dokumentuma váltotta fel: az UNESCO/IFLA manifesztuma. Közreadása óta ezt a nyilatkozatot több alkalommal módosították, legutóbb 1994-ben (IFLA–UNESCO 1994). A két nemzetközi szervezet által közzétett dokumentumok meghatározó szerepet játszottak az egyes országok könyvtári szolgáltatásairól, a könyvtárügy működéséről szóló jogi szabályozás egységesülési folyamatában, a könyvtárak finanszírozási kérdéseiben, valamint a stratégiai fejlesztési tervek kidolgozásában, továbbá a közkönyvtári ellátási sztemderdek kidolgozásában. A törvényi szabályozás szükségességét világszerte tovább erősítette az IFLA és az UNESCO újabb

közös ajánlásait tartalmazó, a közkönyvtárak szolgáltatásainak továbbfejlesztésére, az új igények eredményesebb kielégítését szolgáló irányelvek közreadása (GILL, P. et al. 2005).

A könyvtárügyi jogi szabályozásának egységesülési folyamatai az Európai Unióban

Hasonló jelenségek érzékelhetők az Európai Unió tagországainak könyvtárügyében is. Az integrációs folyamatokat elsősorban az Európa Tanács, valamint az EBLIDA (European Bureau of Library, Information and Documentation Associations) közös munkálkodása segíti. E folyamat meghatározó állomása volt a 2000. január 20-án, Strasbourgban, az Európa Tanács Kulturális Együttműködési Bizottsága, valamint az EBLIDA által a könyvtári jogszabályokra és a könyvtárpolitikára vonatkozó irányelvek közzététele (COUNCIL OF EUROPE/EBLIDA 2000). A dokumentum ajánlja és támogatja az Európa Tanács tagállamai számára a könyvtárakra vonatkozó jogszabályok megalkotását, illetve – azokban az országokban, ahol már van ilyen törvény – az új társadalmi elvárásokhoz történő igazítását. A két szervezet által kidolgozott és közreadott irányelv szinkronitást mutat az UNESCO-IFLA ajánlásaiban megfogalmazottakkal. Az Európa Tanács és az EBLIDA által közzétett irányelvrendszer a tagországok számára azt ajánlja, hogy a könyvtárak jogi szabályozásában a könyvtárpolitikai célkitűzéseket négy fő területen határozzák meg: 1. a vélemény- és információs szabadság biztosítása a könyvtári rendszer révén, 2. a könyvtárak szerepének elismerése a nemzeti könyv- és információpolitikában, 3. a könyvtárak és a tudásipar kapcsolatának definiálása, továbbá 4. a könyvtári örökség védelme. Az irányelvek közreadása mellett az Európa Tanács és Goethe Intézet gondozásában, 1999-ben, Münchenben rendezett nemzetközi konferencia ajánlásai (BOHRER, C. 2000) megfogalmazták az országok könyvtári törvényi szabályozásában követendő szakmai minimumokat is.

Az Európa Tanács és az EBLIDA kezdeményezése termékenyítően hatott az Európai Unió országainak könyvtári törvényhozási folyamataira. Ezt tanúsítják az EBLIDA, valamint a Német Könyvtáros Egyesület közreműködésével az Európai Unió tagországi körében a közelmúltban készített felmérés eredményei (SCHLEIHAGEN, B. 2008). Ugyanakkor az empirikus vizsgálat azt is kimutatta, hogy a könyvtárak jogi szabályozása meglehetősen vegyes képet mutat. Egyes országokban a jogi szabályozás csak a nyilvános könyvtárakra terjed ki, más országokban pedig a könyvtárak teljes rendszerét átfogó törvények vannak hatályban, és azok magukba foglalják a különböző könyvtártípusok működését, valamint a közöttük lévő koordináció jogi szabályozását is. Hasonló mértékű eltéréseket tapasztaltak a normatív szabályozások részletességében is: egyes országokban a törvény a helyi hatóságok számára csupán a szolgáltatási szándékot írja elő, míg más államokban átfogóan és részletekbe menően deklarálják a szolgáltatások típusait, minőségét, a hozzájuk tartozó normatívákkal együtt. A felmérés szerint, az Európai Unióhoz tartozó 25 tagország kétharmadában van hatályban könyvtári szaktörvény, kilenc országban azonban nincs. Az utóbbi kategóriába tartozik: Németország, Franciaország, Írország, Luxemburg, Hollandia, Málta, Ausztria, Portugália és Ciprus. 16 EU-tagország rendelke-

zik önálló könyvtári törvénnyel, amelyeknek elsőprő többségében – összesen tizenöt országban – az utóbbi években megtörtént a könyvtárakra vonatkozó jogi szabályozás felülvizsgálata és – főként az információs társadalom szélesedéséből eredő – új követelményekhez történő igazítása. Ebbe a tizenöt országból álló csoportba tartozik kilenc, egykor a keleti blokkhoz tartozó, mára pedig az Európai Unióba integrálódott ország: Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Románia, Szlovákia, Szlovénia, Csehország és Magyarország. Ezekben az országokban az 1989. évi politikai változások nyomán át kellett alakítani a törvényhozás rendszerét, és könyvtárszakmai vonatkozásban ezzel szinte egyidőben reagálni kellett az új követelményekre: a könyvtárak szaktörvényi szabályozását az információs társadalom kihívásaihoz kellett igazítani. Ám nem csupán a volt szovjet blokk országaiban vált szükségessé, hogy a kiszolgálandó közeg változásai miatt a könyvtári jogszabályokat módosítsák. Belgium, Dánia, Finnország, Görögország, Olaszország és Spanyolország esetében is aktualizálni kellett azokat, annak érdekében, hogy meg tudjanak felelni az információs társadalom által diktált követelményeknek. Így az önálló könyvtári szaktörvénnyel rendelkező 16 EU-tagország közül csupán Nagy-Britanniában van még napjainkban is olyan könyvtári törvény hatályban, amelyet még azt jóval a 1990-es éveket megelőzően (1964) hagytak jóvá, és amelyet az európai uniós kooperációs folyamatok, valamint az információs társadalom kihívásai ellenére sem helyeztek hatályon kívül. Ám itt sem maradt érintetlen a törvény eredeti szövege: 2001 áprilisában módosították a jogszabályt. Meghatározták a közkönyvtárak kötelező szolgáltatásait és a könyvtáros egyesülettel közösen a változásokhoz igazították a könyvtári szakterületet. A szaktörvény-alkotás folyamatában sajátos képet mutat a fejlett könyvtári kultúrával rendelkező, ugyanakkor a könyvtári szaktörvényt eddig csupán a nemzeti könyvtárra alkalmazott Németország. A strasbourgi irányelvek figyelembevételével és a Bundestag Enquête Bizottsága a Kultúra Németországban (2005) programjának megerősítése, továbbá a német könyvtáros egyesület által 2008-ban összeállított könyvtári mintatörvény (BIBLIOTHEKSGESETZ: MUSTERENTWURF 2008) nyomán Németország több tartományában intenzív könyvtári szaktörvény-alkotási folyamat indult. Mostanáig azonban csupán három tartományban lépett hatályba könyvtári törvény: elsőként, 2008 júliusában Thüringiában (SIMON-RITZ, F. 2008), majd 2010 júniusában Sachsen-Anhalt (SACHSEN-ANHALT BESCHLIEßT ALS ZWEITES BUNDESLAND EIN BIBLIOTHEKSGESETZ 2010), végül pedig, 2010 szeptemberében, elsőként a volt nyugatnémet tartományokból, Hessen (BIBLIOTHEKSVERBAND BEGRÜßT BIBLIOTHEKSGESETZ IN HESSEN 2010) következett. A fentiek azt mutatják, hogy a könyvtárak működését biztosító jogi szabályozási folyamatok az egész európai kontinensen és egyre meghatározóbban egységes irányba fejlődnek. A szakmai kritériumokon túl a törvényi szabályozásnak fontos eleme, hogy az nem csupán a könyvtárak működését, feladatait szabályozza, hanem egyben a könyvtárak felé megnyilvánuló politikai akarat és a társadalmi igény kinyilvánításának is fontos összetevője. A könyvtárak jogi szabályozásáról készített felmérés azt mutatta, hogy a törvényekben tükröződő politikai és társadalmi mentalitásban sok azonosság, hasonlóság, de egyben számos nemzeti sajátosság is kimutatható. Vannak országok, amelyek megközelítik a

tökéletes szabályozást (például Finnország, Dánia, Nagy-Britannia), és vannak olyanok is, amelyek csak bizonyos területekre kiterjedő normákat állapítanak meg, mint ahogyan a vizsgált országokban több esetben nincs is könyvtári szaktörvény, ám annak hiánya ezekben az országokban nem akadályozza a fejlett könyvtári kultúra kialakulását és az intézményrendszer hatékony működését. Úgy tűnhet, hogy a könyvtárakra vonatkozó jogi szabályozás esetében is a sokféleség az elfogadható európai norma.

Az egységes európai könyvtárpolitika felé?

Ugyanazokban a szakmai körökben, amelyek még alig egy évtizede a könyvtárügy országokénti önálló törvényi szabályozását szorgalmazták, napjainkban új értelmezések, megközelítések jelentek meg, új szempontok merültek fel. A korábban egyértelműen elutasított közös európai könyvtárpolitika és egységes könyvtári rendszer kérdése ma már nem mint elvetendő, hanem nagyon is megfontolandó kérdésként fogalmazódik meg. A szemléletváltozást hozó és a változásokat kényszerítő lépéseket leginkább az Európai Unió tagországok könyvtárainak igen eltérő teljesítőképessége gerjesztette. Mind a politikusok, mind pedig a könyvtárszakmai körök egyetértenek abban, hogy a törvényi szabályozás egységesülési folyamatában elért eredmények ellenére is, az egyes országok igen eltérő könyvtári potenciálja erősen akadályozza az Európai Unió állampolgárainak egyenlő és korlátlan kulturális, oktatási és információs szabadságát, valamint a szabad véleménynyilvánítás jogának gyakorlását. Mindezek nyomán úgy tűnik, hogy a könyvtárak törvényi szintű szabályozásának kooperációs kezdeményezései nem voltak eléggé hatékonyak, csupán korlátozottan érték el céljukat. Többnyire azokban az országokban hoztak szakmai eredményeket, ahol már korábban is megfelelő színvonalú könyvtári ellátásban részesültek az állampolgárok.

Mivel a jogalkotási folyamat integrációja nyomán átütő eredmények nem születtek, ezért az EBLIDA újabb irányokat kíván meghatározni. Az új koncepció megértéséhez az EBLIDA és az Osztrák Könyvtárak Szövetsége elnökének, Gerald Leitnernek a szavait hívjuk segítségül. *„Ha egyesült Európát akarunk, olyan közös európai könyvtárpolitika létrehozásában kell gondolkodnunk, amely minden európai polgár számára egyenlő és korlátlan hozzáférést biztosít az információhoz, a tanulásához és a kultúrához.”*(LEITNER, G. 2008:480). Mindazonáltal a testület számára nyilvánvaló, hogy – politikai és szakmai okok miatt – továbbra sem várható az Európai Bizottság részéről a tagországok könyvtárügyét szabályozó normatívák közreadása. Az új irányok és tennivalók meghatározása érdekében nemzetközi párbeszéd indult el, amelynek főbb eseményeit és eredményeit a 2005-ben életre hívott nemzetközi NAPLE Fórum (National Authorities on Public Libraries in Europe) és konferenciák jelzik. A könyvtárak egységesebb és eredményesebb teljesítménye érdekében létrehozott közös politikai és szakmai fórum az európai országok könyvtári lobbytevékenységének tartalmi változását és erősödését jelzi. Ennek egyik meghatározó eseménye volt a 2009 májusában, Bécsben, A Library Policy for Europe címmel és tematikával megtartott közös EBLIDA-NAPLE fórum és konferencia (A LIBRARY POLICY FOR EUROPE 2009; LEITNER, G. 2009

A). A rendezvény az úgynevezett Bécsi Nyilatkozat (WIENER ERKLÄRUNG 2009) közzétételével zárult, és abban a közös európai könyvtárpolitikához vezető legfontosabb összefoglalót, továbbá az Európai Bizottság számára szóló feladatokat határozták meg. Az EBLIDA-NAPLE fórum felszólította az Európai Bizottságot, hogy tegyenek lépéseket a négy legfontosabb és legsürgetőbb feladat megvalósítására. Ezek a következők: 1. Az Európai Bizottság léptessen hatályba a közkönyvtárak szerepét az európai tudástársadalomban meghatározó „fehér könyvet”, továbbá a tagállamokat is ösztönözze hasonló lépésekre. A fehér könyv – többek között – alapul szolgálhatna az Európai Bizottság által létrehozott, magas rangú könyvtári szakértői bizottság tevékenységéhez. 2. A fórum felkérte az Európai Bizottságot, hogy hozzon létre olyan, nyilvános és online tudásközpontot, amely valamennyi EU-tagország és EGT tagország nyilvános könyvtáráról egységes, folyamatosan karbantartott és megbízható információkat tartalmaz. 3. Biztosítani kell olyan EU-s projekteket, amelyek a könyvtárak fejlődését jelentősen és fenntartható módon támogatják. E projektek az európai könyvtárak infrastruktúrájának fejlesztését szolgálják, mindemellett pedig a már futó projekteket politikailag jelentős mértékben támogatni kell. Mindezt kiegészítették azzal, hogy a könyvtárak digitális szolgáltatásait fejlesztő programokat a nyilvános könyvtárak együttes kiszolgálását biztosító infrastruktúrával kell megerősíteni. Ennek célja, hogy az új online szolgáltatások használata minél szélesebb körben elterjedjen, az elérhető online tartalmakban domináljon az európai kultúra és az európai tudat, valamint hogy azok eredményesen szolgálják a tanulási igényeket. 4. A fórum sürgeti azoknak a copyright-akadályoknak az Európai Unión belüli megszüntetését, amelyek ellentmondanak a tudástársadalom fejlődése eszméjének. A fórum véleménye szerint olyan korrekt copyright-szabályozásra van szükség, amely figyelembe veszi ugyan a szerzői jogokat, tiszteletben tartja a szerzői tulajdont, de egyben jelentős kivételt is tesz a könyvtárak számára.

A Bécsi Nyilatkozat közzétételével az EBLIDA és a NAPLE közös fóruma jelentősen eltért a korábban képviselt állásponttól. Az EU-tagországok eltérő fejlettségű és teljesítő-képességű könyvtári kultúrája és ellátottsága, amely magában hordozza az állampolgárok információs, kulturális, demokratikus jogainak gyakorlásához szükséges feltételek egyenlőtlenségét, mind a politikai, mind pedig a szakmai képviselet körében elfogadhatatlan. Ezért szükségessé vált a korábbi koncepció megváltoztatása. Ma még nem prognosztizálható, hogy a könyvtárak érdekében megnyilvánuló, új tartalmú lobbitevékenység milyen eredményre vezet. Az azonban már most látható, hogy az új elgondolástól nem csupán a közös könyvtárpolitika, hanem akár az EU tagországokra vonatkozó közös normatív szabályozás igénye sem áll távol (LEITNER, G 2009B).

Felhasznált irodalom

BOHRER, C. 2000: Bibliotheksgesetzgebung in Europa : Diskussionsbeiträge und Länderberichte In: Library legislation in Europe : discussion papers and country reports Europarat, Goethe-Institut, Bock und Herchen. Bad Honnef, 82 p.

- COUNCIL OF EUROPE–EBLIDA 2000: Guidelines on Library Legislation and Policy in Europe
http://209.85.129.132/search?q=cache%3ApoznpOmtRESOj%3Awww.bibliotheksportal.de%2Ffileadmin%2F0bibliotheken%2FBibliothek_der_Zukunft%2Fdokumente%2Feuroparat_eblida_2000.pdf+Strasbourg+2000+eblida&hl=hu&gl=hu
- DER DEUTSCHE BIBLIOTHEKSVERBAND 2010: Sachsen-Anhalt beschließt als zweites Bundesland ein Bibliotheksgesetz
[http://www.bibliothekerverband.de/dbv/presse/presse-details/archive/2010/june/article/sachsen-anhalt-beschliesst-als-zweites-bundesland-ein-bibliotheksgesetz.html?tx_ttnews\[day\]=24&cHash=5f90363041](http://www.bibliothekerverband.de/dbv/presse/presse-details/archive/2010/june/article/sachsen-anhalt-beschliesst-als-zweites-bundesland-ein-bibliotheksgesetz.html?tx_ttnews[day]=24&cHash=5f90363041)
- DER DEUTSCHE BIBLIOTHEKSVERBAND 2010: Bibliotheksverband begrüßt Bibliotheksgesetz in Hessen
[http://www.bibliothekerverband.de/dbv/aktuelles/aktuelles-details/archive/2010/september/article/bibliothekerverband-begruesst-bibliotheksgesetz-in-hessen.html?tx_ttnews\[day\]=10&cHash=9d663bd0d3](http://www.bibliothekerverband.de/dbv/aktuelles/aktuelles-details/archive/2010/september/article/bibliothekerverband-begruesst-bibliotheksgesetz-in-hessen.html?tx_ttnews[day]=10&cHash=9d663bd0d3)
- DER DEUTSCHE BIBLIOTHEKSVERBAND 2008: Bibliotheksgesetz (BIBG) – Musterentwurf
http://www.bibliothekerverband.de/fileadmin/user_upload/DBV/themen/Musterrbibliotheksgesetz_09_04_08.pdf
- EBLIDA–NAPLE FORUM 2009: A Library Policy for Europe : Vienna Declaration
http://www.conference.bvoe.at/docs/Vienna_Declaration.pdf
- EBLIDA–NAPLE FORUM 2009: A Library Policy for Europe : Wiener Erklärung 2009
http://conference.bvoe.at/docs/Vienna_Declaration_Deutsch_final_hp.pdf
- GARDNER, F. M. 1971: Public library legislation: a comparative study. UNESCO. Paris, 285 p.
- GILL, P. ET AL. 2005: A közkönyvtári szolgálat : Az IFLA és az UNESCO fejlesztési irányelvei. Könyvtári Intézet. Budapest
<http://archive.ifla.org/VII/s8/news/pg01-hu.pdf>
- IFLA–UNESCO 1994: Public Library Manifesto
<http://archive.ifla.org/VII/s8/unesco/eng.htm>
- LEITNER, G. 2008: Könyvtári törvények Európában – közös európai könyvtárpolitika kialakítása felé. –Könyvtári Figyelő 54. (3.) pp. 477–480.
- LEITNER, G. 2009 a : „A Library Policy for Europe” : Bericht zur Internationalen Bibliothekskonferenz
http://publikationen.bvoe.at/perspektiven/bp2_09/s2-7.pdf
- LEITNER, G. 2009 b: Für eine europäische Bibliothekspolitik. Bericht zur Internationalen Bibliothekskonferenz „A Library Policy for Europe“; Wien Mai 2009. – Bibliothek :Forschung und Praxis 33. (3.) pp.375–378.

SCHLEIHAGEN, B. 2008: Bibliotheksgesetze in Europa : Mittel politischer Steuerung und Gestaltung. – Bibliothek : Forschung und Praxis 32. (1.) pp. 14–20.

SIMON-RITZ, F. 2008: Der Thüringer Weg zu einem Bibliotheksgesetz . –Bibliothek : Forschung und Praxis 32. (3.) pp. 318–325.

Erőss Ágnes:

A ciprusi konfliktus térképeken

Bevezetés

Ciprus szigete az egyik legkedveltebb utazási célpont a Mediterráneumban: végtelen tengerparttal és látványos épített örökséggel csábítja az erre fogékony turistákat. Aki azonban az egész sziget bejárására készül, az Magyarországon vagy a Ciprusi Köztársaság területén kapható, szinte kivétel nélkül csak a görög településneveket feltüntető térképpel komoly nehézségekbe ütközhet az Észak-Ciprusi Török Köztársaság területén, hacsak nem szerez be ott is egy helyben kiadott, török neveket tartalmazó másikat. A máig rendezetlen ciprusi konfliktusnak ez csupán az egyik, de a politikai földrajz iránt fogékonyak érdeklődésére méltán számot tartó következménye. Jelen írásban a ciprusi görög–török konfliktus egyik vonatkozásáról, a szembenálló ideológiák, követelések és helyzetértékelések térképi megjelenéséről szeretnék néhány példával szolgálni. Céloom egyrészt annak bemutatása, hogy a térképek miként válnak az ideológia vagy propaganda eszközévé, másrészt mi jellemzi az általuk közvetített Ciprus-képeket.

A ciprusi konfliktus rövid áttekintése

A ciprusi konfliktus történetének tanulmányozásához bőséges külföldi (pl.: ATTALIDES, A.M. 1979; OBERLING, P. 1982) és hazai (KATONA P. 2007.; MEZŐ F. 2000; PAP N. 2000; TÁTRAI P. 2009, WALLNER E. 1962) szakirodalom áll rendelkezésre, ezért csupán a téma szempontjából legfontosabb információkról adnék áttekintést. A Földközi-tenger keleti medencéjében fekvő, túlnyomórészt görög lakosságú szigeten a török népesség a több száz éves oszmán uralom alatt telepedett le, főként a nagyobb városokban és a tengerparton. Az 1878-tól kezdődött brit gyarmati uralom a török kisebbségre támaszkodva gyakorolta a hatalmát a függetlenségért küzdő görögökkel szemben, ezáltal kiélezte a két csoport közt meglévő ellentéteket (MEZŐ F. 2000: 235). 1960-tól, a független Ciprusi Köztársaság kikiáltását követően a két közösség közti atrocitások szinte mindennaposá váltak, majd 1963-ban polgárháborúba torkolltak. A polgárháború nyomán megindult a két közösség fokozatos területi elkülönülése: a török népesség etnikai enklávékba tömörült, melyek hamarosan a sziget török népessége felének adtak otthont (TÁTRAI P. 2009: 303–304). A Makariosz államelnök elleni 1974-es görög puccsot „casus belli”-nek tekintő Törökország egy gyors hadművelet keretében a sziget északi részét, összesen területének 37%-át elfoglalta. Az ezt követően meginduló menekültáradat nyomán a két közösség csaknem teljes területi elhatárolódása következett be, a korábbi keveredés helyett két etnikailag homogén tömb alakult ki a „Zöld vonal”-nak, vagy „Attila-vonalnak” is nevezett tűzszüneti vonal két oldalán. A déli, görögök lakta szigetrész megtartotta a Ciprusi

Köztársaság nevet és magát egyedüli ciprusi államalakulatnak tartja, míg az északi, török oldalon 1983-ban kikiáltották az Észak-Ciprusi Török Köztársaságot, melyet a mai napig csak Törökország ismer el. Bár a felek tárgyaló delegációi időről időre látványos kísérleteket tesznek a megegyezésre, a sziget továbbra is megosztott.

Az 1974 óta fennálló állapotot a szembenálló felek teljesen eltérően értékelik. A Ciprusi Köztársaság, vagyis a görög ciprióta fél felfogása szerint mindez csupán ideiglenes állapot (erre utal a terület elnevezése is: „Ideiglenesen török katonai megszállás alatt álló terület”). A hangoztatott politikai érdek a sziget egységének helyreállítása, a ciprusi török állam létének tagadása. A török álláspont ezzel szemben a status quo fenntartására, az önálló államiság kiépítésére koncentrál. Az elmúlt évtizedekben (Törökország jelentős anyagi támogatásával) komoly erőfeszítéseket tett legitimitásának bizonyítására. Ennek egyik kitüntetett programja a korábban görögök által lakott országrész, települések és táj szimbolikus birtokbavétele (KLIOT, N.–MANSFIELD, Y. 1997). Mindkét hatalom számára a tér, annak saját képre formálása kitüntetett jelentőséggel bír, így az eltérő politikai állásfoglalások a szigetről készült különféle kiadású térképeken is tükröződnek.

Egymás mellett élő Ciprus (tér)képek

A térképészet az egyik meghatározás szerint nem csupán a térképek tervezésével, készítésével és használatával foglalkozó tudomány, hanem a térképek társadalmi szerepét és hatását tudományosan elemző diszciplína. Ezen értelmezésben a térkép nemcsak leíró vagy problémát megoldó eszköz, de egyben szöveg is, amely tanúskodik készítőjének/megrendelőjének szándékairól, a korról és helyről, ahol született. Ezen szemlélet kialakulásában jelentős szerepet tulajdonítanak J.B. Harley írásainak, amelyekben a térképek fontosságára hívta fel a figyelmet a területi követelések vagy területfoglalások igazolásakor illetve a gyarmatosítás vagy diplomácia fegyvertárának részeként. Legjelentősebb eredményeként tartják számon az ún. kartográfiai csend fogalmának megalkotását, amely arra a jelenségre utal, amikor a térképen nem jelenítenek meg bizonyos tartalmakat, földrajzi neveket vagy éppen egy adott politikai érdeknek megfelelő névrajz kerül a térképre (GREGORY, D. et al. 2009: 66–69). Néprajzi kutatások szerint a névadás fontosságát az adja, hogy a megnevezés rítusa által válik a birtokos igazán tulajdonossá: az elfoglalt területeken lévő települések, domborzati elemek átnevezése, illetve ennek a térképi névrajzban való megjelenése megerősíti a hatalom szimbolikus erejét az adott terület felett (BARNA G. 2000: 695). A hatalomváltásokat követő település- és köztérnév-változtatások hasonló dinamikával működnek. Az ezen témát vizsgáló publikációk száma az 1990-es évektől, a szocialista blokk összeomlását követően szaporodott meg: ezek főként a régi-új köztérnevek születése mögött meghúzódó politikai–ideológia csatákat elemezték és értékelték (PALONEN, K. 1993, 2008; AZARYAHU, M. 1996, 1997). A magyar nyelvű térképészeti szakirodalomban Bartos-Elekes Zsombor Erdély településneveinek változását és azok térképi megjelenését mutatja be három hatalmi korszakban a 19. század közepétől a 20.

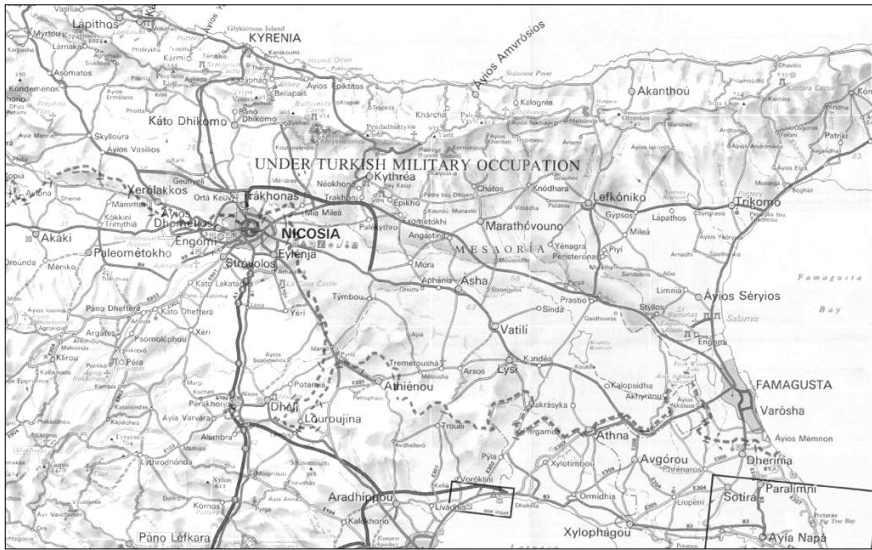
század első pár évtizedéig. Munkájában megállapítja, hogy az osztrák térképeken feltüntetett helyi nevek ábrázolása és a térkép többnyelvűsége fokozatosan háttérbe szorult előbb a magyarosítás, később a földrajzi nevek románosítása miatt (BARTOS-ELEKES ZS. 2008). Fontos megemlíteni az izraeli geográfusok településnevekkel kapcsolatos kutatásait, amelyek bemutatták, hogy az izraeli haderő által megszállt területeken létesített zsidó telepek névadásában hogyan váltakoztak a cionista és a bibliai eredetű elnevezések, attól függően, hogy a Likud vagy a Munkapárt került éppen hatalomra (COHEN, S.B.–KLIOT, N. 1992).

A politikai–ideológiai célok szolgálatában leggyakrabban a térképi névrajz megváltoztatása szerepel: szinte minden hatalmváltást változás követ a térképi névrajzban (településnevek változtatása) vagy a nevek írásmódjában (latin, görög, cirill betű). A térképen megjelenő tartalmak generalizálásával, például az utak, a határok vonalvastagságával, a tereptárgyak megválasztásával, a jelkulcsban szereplő szimbólumokkal mind-mind befolyásolható az adott területről kialakuló kép, megszerzhető információ (GREGORY, D. et al. 2009: 436–437; BARTOS-ELEKES ZS. 2008). A Ciprusról készült elemzésre kerülő térképek szemléletes példákat szolgáltatnak mindezek tanulmányozásához.

Az elemzésben kilenc térkép szerepel, melyek között az interneten bárki számára elérhető, tájékoztatást nyújtó térképtől az autóstérképeken át a ciprusi kiadású turistatérképekig húzódó íven szeretném bemutatni a sziget jelenlegi állapotának legkülönbözőbb értelmezését és térképi megjelenítését.

Az ENSZ Ciprusi Békefenntartó Hadereje 1964 márciusa óta állomásozik a szigeten. A haderő állomáshelyeit is bemutató, a szervezet honlapján található tematikus térkép egyszínű felületi színezéssel ábrázolja a szigetet, amit ugyan kettéoszt aszraffozással ábrázolt pufferezóna, azonban az azon szereplő földrajzi nevek a latin betűs görög nevek, vagyis semmi sem utal arra, hogy az északi rész egy külön államalakulat és nem a Ciprusi Köztársaság része lenne. Mindez összhangban van a szervezet jogi–diplomáciai állásfoglalásával. Érdekes azonban a térkép jelmagyarázata alatt elhelyezett mondat, amely szerint „a térképen feltüntetett elnevezések nem jelentik azok ENSZ általi hivatalos elfogadását”. A mondatban rejlő diplomáciai gesztuson túl mindez a térképi névrajz politikai fontosságára is felhívja a figyelmet (SECTOR CIVIL AFFAIRS DEPLOYMENT, 2007).

A honlapján elérhető adatok szerint 175 éves múlttal rendelkező Bartholomew cég 1992-es turistatérképén (*1. ábra*) az autópályákkal megegyező sötétkék színű, csupán szaggatott vonallal jelzett tűzszüneti vonal leginkább olyan, mintha egy épülő autópálya nyomvonala lenne, nem pedig egy helyenként több km-es, nem átjárható zóna. Az északi szigetrészt görög ciprusi álláspontnak megfelelően „Török katonai megszállás alatti terület”-ként jellemzi, melynek betűmérete sem sokkal nagyobb, mint a sziget fővárosának, Nicosiának írásmódja (CYPRUS. HOLIDAY MAP, 1992).

1. ábra Részlet a Bartholomew 1992-es Ciprus térképéről

A Marco Polo 2003-as térképe az előzőnél mindenképpen jobban szolgálja használóját, hiszen nem csupán egy határvonalat ábrázol, hanem a pufferzónát annak valódi kiterjedésében, feltűnő, piros felületi színnel. A térkép érdekessége, hogy a jelmagyarázat tanúsága szerint a pufferzóna egyben országhatár is, azonban arról hallgat a térkép névrajza, hogy milyen két országot választ el ez a határvonal, hiszen attól északra nem találunk országnevet. A térkép további újítása, hogy a névrajzban megjelennek a görög írásjelekkel írt, hagyományos görög településnevek is: így Nicosia (mely név a brit gyarmati időszakban terjedt el) mellett szerepel a Lefkoszia görög elnevezés latin és görög betűkkel egyaránt (ZYPERN. DIE GENERAL KARTE, 2003). Ez a térkép azonban teljesen használhatatlan a török oldalon, hiszen ott is csak görög neveket tüntet fel, amiknek Észak-Cipruson nyomát sem lelmi. A kiépülő ciprusi török kormányzat egyik első lépése volt a görög településnevek lecserélése. A legkönnyebb helyzetben ott voltak, ahol a görög név mellett török elnevezés is létezett, ezt ilyenkor egyszerűen adoptálták. Azokon a településeken, ahol korábban görögök éltek, kétféleképpen alakulhatott a névadás: akadt arra példa, hogy a délről érkező/menekülő török telepesek elhagyott falujukról nevezték el új otthonukat, de főként az Anatóliából érkező telepesek által elfoglalt helyeken a török hatóságok döntöttek a település nevééről; nem tartva eléggé „törökösnek” az új lakók által szorgalmazott régi oszmán neveket (KLIOT, N–MASFIELD, Y. 1997: 512).

A Berndtson&Berndtson cég térképe az egyetlen a vizsgáltak közül, ami a terepen is jól használható, főként, mert az északi részen az ott egyedül használatos török településneveket tünteti fel, illetve a pufferzónát is kiterjedésében ábrázolja, nem csak vonalként.

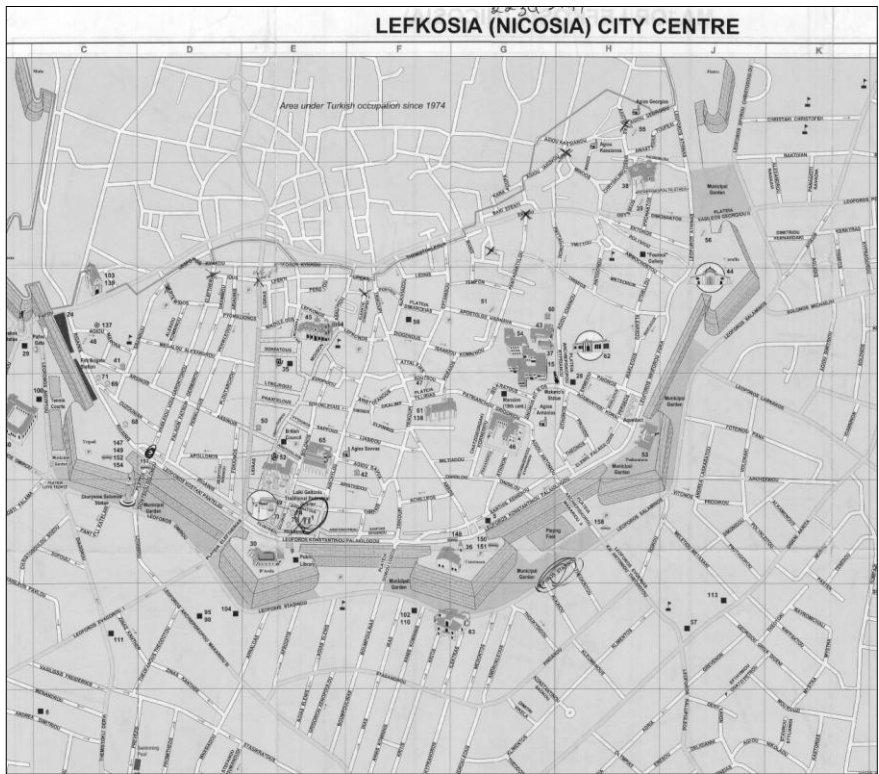
A térkép készítői a szigetrész megnevezésén is finomítottak: „Török adminisztráció alatti terület” néven szerepel, ami az eddig látott katonai megszállásnál mindenképp semlegesebb kifejezés (CYPRUS. ROAD MAP).

Az eddig bemutatott térképek nemzetközi kiadók munkái, amik nem Cipruson készültek és bolti forgalomban vagy könyvtárban általában egyszerűen beszerezhetők. A következőkben olyan térképeket szeretnék bemutatni, amiket Cipruson adtak ki, turisták számára, óriási példányszámban. Egy ilyen térképpel szemben alapvető elvárás, hogy segítse az ide érkező látogató tájékozódását, ellássa a számára legfontosabb információkkal, jól használható jelkulccsal és pontos névrajzzal rendelkezzen. Könnyű hozzáférhető-sége és a nagy példányszám miatt ezen térképek eredményesen felhasználhatóak nemcsak reklámok célba juttatására, hanem az ország- vagy városimázs alakításában is. Ahogy a következőkben látni fogjuk Cipruson mindkét fél aktívan kiaknázza a turisztikai ingyentérképekben rejlő lehetőséget saját álláspontjának terjesztésére.

A déli Ciprusi Turisztikai Szervezet által készített Ciprus térképen a tűzszüneti vonalat halványszürke színnel jelölték, mely gyakorlatilag észrevehetetlen, ezáltal a szemlélőben a sziget egységének benyomását kelti. A névrajzon a görög településneveket tüntetik fel az északi oldalon is, illetve az északi államra, mint „1974 óta török katonai megszállás alatti terület”-re hivatkoznak (A VISITOR'S MAP OF CYPRUS, 2007). Felkeresve a Ciprusi Köztársaság kormányzati portálját a sziget legfontosabb adataival, földrajzával és történelmével ismerkedhetünk meg. A török hadsereg bevonulását katonai invázióknak, az északra érkező több mint 100 ezer törökországi telepest következetesen illegális bevándorlónak nevező tartalomhoz párosul egy-két figyelemreméltó térkép is, köztük a készítő szándéka szerint a török cipriótáknak szóló török nyelvű térkép. Az eddigiekhez képest szembeszökő különbség, hogy ezúttal nem egy semlegesnek tekinthető domborzatábrázolás képezi a térkép alapját, hanem egy, az 1974 előtti állapotokat tükröző közigazgatási térkép, melyen a nagy közigazgatási egységek úgy vannak lehatárolva, mintha semmi sem változott volna 1974 óta. Ezen a színes alapon a tűzszüneti vonalat még nehezebb felfedezni, mint a turistáknak készült térképeken. Érdemes megjegyezni, hogy az egyébként török nyelvű, a török népességnek készült térképen a görög településnevek szerepelnek, a török megfelelőjük csak zárójelben, kisebb betűmérettel kapott helyet. Mindez pontosan megfelel az előzőekben már bemutatott hivatalos görög felfogásnak (ZIYARETÇİLEL İÇİN KIBRIS HARİTAŞI, 2003).

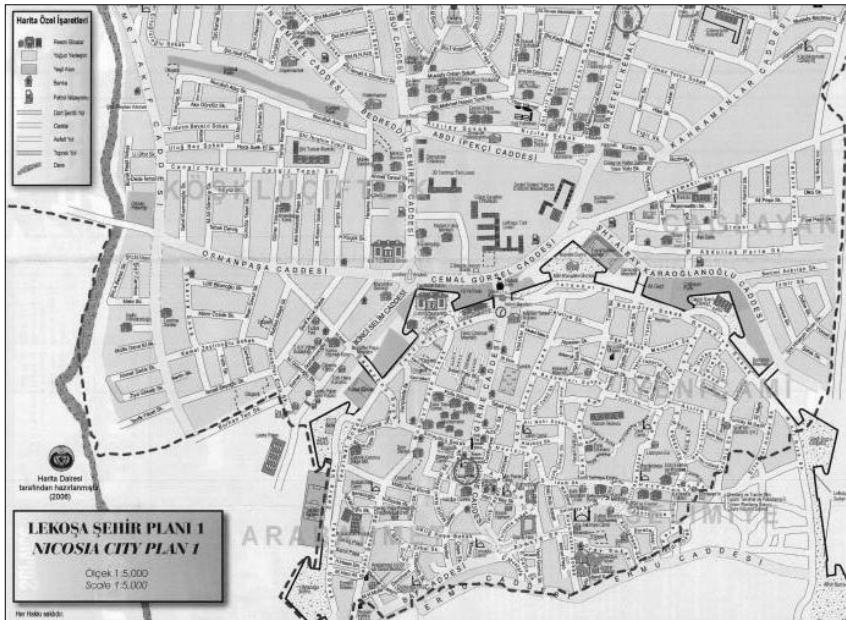
Az Észak-Ciprusi Török Köztársaság, mely annak ellenére, hogy hivatalosan csak Törökország által elismert állam, ma már Európa több nagyvárosában rendelkezik turisztikai képvisellel, ahol beszerezhető a status quo török felfogását érzékletesen bemutató térkép. Ennek első ránézésre szembetűnő jellemzője a sziget középső részén a településnevek teljes hiánya. Gondolhatnánk, hogy ez a kétezer méter fölül magasodó Tróodosz hegység ritkán lakott zónája, azonban jobban szemügyre véve a településeket, kiderül, hogy itt csak azok lettek feltüntetve, amelyeknek 1974 előtt török lakossága volt. A térképi tarta-

lom egyoldalú generalizálásának, illetve a kartográfiai csend fogalmának szép példáját kínálja ez a térkép (NORTH CYPRUS. TOURISTIC ROAD MAP, 2002).

2. ábra Részlet Nicosia ciprusi görög idegenforgalmi térképéről

A turisztikai kínálatban többek között az „Európa utolsó megosztott fővárosa” reklámszlogennel csalogatja vendégeit a főváros, Nicosia. A városon keresztülfutó tűzszüneti vonalon ma már több ponton is át lehet kelni, amit a helyiek és a turisták is aktívan kihasználnak. Azonban ha a két oldalon beszerezhető várostérkép alapján próbál eligazodni a járókelő könnyen bajban találhatja magát: a várostérkép görög kiadásában az északi városrész utcáit ugyan feltüntetik, de utcanévek nélkül, mintha az ismeretlen vagy lakatlan terület lenne (2. ábra). A török oldal kartográfusai ennél is egyszerűbb megoldást választottak: a térkép véget ér a várost megosztó tűzszüneti vonalnál, az attól délre eső városrészt egyáltalán nem ábrázolják (3. ábra).

3. ábra Részlet Nicosia török ciprusi idegenforgalmi térképéről

Összegzés

A dolgozatban a budapesti könyvtárak állományából és az internetről szemezgetve gyűjtött anyagot a Cipruson beszerezhető turisztikai térképekkel egészítettem ki. Ezek elemzésével kettős céloom volt: bemutatni a ciprusi konfliktus egyik kevésbé ismert, ám annál inkább hétköznapi vonatkozású arcát, vagyis a térképek szerepét a szimbólumok nyelvén is zajló küzdelemben (KATONA P. 2007). Másrészt néhány példán keresztül megmutatni, hogy a kívánt ideológiai cél érdekében milyen módszerekkel manipulálják a térképek tartalmát és kivitelezését. Mind a görög, mind a török fél az ellenkező oldal negligálásával készíti térképeit: a görögök a jelent, a törökök a múltat tagadják; és kölcsönösen igyekeznek a másik etnikum, állam jelenlétét is figyelmen kívül hagyni. Főleg a két utolsó, város-térképeket bemutató példa alapján nagyon találó az „intézményesített tagadás” kifejezés használata a ciprusi politikai ideológiák jellemzésére (BOEDETJE, F. et al. 2007). A vizsgált térképek elsősorban a névjajz, illetve a vonalas elemek, főként a határvonal ábrázolásmódjával igyekeznek a kívánt hatást elérni, melynek következtében párhuzamosan egymás mellett, de egymást tagadva (az izraeli-palesztin térképezést is jellemző) „alternatív kartográfiaiák” léteznek (COHEN, B.C.–KLIOT, N. 1992: 673). Érdeemes megjegyezni, hogy a konfliktus kezelésében is fontos szerepet kapnak a térképek: a közeledés egyik jeleként – az EU és ENSZ tekintélyes anyagi támogatásával – Nicosia utcáin feltűntek az óvárost egységben ábrázoló térképek.

Felhasznált irodalom

- ATTALIDES, M. A. 1979: Cyprus: nationalism and international politics. St. Martin's Press, New York, 226p.
- AZARYAHU, M. 1996: The Power of commemorative Street Names. Environment and Planning D: Society and Space 14. (3). pp. 311–330.
- AZARYAHU, M. 1997: German Reunification and the Politics of Street Names: The case of East Berlin – Political Geography 16. (6). pp. 479–493.
- BARNA G. 2000: Mentális határok – megduplázott világok. In: BALÁZS GÉZA et al. Folklorisztika 2000-ben. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára. ELTE BTK, Budapest, pp. 689–701.
- BIBÓ I. 1990: A nemzetközi államközösség és annak orvosságai. Önrendelkezés, nagyhatalmi egyetértés, politikai döntőbíráskodás. In: BIBÓ I.: Válogatott tanulmányok IV. Magvető Könyvkiadó, Budapest, pp. 283–681.
- BOEDETJE, F.–VAN HUOTUM, H.–KRAMSCH, O. T. 2007: „The shadows of no man's land.” Crossing the border into the divided capital of Nicosia, Cyprus – Geographica Helvetica 62. (1). pp. 16–21.
- GREGORY, D.–JOHNSTON, R.–PRATT, G.–WATTS, M. J.–WHATMORE, S. 2009: The Dictionary of Human Geography. 5th edition. Oxford, Wiley–Blackwell, 1072p.
- KATONA P. 2007: Bosznia-Hercegovina és Ciprus belső határainak összehasonlító vizsgálata. In: SZÓNOKYKÉ ANCSIN G. (szerk.): Határok és eurorégiók. SZTE TTK Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszék, Szeged, pp. 221–225.
- KLIOT, N.–MANSFIELD, Y. 1997: The political landscape of partition. The case of Cyprus – Political Geography 16. (6). pp. 495–521.
- MEZŐ F. 2000: Ciprus, Aphrodité felosztott szigete – *Társadalomkutatás*. (3–4). pp.234–251.
- OBERLING, P. 1982: The Road to Bellapais. The Turkish Cypriot Exodus to Northern Cyprus. Columbia University Press, New York, 257p.
- PALONEN, K. 1993: Reading Street Names Politically. In: PALONEN, K.–PARVIKKO, T. (eds.) Reading the Political: Exploring Margins of Politics. Tampere, The Finnish Political Science Association, pp. 103–121.
- PALONEN, K. 2008: The city-text in post-communist Budapest: street names, memorials, and the politics of commemoration – GeoJournal 73. pp. 219–230.
- PAP, N. 2000: Kettészakított ország: Ciprus. In: LOVÁSZ GY.–SZABÓ G. (szerk.) Területfejlesztés – regionális kutatások. PTE TTK Pécs, pp. 177–182.

TÁTRAI P. 2009: A ciprusi belső határ – Földrajzi Közlemények 133. (3). pp. 299–312.

WALLNER E. 1964: Ciprus – Földrajzi Közlemények 88. (2). pp. 185–186.

Felhasznált térképek

A VISITOR'S MAP OF CYPRUS. 1: 350 000. Cyprus Tourist Organisation. 2007.

CYPRUS. HOLIDAY MAP. 1:300 000. Bartholomew. 1992.

CYPRUS. ROAD MAP. 1: 275 000. Berndtson&Berndtson (é.n.)

NORTH CYPRUS. TOURISTIC ROAD MAP. 1: 350 000. Kıbrıs Turizm Örgütü. 2002.

LEFKOŞA (NICOSIA) THE GUIDE & CITY MAP. 1: 5000. Northern Cyprus Hoteliers Association. 2006.

LEFKOSIA (NICOSIA) CITY CENTRE. Cyprus Tourist Organisation. 2006.

SECTOR CIVIL AFFAIRS TEAM (SCAT) DEPLOYMENT. 2007.

http://www.unficyp.org/nqcontent.cfm?a_id=1430&tt=graphic&lang=11

ZİYARETÇİLEL İÇİN KIBRIS HARİTAŞI. 1: 350 000. Kıbrıs Turizm Örgütü. 2003.

[http://www.moi.gov.cy/moi/DLS/dls.nsf/All/FA706E6D326E1C15C22572050043EFE5/\\$file/turk_cypriots.jpg](http://www.moi.gov.cy/moi/DLS/dls.nsf/All/FA706E6D326E1C15C22572050043EFE5/$file/turk_cypriots.jpg)

ZYPERN. DIE GENERAL KARTE. 1:200 000. Marco Polo. 2003.

Szabó Balázs–Tátrai Patrik:

A szlovákiai választók politikai identitása a pártpreferenciák tükrében
(1992–2010)

Bevezetés

A szlovák választási rendszer jellemzői lehetőséget adnak a területi eredmények összehasonlítására, hiszen az összes településen ugyanazon pártokra adhatják le a szavazatukat a választók, és miután egy forduló van, nincsenek a két forduló között visszalépések, közösen támogatott jelöltek. Ezzel együtt a pártokra leadott szavazatok területi különbségei igen jelentősnek és tartósnak tűnnek, még akkor is, ha igen nagy a fluktuáció a parlamentbe bekerülő pártok között. Bár a pártstruktúra nem is nevezhető stabilnak, a választói csoportok nem jelentéktelen része jól beazonosítható jellemzőkkel rendelkezik, amik a fő törésvonalakból és a pártok területi eredményeiből egyaránt jól kivehetők.

A parlamentbe 1992¹ és 2010 közötti hat választás során egyenként 5–7 párt jutott be és 2006 kivételével mindig bekerült új párt is a törvényhozásba. A bejutási küszöböt a kezdeti 3%-ról már az 1992-es választásokra megemelték öt százalékra. Később – az 1998-as választások előtt – a pártszövetségek indulását nehezítették meg, ami elősegítette a magyar pártok, majd a konzervatív pártok egyesülését. Ezzel együtt további koncentráció nem jött létre, a rendszer viszonylag nyitottnak tekinthető, még 2010-ben is jutottak be új pártok a parlamentbe 8% fölötti eredménnyel (*1. táblázat*).

¹A tanulmány nem foglalkozik az 1990-es választásokkal, ugyanis a pártok szavazóbázisának vizsgálata szempontjából az egyébként igen fontos választás nem jelent segítséget, tekintve a még nagyon kialakulatlan pártpreferenciákat.

1. táblázat Parlamentbe bekerülő pártok eredményei (%) 1992 és 2010 között

Párt	Név	1992	1994	1998	2002	2006	2010
ANO	Új Polgári Szövetség				8,0		
DÚ	Demokratikus Unió		8,6				
HZDS	Mozgalom a Demokratikus Szlovákiáért	37,3	35,0	27,0	19,5	8,8	4,3
KDH	Kereszténydemokrata Mozgalom	8,9	10,1		8,3	8,3	8,5
KSS	Szlovák Kommunista Párt				6,3		
SMK–MKP	Magyar Koalíció Pártja	7,4*	10,2	9,1	11,2	11,7	
MOST–HÍD							8,1
SaS	Szabadság és Szolidaritás						12,1
SDK	Szlovák Demokratikus Koalíció			26,3			
SDKÚ–DS	Szlovák Kereszténydemokrata Unió–Demokrata Párt				15,1**	18,4	15,4
SDE	A Demokratikus Baloldal Pártja	14,7	10,4** *	14,7			
SMER–SD	Irány–Szociáldemokrácia				13,5	29,1	34,8
SNS	Szlovák Nemzeti Párt	7,9	5,4	9,1		11,7	5,1
SOP	Polgári Egyetértés Pártja			8,0			
ZRS	Szlovák Munkásszövetség		7,3				

*MKM–Együttélés eredménye; **SDKÚ eredménye; ***SP. Voľba eredménye

A fontosabb politikai törésvonalak 1992 és 2010 között

A kilencvenes évek elején a legfontosabb törésvonalak a rendszerváltáshoz, az új állam kialakulásához kapcsolódtak, de már felbukkantak a klasszikus törésvonalak is (LIPSET, S.M.–ROKKAN, S. 1967); az állam és egyház, centrum–periféria és a többség–kisebbség viszonya osztották meg a szavazókat (GYÁRFÁŠOVÁ, O.–KRIVÝ, V. 2007). Az 1994-es választásokra két fő tengely mentén voltak elhelyezhetők a szavazók: a paternalista–

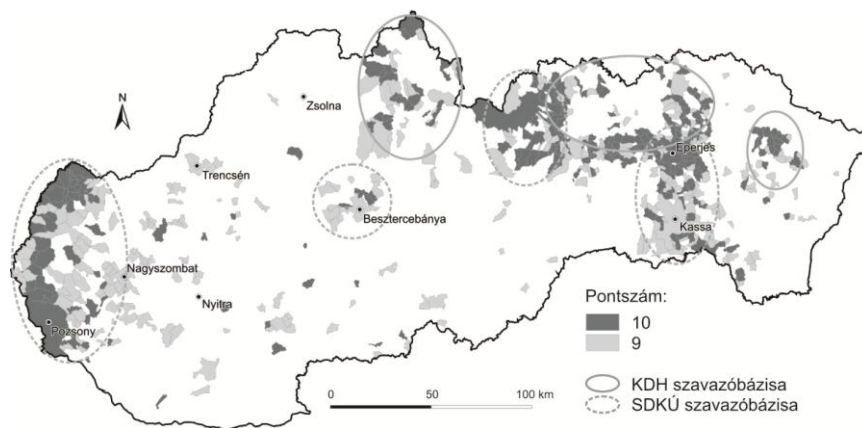
autoriter és a szabadpiaci-liberális típus között húzódtott a fő törésvonal, előbbihez tartoztak az akkori kormánypártok (HZDS és SNS), míg utóbbihoz az akkori ellenzéki pártok szavazói (KRIVÝ, V. 1995). Az évtized végére a hatalomgyakorlás megítélése lett az egyik legfőbb kérdés, a korábban egymástól több tekintetben távol álló választói csoportok számára a közös pont a Mečiar-ellenesség lett (BÚTOROVÁ, Z. et al. 1998). Az 1998-ban színre lépő Dzurinda vezette koalíció időszakában kezdődött meg a politikai paletta mindkét oldalán az átrendeződés. Ennek egyik oka a gazdasági szerkezetváltás, ami a baloldali SDL'-ből kilépő képviselők által megalapított SMER–SD karrierjének kezdete is. A jobboldalon az 1998-as választásokra öt kisebb pártból összehozott SDK belső feszültségek miatt igen hamar kettészakadt, az akkori miniszterelnök Mikuláš Dzurinda vezette SDKÚ-ra és a Ján Čarnogurský vezette KDH-ra. A 2002-es választásokra hangsúlyosabbá váltak a szavazótáborok közötti társadalmi–gazdasági különbségek és ezek egyre inkább illeszkedtek a klasszikus bal–jobb tengelyre (GYÁRFÁŠOVÁ, O.–KRIVÝ, V. 2007). A demokrácia kérdésköre sem tűnt el, csak a hangsúly helyeződött át; a nemzetiségekkel (ezen belül is a magyarokkal) szembeni intolerancia/tolerancia vált a legfontosabb törésvonallá. Ez keresztbe metszi a hagyományos bal–jobb skálát, hiszen a szélsőjobb és a HZDS mellett a baloldali SMER szavazótábora a legkevésbé toleráns.

A különböző választótáborok jellemzői és területi elhelyezkedése

A rendszerváltás óta minden választáson szerepelt kereszténydemokrata párt (KDH) máig az egyik meghatározó része a konzervatív blokknak. 1998-ban kivételével (amikor 4 másik párttal egyesülve SDK néven indultak) a párt 8–10%-os eredményt ért el a választásokon. 2000-tól van jelen a jobboldal másik jelentős pártja az SDKÚ, melyet az akkori miniszterelnök Dzurinda alapított a KDH-ból távozott képviselőkkel. Már a 2002-es választási eredmények területi megoszlásából látszik, hogy a két párt szavazótáborra jelentősen különbözik egymástól, és ez a későbbi választásokon sem módosult. Ezt igazolják a közvélemény-kutatások is, melyek azt mutatják, hogy nem csak a társadalmi–gazdasági tényezők mentén különülnek el (az SDKÚ szavazói fiatalabbak, és magasan képzettek szemben a KDH idősebb és kevésbé képzett választóival). A KDH szavazók egyik fő jellemzője a vallásosság, a katolikus egyháznak nagyobb szerepet szánának, mint bármelyik másik választói csoport. Ezzel szemben az SDKÚ-választók a vallási tengelyen sokkal inkább középen találhatók (nem csak az MKP, de még a HZDS szavazói is vallásosabbak náluk). Ők állnak legmesszebb a paternalizmustól, a nyugati értelemben vett konzervatív választókhoz hasonlít az értékrendjük és ők a leginkább toleránsak a nemzetiségekkel szemben.

A KDH legjobb eredményeit északon, Árvában és északkeleten, a Szepességben és Sárosban érte el, ott, ahol legmagasabb a vallásos népesség aránya (*1. ábra*). Feltűnő még, hogy az evangélikusok által lakott területeken igen kevés szavazatot kapott. Ezzel szemben az SDKÚ a nagyvárosi térségekben (pl. Pozsony, Kassa, Besztercebánya, Eperjes), azok agglomerációjában, a nyugati határszélen, a Morvamezőn, valamint a Tatra környékének

jelentősebb turisztikai központjaiban (pl. Magastátra, Poprád, Deményfalvivölgy településeken) szerzi a legtöbb voksot. Az 50 ezer feletti nagyvárosok szinte mindegyike konzekvensen a legjobb eredményeik között szerepel, egyértelműen nagyvárosi pártnak tekinthető. A 2010-ben 12%-ot szerzett SaS eredményei kísértetiesen hasonlítanak a volt kormányfő, Dzurinda pártjára. Erősen feltételezhető, hogy szavazói ugyanabból a rétegből kerültek ki; nincs kizárva, hogy az SDKÚ-t elérő korrupciós botrányok miatt tudott egy új formáció ilyen sikeresen szerepelni 2010-ben. A szlovák pártrendszer képlékenysége miatt kérdés, hogy mindkét párt meg fog-e maradni, nem tudni még, hogy melyik lesz a jobboldali-centrista választók pártja.

1. ábra Az SDK legjobb eredményei az 1998-as választáson²

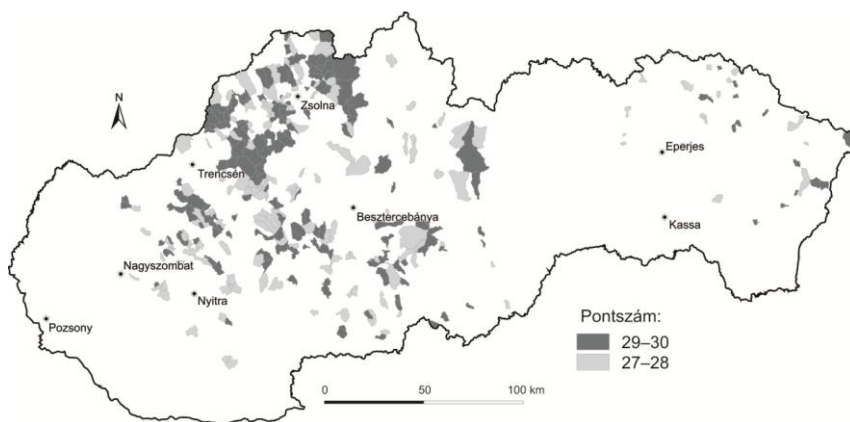
Szlovákiában a jobboldali és centrista-liberális pártokat koalícióképeségük és hasonló (gazdaságpolitikai) nézeteik miatt közös blokkba szokták sorolni (GYÁRFÁŠOVÁ, O.–KRIVÝ, V. 2007). A 2002-es választáson 8%-ot szerző ANO is ide tartozna, de választótáboruk sokkal valószínűbb, hogy a korábbi baloldali pártok szavazói közül került ki. Erre nemcsak a területi elhelyezkedésük utal (az ország keleti részén érték el a legjobb eredményeiket), hanem szekularizáltságuk is. Noha ez utóbbi szempontból van különbség a nagyon vallásos KDH, és a közepesen vallásos SDKÚ szavazók között is, de az ANO szavazói egyértelműen a skála másik felén találhatók (GYÁRFÁŠOVÁ, O.–KRIVÝ, V. 2007), szavazóik sokkal inkább baloldali centristának tűnnek, valószínűleg az egykori SOP és SDL' választók közül kerülhettek ki.

A rendszerváltó VNP-ből kivált HZDS volt a kilencvenes évek egyetlen igazi néppártja, 1994-ig mindig megkapta a szavazatok egyharmadát, ami főleg abból a szempontból fon-

²A párt választási eredményeit mindegyik választás esetében decilisekbe rendeztük. A legfelső decilisbe tartozó helységek 10 pontot kaptak, a legalsóba tartozók egyet. A pontszámok összege mutatja, hogy a párt a vizsgált választásokon összességében mely településeken szerepelt a legjobban (ugyanígy a 2., a 3. és a 4. ábránál).

tos, hogy az utána következő pártok 15% alatti eredményt értek el. Igaz, hogy már 1998-ra visszaesett 27%-ra, de az igazi hanyatlása a SMER megjelenéséhez köthető (még akkor is ha 2002-ben 20%-kal ismét a legnagyobb pártként végzett). Nehezen helyezhető el a párt a bal–jobb skálán, mert kormányon párhuzamosan hozott piacpárti döntéseket, levelezte a privatizációt (igaz ellentmondásosan) és egyúttal szociális biztonságot ígért (HOUGHTON, T. 2004).

Választóinak társadalmi–demográfiai profilja 1992-ben még az átlaghoz közeli volt, de 1994-re már egyértelműen az idősebb, kevésbé képzett és kistelepüléseken élő népesség pártja lett (LEŠKA, D.–KOGANOVÁ, V. 1995). Fő jellemzőjük volt a paternalizmus, tekintélyelvűség, a 80-as évek iránti nosztalgia, az izolacionizmus, utóbbi feltehetően Szlovákia elszigetelődésének eredményeként (KRIVÝ, V. 1995).

2. ábra A HZDS legjobb eredményei az 1992–98 közötti választásokon

Míg az 1992–94-es választásokon szinte csak a magyarlakta vidéken nem kapott jelentős mennyiségű (legalább 20%-nyi) szavazatot, a későbbiekben fokozatosan elvesztette széleskörű támogatottságát (legnagyobb mértékben a nagyvárosi lakosság körében), 2010-ben mindössze 4%-ot szerzett, és kiesett a parlamentből. Fő bázisa Szlovákia északnyugati és középső része maradt, azon belül is elsősorban a Vág völgyének hegyvidéki peremtelepülései (2. ábra), ami részben átfedést mutat az SNS választók területi elhelyezkedésével.

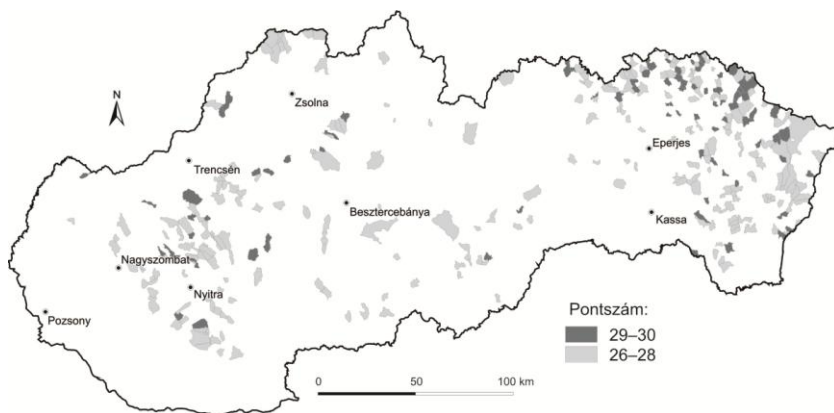
A kilencvenes években a baloldal egyetlen jelentős pártja a Mečiar-kormányval szemben álló, az egykori kommunista párt megreformált utódpartja, az SDL' volt (KOPEČEK, L. 2002). A kilencvenes években 10–14%-os párt választótáborra az átlagnál fiatalabb és magasabb végzettségű (KOPEČEK, L. 2002), és elsősorban a közepesenél nagyobb településeken és főleg a keleti országrészben élők közül kerül ki. Legjobb eredményeiket a baloldali pártok mindig az Ipolyság–Poprád vonaltól keletre, vagyis Szlovákia fejletlenebb részén érték el. A településnagyság növekedésével párhuzamosan nőtt a baloldali szavazók

aránya, ez alól a két legnagyobb város kivétel csak. Az SDL' mellett egyértelműen ide sorolható az 1998-ban 8%-ot szerzett SOP, az egykori kassai polgármester, később köztársasági elnök Rudolf Schuster pártja. A SOP szavazótáborának társadalmi demográfiai profilja hasonló (többségében fiatal és közép/felsőfokú végzettségű) és szintén közös bennük a HZDS-t elutasító attitűd (GYÁRFÁŠOVÁ, O.–KRIVÝ, V. 2007).

Az attitűdvizsgálatokból látszik, hogy az SDL' szavazók paternalizmus tekintetében a HZDS-szavazókhoz, míg az autoriter kormányzás megítélésében a konzervatív és a magyar pártokhoz állnak közelebb (GYÁRFÁŠOVÁ, O.–KRIVÝ, V. 2007). 1998-ban az utóbbi kérdéskör volt a döntő, a párt a SOP-pal és a jobboldali pártokkal közösen alakított kormányt. A jelentős megszorításokkal járó gazdasági reformok miatt a párt népszerűsége visszaesett, 1999-ben kivált belőle egy csoport és megalapította a SMER–SD-t, amely már 2002-ben 13%-ot ért el (ekkor az SDL' és az SOP kiesett).

A SMER és a korábbi SDL' szavazótábora csak részben fedi egymást, ez már 2002-ben is látható volt, hiszen nem kizárólagosan a keleti országrészben érte el legjobb eredményeit, hanem vegyesen: északkeleten a ruszin/ukrán népesség által lakott aprófalvas térségben, és nyugaton (elsősorban a Báni járásban), ahol a HZDS is jól szerepelt. A SMER szavazótábora 2010-re 35%-osra nőtt, és továbbra is hordozta azt a kettősséget, hogy a nyugati és keleti országrészben is jelentős területek tartoztak a legjobb körzetei közé (3. ábra). Összességében elmondható, hogy a 2002 és 2010 közötti választásokon a SMER legstabilabb szavazói rétege a Szlovákia egyik leghátrányosabb helyzetű térségében élő ruszin/ukrán népesség lett.

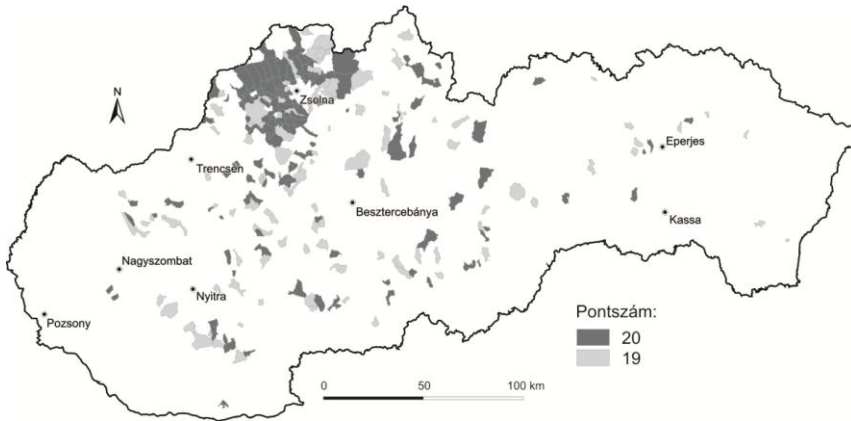
Szélsőbaloldali pártok kétszer jutottak be a törvényhozásba. Először a ZRS 1994-ben 7,3%-kal, és tagja lett a kormánykoalíciónak. Legjobb eredményeit Kelet-Szlovákia kistélepléseiben és a Gömör–Szepesi érchegység, illetve a Nagy-Fátra bányász–ipari településein érte el. Szimpatizánsai elsősorban az előző rendszer iránt nosztalgiát érző idősebb ipari munkásság és munkanélküli réteg közül kerültek ki (LEŠKA, D.–KOGANOVÁ, V. 1995). Másodszor 2002-ben az egykori kommunista párt megreformálatlan szárnya, a KSS ért el 6,3%-ot. Választási eredményüket regionálisan két etnikai–felekezeti–szociális tényező magyarázza. Nyugat- és Közép-Szlovákiában a KSS szavazatainak területi koncentrációja nagyfokú megegyezést mutat az evangélikus, és a vallástalan népesség elhelyezkedésével. Ezzel szemben Kelet-Szlovákiában nem az ipari–munkásrétegek számítanak a KSS legfőbb bázisának, hanem a legszegényebb, legelmaradottabb térségekben élő ruszin/ukrán, illetve görög katolikus/ortodox népesség. Ennek okai között a legfőbb az említett népesség szociális–gazdasági peremhelyzete, mely már a 20. század közepétől fogékonyra tette őket a baloldali eszmékre. A korábbi KSS-szavazókat 2006-tól egyre inkább a SMER szavazótáborában találhatjuk.

3. ábra A SMER legjobb eredményei a 2002–10 közötti választásokon

Az egyik legstabilabb képződmény a szlovák politikai palettán a szélsőjobboldali SNS, amelynek mindössze a párt ideiglenes kettészakadása után, 2002-ben nem sikerült bejutnia a parlamentbe.³A kilencvenes években inkább a fiatalabb, középfokú végzettséggel rendelkezők szavaztak a pártra, sok közöttük az alkalmazott és értelmiségi, és kevés az ipari és mezőgazdasági foglalkoztatott (LEŠKA, D.–KOGANOVÁ, V. 1995). Jövedelem szerinti tagozódás alapján inkább a tehetősek szavaztak a pártra. Nem csak társadalmi-demográfiai szempontból különböztek a HZDS szavazóktól, az SNS szavazók paternalizmus tekintetében is jóval kevésbé foglaltak el szélső álláspontot (BÚTOROVÁ, Z. et al 1998). Az etnikai kisebbségek iránti intolerancia az egyik legjellemzőbb vonása a párt szavazóinak, ezenkívül a tekintélyelvűség, rendpártiság is fontos ismérv (GYÁRFÁŠOVÁ, O.–KRIVÝ, V. 2007). Választótábora némiképp átalakult, hiszen a kilencvenes évek elején még jelentős mértékben szavaztak Pozsonyban és más nagyvárosokban is a pártra, ezeket a szavazókat 1998-tól már egyre nagyobb mértékben veszítette el, és visszaszorult a Zsolna környéki területre (4. ábra). Már 1994-ben is fölvetették, hogy történelmi folytonosságra utalhat, hogy – a HZDS-hez hasonlóan – a két világháború közti Hlinka-gárda fő bázisán (azaz északnyugat-Szlovákiában) voltak a legerősebbek (KRIVÝ, V. 1995), ez csak erősödött a 2000-es években. A párt igazán jó eredményeket az északi, etnikailag homogén területeken ért el, délen az etnikai kontaktzónában, ahol egy településen belül vegyesen élnek szlovákok és magyarok, az SNS rendre az átlaga alatt teljesít. Hasonlóan gyengék az eredményei Kelet-Szlovákia cigányok lakta vidékein is, ez utóbbi tény pedig arra utal, hogy az SNS nem a szélsőjobboldali pártok azon csoportjába tartozik, amelyek az etnikai konfliktusok által sújtott területeken szereznek népszerűséget rasszista és rendpárti hívószavakkal, mint Nyugat-Európában több helyen, hanem a poszt szocialista országokban 1990 után felbukkanó hagyományos szélsőjobboldali pártokhoz hasonló.

³ Ugyanakkor az SNS és a PSNS 2002-ben együttesen a szavazatok 7%-át gyűjtötték be.

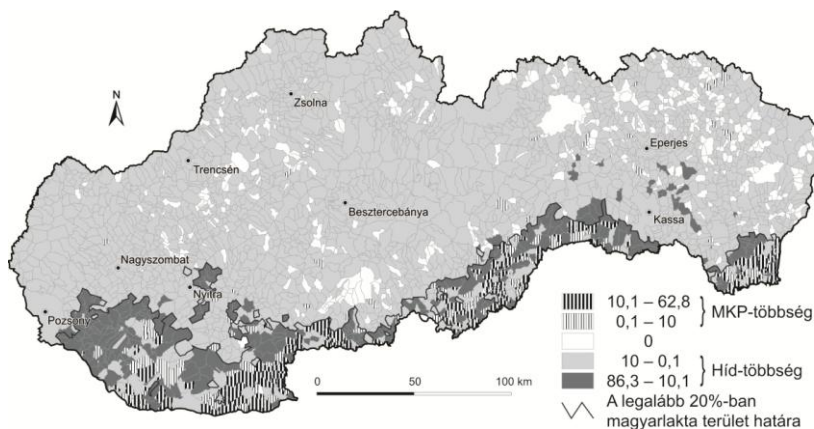
4. ábra Az SNS legjobb eredményei a 2006–10 közötti választásokon

A szlovák belpolitikai élet legegységesebb összefüggése (a közelmúltig) az a tétel volt, mely szerint a magyar politikai párt(ok)ra magyarok szavaznak (ld. MARIOT, P. 2003), illetve hogy a magyarok döntően a magyar párt(ok)ra szavaznak (LAMPLZS. 2006).

A Híd–Most 2009-es színrelépésével megváltozott ez a kép. Míg 1994–2006 között az MKP-ra szavazók 97–99%-a Dél-Szlovákia magyarlakta járásainak lakója volt, addig 2010-ben már csak a magyar pártokra⁴ szavazók 92%-a élt e térségben. A 2010-es parlamenti választásokon a Híd közel kétszer annyi szavazatot szerzett, mint az MKP. A Híd és az MKP szavazatait területi bontásban vizsgálva megállapítható, hogy az MKP leginkább a homogén magyarlakta térségekben tudott eredményesebb lenni (5. ábra). Közülük is a Duna–Ipoly szögében, Ipolyság keleti előterében, a Rimaszombati járás határhoz közeli részein, illetve a Bodroghözben született a legnagyobb különbség az MKP javára. Ugyanakkor a magyar etnikai tömb nyugati részén, hozzávetőleg a Bős–Galánta vonaltól nyugatra elsőpró többségbe került a Híd. Emellett a Híd elsősorban az etnikai kontaktzónában, a vegyes lakosságú településeken ért el kimagasló eredményt (pl. Pozsony, Nyitra, Léva, Losonc és Kassa környékén). Feltűnő, hogy a dél-szlovákiai városok közül mindössze a jelentős magyar többségű Gútán és Királyhelmecezen született – minimális különbséggel – MKP győzelem, a többi városban többen voksoltak a Hídra. Ráadásul ez utóbbira nemcsak magyar lakosok voksoltak. A párt meg tudta szólítani az abauji németeket, Kassától keletre és északkeletre, illetve Szepesolaszi környékén a szlovák anyanyelvű cigányságot, és helyenként a ruszin lakosságot is. A szlovákok körében a Híd nem volt arányaiban ilyen népszerű, ugyanakkor jelentősebb számban szavaztak a pártra olyan területeken is, ahol korábban magyar pártok jellemzően nem kaptak szavazatot.

⁴A Most–Híd pártot is magyar pártnak számítva.

A Híd és az MKP közti különbséget több tényező magyarázza. Elsősorban a két párt eltérő stílusa okozza a tömb és szórvány, valamint a falu és város között megfigyelhető eltérést. A Híd nyitottabb, „európaibb” arculata pedig a nem magyar kisebbségeket is vonzza. Ugyanakkor a Híd és az MKP között megfigyelhető kelet–nyugati különbségben szerepet játszik egyes térségek orientációja is. Így jól megfigyelhető, hogy a Bős–Galánta vonaltól nyugatra, azaz Pozsony vonzáskörében egyértelmű a szlovákok felé nyitott Híd főlénye. Ugyanakkor az MKP-szavazók esetében kirajzolódik a „magyar” orientáció is, mely elsősorban a Magyarország felé vonzódó, erős magyar többségű településeken figyelhető meg, ahol a népesség jelentős része Győr, Komárom vagy Esztergom ipari üze-
meiben dolgozik.

5. ábra Az MKP és a Híd eredményeinek különbsége a 2010-es választáson (%)

Összegzés

A rendszerváltás utáni Szlovákiában öt-hat nagyobb (területileg is) jól elkülöníthető, stabilnak tűnő politikai tábor rajzolódik ki: a jobboldalon a 2000-es évekre kialakult egy északi és északkeleti (árvai, szepesi, sárosi) vallásos, vidéki konzervatív, valamint egy magasan képzett nagyvárosi jobbközép szavazótábor. Az egyik legstabilabb képződmény már 1990-től a nacionalista szélsőjobboldal Zsolna környéki bázissal. A baloldalon a korábbi széttagoaltság szűnt meg a SMER megerősödésével, sikerült magába olvasztania a keleti, északkeleti periférián erős szélsőbaloldaltól az északnyugati egykori HZDS-szavazókon át a Kelet-Szlovákiában és a bányavidékeken népszerű SDL' korábbi szavazóit. A sokáig egységes magyar párt a 2010-es választásokra kétfelé szakadt, és jól elkülönül a tömbmagyarság és az etnikai kontaktzónában élő magyarok politikai preferenciája. A választási rendszer nyitott, ezért újabb pártok megjelenésére, korábbi stabilnak tűnő alakulatok eltűnésére ugyanúgy jó esély van, mint a baloldaléhoz hasonló koncentrációra.

Felhasznált irodalom

- BÚTOROVÁ, Z.–GYÁRFÁŠOVÁ, O.–KRIVÝ, V. 1998: Parties, institutions and politicians. In: BÚTOROVÁ, Z. (ed.) Democracy and discontent in Slovakia. Public opinion profile of country in transition. Institute for Public Affairs, Bratislava, pp. 69–110.
- GYÁRFÁŠOVÁ, O.–KRIVÝ, V. 2007: Electoral Behaviour – Persistent Volatility or Clear Signs of Consolidation? The Case of Slovakia. In Parliamentary Elections and Party Landscape in the Visegrad Group Countries. Democracy and Culture Studies Centre, Brno, pp. 79–106.
- HOUGHTON, T. 2004: Explaining the limited success of the communist-successor left in Slovakia. The case of the Party of the Democratic Left SDL'. *Party Politics* 10. 2. pp. 177–191.
- KOPEČEK, L. 2002: The Slovak Party of the Democratic Left: A Successful Post-Communist Party? *German Policy Studies* 2. 2. pp. 241–258.
- KRIVÝ, V. 1995: The parliamentary elections 1994: The profile of supporters of the political parties, the profile of regions. In: SZOMOLÁNYI, S.–MESEZŇNIKOV, G. (eds.) Slovakia parliamentary elections 1994. Causes – consequences – prospects. Slovak Political Science Association – Fridrich Ebert Association, Bratislava, pp. 114–135.
- KRIVÝ, V. 1998: Citizens' value orientations. In: BÚTOROVÁ, Z. (ed.) Democracy and discontent in Slovakia. A public opinion profile of a country in transition. Institute for Public Affairs, Bratislava, pp. 37–49.
- LAMPLZS. 2006: A szlovákiai magyarok politikai identitása. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 8. 4. pp. 55–68.
- LEŠKA, D.–KOGANOVÁ, V. 1995: The elections 1994 and crystallization of the political parties and movements in Slovakia. In: SZOMOLÁNYI, S.–MESEZŇNIKOV, G. (eds.) Slovakia parliamentary elections 1994. Causes – consequences – prospects. Slovak Political Science Association–Fridrich Ebert Association, Bratislava, pp. 86–102.
- LIPSET, S. M.–ROKKAN, S. 1967: Party systems and voter alignments: Cross-national perspectives. The Free Press, Toronto.
- MARIOT, P. 2003: Electoral behaviour of the Hungarians living on the territory of the Slovak Republic. *Földrajzi Értesítő* 52. 1–2. pp. 63–74.

Szomszédságpolitika

Balla Ágnes:

Horvátország EU csatlakozási folyamatának lehetséges hatásai a magyar–horvát kisebbségi kapcsolatokra

Tanulmányom tárgyául Horvátország EU csatlakozási folyamatának elemzését és ennek a magyar–horvát kapcsolatokra gyakorolt hatását választottam. A kapcsolatok közül kiemelten a két országban élő horvát és magyar kisebbség helyzetét vizsgálom részletesebben

A témaválasztás oka egyértelműen aktuálpolitikai indíttatású, hiszen Magyarország 2004 óta tagja az Európai Uniónak, és lassan az összes szomszédos ország is uniós taggá válik. Horvátország várhatóan a magyar elnökség alatt nyeri el az uniós tagságát. A határon túli magyar kisebbség helyzete mindig fókusztema a magyar anyaország szempontjából. A legtöbb határon túli magyar közösség helyzete messze nem olyan jó, mint a horvátországi magyaroké. A magyar–horvát kapcsolat tárgyalásos úton való működése példaértékű lehet a többi magyar és szomszédos országbeli vita rendezése számára.

A történelmi háttér bemutatása dolgozatom szempontjából azért releváns, mert a horvát alkotmány tartalmazza a magyar–horvát közös múlt néhány epizódját és kisebbségvédelmi szempontból megkülönbözteti az autochton kisebbségeket, akik számára parlamenti képviselést biztosít a törvényhozás, ezért rövid történelmi áttekintést adok a közös múlt érintkezés pontjairól.

Közös magyar–horvát múlt nagyon röviden

Nagyon messzire kell menni az időben, ha az első magyar–horvát történelmi kapcsolatot keressük, 1091-et írunk, amikor Szent László királyunk sikeres hadjárat során megszerezte Horvátországot.

Horvátország korai történelmében két irányzat hatott az ország fejlődésére, a Bizánc általi befolyás, illetve a nyugati kereszténység hatása. A Frank Birodalom keleti terjeszkedése, a Velencei Köztársasággal való szoros kapcsolat és Magyarországgal való perszonálunió nyolcszáz éves időtartama eldöntötte a kérdést, Horvátország a nyugati jellegű kulturális és politikai orientáció hatása alatt kezdett fejlődni.

A középkorban a horvát uralkodóház kihalása után a magyar király birtokolta a horvát királyi jogokat és címeket. Magyarország és Horvátország 1918-ig perszonál- és reálunióban állt egymással¹. Nagyfokú autonómiát élvezett, saját önkormányzatiságot épített ki. Ez a nemzeti mozgásszabadság a Habsburg-birodalom idején változott meg a bécsi udvar centralizációs politikája következtében. A kiegyezés (1867) után Horvátország és Szlavónia egyesítésre került és a magyar korona alá tartozó területté vált ismét, míg Isztria és Dalmácia a Monarchia részét képezte. A 19. században ébredő horvát nacionalista mozgalom célja viszont az összes horvátok által lakott terület egyesítése volt. Az I. világháború után megalakult a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, 1929-től Jugoszlávia, Horvátország ennek a része lett. Horvátország Jugoszlávia felbomlása után 1991-ben kiáltotta ki függetlenségét.

A következő fontos epizódnak vehetjük a délszláv háborút. A délszláv háborúban Magyarország jelentős segítséget nyújtott Horvátországnak, a humanitárius és fegyverszállítványokon túl diplomáciai kapcsolatait is latba vetette a szabadság mihamarabbi kivívás és a háború mihamarabbi lezárása érdekében.

Horvátországi magyarok

A magyarság lélekszáma a 2001-es népszámlálás adatai alapján 16595 fő. A horvát alkotmány megnevezi, és államalkotó tényezőként ismeri el a magyarságot, részükre parlamenti képviselőket biztosít a Száborban. A nemzetiségi oktatási törvény a kisebbségi nyelvek egyenrangúságát mondja ki tovább bővítve a magyarság lehetőségeit és jogait.

Az 1991. előtti időkben egyesületek és civil szervezetek foglalkoztak a magyar hagyományok ápolásával. Gróf Klebelsberg Kuno vezetésével a magyar öntudat és nemzeti hagyományok megőrzése érdekében 1904-ben magyarságmentő tevékenység indult, ami az anyanyelven történő oktatást, hitélet gyakorlását, művelődésszervezést jelentette.

Az első világháború után a felépített rendszert a szerb katonai megszállás alatt felszámolták. Az asszimiláció felgyorsult, az oktatás hiányán túl ezt még gazdasági „ösztönzők” is segítették, mivel a földhöz jutás feltétele a szláv nemzethez tartozás volt. A két világháború között a horvátok és a magyarok együttműködése a szerb elnyomás ellenében szerveződött. A II. világháborúban Magyarország csapatai megszállták a horvát Muraközt is, ez a folyamat maga után vonta a magyar–horvát viszony megromlását. 1949-ben alakult meg a Magyar Kultúr- és Közoktatási Szövetség, amely később a Horvátországi Magyarok Szövetsége nevet vette fel. Missziójuk a magyar nyelv használatának kiterjesztése lett.

¹ Kristó Gyula: A magyar-horvát perszonálunió kialakulása In: Tiszatáj LVI. Évf. 10. szám 2002. október

Az 1990-es évek elejére Jugoszlávia szétesése kézzelfogható valósággá vált. A horvátországi magyarok Horvátország függetlensége mellett tették le voksukat az 1991. május 19-én tartott népszavazáson. Horvátországban a magyaroknak kiépített társadalmi, politikai, oktatás, művelődési és egyházi élete volt. A háború kitörése és a benyomuló szerb agresszió ezt a rendszert zúzta szét. A Dunamenti területeken az 1990-es évek végén kezdődött el a civil élet és hagyományörzés intézményesítési formájának újjászervezése. Az iskolai rendszer helyreállítása akadozik, néhány településen van tiszta magyar oktatás, a többi településen, ahol magyarok is élnek, kétnyelvű oktatás folyik. Eszéken található a Magyar Oktatási és Kulturális Központ, ahol óvoda, általános iskola és gimnázium biztosítja a magyar nyelvű oktatást. A középiskolai képzés keretén belül szakközépiskolai képzés is hozzáférhető. Az eszéki egyetemen működik magyar tanszék 2007 óta, a Zágrábi Egyetemen Hungarológiai Tanszék működik.

Magyarországi horvátok

Ebben a részben javarészt Sokcsevits Dénes kutatásaira és publikációjára támaszkodom. Magyarországon mintegy húszezer horvát nemzetiségű ember él (2001, KSH). Zalaegerszeg, Sopron környékén, Dél-Magyarországon élnek szórványkisebbségként. A XVIII.–XIX. században a magyar társadalomban előkelő helyet foglaltak el és létszámuk és jóval magasabb volt a mainál. A települések vegyes lakosságúvá válása, a nyelvi határok eltűnésével felgyorsult az asszimiláció. Ehhez a folyamathoz járult hozzá a horvátok vallási hovatartozása, a katolikus létük miatt hamar társadalmi befogadásra kerültek. Társadalmi-gazdasági viszonylatban sokszínűbb volt a hazai horvátság helyzete a mostaninál (Pécs környéki horvátok híresek voltak a szőlő- és borkultúrájukról). A polgárság erős, nagyszámú volt, Budán éltek, a Viziváros részen (Buda szó is a szláv voda-víz szóból ered). A XIX. században történt a horvát nemesség elmagyarosodása, ami hátrányosan hatott a hazai horvát társadalom egészére (érdekképviselő, oktatás hiánya). Horvátország határain kívül a legnagyobb horvát diaszpóra Magyarországon él³.

Ma középiskola Budapesten és Pécsen, egyetemi horvát oktatás Budapesten, Pécsen és Szombathelyen működik. Megalakult a Magyarországi Horvátok Szövetsége. Az 1993-ban született kisebbségi törvény elindította a hazai kisebbségeket, a horvátokat is ideértve a saját önkormányzatiság kiépítése felé, és a törvény adta kereteken belül a kulturális autonómia kialakítása is megvalósult. Ennek egy nagyon fontos eredménye a hazai Horvát

²Sokcsevits Dénes: Horvátok

(http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_kisebbssegek/Nemzeti_es_etnikai_kisebbssegek_magyar_orszagon/pages/006_horvatok.htm (letöltés ideje: 2009. július 4.)

³ Gyurity István: A pécsi horvát színház története (Szakdolgozat Pécs 2003.)

Színház⁴. A hatvanas évektől kezdve mozdult meg erőteljesen a horvát kultúrát bemutató folklór- és néptáncgyűttesek munkássága. A pécsi színházi élet fogadta be a produkciókat. A közönség és a szakmai sikerek eredményeként felmerült, hogy az eladdig magyar nyelvű darabokat horvát nyelvű produkcióként is létre kellene hozni. A pécsi városvezetés támogatta a kezdeményezést⁵. Így lett Pécs városa a hazai horvát kultúra fellelője, amit napjainkban az Európai Kulturális Főváros program is hasznosít.

Nemzetközi egyezmények, kisebbségi jogok az Európai Unióban

Az Európai Unió bővülése újabb és újabb tagállamokkal központi kérdéssé vált a különböző kisebbségek védelme a szupranacionális konföderáción belül biztosítva a kisebbségi jogokat és a multikulturalitást. Ennek jegyében születtek meg a nemzetközi egyezmények és a kisebbségi jogág területei. Szabályozzák a kisebbségi státuszt, ezen belüli jogágak a jog az élethez: alapvető kollektív jog, amely a többség alapvető jogait nem zavarja; jog az identitáshoz: kisebbségi jogok alapja, a mássághoz való jog kisebbségi megfelelője, tehát nem büntethető meg az, aki más nyelvi, etnikai, vallási, kulturális csoporthoz tartozik; jog a hazához: kisebbségi kultúra és identitás fenntartásához való jog abban az országban, ahol az adott kisebbség él, ebben benne foglalhatik a kulturális és területi autonómiához való jog is; jog a szimbólumokhoz: a népcsoport címerei, zászlói, jelképei joga, amelyekkel magukat képviselteti; jog a megkülönböztetés nélküli bánásmódhoz és a különleges védelemhez: törvény előtti egyenlőség joga, egyenlő bánásmód, pozitív diszkrimináció területe; jog a nemzetközi védelemhez: az előbbieket kiterjesztése szupranacionális szintre, a nemzetközi jogsegély igénybevételének a lehetősége; jog az önrendelkezésre: a kisebbség joga, hogy önálló egységként döntsön saját sorsának egyes kérdéseiről, magát önállóan képviselhesse.

Ma Intergroup is segíti a kisebbségi jogok napirenden tartását. Jelentőségét az is adja, hogy rendre magyar vezetésű, így tudjuk a „magyar kérdést” és a kisebbségi kérdést napirenden tartani az Európai Parlamentben

Magyarországi kisebbségek, jogvédelem

Magyarországon 13 kisebbség él, bolgár, cigány, görög, horvát, lengyel, német, örmény, román, ruszin, szerb, szlovák, szlovén, ukrán. A kisebbségi csoportokat a Nemzeti és

⁴ Horvát országos önkormányzat honlapja

<http://www.horvatok.hu/index.php?id=23> (letöltés ideje 2009. december 2.)

⁵ Gyurity István: A pécsi horvát színház története (Szakdolgozat Pécs 2003.)

Etnikai Kisebbségek jogairól szóló törvény deklarálja⁶. A magyarországi gyakorlatban a kisebbségpolitika két nagy irányban zajlik, az egyik a hazai roma populáció helyzetével nem csak kulturális, hanem szociális téren is foglalkozik. A másik irányzat a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos feladatokkal kapcsolatos. A rendszerváltás után 1993-ban a magyar parlament megalkotta a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. számú törvényt, amelyben meghatározásra kerültek a nemzeti és etnikai kisebbségek jogai és kötelességeik. Sorra jöttek létre a kisebbségi önkormányzatok országos, megyei és települési szinten, amelyek a többségi önkormányzatok mellett működnek és önálló költségvetési keretből gazdálkodnak.

Magyarországon az első kisebbségi törvény 1868-ban született. Túl voltunk egy forradalom és szabadságharcon, próbáltuk több-kevesebb sikerrel meghatározni a magyar identitást és önálló országot akartunk.

Hazánk a 19. században is vegyes képet mutatott kisebbség tekintetben. A magyarok lélekszáma körülbelül öt és félmillió volt, a szlávoké négy és fél millióra taksálható, a németeké pedig másfél millió. Éltek más népcsoportok is kisebb számban. A dolgozatom szempontjából releváns horvát kisebbség őshonos kisebbségnek számított. A magyarok voltak a nemesség nagy része, akik viselték a politikai tisztségeket. A törvény előtt pedig minden kisebbség egynek számított. Műveltségben és irodalmi téren megfigyelhető volt a magyar dominancia a politikai szerepvállaláson túl. A Habsburg Birodalomban azonban a bécsi udvar központosító szándéka volt meghatározó. A magyar elégedetlenség odáig vezetett, hogy 1848-ban kitört a forradalom és szabadságharc. A magyaroknak két ellensége volt, a Bécsi Udvar és a pánszláv eszmék gyors terjedése. A Bécsi Udvar felhasználta a magyarokkal szemben lévő kisebbségi elégedetlenséget a maga javára. A pánszlávizmus terjedésénél pedig találunk horvát vonatkozást, nevezetesen Ostrožinski horvát programját, amely 1848 októberében született és a nemzetiségi egyenjogúságot próbálta összeegyeztetni a birodalmi központosító törekvésekkel.⁷A föderalizmust nyelvi-etnikai alapon kijelölt határokkal képzelte el.⁸1868-ban született meg, a magyar és európai viszonylatban is, az első nemzetiségi törvény, amely Deák Ferenc és Eötvös József nevéhez fűződik.

A rendszerváltozást lebonyolító kerekasztal tárgyalásokon a nemzetiségi érdek képviselője nem nagyon fogalmazódott meg. Az Alkotmány módosításakor kerültek be a kisebbségek

⁶ Nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII tv.
<http://www.nemzetisegek.hu/dokumentumok/kisebbsegitorveny/kisebbsorvmagyar2006.pdf> (letöltés ideje 2010. március 1.)

⁷ Irányi Dániel- Charles-Louis Chassin: A magyar forradalom politikai története 1847-48, Budapest, Szépirodalmi Kiadó 1989. 2. kötet harmadik rész.

⁸Romsics Ignác: A Habsburg Birodalom föderalizálási tervei In: Európai utas 45. szám 2001/4

a jogalkotási tudatba (68. §(1)) A kisebbségi ombudsman, mint az érdekképviselő szerve szintén 1990-ben született, az Alkotmány 1990. XL. törvény módosításakor⁹.

Horvátország kisebbségi jogi szabályozásai

A kisebbségi jogokat szabályozó törvényt és a horvát alkotmányt angol fordításban olvastam¹⁰. Az eltérő állammá alakulás időbeli eltérést mutat a törvények alkotására. A Jugoszlávia felbomlása utáni Horvátország törvényeit tekintem relevánsnak a jelen dolgozatban. A kisebbségekkel foglalkozó törvény 2002-ben jött létre, az alkotmány 2001-ben.

A preambulum dokumentálja a közös magyar–horvát történelmet, a perszónáluniót és a Kiegyezés utáni történelmi viszonyokat. Deklarálja a kisebbségeket, amelyek állampolgári jogot kaptak és egyenrangúak a horvát nemzettel.

Az Alkotmány rendelkezik az alapvető jogokról, amely szintén magában foglalja a kisebbségekre vonatkozó jogokat: a Horvát Köztársaság állampolgárai fajra, bőrszínre, nemre, nyelvre, vallásra, politikai és más véleményre, nemzeti vagy szociális származásra, vagyoni, születési, oktatási, szociális helyzet vagy más jellegzetességre való tekintet nélkül minden jogban és szabadságban részesülnek. A törvény előtt mindenki egyenlő. A kisebbséghez tartozóknak azonos jogaik vannak a nemzeti identitásuk kifejezésére, a nyelvük szóbeli és írásbeli szabad használatára, és a kulturális autonómiához.

A kisebbségek jogairól szóló törvény¹¹ 2002-ben lépett hatályba. A létező és hatályos nemzetközi kisebbségi és emberi jogi törvényekkel összhangban rendelkezik a horvátországi kisebbségek jogairól. Minden horvát állampolgárnak joga van meghatározni, ha valamely kisebbséghez tartozik és gyakorolhatja egyedül vagy más, kisebbséghez tartozókkal az Alkotmányban és a kisebbségi törvényben meghatározott jogait.

A nemzetiségek a Horvát Köztársaság demokratikus államberendezkedésének részét képezik, védelem és pozitív támogatás illeti őket. Azokra a területekre, ahol kisebbségi koncentráció jellemző, speciális jog vonatkozik, amely szerint tilos az etnikai összetétel megváltoztatása. Az ötödik cikkely határozza meg a nemzeti kisebbség fogalmát, amely szerint nemzeti kisebbségi közösségnek az tekinthető, amely hagyományosan Horvát Köztársaság területén él, sajátos etnikai, nyelvi, kulturális és/vagy vallási specifikummal

⁹1990. évi XL. törvénya Magyar Köztársaság Alkotmányának módosításáról
<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8696> (letöltés ideje 2010-03-04)

¹⁰http://www.vsrh.hr/CustomPages/Static/HRV/Files/Legislation__Constitutional-Law-on-the-Rights-NM.pdf (letöltés ideje 2010-02-28), <http://www.constitution.org/cons/croatia.htm> (letöltés ideje 2010-02-28), http://www.usud.hr/default.aspx?Show=ustav_republike_hrvatske&Lang=en (letöltés ideje 2010-02-28)

¹¹<http://www.sabor.hr/fgs.axd?id=3085> (letöltés ideje 2010-03-01)

rendelkezik és meg kívánja őrizni ezen sajátosságait¹². A 6. cikkely rögzíti, hogy Horvátország más államokkal nemzetközi egyezményeket köthet kisebbségvédelem tárgyában. Ez lehetővé teszi Magyarországgal történő kisebbségvédelmi intézkedések megtételét. A törvény rendelkezik a Nemzeti Kisebbségi Tanácsokról. Azokon a területeken, ahol a lakosságnak legalább 15%-a, vagy 500 ugyanazon kisebbséghez tartozó állampolgár él, ott Nemzeti Kisebbségi Tanácsok alapítása lehetséges. A Horvátországban élő nemzetiségek és a külföldön élő horvát kisebbségek tekintetében a nemzetközi egyezmények alkalmazása az irányadó, amelyek előmozdítják a kulturális, oktatási és egyéb együttműködések.

Horvátország és Magyarország közötti együttműködés

Az első világháborúban a vesztes országok közé tartozni több volt, mint megrázó a magyarság számára. A párizsi békerendszer következtében Magyarország elvesztette területének kétharmadát, lakosságának kétharmad részét és nemzetiségileg önmaga szomszédjává vált. A békerendszer nemzetiségi rendezési szempontból törékenynek bizonyult, létrehozva az első világháborút kiobbantó gócpontoknál is robbanékonnyabb állapotot a régi országok felszabdálásával és új országok kialakításával. Nem figyeltek oda a döntéshozók a népek, nemzetiségek szavára és egyáltalán nem ismerték a többségi-kisebbségi együttélésre berendezkedett államok, államszövetségek törékeny egyensúly fenntartására irányuló belső mechanizmusát. A második világháború kiobbanasának egyik fő oka a Párizs környéki békerendszer utáni feszültségekkel terhes évek következménye volt.

A két kormány 1992. december 16-án aláírta a két ország közötti baráti kapcsolatokról és együttműködésről szóló szerződést. A dokumentum rögzíti a két ország együttműködési kérdéseit, amely vegyes bizottsági rendszerben működik.

Megalakult a pécsi Magyarországi Horvát Intézet. A magyarországi horvátoknak lehetőségük van a Zágrábi Egyetem Croaticumában a nemzetiségi nyelvük elsajátítására és tökéletesítésére, az észéki főiskolán megalakult a Hungarológiai Tanszék, amely hozzájárul a magyar nemzetiségű pedagógusképzéshez is. Magyarországon a horvát népismeret oktatása segíti elő a kisebbségi kultúra anyaországi megismerését. Pécsen az egyetemen a Kroatisztika és Szlavisztika Tanszék végez fontos értelmiségi utánpótlás-képzést, kisebbségkutatást és a Balkán kutatóközpont is ott működik. A két országban levő nemzetiségi iskolák mérőföldkövei az interkulturális párbeszédnek és a kisebbségi önazonosság megőrzésének.

¹²<http://www.sabor.hr/fgs.axd?id=3085> (letöltés ideje 2010-03-01)

Konklúzió

Az Európai Unió ötödik bővítési hulláma indult el a délszláv térség országai részére indított előcsatlakozási folyamattal. 1996-ban határozta el az EU a délszláv térség stabilizációját a véres háború után. Horvátország tekintetében a spliti nyilatkozat¹³ volt az első lépés az integráció útján. Az integráció alapeleme a demokratikus államberendezkedés, a működő piacgazdaság, szabadságjogok érvényesülése¹⁴, és Horvátország esetén a gyors fejlődésről is beszélhetünk.

Magyarország szempontjából a balkáni kijárat az Adriai-tengerre új fejezetet nyit közlekedésfejlesztési, gazdasági szempontból is. Az egységes európai piac és gazdasági harmonizáció fellendítheti Dél-Magyarország és Észak-Horvátország mindennapjait. Dél-Magyarország tekintetében, ahol hátrányos és leghátrányosabb helyzetű kistérségek fekszenek a fejlett Pécs mellett, ez stratégiai érdek. Az oktatás és munkaerő-piaci esélyek növekedése együtt járhat a nemzetiségi iskolai oktatás fellendülésével. A határ mindkét oldalán munkát vállalni tudóknak nemzetiségi hovatartozástól függetlenül előnyt jelenthet az, ha magyar és horvát nyelven egyaránt tudnak kommunikálni. A horvát és magyar nemzetiségi iskolák bővíteni tudják oktatási palettájukat és forrás elnyerésének lehetősége miatt nem szorulnak kizárólag az állami fenntartás szűkös keretében biztosított anyagi támogatásra.

A két ország gazdag kulturális kapcsolatai, a művészeti társulások, az irodalmi élet, a turizmus fellendülő kihasználása szintén teret ad a nemzetiségek erőteljesebb aktivitásának. A gazdasági befektetések magántőke befektetést indukálhatnak a nemzetiségi élet előbb említett területein is.

Magyarország geostratégiai helyzetéből adódik a Balkán kapuja szerep betöltése. Horvátország csatlakozásával ez a szerep nem gyengül, hanem ha a két ország sikeres együttműködést folytat a jövőben is az Európai Unió bővítésében, akkor a délszláv térség integrációs folyamata kevesebb zökkenővel járhat. A közös történelmi múlt, az etnikai feszültségek enyhítésére tett kísérletek és a nemzetiségi relációkban rejlő kapcsolatteremtési lehetőségek kihasználása megkönnyíti az integrációs folyamatot. Nyugat-Európa másként fejlődött, mint Közép- és Kelet-Európa. Más hatalmi blokkba tartoztak a kontinens két (három) részének országai. A közös múlt lehetővé teszi egymás könnyebb megértését. Magyarország átadhatja a csatlakozási tapasztalatait, amelyek megkönnyíthetik a hasonló helyzetben lévő déli szomszédaink integrálódását, gazdasági fellendülését. Horvátország pedig a nyelvi akadályok leküzdésében vállalhat szerepet.

¹³ Pascal Fontaine: Voyage to the Heart of Europe Brussels. 2009. p. 449.

¹⁴ Pascal Fontaine: Voyage to the Heart of Europe Brussels. 2009. p. 449.

A kulturális együttműködés legfontosabb színtere jelenleg Pécs. Európa Kulturális Fővárosaként fiatal uniós tagságunkban a magyar és horvát nemzetiségi kultúra bemutatására és népszerűsítésére kiváló lehetőség.

A magyar–horvát viszonyt szerencsére nem jellemzik eget és földet rengető feszültségek. De van mit tenni a kultúra területén is. A kulturális együttműködés következő lépcsőfokaként, a 2010-es pécsi kulturális főváros sikeresen lebonyolított eseménysorozata után, érdemes lenne Zágrábban a Horvátországi Magyar Kulturális Intézetet megalapítani.

A két ország közötti kisebbségi együttműködés példaértékű lehet a határon túli magyarság többi országban való érdekérvényesítése szempontjából, és a szomszédos országok diaszpórájának támogatása terén is.

Felhasznált irodalom

FONTAINE, P. 2009: Voyage to the Heart of Europe. Brussels, p. 449.

GYURITY I. 2003: A pécsi horvát színház története (Szakdolgozat, Pécs)

IRÁNYI D.–CHASSIN, CHARLES-LOUIS 1989: A magyar forradalom politikai története 1847–48, Budapest, Szépirodalmi Kiadó. 2. kötet harmadik rész.

KRISTÓ GY. 2002: A magyar–horvát perszonálunió kialakulása In: Tiszatáj LVI. Évf. 10. szám, október.

ROMSICS I. 2001: A Habsburg Birodalom föderalizálási tervei In: Európai utas 45. szám 2001/4

SOKCSEVITS D.: Horvátok

(http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_kisebbségek/Nemzeti_es_etnikai_kisebbségek_magyarorszagon/pages/006_horvatok.htm (letöltés: 2009. július 4.))

Horvát országos önkormányzat honlapja

<http://www.horvatok.hu/index.php?id=23> (letöltés: 2009. december 2.)

Nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII tv.

<http://www.nemzetisegek.hu/dokumentumok/kisebbségitörvény/kisebbségitörvénymagyar2006.pdf> (letöltés: 2010. március 1.)

1990. évi XL. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányának módosításáról

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8696> (letöltés: 2010-03-04)

http://www.vsrh.hr/CustomPages/Static/HRV/Files/Legislation__Constitutional-Law-on-the-Rights-NM.pdf (letöltés: 2010-02-28)

<http://www.constitution.org/cons/croatia.htm> (letöltés: 2010-02-28)

http://www.usud.hr/default.aspx?Show=ustav_republike_hrvatske&Lang=en (letöltés: 2010-02-28)

<http://www.sabor.hr/fgs.axd?id=3085> (letöltés: 2010-03-01)

<http://www.sabor.hr/fgs.axd?id=3085> (letöltés: 2010-03-01)

Nevenka Jeftić Šarčević:

Geopolitical correlation between Serbia and Hungary¹

(The importance of connections between the Danube and the Black Sea regions)

Danube region – introduction

The river Danube is constant, but the countries through which it passes are changeable regarding territorial, political and geopolitical view. They had various mutual relations in the past. The relations were changing depending on political factors, national, cultural, cultural-historical and other characteristics of the peoples and countries, especially regarding the specified similar or different value systems. The neighbouring area of the Danube countries was changed from standstill, mutual isolation, alliance, conflicts and wars. Ottoman Empire, for example, in its further progression into Europe used the Danube for military purpose and economic domination in the fertile Vlaška and Panonia plain.² In their robbery intrusions to the south, the Vikings used the Danube in order to reach the rich Carigrad through the Black Sea, and Argonauts in order to avoid pursuers, went back to Greece with the gold fleece along the Danube, upstream and across the river Po and sailed to Greece.³ It implies that in the past, the river Danube represented nothing but the mere corridor or transversal for unilateral ventures of the countries and peoples such as other land ways.

Depending on the political constellations and structures of power, the river Danube in the past passed through various number of countries. Several centuries ago, there were only two: the German First Reich (Holy Roman Empire of the German nation) and Ottoman Empire. The number of the Danube countries has been increasing since then and nowadays from the spring to the estuary, it amount ten: Germany, Austria, Slovakia, Hungary, Serbia, Romania, Bulgaria, Moldavia and Ukraine.

Nowadays Danube region is a new geopolitical project and the projection of future of the countries of that region which, by the Danube stream, includes also Serbia. It can be said with a good reason that the Danube region is a result of a geopolitical revolution *sui generis*. The SSSR collapse, disappearance of bipolarism in Europe, emergence of new countries including also the war at the area of the former SFR Yugoslavia represent the essential impulses and factors of that geopolitical revolution. The end of bipolar ideological-political power factor domination in Europe marked the transition to universal

¹ A tanulmány először a Mediterrán és Balkán Fórum VI. évf. 3. számában jelent meg.

²Elvis Barukcic/AFP/Getty Images: Surveying Turkish Influence in the Western Balkans, pg. 2. Stratfor o1.o9.2010

³N.K. Lebedev: Conquering the land. Volume I, pg.32, Novo Pokolenje 1948.

value standards: human rights in the rule of law, freedom and democracy. At these fundamentals, Europe as a continent and family of the people returns to its nature, i.e. geographic, ethnical, cultural and existentially significant determinants. Geographic characteristics of Europe and economic legitimacy of sustainable development, instead of ideology-political represent new bases of the development of European continent. The term geopolitics in certain view acquired new dimension: communication or collectiveness of the geographic area and people who live there.

The Danube region was the second macro region in Europe initiated and formed by the European Union in the new geopolitical meaning of natural connection between area and people.

Synergy of naturalness and values of the European Union and the Danube region

The Danube River Protection Convention was signed on 29 June 1994 in Sofia by 11 countries: Austria, Bulgaria, Croatia, Hungary, Moldavia, Germany, Romania, Slovakia, Ukraine and Czech Republic as well as the European Union who was an initiator and coordinator of that second macro region in Europe. The Convention came into force in October 1998. The Convention had a technical character at the beginning. It included only the protection components of ground and underground waters of the Danube:

- Preservation, enhancement and rational usage;
- Preventive measures and control of hazards regarding accidents, including floods, ice or hazardous substances;
- Reduction measures on polluted burden into the Black Sea basin.

Under the leadership of the European Union, the technical Convention evolved into synergic and geopolitical project of new generation which, according to projection, has a considerably greater significance in relation to classical border connections and land roads. Unlike land magistral roads, the synergic concept of the Danube region emerged from the borders of the Danube region countries and was transferred to the jurisdiction of synergic activities of the Region as a whole within the European Union. Thus, the Convention marked the decrease in unilateral or bilateral relation of the countries towards the river Danube up to that time and the commencement of the synergic activities of the signatories (synergy – derived from Greek *syn* = together + *ergon* = activity) and it implies mutual activities resulting in synergic effect, i.e. positive effect in the synergy of several fields, factors or powers.⁴

⁴Wahrig Deutsches Woerterbuch – Bertelsmann, Wissen Media Verlag GmbH, Guetersloh/Muenchen 2006.

Initiation of synergic activities in the river basin of the Danube is very important. Synergic activities leads imperatively to decrease and in perspective to elimination of the agents of political power, political will or autocracy of certain governments of the Region on one side and inauguration of the geographic naturalness of the area as the main principle in the relation of the Danube region countries. It means that the river Danube becomes the primary integral factor of the area and people within the value system of the European Union.

The idea and concept of the Danube region has an essential intention to prevent classical isolations, controversies and confrontations (ideological, political, national, etc.) which manifested in the past and to build the resource of the long time fluid synergy directed also towards the Black Sea region.

The European Union – naturalness and synergy of the Danube region

In comparison to the technical Convention of the Danube region in 1994, the European Union significantly extended its strategy of development and functioning of the Region as a natural connector with the Black Sea region, i.e. Black Sea economic association. According to the concept of the European Union, the Danube region is developed by the technical Danube River Protection Convention into the macro region in compliance with consolidation of the natural area and people in reaching positive synergic effects.

The Danube region, in the extended content includes 14 countries in relation to primarily 11 countries which were the signatories of the Convention in 1994, and in the perspective it shall include also the European Union. The new countries of Danube region in 2010 are: Serbia as a coastal country of the river Danube, then Bosnia and Herzegovina as well as Montenegro. Regarding the constitutive republics of the former SFR Yugoslavia, only Macedonia is not a part of this second macro region of the European Union.

In the course of further development of the positive synergic effects of the Danube region, the European Union adopted the Resolution and strategy of this macro region in 2010. Resolution, besides other things, commences and refers to the concept and positive experiences of the strategy of the European Union for the Baltic region. The resolution also refers to other conclusions, documents and programs. The resolution specifies 10 coastal and 4 indirectly associate countries: Bosnia and Herzegovina, Montenegro, Slovenia and Czech Republic. The resolution specifies that the river Danube and Danube region are a significant land corridor and area within the cohesive European Union program, which includes the member countries of the European Union and the potential member countries. The resolution specifically lists: cohesion of the Region, then transportation, tourism, agriculture, fishing, economics and social development, energy, surroundings, extension and political neighbourhood.

Furthermore, the Resolution emphasises the imperative that every macro regional strategy should be incorporated into the regional policy of the European Union as an integral part of the coordinated policy for the whole territory of the European Union. The need for analysis of the additional synergy values of the positive synergic effects is emphasised in the course of exercising the real territorial cohesion within the European Union territory. Regarding to this context, the call to the authorized Committee of the Region to clearly identify the government structure of the Region countries is also significant in the future policy towards the Danube region. Especially significant is the approach of the Resolution and strategy which excludes economic isolation and independence of the Danube region countries.⁵

In compliance to the content and spirit of the Resolution, several statements and approaches can be identified and cognitively emphasised. Firstly, that the Resolution exclusively specifies the European Union as a territory in singular, i.e. unique in the real territorial cohesion of the European Union. Secondly, that the Resolution excludes economic independence of the Region countries. Thirdly, it identifies the government structure. This item, logically, refers to various levels of transition, adjustment and adoption of the mutual values of the European Union in certain countries of the Danube region, i.e. to differences which complicate the synergy of the positive effects on which it is based and to which the complete strategy of the European Union is directed towards this macro region.

The President of the Danube region Committee Johannes Hahn, in his presentation in Ruse (Bulgaria), especially emphasised the importance of the mutual activities. He called for the Region countries to “establish the sense of mutual achievements”, to “pen new forms of cooperation“ and referred to the fact that the Region countries show aspirations for “the new path of the mutual activities”.⁶

Serbia and Hungary in the Danube strategy of the European Union

The Danube region was categorized as macroeconomic region of the European Union of the “great economic potential”. The European Union Committee has prepared and is still making addendums to the corresponding macroeconomic strategy. The strategy directs the governments of the countries of the Region to focus on using the natural resource of the river Danube in the course of natural and not synthetic political union of the area and population of the Danube region as an integral part of the European Union territory. The basic objective of the Strategy is economic development which the river Danube offers in its natural surroundings.

⁵<http://www.europarl.europa.eu/> European Strategy for the Danube Region – 21 January 2010.

⁶<http://europa.eu/rapid/pressReleases Action.do?reference=SPEECH/10/227 - 7.12.2010>.

Emphasis on increase in economic potentials represents also the clear call to the political structures and governments, especially countries in transition to turn to economics and domains of enhancing the life quality of the residents of the Danube region as a mutual living area, unlike to excess and burden of preoccupation with political issues.

The transport potentials of the river Danube are used only 3–6 %. The objective of the macroeconomic strategy is multiple capacity increase in the following period. For that purpose and the total macro economic development, the European Union provided the Fund of 100 billion euros for the period of 2007–2013. Of that one part has already been consumed, but significant assets remain for the following three years. The Fund is intended to be used for mutual and concrete synergy projects, and not unilateral and internal ventures. As specified by Johannes Hahn, the member of the European Union Committee, a quality synergy project is required accompanied by "only political decision and efficient management" for using the assets.⁷

Serbia and Hungary, i.e. Hungary and Serbia are enabled to use the Fund. According to the current positions, the countries of the Danube region which are also the members of the European Union are entitled to fund assets. The potential candidates, i.e. non-integrated countries can use the fund assets through integration. These countries can use the assets from other funds, but to lower extent in comparison to the countries which are the members of the European Union. However, the current propositions of using the fund should be added with the aim to strengthen the cooperation between 14 countries of the Danube region: eight members of the EU: Austria, Bulgaria, Hungary, Germany, Romania, Slovakia, Slovenia and Czech Republic and six other countries: Bosnia and Herzegovina, Montenegro, Croatia, Moldavia, Serbia and Ukraine. According to this, the president of the Committee of the European Union specified: "We have the possibility to create the mutual vision... It is our duty to ensure that this vision becomes feasible, prosper future of the whole Danube region."⁸

⁷Johannes Hahn/<http://www.euractiv.com>

⁸EurActiv 2.11.2010/<http://www.euractiv.com>

*Figure 1.*Hungary and Serbia in Europe⁹

The new generation of the cooperation

The addendums of the funds, dedicated EU Fund foresee four main areas of the cooperation, i.e. results of the synergy of positive effects which are opened as well as four main fields of cooperation between Serbia and Hungary within the Danube region: transportation, energetic infrastructure, mobility and tourism. The special attention shall be paid to the connection of railway networks, development o trans-national gas and electricity networks and tourism expansion across the Region.

Unlike classic bilateral cooperation between countries, the political principle of the Danube region cooperation is not a centralized decision making on projects and realization. The principle is multileveled. It starts from the lowest level (has the authentic insights into the needs and possibilities of the local area and people), and only afterwards the regional level. Both levels take the responsibility for implementation of the Danube strategy in the coordination with the governments of the countries of European level. Regarding the projects, it is important to join the political engagement, competencies and resources through all government levels.¹⁰

⁹http://sr.wikipedia.org/sr-el/%D0%A1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B0:Serbia_Hungary_Locator.png

¹⁰<http://www.euractiv.com>

That political principle is an imperative in the synergy of positive effects, for preparation and realization of the projects between Serbia and Hungary within the Strategy of the European Union and the Danube region. That principle is not an imperative for classic bilateral relations, which are traditionally carried out at the government level.

Serbia and Hungary have relatively developed relations of the classic bilateral type. The cooperation between Serbia and Hungary within the Danube strategy are, however, in the initial phase. Whereas Hungary is the signatory of the Convention on the Danube protection in 1994 together with 10 other countries and included from the beginning into the projects of the Danube strategy of the European Union, Serbia was included on 24.9.2009 by the Government decision in formation of “the Workgroup for cooperation with the European Union in Podunavlje area”. The Workgroup prepared the document named “Position of the Republic of Serbia for participation in the preparation of the complete European Union Strategy for the Danube region”. The documents were adopted by the Government on 10.6.2010. The same year on 20th October, the first agreement between Serbia and Hungary was signed in Segedin within the Danube strategy of the European Union named “IPA Program of cross border cooperation Hungary–Serbia”. The representatives of the partner organizations of two countries prepared and submitted 170 projects of which 69 were accepted and were awarded the sets for realization in compliance with the propositions of the Danube strategy of the European Union, i.e. “new generation of cooperation”. “Shared management system” was also implemented. The program is realized within the Fund of Danube strategy of the European Union 2007–2013 (Fund of 100 billion euros).

Signing the Program and initiating the projects within the Program represents the integration of Serbia and synergy of positive effects of the Danube region in compliance with the propositions of the European Union Strategy. The multiplied levels of activities in synergy have been marked as the beginning of “new generation” of the relations between Serbia and Hungary. The name “new generation” emphasises the creative difference between the classic bilateral economic and political relations and synergy of positive effects of the Danube region Strategy.¹¹

In the information on the Program, it was stated that IPA Project is in compliance with the Decree of the European Union Council no. 1085/2006 and the Decree of the European Union Council for the Danube region no. 718/2007. The documents regulate the realization of the project in synergy. They also represent a means of the access assistance as the source for financing the candidate and potential candidate countries (Serbia, Bosnia and Herzegovina, etc.). The assistance is at the same time the support to the adoption and application of the legal standards of the European Union as well as the preparation for implementation and management of mutual relations. This statements may be

¹¹<http://www.hu-srb-ipa.com>

accompanied also by very important educative assistance element relating to synergy area, i.e. "new generation" of relations and it implies the new way of thinking which is different from the classic one. It signifies the implementation of the new philosophy of thinking on relations in the natural integral area of the Danube region.

IPA Project comprises the areas of Segedin and Subotica with border settlements from the both side including the area of Subotica: Bajmok, Đurđin, Donji Tavankuf, Gornji Tavankuf, Stari Žednik, Horgoš, Čantavir, Višnjevac and Bikovi; the area of Segedin: Dezk, Roszke, Algyo, Domaszek, Asolthalom, Kiszombor, Apulthalva, Magyarscand, Ruzsa and Szatymaz. Besides the aforementioned, the Program was signed also by "Fokus" foundation from Subotica for the project "WARC – *Welcome to Arts and Crafts*". The project goal is the cultural development of the border settlements. The project was signed also by the representative of the Open University of the Higher Technical School and the representative of the Gerontology centre from Subotica. The city of Subotica is the extended partner of the Project. Copresidents of the mutual Committee of this project of the new generation are Bojan Pajtić (Serbia) and Zolt Bečei (Hungary).

Bilateral relations between Serbia and Hungary

The new generation of the relations between Serbia and Hungary at the IPA Project represents the initial step of Serbia regarding the Strategy and Synergy of the Danube region which is opening the possibilities for faster and more quality value and economic progress. The classic bilateral cooperation is also further developed in compliance with the accepted methods. The initiatives and concrete proposals are present regarding the further development of both types of the relation. The mutual initiative within the general cooperation was agreed on: that the Tisa river as the international river remains navigable, that within the Danube strategy the projects of small and medium enterprises should be included as well as the possibility of building the industrial park at the cross border of Romania, Serbia and Hungary.¹²

The complete relations of Serbia and Hungary are currently characterized by the classic and new geopolitics (separate and integrated geographical areas). According to the assessment of the Serbian Chamber of Commerce, the classic relations are based on the strategic partnership of the two countries. The commercial cooperation was increased in the previous period. The trade has been increased by five times since 2001 and in the year 2009 it was realized in the range of 720 million USD. The export of Serbia into Hungary amounts approximately 263 million, whereas the import from Hungary slightly exceeds 465 million. Regarding the value of Serbia export, Hungary is set at the position no.12, and according to the value of import, it is set at the position no. 6.

¹²Bojan Pajtić, Zolt Bečei /Zsolt Becsey/ - RTS 9.10.2010 /<http://www.rts.rs/> and <http://bbjonline.hu>

Table 1. Scope of goods exchange in the period 1995–2010¹³ (In mil. USD)

Year	Export	Import	Total	Deficit
1995.	19,5	58,9	78,4	39,4
1996.	29,6	125,9	155,5	96,3
1997.	59,7	124,7	184,4	65,0
1998.	54,2	112,6	166,8	58,4
1999.	28,1	94,0	122,1	65,9
2000.	52,8	111,6	164,4	58,8
2001.	59,2	175,7	234,9	116,5
2002.	73,5	247,7	321,2	174,2
2003.	75,7	261,3	337,0	185,6
2004.	123,3	320,7	444,0	197,4
2005.	132,9	267,4	400,3	134,5
2006.	181,9	427,6	609,5	245,7
2007.	247,5	707,9	955,4	460,4
2008.	327,8	799,7	1.127,5	471,9
2009.	262,8	465,2	728,0	202,4
2010/10m	248,1	585,4	833,5	337,3

The classic bilateral relations between Serbia and Hungary are carried out in compliance with the corresponding classic institutional cooperation forms – innovated after integration of Hungary into the European Union, signed on 26.5.2005. Although Serbia and Hungary are similar in size (Hungary is slightly bigger) regarding the territory and population, Serbia has a considerable deficit regarding the exchange of goods as well as some other domains. Coverage of Serbia import from Hungary through export to Hungary amounted 56,5 % in the year 2009. In 2010, during the first ten months, the exchange of goods was increased in relation to the previous year through the export of Serbia by 17,8 %, but also import for almost 48 %. Disbalance in the classic economic relations of Serbia and Hungary is obvious. According to the Chamber data, Serbia does not have any

¹³ Source: Center for informatics and electronic business Serbian Chamber of Commerce, Department for international economic relations, Informacija o privrednoj saradnji Srbije i Mađarske (Information on commercial cooperation fo Serbia and Hungary), Belgrade, November, 2010

investments in Hungary, whereas Hungary invested in Serbia 375 million USD in the sectors of privatization and “Greenfield” project within the period 2001–2009.

Although both parties emphasize the fact that there are big, even huge possibilities for the economic cooperation of the two countries, those possibilities are considerably limited primarily by the deficit of export potentials of Serbia and limitations regarding structural nature of the classic bilateral cooperation. As not having been integrated into the European Union yet, in relation to Hungary, Serbia is in inconvenient position regarding the use of various programs of the European Union as well as the Danube region funds. This implies: that for more equal relation with the neighbouring countries, especially those integrated ones, but also with the other ones, the integrated position of Serbia is required. That position would significantly make a good balance regarding the economic relations with Hungary as well as economic and potentials of Serbia in general.

Review of perspectives regarding the relations between Serbia and Hungary in the Danube region strategy

Regarding integration perspective, the Danube strategy shall cover the area of 115 million residents. According to the recommendations of the European Union Committee, the national, regional and local government levels consider the methods for implementation of the long term strategy for the Danube region. The main objectives and directions are strengthening the transportation in the Region. It is especially necessary to increase using the Danube as a corridor for freight transportation. The strategy foresees increase in the scope of freight transportation along the Danube of 3–6 % in the year 2010 to 20 % in the following 10 years. According to the latest data, in 2007, almost 50 million ton of freight was transported along the river Danube which amounts less than 10 % capacity of the river Danube. It is also one of the perspectives in the Danube strategy to accept the synergy principles i.e. the new generation of cooperation with planning to increase tourism significantly. Tourism as an industry offers great possibilities of economic advancement of the Danube region countries. The Strategy objectives also include increase of the fish fund of the river Danube.

According to the Committee approach, Hungary is in the centre of the new macro region and therefore it is convenient for initiative and enhancement of the Danube strategy.¹⁴ The Hungary competencies in this regard are increased during its presidency of the European Union in the first six months in the year 2011.¹⁵ This should be considered with the fact that Serbia as a neighbouring country of Hungary makes the centre of the Region,

¹⁴http://www.emins.org/sr/aktivnosti/projekti/dunav/o_dunavu.pdf

¹⁵[http://www.euractiv.com/Cooperation seen as key to success of Danube Strategy/EU Press Release 19.12.2010](http://www.euractiv.com/Cooperation%20seen%20as%20key%20to%20success%20of%20Danube%20Strategy/EU%20Press%20Release%2019.12.2010)

through which the Danube passes in the great width, depth and length. That position gives Serbia significant to great possibilities and developing potentials within the Danube region and the European Union strategy based on the synergy.

Figure 2. The Danube-basin
 (Source: <http://hr.wikipedia.org/wiki/Datoteka:Bassin-du-Danube.png>)

Serbia and Hungary have a similar position in the domain of European land corridors. Significant European transversals pass through both countries towards the southern parts of the European Union which connect the European Union with the Asian continent. Besides the river transportation, the priority objectives of the Danube strategies include also the roads, especially railways and increase in the capacity of the rail freight and passenger transportation. The strategy also aims at trade development and economic growth across 14 countries, especially through transportation connections, then poverty reduction and increase of life quality of the people in the Region. The Committee shall also examine the possibilities of the stronger trans-national cooperation in the course of prevention of the organized crime and implement the instruments for cleaner surroundings.

It is the Committee approach that, besides the Baltic macro region, the success of the European macroeconomic strategy depends on the close cooperation between people living within the Region.¹⁶

¹⁶The same.

References

BARUKICE, E 2010: Surveying Turkish Influence in the Western Balkans. 2 p.

LEBEDEV, N.K.1948: Conquering the land. Volume I. 32 p.

IA CROSS–BORDER CO–OPERATION PROGRAMME

<http://www.hu-srb-ipa.com>

EUROPEAN MOVEMENT IN SERBIA: „Dunav-Najjača veza sa Evropskom unijom“

Dunavska strategija Evropske unije i doprinosi Srbije

http://www.emins.org/sr/aktivnosti/projekti/dunav/o_dunavu.pdf

WAHRING DEUTSCHES WOERTERBUCH – Bertelsmann, Wissen Media Verlag GmbH, Guetersloh/Muenchen 2006.

CENTER for informatics and electronic business Serbian Chamber of Commerce, Department for international economic relations, Informacija o privrednoj saradnji Srbije i Mađarske (Information on commercial cooperation fo Serbia and Hungary), Belgrade, November, 2010.

<http://www.europarl.europa.eu/> European Strategy for the Danube Region – 21 January 2010.

<http://europa.eu/rapid/pressReleases>Action.do?reference=SPEECH/10/227>

EurActiv <http://www.euractiv.com> , [http://www.euractiv.com/Cooperation seen as key to success of Danube Strategy/EU](http://www.euractiv.com/Cooperation%20seen%20as%20key%20to%20success%20of%20Danube%20Strategy/EU)

BOJAN PAJTIĆ, ŽOLT BEČEI /Zolt Becsey/ - RTS 9.10.2010 /<http://www.rts.rs/> and <http://bbjonline.hu>

Lőrinczné dr. Bencze Edit:

Horvátország az uniós csatlakozás kapujában

Bevezetés

A bővítés azon politikai folyamatok egyike, mely végigkísérte a Közösség történetét, s kisebb megtorpanások mellett, mindig napirenden volt. Jelentősége a hidegháború végétől drámaian megnőtt, hiszen 1995 és 2007 között, vagyis 12 év alatt a 12 tagú Unió 27 tagúvá bővült. A folyamatnak azonban még messze nincs vége, hiszen az Unió túljutva a keleti bővítés okozta sokkon és a nyomában kialakult bővítési fáradtságon tovább folytatja bővítési politikáját, melynek célkeresztjében a Nyugat-Balkán államai, köztük Horvátország és Törökország, valamint Izland állnak.

A tanulmány fő célkitűzése, hogy végigkísérje az európai uniós bővítési folyamat feltehetően következő állomásának, a rendszerváltó és önállóvá váló Horvátország csatlakozásának problematikáját. Az esszé bemutatja, hogy a régi-új állam milyen integrációs esélyekkel és problémákkal szembesül, és milyen utat kell bejárnia ahhoz, hogy az egységes európai tér részévé váljon. Az elemzés egyrészt vizsgálja a horvát erőfeszítéseket és előrehaladást, mely nem szakítható el a Közösség nyugat-balkáni politikájától és az Európai Unió felkészültségétől a további bővítésekre.

Horvátország európai uniós csatlakozásának kérdése önállóvá válásától egészen napjainkig végigkíséri történetét, s ez a folyamat még mindig nem fejeződött be. Az ország integrációs útja kronológiailag két jól elkülöníthető szakaszra osztható. Az első etap – melyre a dolgozat nem kíván kitérni – a függetlenség kikiáltásától (1991. június 26.) a Franjo Tudjman elnök haláláig (1999. december 10.) tartó időszakot öleli fel. Ebben a korszakban a külpolitika prioritása a nemzeti identitás és az önálló állam megteremtése, melynek során erőszakszerű eszközök bevetésére is sor került a politikai tér minél nagyobb kihatása és etnikailag homogén terület kialakítása érdekében. Ez a nacionalista expanziós stratégia az ország nemzetközi elszigetelődéséhez vezetett. A második szakasz – melynek legfőbb jellemzője az Unió és Horvátország közötti kapcsolatok elmélyítése és fokozatos bővülése – az elnök halálával kezdődött és kisebb megtorpanásoktól eltekintve egyenes ívben halad a csatlakozás felé (LŐRINCZNÉ 2009).

Horvátország és a Stabilizációs és Társulási Folyamat

Horvátországnak a 90-es évek elszigeteltségéből csak 2000-ben sikerült kitörni. A fordulat háttérében az a belpolitikai váltás állt, mely kivezette az országot a nemzetközi elszigeteltségből és kedvezően hatott az euroatlanti integrációra. Az események viharos gyorsasággal

kövezték egymást. Az új parlament 2000. február 5-én, megalakulása után szinte azonnal döntést hozott az Európai Integrációs Ügyek Minisztériumának felállításáról. A február 8-án elfogadott kormányprogram szerint az ország külpolitikai prioritása az euroatlanti integráció. Az sem véletlen, hogy az Európai Bizottság elnöke, Romano Prodi már 2000. január 14-én Zágrábba utazott és biztosította a horvátokat arról, hogy „országuk az európai család tagja”(MINISTRY 2000).

Február 14–15-én az Európai Bizottság Brüsszelben fogadta a horvát kormányküldöttséget, s döntés született az Európai Unió és a Horvát Köztársaság Közös Konzultációs Munkacsoportjának felállításáról (MINISTRY 2006), majd a Bizottság 2000. május 24-re már el is készítette azt a tanulmányt, mely szerint Horvátország felkészült a tárgyalások megkezdésére (COM 2000).

Mindezek alapján 2000. november 24-én a zágrábi csúcson, az 1999. május 26-án a Nyugat-Balkán országai számára meghirdetett Stabilizációs és Társulási Folyamat (COM 1999) keretében valóban megkezdődhetett a tárgyalási folyamat a Stabilitási és Társulási Megállapodásról (SAA), melyre 2001. október 29-én került sor, s a horvát parlament 2001. december 5-én, az Európai Parlament pedig december 12-én ratifikálta. Ezzel Horvátország és az Európai Unió között először jött létre szerződéses viszony, melynek életbe lépésére azonban még hosszú ideig – 2005. február 1-ig – várni kellett, hiszen minden tagállam ratifikációjára szükség volt. Az egyezményhez csatolt klauzulában megfogalmazták, hogy az ország elnyerte az EU-tagság potenciális jelöltjének státuszát. (COM 2001a)

A SAA életbe lépéséig Ideiglenes Megállapodás megkötésére is sor került (2002. március 1.), melynek célja, hogy megkönnyítse a kereskedelmi kapcsolatokat Horvátország és az Unió között (COM 2001b). A horvát kormány 2002 decemberében fogadta el először – azóta pedig évente megjelenteti a következő esztendőre vonatkozó „Nemzeti Program Horvátország európai uniós integrációjáról” című dokumentumát, a jogharmonizáció és csatlakozási kritériumok teljesítésére (GOVERNMENT 2002).

Horvátország a csatlakozás felé vezető úton

Horvátország volt az első nyugat-balkáni állam, mely hivatalos csatlakozási kérelmet nyújtott be az Európai Unió Tanácsának soros elnökségéhez (2003. február 21.) A Tanács felkérésére az Európai Bizottság 2003. július 10-én eljuttatta a horvát kormányhoz a 4560 kérdést tartalmazó kérdőívét, melyre Horvátország 2003. október 9-én válaszolt (mintegy 10 000 oldalon). Ennek alapján a Bizottság 2004. április 20-án közzétette ország jelentését (avis), mely alapvetően pozitív véleményt adott az országról, s javasolta, hogy kezdődjenek meg Horvátországgal a csatlakozási tárgyalások (COM 2004).

A Bizottság véleményével együtt felajánlották az országnak az Európai Partnerséget is, melynek keretein belül meghatározásra kerültek a csatlakozásra történő felkészülési időszak rövid- és középtávú prioritásai. A horvát sikereket erősíti Gunther Vertheugen 2003. november 13-án Zágrábban tett látogatást, ahol hitet tett amellett, hogy „Horvátország amint teljesíti a feltételeket, azonnal csatlakozhat az Unióhoz, és nem kell bevárnia a Nyugat-Balkán többi államát.”(VERTHEUGEN, G.2003).

2004. június 18-án az Európai Tanács jóváhagyta a Bizottság javaslatát, s döntés született Horvátország tagjelölti státuszáról és a csatlakozási folyamat megindításáról, melynek alapján az EiT 2004. december 16–17-i ülésén bejelentette a csatlakozási tárgyalások 2005. március 17-én történő megkezdését. A tárgyalások mégsem kezdődtek meg a kijelölt időpontban, mert Carla del Ponte az ICTY főügyésze szerint az ország nem működött teljes mértékben együtt és nem tartóztatta le Ante Gotovina tábornokot. Csak 2005. október 3-án született meg a döntés a tárgyalások megkezdéséről, melyben fontos szerepet játszott, hogy a Törökország is zöld utat kapott (MINISTRY2006).

A lebonyolításban fontos szerepet játszott a Bizottság 2005 júniusában elfogadott Tárgyalási Keretprogramja, mely aláhúzta, hogy a tárgyalások kizárólag attól függenek, hogy a horvátok milyen ütemben teljesítik a Koppenhágában kialakított csatlakozási kritériumokat és csak azok maradéktalan teljesítése esetén kerülhet sor a csatlakozásra. A korábbi csatlakozásoktól eltérést jelent, hogy a Bizottság a Tanácsnak készülő jelentésében feltételhez kötheti valamely joganyag-fejezet megnyitását, de életbe lépéséhez szükség van a Tanács – a 25 tagállam – egyhangú egyetértésére. Ebben az esetben azonban a csatlakozás előtt álló országoknak kötelező a megszabott előzetes feltételek (benchmark) teljesítése egyes fejezetek megnyitása előtt, illetve a fejezet ideiglenes lezárásakor, sőt elviekben az is előfordulhat, hogy mindkettő esetében (COM 2006).

2005. október 20-án elkezdődhetett a csatlakozási tárgyalások első szakasza, az átvilágítás (screening), melynek sikerei hatására 2006. február 14-én a Tanács Csatlakozási Partnerséget fogadott el, ami felváltotta a 2004 szeptembere óta Horvátországgal meglévő Európai Partnerséget. A Csatlakozási Partnerséget az országgal február 20-án írták alá, s ebben megfogalmazásra kerültek az új cselekvési prioritások, középpontjában a koppenhágai kritériumok teljesítésével, melyek megvalósítására az országnak el kellett készítenie a kivitelezés ütemtervét és a konkrét, egyedi intézkedéseket is tartalmazó tervezetet.

A screening sikerei lehetővé tették – annak ellenére, hogy az összes fejezet átvilágítása csak 2006. október 18-án fejeződött be –, a csatlakozási tárgyalások második szakaszának, az egyes fejezetek megnyitásának és tárgyalásának kezdetét. Lassítja és bonyolítja a helyzetet, hogy a tárgyalási fejezeteket csak akkor lehet megnyitni, ha a Bizottság által készített, az adott fejezet átvilágításáról szóló jelentést minden tagállam jóváhagyta. Nem véletlen, hogy a horvátok esetében is a viszonylag problémamentes témákat tartalmazó fejezetekkel kezdtek, és a 2006. június 12-én elsőként megnyitott kutatás és tudományos élet fejezetet

még aznap lezárták. 2006-ban még egy témát, az oktatásról és kultúráról szólót sikerült ideiglenesen lezárnia, s összesen 5 fejezetet nyitottak meg (DELEGATION 2007).

2007-ben tovább folytatódtak a sikeres tárgyalások. A horvát csatlakozást szívéen viselő német elnökség idején felgyorsultak a folyamatok és 7 újabb fejezet megnyitása történt meg. A 2007-es év mérlege szerint négy lépcsőfokban 11 fejezet megnyitására került sor, mellyel 16-ra növekedett a tárgyalat dossziék száma, ugyanakkor egyetlen témakörön sem sikerült az országnak túljutnia (MINISTRY 2007).

2007-ben a horvát integráció szempontjából fontos mérföldkövet jelentett, hogy az Európai Parlament – először és egyedülálló módon az EP történetében – napirendjére tűzte a horvát csatlakozás kérdését. Hannes Swoboda osztrák szocialista képviselő országjelentését megtárgyalta és elfogadta, mind a Külügyi Bizottság, mind a Parlament áprilisi plenáris ülése. A jelentés hangsúlyozta, hogy Horvátország stabilizáló tényező lehet a Nyugat-Balkánon, mintaként szolgálhat a térség államainak, ezért mielőbbi csatlakozása az Uniónak is érdeke (EP 2007).

A 2008-as év nehézkesen indult, mert a halászlé vita miatt Közösség és annak nevében a soros elnökséget ellátó Szlovénia erőteljes nyomást gyakorolt Horvátországra, melynek során burkoltan többször is figyelmeztették Zágrábot, hogy ez a lépése veszélyeztetheti az integráció előrehaladását. Ennek hatására a horvátok meghátráltak és visszavonták határozatukat, de ez már nem változtatott a szlovén elnökség mérlegén, mert 2008 első felében mindössze 4 fejezetet sikerült megnyitni, de egyetlen témakört sem tudtak lezárni. (SOPINSKA, J. 2008).

Az Európai Bizottság 2008. november 5-én megjelenő ország jelentésében feltételes menetrendet javasolt a horvát tárgyalások 2009. év végi befejezésére (COM 2008), mely azonban, elsősorban a horvát–szlovén viszonyban jelentkező ellentétek miatt nem valósult meg. Majd 2008 második felében soros francia elnökség egyik fő célja a horvát csatlakozás felgyorsítása, s Nicolas Sárközy a fejezetek túlnyomó részének megnyitása mellett kötelezte el magát. Ennek érdekében a szokásos kettő helyett 3 csatlakozási konferenciát tartottak, melyen azonban csak csekély előrelépés történt, hiszen mindössze 2 fejezet megnyitására és 5 bezárására került sor ebben az időszakban (MINISTRY 2008).

Az események lelassulásában meghatározó szerepet játszott Szlovénia, mely a két ország között fennálló határviták miatt lassította, majd blokkolta a horvát előmenetelt, annak ellenére, hogy a többi 26 tagállam és a Bizottság is a tárgyalások folytatása mellett voksolt. Ljubljana a csatlakozási tárgyalások októberi fordulóján öt tárgyalási fejezet megnyitását akadályozta meg, s ennél is sikeresebben lépett fel a felvételi tárgyalások 2008. évi utolsó, december 19-i, miniszteri szintű fordulóján, ahol a szlovén blokád miatt nyolc témakör megnyitása és kettő lezárása is megghiúsult. A helyzet paradoxonja, hogy az állam nemcsak

azon dossziék estében élt vétőjogával, melyek a határvitában közvetlenül is érintettek voltak.

A szlovén elutasítás hivatalos indokaként az szerepelt, hogy Horvátország messze áll számos kritérium teljesítésétől és irreális ilyen rövid idő alatt ennyi fejezet lezárása. Lépését ezen kívül azzal is alátámasztotta, hogy úgy nyújtotta be az öt fejezet megnyitását és hat lezárását szolgáló hivatott dokumentumokat, hogy azok egyes elemei, illetve a melléletek néhány térképe a horvát érdekeknek megfelelő tengeri határvonalat tartalmazták. A szlovénok álláspontja szerint, ha a dokumentumok a benyújtott formájukban kerülnének jóváhagyásra, az azt jelentené, hogy a tengeri határvonal mindaddig nyitott ügye, a lezárt fejezetekben foglalt dokumentumokra való hivatkozással, gyakorlatilag a szlovén érdekek és pozíciók figyelmen kívül hagyásával kerülne eldöntésre. Márpedig Ljubljana álláspontja szerint mindaddig, amíg a kérdést tárgyalásos úton nem rendezik, az 1991. június 25-i területi status quot kell hatályosnak tekinteni (SLOVENIAN 2009).

A szlovén fél nehéz helyzetbe hozta Zágrábot és meghiúsította a 2008 novemberében az ország számára készített menetrend sikeres megvalósítását, vagyis a tárgyalások 2009. évi befejezését. A tárgyalások mérlege valóban nem adott okot a nagy bizakodásra, hiszen 2008 végéig a 35-ből mindössze 22 fejezetet nyitottak meg és 7 témakörön jutott túl sikeresen az ország (MINISTRY 2008).

Olli Rehn bővítési biztos többször is kísérletet tett a közvetítésre, s 2009. április 22-én, majd ennek sikertelensége után június 15-én javaslatot tett a megegyezésre, melyek azonban nem jártak sikerrel, így a cseh elnökség idején egyetlen csatlakozási fordulóra sem került sor. Végül az uniós nyomás, a svéd elnökség jelentős szerepvállalása, valamint a horvát belpolitikákban bekövetkező változások – Ivo Sanader 2009. július 1-i távozása és Jadranka Kosor hatalomra kerülése – együttesen segítettek túljutni a helyzeten. Utóbbi 2009. július 31-én már találkozott is Borut Pahorral, szlovén kollegájával, 2009. szeptember 11-én Ljubljanában a horvát és a szlovén miniszterelnök, Borut Pahor és Jadranka Kosor megegyeztek arról, hogy Horvátország folytathatja jogharmonizációs tárgyalásait Brüsszellel, vagyis Szlovénia feloldja a horvát csatlakozási tárgyalások blokádját. Cserébe Horvátország a határkérdést prejudikáló minden dokumentumot visszavon, s garantálja, hogy bármilyen 1991. június 25-e után keletkezett horvát dokumentum vagy cselekmény jogilag érvénytelen és nincs relevanciája a horvát–szlovén határvonal meghatározása kérdésében. A két kormányfő előzetes megállapodása lehetővé tette, hogy a mintegy tíz hónapra keresztül szünetelő csatlakozási tárgyalások tovább folytatódjanak (ENLARGEMENT 2009).

Az áttörés jelentőségét az adja, hogy a folyamatot 2008 óta gátló blokád feloldásával 11 fejezet előrehaladása előtt nyílt meg az út. Így a 2009. október 2-án megrendezésre került Kormányközi Konferencián 6 fejezet megnyitására és 5 fejezet lezárására került sor, s ezzel összességében 28 fejezet megnyitása és 12 fejezet lezárása történt meg (MINISTRY

2009). Jadranka Kosor horvát és Borut Pahor szlovén miniszterelnök 2010. november 4-én Stockholmban aláírta a horvát–szlovén Arbitrázs Megállapodást, megteremtve a lehetőséget a nemzetközi arbitrázs-bíróóság felállítására, amely meghatározza a két ország közötti tengeri és szárazföldi határvonalat, valamint Szlovénia kapcsolatát a nyílt tengeri vizekkel és az általa használandó releváns tengeri területeket (ARBITRATION 2009).

Az idei évben töretlenül folytatódtak a csatlakozási tárgyalások, s 2010. június 30-án történelmi fordulat következett be, amennyiben Horvátország megnyitotta mind a 33 (összesen 35 fejezet van, de az utolsó kettő nem igényel tárgyalást) átvilágítás alá eső dossziét, s a 2010. október 26-i állapot szerint már csak 9 nyitott fejezettel rendelkezik (MINISTRY 2010a).

Horvátország sikeres előmenetelét támasztja alá a Bizottság 2010. november 9-én megjelent ország jelentése és bővítési csomagja. A dokumentum megállapítja, hogy az országgal folytatott csatlakozási tárgyalások a végső stádiumba érkeztek, s alapvetően pozitív értékelést ad az országról, megnevezve azokat a területeket, ahol további előrelépésre van szükség. Az országjelentés elégedettségről adott számot a gazdaság- és monetáris politikát illetően, gazdasági kritériumok vonatkozásában Horvátországot piacgazdaságnak, az uniós versennyel megbirkózni képes államnak tartja, s kiemeli a vállalat alapítás és az FDI megkönnyítésére tett intézkedéseket. Kritikaként fogalmazza meg a gazdaság strukturális átalakulásának befejezetlenségét, különösen a hajógyártás privatizációjával elégedetlen, ahol az eddig megtett lépések ellentmondanak a közösségi versenyjognak. Negatívumokat fogalmazott meg a közigazgatás kapcsán, az ország szemére vetette annak átpolitizáltságát, centralizáltságát, elszámoltathatóságának hiányát, a politika átláthatatlanságát. Külön felhívta a figyelmet a törvényhozás túl széles mérlegelési jogkörére, mely gyakran a hatékonyság rovására megy, fokozza a jogi bizonytalanságot, és lehetővé teszi a korrupciót. Az igazságszolgáltatás reformja elindult, de még mindig tetemes a megoldásra váró ügyek száma, valamint a bírói kar pártatlansága is kívánnivalót hagy maga után. A Bizottság pozitívan értékelte a háborús bűnösök elleni eljárásokat, de látható, hogy nem egyforma elbírálás alá esnek a különböző nemzetiségű vádlottak, s bár jelentős lépések történtek, még mindig több akadály van a menekültek visszatérésének. Ezek között első helyen állnak a lakhatási problémák, az ellenséges légkör, a munkanélküliség, illetve, hogy nehézkes bizonyos jogosultságok – pl. a nyugdíjhoz való jog – érvényesítése (COM 2010).

A csatlakozási tárgyalások az utolsó stádiumban vannak és Horvátország az Unió kapujában áll – erősítette meg Štefan Füle, bővítési biztos 2010. november 25-i zágrábi látogatása alkalmával (MINISTRY 2010b).

Összegzés

Horvátország gazdasági fejlettsége, valamint integrációs felkészültsége alapján a SAP országok átlaga felett áll, s ezért előfutára lehet a térség integrációjának. Mint a régió egyedi tagjelölt és a csatlakozási tárgyalásokat is megkezdő országa modellként szolgálhat a Nyugat-Balkán államai számára, igazolva, hogy csak a kritériumok maradéktalan teljesítése és a reformok véghezvitele juttatja közelebb őket az Európai Unió teljes jogú tagságának elnyeréséhez. A horvátoknak azonban még folytatniuk kell reformprogramjukat, hogy az általuk, s a Közösség által is hangoztatott határidőre, vagyis 2011-ben befejezzék a tárgyalásokat, s 2012–2013-ra az Unió teljes jogú tagjaivá válhassanak.

Látnunk kell azonban azt is, hogy az elhúzódó csatlakozási folyamat kontraproduktívra tette a horvátok hozzáállását a kérdéshez. A Gallup Balkan Monitor legutolsó, 2010-es közvélemény kutatási adatai szerint a csatlakozás támogatottság nagyon alacsony, rosszabb értéket mutat, mint bármely korábban uniós taggá váló állam esetében. Habár arra a kérdésre, hogy az EU sem nem jó, sem nem rossz, a válaszadók 38%-a adta le voksát, mely érték nem változott 2009 óta, de a negatív válaszadók száma 4%-kal, 32%-ra nőtt ebben az évben. Mindössze 25% véli pozitívnak az EU-csatlakozást és a válaszadók csak 38%-a szavazna igennel, míg 43%-a nemmel. Egyetlen esetben találkozunk pozitív elmozdulással, a megkérdezettek 55%-a (tavaly 42%) gondolja úgy, hogy a Közösség szívesen látná Horvátországot tagjai között (GALUP 2010).

Felhasznált irodalom

ARBITRATION AGREEMENT 2009:

http://www.vlada.si/fileadmin/dokumenti/si/projekti/2010/Arbitrazni_sporazum/10.a_Arbitra%C5%BEni_sporazum_-_podpisan_EN.pdf

COM 1999: Commission Communication to the Council and European Parliament on the Stabilisation and Association Process for the Countries of South-Eastern Europe. COM (99) 235. Brussels. 26. 05. 99.

COM 2000: Report from the Commission on the Feasibility of Negotiating a Stabilisation and Association Agreement with the Republic of Croatia.

COM 2001a: Council Decision Concerning the Signature of the SAA between the European Communities and its Member States and the Republic of Croatia on behalf of the European Community. COM (2001) 371 final. Brussels, 9 July 2001.

COM 2001b: Interim Agreement on trade and related issues between the European Community on one hand and the Republic of Croatia on the other. COM (2001) 429 final, Brussels, 24 July 2001.

- COM 2004: Opinion on Croatia's Application for Membership of the European Union
COM (2004) 257 final, Brussels, 20 April 2004.
- COM 2006: Enlargement Strategy and Main Challenges 2006–2007. COM(2006) 649 final.
- COM 2008: Croatia 2008 Progress Report COM (2008) 674, final 5. 11. 2007. Brussels;
- COM (2010) Croatia 2010 Progress Report COM (2010) 660, final, 9. 11. 2007. Brussels;
- DELEGATION of the European Commission to the Republic of Croatia 2007: European
Enlargement Newsletter No. 32/33. Zagreb, July 2007.
- ENLARGEMENT Newsletter 2009: Resolution in sight for Croatian–Slovenian border
dispute?
http://ec.europa.eu/enlargement/press_corner/newsletter/090902_en.htm
- EURÓPAI PARLAMENT 2007: Jelentés Horvátország 2006. évi ország jelentéséről.
Plenárisülés dokumentum A6-0092/2007
- GALLUP Balkan Monitor 2010. Summary of Findings
http://www.balkan-monitor.eu/files/BalkanMonitor-2010_Summary_of_Findings.pdf
- GOVERNMENT of the Republic of Croatia 2002: National Programme for the Accession
to the EU – 2003. (NPPEU) Zagreb, 2002.
- LÓRINCZNÉ B. E. 2009: Az európai uniós bővítések elmélete és gyakorlata a horvát
csatlakozás tükrében (PhD disszertáció)
- MINISTRY for European Integration 2000: Europa Bulletin Republic of Croatia (2000)
No. 9. January/February 2000.[www.mei.hr/ownload/2002/
08/28/January_February_2000.pdf](http://www.mei.hr/ownload/2002/08/28/January_February_2000.pdf)
- MINISTRY of Foreign Affairs and European Integration 2006: Croatia on the Road to the
European Union Nacionalna i Sveučilišna Knjižnica, Zagreb pp.9–13.
- MINISTRY of Foreign Affairs and European Integration 2007: The Implementation of
Reform „at Home” – the Essential Precondition for Croatia's Accession to the EU.
Euroforum. Newsletter No. 17. 2007. pp. 3–5.;
- MINISTRY of Foreign Affairs and European Integration 2008: Negotiations for the
Accession of the Republic of Croatia to the European Union. <http://www.mfa.hr>
- MINISTRY of Foreign Affairs and European Integration. Yearbook 2009. 2010:
- MINISTRY of Foreign Affairs and European Integration. 2010a: Progress in EU–Croatia
accession negotiations at a glance.

MINISTRY of Foreign Affairs and European Integration. 2010b: News, Press Releases.
http://www.mvpei.hr/custompages/static/hrv/templates/_frt_Priopcenja_en.asp?id=6392

SLOVENIAN Ministry of Foreign Affairs 2009: European Stability Initiative: Non Paper
Chronology of Slovenia–Croatia Border Issue.

URL: http://www.esiweb.org/pdf/slovenia_Non%20paper%20-%20Slo%20-%20Cro%20-%20border%20chronology%20-%2022.2.2009.pdf;

SOPINSKA, J. 2008: EU opens two new chapters with Croatia. Europolitics. No.3515. 22
April 2008.

VERTHEUGEN, G. 2003: Croatia in Europe: Prospects and Opportunities. 2003.
november 13. ZÁGRÁB. In: European Enlargement Newsletter No. 12. Zagreb
December 2003, Delegation of the European Commission to the Republic of
Croatia

Történeti örökség, geopolitikameghatározottságok

Aranyossyné Szegedi Andrea:

Kalinyingrád, mint exklávé helyzete

Bevezetés

Kalinyingrád Oroszország legkisebb és legnyugatibb fekvésű közigazgatási egysége (oblaszty), mely jelenleg délről Lengyelországgal, északon és keleten Litvániával határos, nyugaton pedig a Balti-tenger mossa partjait. Kalinyingrád oblaszty székhelye Kalinyingrád város – a valamikori Königsberg – 1991-ig zárt város volt, melyről szinte maguk a Szovjetunió lakói is alig tudtak valamit. Kétséges helyzeténél fogva az anyaország sem fordított figyelmet a terület fejlesztésére. Egyetlen értékének a baltiíjszki kikötőt tartotta a hatalom. A Szovjetunió szétesését és a környező országok EU, NATO és schengeni csatlakozását követően egy teljesen új helyzet alakult ki, amely jó esetben a fejlődés záloga lehet a térség számára.

Kalinyingrád – geopolitikai értelemben véve – Oroszország egyik legizgalmasabb régiója. A Szovjetunió felbomlását követően a terület helyzete gyökeresen megváltozott. Kalinyingrád egy sajátos sziget lett, amit elválaszt az anyaországtól Beloruszlia és Litvánia. Az anyaország viszonylatában tehát Kalinyingrád exklávé lett a Baltikumon, míg a két határos ország – Litvánia és Lengyelország – szempontjából pedig enklávé.

Helyzete ugyanakkor nem példa nélküli. Oroszország hosszú évekig birtokolta Port-Arthur kikötőjét Kína területén, Porkalla-Udd kikötőjét Finnország területén. Exklávé volt Oroszország számára Alaszka is, míg 1867-ben el nem adta Amerikának. És végül nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy Kelet-Poroszországnak az I. világháborút követően 1939-ig nem volt Németországgal határos területe, hiszen Lengyelország elválasztotta egymástól a két területet (ОРАЕНЕК, B. B. 2002).

Míg a II. világháború után megszerzett új területek támogatására komoly összegeket fordított a szovjet állam, addig ebből Kalinyingrád semmilyen formában nem részesült. Mintha a hatalom mindig is azt érezte volna, hogy a terület birtokjoga csak átmeneti. Egyedül a hadiipar volt az, amelyet kezdettől fogva kiemelten kezelt a Szovjetunió. A németeknek egykoron olyan fontos birodalmi hadikikötő, Pillau 1946-tól már Baltiíjszk névvel – a hozzá tartozó légiereővel, a kiképzési, partvédelmi, logisztikai egységekkel együtt – lett a

szovjet balti flotta központi stratégiai támaszpontrendszere, háttérbe szorítva a leningrádi és még kevésbé jelentős rigai, klaipedai, tallinni bázisokat. A népesség növekedése a nyolcvanas évek közepéig nagymértékben a katonai-ipari komplexum fejlesztésével magyarázható. Ugyanakkor ez együtt járt egészen 1991-ig a határok hermetikus lezárásával is (TURÁNYI J. 2002).

Ám a helyzet az utóbbi években mintha változna. A térségre mind Oroszország, mind az Európai Unió kiemelt figyelmet fordít. Geopolitikai helyzeténél fogva Kalinyingrád az EU– orosz kapcsolatok lakmuszpapírává vált. Kalinyingrádot pár éve NATO-, valamint EU-tagállamok veszik körül. A furcsa állapotnak – más-más okok miatt – sem Moszkva, sem Brüsszel nem örül, de a helyzetet kezelniük kell. Orosz–EU, illetve orosz–NATO szakbizottságok tucatjaiban 19 éve téma az orosz exklávé és mintegy egymillió lakosának a sorsa. Derülátóbb elemzők szerint a régiónak nem csak múltja, jövője is van. 2006-ban Vlagyimir Putyin elnök döntése nyomán Különleges Gazdasági Övezetté nyilvánították, ami kiemelt befektetési célponttá tette. Egyesek máris a hong-kongi vagy a szingapúri példáról vizionálnak (TÓTH T. 2008).

Jelen tanulmány azt kívánja bemutatni konkrét példákon keresztül, hogy az oblaszty sajátos geopolitikai helyzete milyen nehézségeket és lehetőségeket rejt magában.

1. ábra Kalinyingrád oblaszty

Forrás: ORLJONOK, V. V. (2008) alapján a szerző szerkesztése

Személyek és áruk szabad mozgása

Sajátos helyzetéből adódóan két megközelítés, két jogelv feszül Kalinyingrád esetében egymásnak: az emberek, áruk mozgását reglamentáló uniós schengeni csomag és az oroszországi állampolgárok arra vonatkozó joga, hogy országuk területén minden korláto-

zás nélkül szabadon közlekedhetnek. Oroszország alkotmányának 27. cikkelye kimondja: „Mindenki, aki törvényesen tartózkodik az Orosz Föderáció területén, jogosult szabadon közlekedni, megválasztani tartózkodásának helyét és lakóhelyét.” Kalinyingrád oblaszty lakosai vízummentesen csak hajóval Szentpéterváron keresztül, vagy repülővel utazhatnak Oroszország más területeire. Természetesen így vagy lényegesen hosszabb vagy drágább az utazás. Más közlekedési eszközzel Kalinyingrád csak tranzitútvonalon keresztül közelíthető meg Oroszország egyéb területeiről. Ennek következtében mind az áru-, mind a személyforgalom drágább, mint más, hasonló távolságok esetében Oroszországban. A határátlépés közúti határátkelőn relatíve nehéz, és az azzal járó ellenőrzés pedig időben is meghosszabbítja a közlekedést. Ehhez jön még az említett paradoxon, hogy orosz állampolgárnak, amennyiben nem légi úton vagy hajóval utazik Kalinyingrádba vagy Kalinyingrád oblasztyból Oroszországba, akkor schengeni vízumra van szüksége. A schengeni zónában lakó állampolgároknak, amennyiben a zóna területébe ékelődött orosz területen szeretnének áthaladni, természetesen orosz vízumra van szükségük.

Bár az Európai Unió hangsúlyozottan nem kívánja külön kezelni Kalinyingrád oblaszty kérdését Oroszországtól a vízumkérdés tekintetében, azért láthatóan vannak arra törekvések, hogy az oblaszty lakóinak közlekedését megkönnyítsék. Mivel az oblaszty vasúton csak Litvánián keresztül közelíthető meg, ezért az oblaszty lakói számára létezik egy úgy nevezett „könnyített tranzit dokumentum – UTD”. Ez a dokumentum vízumnak számít, amennyiben az oblaszty lakója kijelölt vasúti kocsikkal utazik, igénybe veheti az UTD-t. Az UTD igényelhető Litvánia oroszországi konzulátusain vagy közvetlenül a kijelölt vonaton utazó konzuli ügyintézőnél. Az ehhez szükséges dokumentumok listája szűkebb, mint a szokásos schengeni vízum esetében, de vannak megkötések is. A Litvánián keresztül történő utazás időtartama nem haladhatja meg a 24 órát, csak kijelölt és a Litvánián történő keresztülhaladás időtartama alatt zárt vasúti kocsikon vehető igénybe.

Kalinyingrád oblaszty gazdasági programjában prioritást élvez a turizmus. A nemzetközi beutazó turizmusnak azonban komoly gátat szab a vízumkötelezettség. A beutazás megkönnyítése érdekében 2002. óta a 72 óra tartózkodást meg nem haladó, turista céllal beutazó, egyébként vízumköteles külföldiek Kalinyingrád oblaszty három határátkelő pontján (Bagratyionovszk, Mamonovo, Hrabrovo) a helyszínen könnyített eljárásban igényelhetnek vízumot. Ezt azonban csak abban az esetben tehetik, ha helyi, az állami nyilvántartásban szereplő tour operátorral kötnek előzetesen szerződést. A gyakorlat nem csak Kalinyingrád oblasztyban létezik, hanem Szentpéterváron és Moszkvában is. Kalinyingrád oblasztyban évente másfél – kétezer, a schengeni zónából, Nagy-Britanniából és Japánból érkező turista él ezzel a lehetőséggel.

Gazdaság

A Szovjetunió szétesése, az orosz gazdasági reformok és a piac liberalizációja igen komoly kihívást jelentett a 90-es évek elején Kalinyingrád oblasztnak. Természetesen az említett problémákkal Oroszország összes többi területe is szembesült, de a geopolitikai helyzet gyökeres megváltozása leginkább Kalinyingrádot érintette.

Míg a 90-es évek első felében az oblasztyban az ipari termelés adta a GDP 56%-át (élelmiszeripar, halfeldolgozás, papír- és cellulózipar, gépgyártás, fémipar, kőolaj-feldolgozás), addig a 90-es évek második felében a szolgáltatási szektor (kereskedelem, közlekedés, hírközlés) átvette a vezető helyet azzal, hogy a GDP 69%-t adta. Ez a markáns változás messze nem a gazdaság modernizációjának volt köszönhető, hanem az ipari- és mezőgazdasági termelés drasztikus visszaesésének. Az ipari termelés 75%-kal csökkent az 1990–1999 közötti időszakban (ugyanaz a mutató a teljes Oroszországra vonatkoztatva 50%), míg a mezőgazdasági termelés visszaesése 45%-os volt (ugyanaz a mutató a teljes Oroszországra vonatkoztatva 57%). Az említett időszakban az oblasztyban a kőolaj kitermelése is 50%-kal esett vissza, miközben éppen ez az oblaszty legfontosabb export terméke. Bár Kalinyingrád rendelkezik a világ legnagyobb borostyánkészletével, az oblaszty gazdaságának sok hasznát ez sem hozott a 90-es években, mert a kitermelt borostyán döntő többsége illegális úton került külföldre (CICHOCKI, B.–PELCZYNSKA-NALECZ, K.–WILK, A. 2001).

A szakértők megoldási javaslatként már 1990-ben felvetették a Szabad Gazdasági Övezet létrehozását Kalinyingrád oblasztyban. Ennek kapcsán 1991. szeptember 25-én megszületett a döntés a „Jantar”, azaz „Borostyán” Szabad Gazdasági Övezet létrehozásáról. Elsődleges célja a vámmentes import támogatása volt a magas szállítási költségek ellensúlyozására. A vámkedvezményeken kívül adókedvezményekkel ösztönözte és támogatta a külföldi befektetéseket is, illetve az oblasztyban gyártott termékekre nem kellett exportvámot fizetni.

Igen rövid idő alatt ugrásszerűen megnőtt a vegyes tulajdonú vállalatok száma. 1994-ben már 518 vegyesvállalat volt Kalinyingrádban bejegyezve, ezzel az oblaszty Szentpétervár és Moszkva után a harmadik helyet foglalta el Oroszországban. De számos lengyel (240), német (130) és litván (100) cég nyitott képviseletet Kalinyingrádban. Azonban 1995-ben Borisz Jelcin elnök megszüntette a Szabad Gazdasági Övezetet. Az éppen csak elindult gazdasági fellendülés megszakadt, a külföldi vállalkozások nagy része kivonult.

A kudarc oka az akkori orosz viszonyokban keresendő. A Szabad Gazdasági Övezet hivatalos megszüntetését a Pénzügyminisztérium indokolta. Érvelésünk szerint a Szabad Gazdasági Övezet által nyújtott adó- és vámkedvezmények komoly hiányt okoznak az állami költségvetésben. Kétségtelen, hogy abban az időszakban az állami költségvetés szinte kizárólagos forrása a beszedett vámok voltak. Ugyanez a kiszabott adók esetében a fekete-

és szürkegazdaság miatt erőteljesen megkérdőjelezhető, azaz a Szabad Gazdasági Övezet által biztosított 5 éves adómentesség nem okozott hiányt a költségvetésben, hiszen a piac egyéb szereplői sem igazán törekedtek a példás adófizetői magatartásra. Ha a külföldi befektető papíron is kimutatta a nyereségét, illetve szabályos könyvelést folytatott, a szürke- és a feketegazdaság miatt azonnal versenyképtelenné vált. Tény az is, hogy a vámmentes import kapcsán Kalinyingrád oblaszty egyfajta „fekete lyuk” lett, ahova külföldről legálisan vámmentesen bekerültek az import áruk, majd ezek már illegálisan, de természetesen továbbra is vámmentesen eljutottak Oroszország egyéb régióiba.

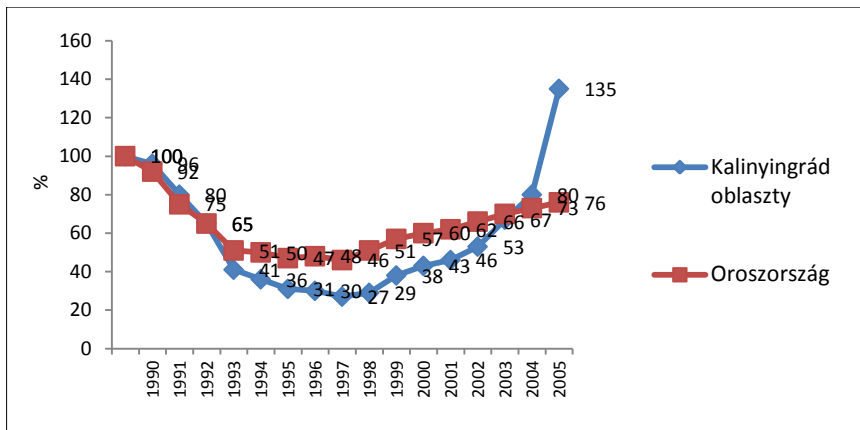
Magának az oblasztnak sem volt feltétlenül érdeke, hogy megjelenjenek a külföldi befektetők. Ebben az időben igen aktívan folyt az állami tulajdonú cégek privatizációja, amihez azonban nem volt kívánatos a külföldiek jelenléte.

Nagymértékben hozzájárult a kudarchoz az is, hogy a Szabad Gazdasági Övezet feletti irányítási és ellenőrzési funkciók átláthatatlanok voltak, sok esetben egymásnak ellentmondó rendelkezések születtek, és éppen ennek kapcsán virágzott a korrupció is.

Az egyenlőtlen piaci versenyt tovább fokozta az, hogy az új rendszer politikai elitje igen hamar rájött arra, hogy a választási kampányt meg lehet finanszírozni a gazdasági elittel, amely pedig hamar felismerte, hogy a politikusok támogatása nélkül sikerre nem számíthatnak, ám támogatásukkal nincs lehetetlen. Ebben a rendszerben a külföldieknek szintén nem volt helye.

Az oblaszty gazdasági helyzetére azonban továbbra is megoldást kellett találni. A kalinyingrádi Különleges Gazdasági Övezet megalakításáról szóló törvény 1996. január 22-én lépett életbe. A törvény külön kiemelte, hogy a vállalkozásoknak és a befektetéseknek a Különleges Gazdasági Övezetben kiemelt állami védelmet biztosítanak. A törvény a gyártási, illetve a hozzáadott értéket biztosító termelési tevékenységet támogatja. Azaz a Különleges Gazdasági Övezetben előállított, vagy oda importált, majd ott – a termék típusától függően – minimum 15–30%-os értéknövekedést eredményező tevékenységet követően exportált, vagy Oroszország egyéb területeire szállított termék után nem kell vámot fizetni. A törvényhez számos rendelet is kapcsolódik, amelyek éppen az előző tapasztalatok alapján a gyakorlati működési szabályokat pontosítják.

A Különleges Gazdasági Övezet hosszú távon is sikeresnek bizonyult. Elsősorban a közvetkező termékek gyártása vagy összeszerelése zajlik az Övezetben: televízió, porszívó, hűtőgép, papír, élelmiszer, bútor, halkonzerv. Gépkocsi összeszerelő üzemek is megtelepedtek az Övezetben, mint például a BMW vagy a KIA.

2. ábra Az ipari termelés változása 1990–2006 között
 Forrás: ORLJONOK, V. V. (2008) alapján a szerző szerkesztése

A Különleges Gazdasági Övezetre vonatkozóan 2006. január 10-én megszületett egy Elnöki Törvény, amely 2006. április 1-től lépett életbe. A törvény 25 évre szabályozza a befektetőknek nyújtandó adó- és vámkedvezményeket. Az előző – a Különleges Gazdasági Övezetre vonatkozó – törvényhez képest a 2006-ban aláírt pontosítja, hogy milyen befektetéseket támogat az állam, illetve a vám- és adókedvezmények mértékét is.

Ugyanakkor a szakértők továbbra is sok kritikával illetik Oroszországot a külföldi befektetők szempontjából. Kalinyingrád oblaszty befektetési reklámkampányai amatőrök, ezért nem is hozzák az elvárt eredményeket. A külföldi befektetők olyan politikai-gazdasági feltételeket szeretnének, amelyek lehetővé teszik, hogy a bankok hiteleket nyújtsanak a befektetéseikhez. A bürokrácia és a protekcionizmus a mai napig nehezíti a tevékenységüket (ИПТАЙН, С. 2003).

Munkaerő-piaci és szociális helyzet

A nehéz gazdasági helyzet számos szociális problémának a forrása az oblasztyban. Az átlagkeresetek alacsonyabbak az oroszországiaknál, és lényegesen alacsonyabbak a litván vagy lengyel átlagjövedelmeknél. Litvánia és Lengyelország EU-s csatlakozása még tovább fokozta a fejlettségi különbségeket a régiók között. Magán az oblasztyon belül is jelentős különbség van a Kalinyingrád városban lakó és a vidéki népesség átlagjövedelme között.

Ugyanakkor nagyon nehéz reális képet kialakítani a viszonyokról, hiszen a jövedelmek jelentős része a szürke- és a feketegazdaságból származik. Litvánia és Lengyelország schengeni csatlakozásáig virágzott a csempészet – alkohol, benzin, cigaretta, kábítószer.

Az oblaszty határain 2000-ben 8,5 millió határátlépést regisztráltak, amiből 3,6 millió a litván határon, 4,4 millió a lengyel határon és 0,5 millió a repülőtéren történt. A lengyel határon a határátlépések 90%-a, a litván határon a 80%-a a csempészekről származott.

Kalinyingrád oblasztyban a gazdasági helyzet kapcsán folyamatosan alulfinanszírozott az egészségügyi ellátás. Ilyen körülmények között nehéz gátat szabni a tuberkulózis vagy egyes vírusos megbetegedések tömeges elterjedésének. Kalinyingrád oblasztyban, ahol a lakosok száma nem éri el az 1 millió főt, 3788 AIDS beteg van. Csak összehasonlításként a Lengyelországban a 38 millió lakosra 7000 AIDS beteg jut (CICHOCKI, B.–PELCZYNSKA-NALECZ, K.–WILK, A. 2001).

Az exklávé helyzetéből adódó elzártság a munkaerőpiacon is érezteti hatását. Kalinyingrád oblasztyban az új gazdasági struktúra és piaci viszonyok hamarabb jelentek meg, mint Oroszország egyéb területein. A Különleges Gazdasági Övezet miatt itt kiugróan magas a külföldi befektetések és a vegyesvállalatok száma, illetve az 1000 lakosra jutó magánvállalkozásoké. Ez nyilvánvalóan megfelelő szakképzettségű munkaerőt igényel. Viszont 1991 után Oroszország egyéb régióival szinte teljesen megszűnt a munkaerő-csere. Így az oblaszty vállalkozásai csak a helyben képzett szakemberekre támaszkodhatnak. Azonban a munkaerő-piaci kereslet és kínálat nincs összhangban. Ennek oka főként abban keresendő, hogy az oktatási intézmények képzési struktúrája és kínálata nem felel meg a munkaadók érdekeinek, azaz nem azokon a területek folyik képzés, amire a munkaerő-piacon szükség van. A két struktúra között – oktatási intézmények és munkaadók – nincs semmiféle kommunikáció, illetve soha nem készült olyan felmérés, hogy hosszú távon az új gazdasági viszonyok között milyen szakképzettséggel rendelkező munkaerőre lenne szükség. Ilyen módon az a helyzet alakult ki, hogy például 2004-ben az oblasztyban a regisztrált munkanélküliek száma 9100 fő volt, ugyanabban az időben pedig 9204 betöltetlen állás volt.

A legnagyobb szükség az építőiparban, kőolajiparban, cipőgyártásban, kereskedelemben, közétkeztetésben és egészségügyben dolgozó szakemberekre van. Ezekre a szakmákra a kereslet sok esetben nyolcszorosa a kínálatnak, és éppen ezekben a szakmákban szinte teljesen hiányzik a képzés az oblasztyban. Ugyanakkor reklámmenedzserből ötször, ügyvédből tizenötször, titkárnőből kétszer annyit képeznek, mint amennyire valóban szükség lenne.

Mivel a munkaadók az oblasztyban nem minden esetben találnak megfelelő szakképzettséggel rendelkező munkaerőt, ezért kénytelenek az oblasztyon kívül keresni, ami az elmúlt időszakban egy jelentős munkaerő-piaci migrációt indított el. A külföldi munkaerő létszámát szigorú kvótarendszer szabályozza. Grúzia és Türkmenisztán kivételével a FÁK országok állampolgárainak viszont nem kell munkavállalási engedély. A munkaerő-piaci migráció sajátossága Kalinyingrád oblaszty viszonylatában, hogy azok a munkavállalók, akik az oblasztyban nem találnak munkát, eltérően a többi orosz régiótól, főleg külföldön

keresnek munkát, nem pedig Oroszországban. Elsősorban tengeri hajózási vállalatoknál és halászati cégeknél helyezkednek el. A külföldön munkát vállaló kalinyingrádiak száma meghaladja a Kalinyingrád oblasztyban munkát vállaló külföldiek számát (ЕМЕЛЬЯНОВА, А.А.2006).

Környezetvédelem

A környezetvédelem helyzete Kalinyingrád oblasztyban rendkívül rossz. Az ipari termelés és a bányászat által okozott környezetszennyezés veszélyezteti a szomszédos országokat is. A legkomolyabb ökológia problémát – amely szintén nem áll meg a határoknál – a tengerbe engedett szennyvíz okozza. A Balti-tengerbe Szentpétervár után a legtöbb szennyező anyagot éppen Kalinyingrád engedi. Éppen ezért az Európai Unió anyagilag is támogatja az oblasztyban a szennyvíztisztítók megépítését (CICHOCKI, B.–PELCZYNSKA-NALECZ, K.–WILK, A.2001).

Biztonságpolitika

A II. világháborút után Kalinyingrád oblaszty volt a Szovjetunió egyik leginkább militarizált régiója, ahol átlagosan 100 000 katona állomásozott, ezen kívül jelentős hadiipari bázis és civil kiszolgáló struktúra is tartozott a hadsereghez. A terület zárt övezet volt, azaz külföldi állampolgár nem látogathatta, de még a szovjet lakosok is csak külön engedéllyel. Az oblaszty lakosai a területet szintén csak külön engedély birtokában hagyhatták el.

A Varsói Szerződés felbomlását és a Szovjetunió szétesését követően katonai szempontból is átértékelődött a régió szerepe. A Balti országokból a hadiflotta hajóit itt vonták össze, illetve a valamikori NDK és Lengyelország területéről a korábban ott állomásozó szovjet csapatokat is Kalinyingrádba vezényelték át, ami komoly aggodalmat keltett a szomszédos országokban. Az ott állomásozó csapatok száma csak 1993-tól kezdett csökkenni a Mihail Gorbacsov által megkezdett, majd Borisz Jelcin által folytatott fegyveres erők számának csökkentése kapcsán. A gazdasági problémák megoldására pedig a régió zárt státusza is megszűnt. Azt követően, hogy a terület exklávé lett, a kezdeti időszakot leszámítva, a katonai jelenlét fokozatosan csökkent, és egyre inkább védelmi szerepet tölt be.

Újabb konfliktusforrást jelentett Lengyelország és Litvánia NATO csatlakozása. Oroszországot leginkább az nyugtalanította és nyugtalanítja a mai napig, hogy ebben a két országban a NATO atomrakétákat vagy amerikai rakétavédelmi rendszereket telepít. Minden alkalommal, amikor ez a téma terítékre kerül, Oroszország válaszképpen Iszkander rakéták kalinyingrádi telepítésével fenyeget. Ugyanakkor a 2001. szeptember 11-i tragédia kapcsán a terrorizmus elleni közös küzdelem új távlatokat nyitott a NATO és Oroszország kapcsolatában, ami kedvezően hat a térségben kialakult helyzetre is.

Litvánia NATO csatlakozása még egy komoly problémát vetett fel. Oroszországba Kalinyingrád harcászati egységeinek tranzitútvonala Litvánián keresztül vezet. A szovjet időszakban Vilniuson és Kaunason keresztül közlekedtek a katonákat és hadieszközöket szállító vonatok. Az orosz fél már 1992-ben szeretne volna megállapodásban rögzíteni, hogy Litvánia továbbra is engedélyezi területén keresztül Kalinyingrádból Oroszországba a hadsereg tranzitszállítmányait, de ezt a litván fél visszautasította. Végül is a nyugat-európai országok nyomására Litvánia beleegyezett. A szovjet csapatok Litvánia területéről történő végleges kivonását követően 1993 augusztusában született egy államközi megállapodás a tranzit hadiszállítmányokról. Az orosz félnek azonban minden esetben előzetesen engedélyeztetni kellett a tranzitot, és meglehetősen magas vám terhelte a szállítmányokat, illetve egyéb megkötések is nehezítették az átutazást. A litván fél 1994 októberében a nemzetközi jognak is megfelelő szabályozást vezetett be, ami még tovább szigorította a tranzitot. Az orosz fél ezt nem fogadta el, végül 1995-ben sikerült csak egy kompromisszumos megállapodást létrehozni. Azóta ez a megállapodás van érvényben a két ország között, ami automatikusan kerül évente meghosszabbításra. Érthető módon azonban az orosz fél egyre inkább tengeri úton igyekszik mozgatni a hadsereg tranzitszállítmányait (ОЛЬДБЕРГ, И.2003).

Fejlesztési tervek

Kalinyingrád vonatkozásában az új hosszútávú – 2031-ig érvényes – régiós fejlesztési stratégia 2006-ban került kidolgozásra. A stratégia alapja a 2006-ban elfogadott, a Különleges Gazdasági Övezetre vonatkozó elnöki törvény. A fejlesztési stratégia két, egymással szorosan összefüggő fejlesztési célt tűz ki.

- Kalinyingrád oblaszty versenyképességének növelése mind hazai, mind nemzetközi viszonylatban.
- A lakosság életszínvonalának növelése és életminőségének javítása, ezek európai színvonalhoz való közelítése.

A fejlesztésben prioritást élvező területek a közlekedés, a turizmus, a mezőgazdaság és az energiaellátás. Ezek közül is elsősorban az oblasztyban már tradicionálisnak nevezhető területeket kívánják támogatni és fejleszteni. A közlekedésben például a tengeri hajózást, hiszen a régió földrajzi helyzete erre kiváló lehetőséget biztosít. A mezőgazdaságon belül elsősorban az élelmiszeripart, azon belül is kiemelten a halászatot és a halfeldolgozást (ОРАЕHEK, В. В.2008).

Oroszország turizmusfejlesztési koncepciójában a hét kiemelt turisztikai fejlesztési övezet egyike Kalinyingrád oblaszty, ezen belül is a Kur-földnyelv. 2007-ben kormányhatározat született arról, hogy a Kur-földnyelv egyike annak a hét nemzeti parknak, amelynek a területén turisztikai-rekreációs zónát kell kialakítani. Az állam 1,5 milliárd rubelt különített

el a Kur-földnyelven kialakítandó rekreációs zónára. A tervek szerint a nemzeti park négy pontján történnének a beruházások összesen 282 hektáron, amelyek keretében több nagy szálloda, éttermek, Spa-központok, kiépített strandok és túraútvonalak épülnének. (Zelenogradszktól az észak felé húzódó tengerparti részen, Ribacsijnál és Morszknál két kijelölt területen.) Mindezek a beruházások évi 60 000 turista fogadására tennék alkalmassá a földnyelvet. Az infrastrukturális beruházások értéke elérné a 6 milliárd rubelt.

Kétségtelen, hogy a kijelölt területen három olyan másfélezer lelket számláló település van, ahol nincs csatornázás, ivóvíz, megbízható elektromosenergia-ellátás, fűtés, autópút. Az ott lakók számára bizonyára megváltás lenne a beruházással járó infrastruktúra-fejlesztés (РИАНОВОСТИ 2009).

A kormánydöntést követően azonnal megalakult a LIFE Development Group elnevezésű cég, ahol a részvényesek ingatlan beruházásokkal kívánnak foglalkozni. A cég első projektje a tervek szerint éppen a Kur-földnyelven tervezett rekreációs zóna lenne. A tulajdonosok szerint a projekt sikerre van ítélve a terület kiváló turisztikai adottságai miatt. A LIFE Development Group a Kur-földnyelven 100 ha területet már hosszú távú bérletbe is vett. Itt terveznek felépíteni egy lakóparkot, gyógyászati és diagnosztikai központot, szállodát. A beruházás értéke 180 millió euró. Ezen kívül Sztvetlagorszknban 20 millió euró értékben 25 luxusvillát kívánnak felépíteni. Hasonló terveik vannak a Sztvetlagorszktól Zelenogradszkgig tartó partszakaszon is (PBK daily2007).

Nehéz lenne azonban azt állítani, hogy mindenki egyértelmű lelkesedéssel fogadja a tervet. Nagyon sokan aggódnak ugyanis a földnyelvért és az ott található nemzeti parkért. Jevgenyij Sznyegirjov a „Kur-földnyelv” Nemzeti Park igazgatója szerint már a jelenlegi turistaforgalom is megterhelő a nemzeti park számára. Emlékeztetett arra, hogy 2006-ban megnyitották a „táncoló erdőt” a látogatók előtt. Két év múlva újra be kellett zárni, mert a látogatók gyakorlatilag kitaposták a talajt a fák alól, amelyek pusztulni kezdtek. Jelenleg csak szigorú korlátozásokkal, szakavatott kísérők jelenlétében látogatható a „táncoló erdő”.

A szakemberek aggódnak a vándormadarak miatt is. A Kur-földnyelv a vándormadarak pihenési pontja. Ősszel és tavasszal van olyan nap, hogy félmillió vándormadár repül át a földnyelv felett, illetve pihen meg éppen Ribacsijnál, hogy erőt gyűjtsön az öböl átrepüléséhez. Nem véletlen, hogy 1901-ben itt építették fel Németország első ornitológiai állomását, amely a mai napig működik. Lelkes munkatársai hatalmas sikereket értek el a madárgyűrűzések terén. Csak 1931-ben 9200 golyót gyűrűztek itt meg. Ezek a madarak igen értékes információkkal szolgálhatnak a vándorlási útvonalak tekintetében (БОРОНОВ, В. И 2009).

A Kur-földnyelv 1988. óta állami nemzeti természeti parknak számít. A törvény lehetőséget ad arra, hogy a nemzeti park területén rekreációs zónát alakítsanak ki, de értelemszerű-

en ez nem károsíthatja a nemzeti parkot. Ehhez azonban megfelelő hatástanulmányokat kell előzetesen elvégezni. A Kur-földnyelvre tervezett projekt esetében a felkért szakemberek négy napot kaptak arra, hogy elkészítsenek egy anyagot azzal kapcsolatban, hogy a tervezett projekt hogyan hat a terület flórájára és faunájára. A szakemberek többsége nem fogadta el a felkérést a tanulmány elkészítésében való részvételre. Akik mégis részt vettek, nem hajlandók kommentálni az anyagot. Van azonban még egy komoly akadálya a beruházásnak. A Kur-földnyelv teljes területe, tehát mind a litván, mind az orosz oldal szerepel az UNESCO Világörökségi Listájában. Ez részben tiltja mindenféle építőipari technika behajtását a földnyelvre. Másrészt Litvánia és Oroszország között aláírásra került egy Konvenció, amely szabályozza a természeti és kulturális értékek megőrzését, bármilyen felújítási vagy építési munkát a Kur-földnyelv területén található nemzeti parkban. Bármilyen változásról, ami az említett területen zajlik, a felek kötelesek értesíteni az UNESCO-t. Az UNESCO szakértői a tervezett változtatásokat megvizsgálják, majd véleményezik. Amennyiben az UNESCO tájékoztatása vagy beleegyezése nélkül hajtanak végre változtatásokat az érintett felek, az maga után vonja a Kur-földnyelv kizárását az UNESCO Világörökségi Listájából. Ez nem precedens nélküli, hiszen Drezda az Elbán megépített híd miatt került kizárásra az UNESCO Világörökségi Listájából. A litván fél már felvette a kapcsolatot az UNESCO szakértőivel, és meghívta őket, hogy egyeztessen a litván oldalon tervezett projekteket. Orosz oldalról azonban ez még nem történt meg. A szervezet képviselői csupán a sajtóból értesültek a tervekről, ami nyugtalanítja mind az UNESCO képviselőit, mind a litván oldalt, hiszen egy esetleges kizárás a Világörökségi Listájából a litván oldalt is érinti, tekintet nélkül arra, hogy ők már egyeztetnek az UNESCO-val.

Ugyanakkor bizakodóak is a felek, hiszen a tervezett beruházás még csak papíron létezik, gyakorlatban semmi nem történt még. Azon kívül volt már rá jó példa, hogy Oroszország módosított a tervein, hogy a Bajkál-tó ne kerüljön kizárásra az UNESCO Világörökségi Listájából. A tótól mindössze 800 méter távolságra tervezett kőolajvezetéket az akkori elnök, Vlagyimir Putyin utasítására 1 milliárd USD pluszköltség bevállalása mellett 400 kilométerre a Bajkál-tótól vezették el (КАЛИНИНИГРАДСКАЯ ПРАВДА 2009).

A turizmusban tervezett másik beruházás a kaszinók építése az oblaszty tengerparti üdülőhelyein. Oroszországban a négy kijelölt szerencsejáték-zóna egyike éppen Kalinyingrád. Ez komoly aggodalmakat kelt a lakosság és a turisztikai szakemberek körében, hiszen az oblaszty megítélése így is nagyon kedvezőtlen a bűnözés szempontjából. Egy ilyen beruházás ezt csak tovább rontaná, arról nem is beszélve, hogy a valamikor komoly fürdőélettel rendelkező tengerparti fürdővárosoknak (Szvetlagorszk, Zelenogradszk) most folyik a rekonstrukciója. Az elegáns, egykori porosz fürdőváros képe nehezen egyeztethető össze az orosz szerencsejáték-zóna imázsával.

3. ábra Kalinyingád oblaszty települései
 Forrás: MICROSOFT ENCARTA

Összegzés – Mi lesz Kalinyingád sorsa?

Kalinyingád jelenlegi helyzete mind Oroszország, mind Lengyelország, mind Litvánia, de igazából az Európai Unió számára is egyszerre kockázati tényező és lehetőség az együttműködésre. Ma még számos kérdés nyitott a régió jövőjével kapcsolatban:

Vasfüggöny által övezett sziget marad? Egy új Szingapúr vagy Hongkong születik? A fenntartható fejlődés elveinek is megfelelő desztináció alakul? Egy új Las Vegas épül? Kalinyingád lesz a Balti-tengeri államok találkozási pontja?

A jelenlegi helyzet alapján Kalinyingád oblasztnak a jövője két módon alakulhat.

Moszkva biztosít bizonyos fokú autonómiát az oblasztnak, amely szoros együttműködést alakít ki a szomszédos EU tagállamokkal. Olyan jogi és gazdasági környezetet teremt, amely összhangban van a szomszédos országokéval, illetve vonzó feltételeket és garanciákat biztosít a külföldi befektetőknek.

A másik alternatíva, hogy az oblaszty kettős periféria marad, amelynek szociális és gazdasági fejlettsége messze elmarad a szomszédos országokétól, de még Oroszországtétől is.

Ez utóbbi semmiképpen nem érdeke egyik érintette félnek sem, és komoly konfliktusforrássá válhat, ezért elemi érdekük az együttműködés és a közös gondolkodás a régió jövőjét illetően.

Felhasznált irodalom

- ОРЛЕНЕК, В. В. 2008: География Янтарного края России ОАО «Янтарный сказ» Калининград, pp. 262–263.
- TURÁNYI J. 2002: Otthonról haza-vízummal? A „szentpétervári kompos” Önkörkép XII. évfolyam 10–11. szám
- TÓTH T. 2008: Kalinyingrád, avagy egy földrajzi zárvány anatómiája – <http://www.hirsarok.hu/node/9836> 2008. október 26 (2009. december 17.)
- ОРЛЕНЕК, В. В. 2008: География Янтарного края России ОАО «Янтарный сказ» Калининград, pp. 30–31.
- МИД России отменяет 72-часовые визы для иностранных туристов? – <http://www.ratanews.ru> (2010. november 11.)
- SICHOSKI, B.–PELCZYNSKA-NALECZ, K.–WILK, A. 2001: The Kaliningrad Oblast in the context of EU enlargement – <http://osw.waw.pl/en/epub/eprace/02/02.htm> (2009. július 3.)
- ШТАЙН, С. 2003: Подъем, падение и новое начало – Будущее Калининграда OSTEUROPA, Москва, pp. 191–210.
- ОРЛЕНЕК, В. В. 2008: География Янтарного края России ОАО «Янтарный сказ» Калининград, 287 p.
- SICHOSKI, B.–PELCZYNSKA-NALECZ, K.–WILK, A. 2001: The Kaliningrad Oblast in the context of EU enlargement – <http://osw.waw.pl/en/epub/eprace/02/02.htm> (2009. július 3.)
- ЕМЕЛЬЯНОВА, Л. Л. 2006: Регион сотрудничества Вып. 2 (49): Анализ пространственной мобильности населения Калининградской области и вопросы миграционного регулирования Издательство РГУ им. И. Канта Калининград, pp. 28–38.
- SICHOSKI, B.–PELCZYNSKA-NALECZ, K.–WILK, A. 2001: The Kaliningrad Oblast in the context of EU enlargement – <http://osw.waw.pl/en/epub/eprace/02/02.htm> (2009. július 3.)
- ОЛЬДБЕРГ, И. 2003: Калининград в политике военной безопасности России начало – Будущее Калининграда, OSTEUROPA, Москва 91–112. pp.
- ОРЛЕНЕК, В. В. 2008: География Янтарного края России ОАО «Янтарный сказ» Калининград, pp. 292–295.

РИАНОВОСТИ 2009: Строительство турзоны на Курской косе запланировано на 2010 год –
www.rian.ru/society/20090512/170877155.html (2009. december 17.)

РБК daily 2007: Нашла коса на САК –
www.rbcdaily.ru/print.shtml?2007/10/08/market/297069 (2009. december 17.)

ВОРОНОВ, В. И. 2009: Путешествие по Балтийскому побережью
Замланда, Калининград, 161 p.

Федеральный закон об особо охраняемых природных территориях N 33–ФЗ

КАЛИНИНГРАДСКАЯ ПРАВДА 2009: Строительство на Курской косе –
www.klgrd.ru/content/view/27453/2/ (2009. december 17.)

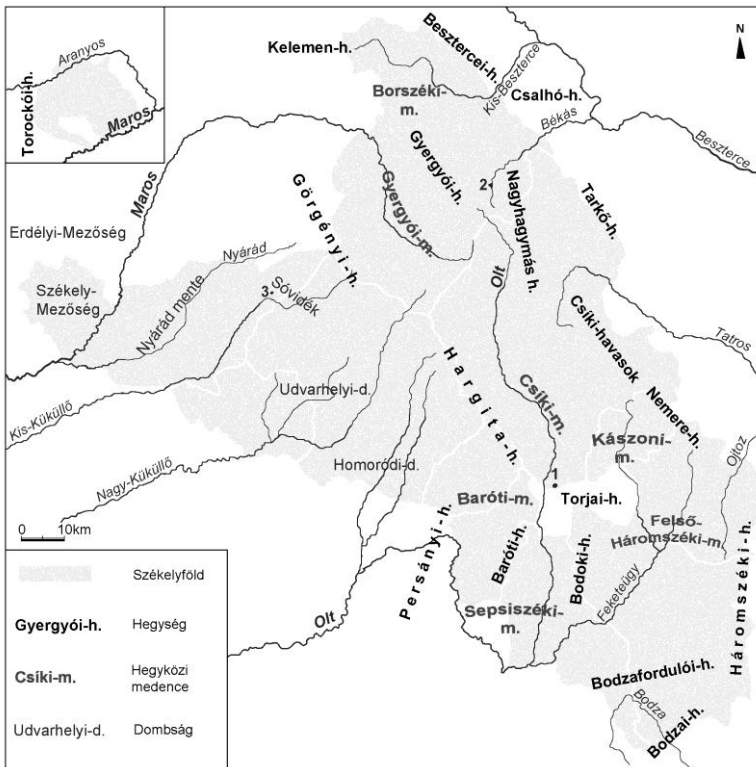
MICROSOFT ENCARTA: Kaliningrad map –
<http://kilianseuropage.gmxhome.de/KaliningradMAP.html> (2010. december 1.)

Elekes Tibor:

A közigazgatás térbeli változásai a Székelyföldön a XX. században

Bevezetés

A Székelyföld több évszázadon át működő hagyományos történelmi, közigazgatási-katonai térszerveződési területegységei nagyjából a természeti adottságok függvényében szerveződtek (EGYED Á. 2006). A székek határa többnyire hegyerincekhez, dombosági vízválasztókhöz, valamint vízfolyásokhoz igazodott (1.ábra).

1.ábra A Székelyföld domborzata és vizei (1.Szent Anna-tó, 2.Gyilkos-tó, 3. Medve-tó)

Középkori latin okiratok Terra Siculorumnak nevezik a Székelyföldet, németül Szeklerland, románul Ținutul Secuiesc, /a Țara Moșilor, Țara Făgărașului stb. viszonylatában Țara Secuilor/, a napjainkban meghonosodó angol neve Székelyland /Szekelyland/.

A hagyományos közigazgatás (2.ábra) rövid idejű átszervezésére került sor II. József idejében, valamint az 1850-es években. Az 1876-os vármegyerendszer a székek végérvényes megszűnését jelentette. A Székelyföldön többnyire a történelmi székek területén hozták létre az új területegységeket, vagy a székelység számára előnyös területi-szervezeti egységeket alakítottak ki.

2. ábra A történelmi székely székek

Célkitűzés

A XX. században lejátszódott politikai, gazdasági, társadalmi folyamatok a Székelyföld közigazgatásában is tükröződtek. Jelen tanulmány legfontosabb célkitűzése ezen változások térbeliségének nyomon követése és összegzése.

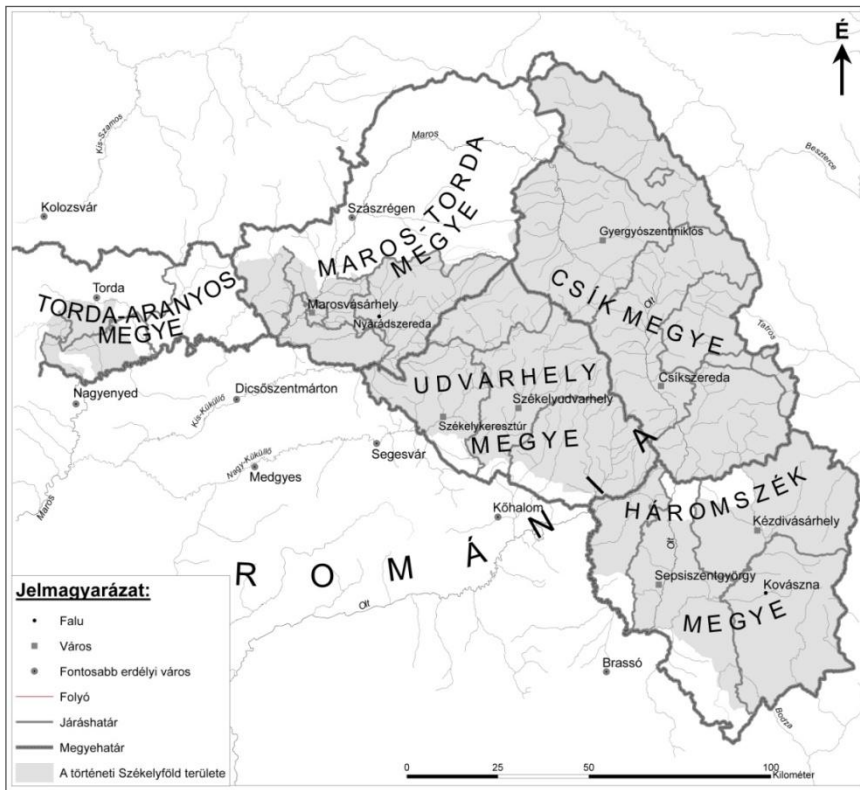
Módszerek

Az egyes időkeresztmetszetekhez (MARTINOVICI, C.–ISTRATI, N. 1921, WAGNER, E. 1977; GYALAY M. 1997; SZABÓ M. A. 2003) kapcsolódó településsorok kartográfiai szintéziséen alapul a közigazgatás földrajzi és történeti ismertetés, összegzés. A Székelyföld történelmi területeire (elekes.adatbank.transindex.ro), illetve az egész Székelyföldre elkészített térképeken nyomon követhetők a térbeli változások, az egyes települések, területegységek közigazgatási beosztásának módosulásai.

A közigazgatás változásai a Székelyföldön a XX. században

Az 1876-ban meghonosított rendszer részben átrajzolta a Székelyföldet. Háromszék vármegye a „történelmi” Háromszéket és 7 barcasági községet foglalt magába. Csík vármegyét a „történelmi” Gyergyószéket is magába foglaló Csíkszék területén alakították ki. Udvarhely vármegyét a történelmi szék D-i irányba kibővített területén létesítették. Marosszék és Aranyosszék területét a kettéosztott Torda vármegye területéhez csatolták, létrehozva a Marosvásárhely központú Maros–Torda és a Torda központú Torda–Aranyos vármegyéket (GYALAY M. 1997; ELEKES T. 2001, 2003, 2004, 2006). A későbbiekben kevés változást eszközöltek az I. világháború utáni évekig érvényben levő közigazgatási beosztáson.

A Trianoni békeszerződés értelmében, 1920-tól, a Székelyföld történelme során először került Romániához és először veszítette el évezredek határmenti helyzetét. Ennek ellenére, az új állam földrajzi központjába került magyar etnikai tömb területén tovább fennmaradt a gazdasági periféria helyzet. 1925-ig az I. világháború előtti területi beosztás volt érvényben (MARTINOVICI, C.–ISTRATI, N. 1921) (3. ábra), nagyjából fennmaradtak az 1876-ban meghonosított vármegye- és járáshatárok, a közigazgatási egységek nevének román változatait használták.

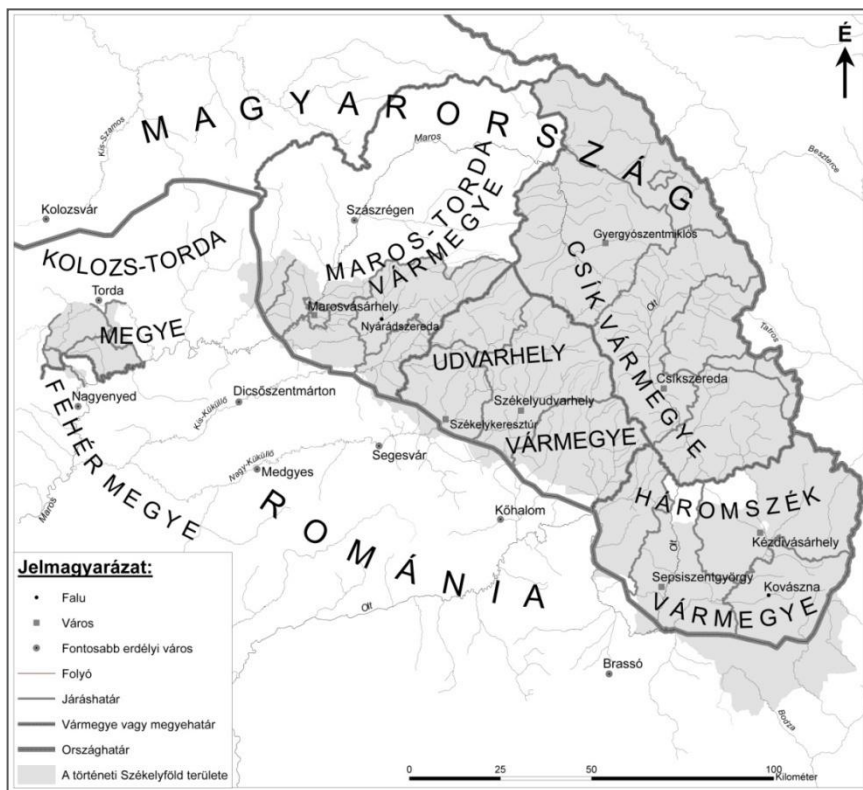
3. ábra A Székelyföld 1921-ben

Kevés területi változást jelentett az 1926-ban érvénybe lépett átszervezés. Háromszék és Udvarhely megye az 1876-ban hozzácsatolt falvak nagy részét veszítette el, Csík megye É-i, vegyes lakosságú községeit csatolták a naggyobbszt román lakta területekkel bővített Maros megyéhez. Ugyanakkor, Marosszék Kis-Küküllő menti falvainak jelentős része Udvarhelyhez került. Aranyosszék Torda megyében 2 járásba osztva találjuk (Ímpártirea administrativă a României 1926). Az új járáshatárok kevésbé vették figyelembe a hagyományos szék, illetve járáshatárokat.

Az 1938-as Románia térképen a több megyét magába foglaló, a történelmi tartományoktól eltérő nagy terület egységek („ținut”-ok) is szerepelnek. Háromszék a Bukarest központú Bucsecs, a Székelyföld többi része a román többségű belső-erdélyi területekkel Maros tartománynál szerepelnek.

A II. bécsi döntés értelmében (1939) Székelyföld túlnyomó része ismét Magyarországhoz tartozott 1944-ig. Ismét vármegyei rendszer működött, törvényhatóságú városokkal és

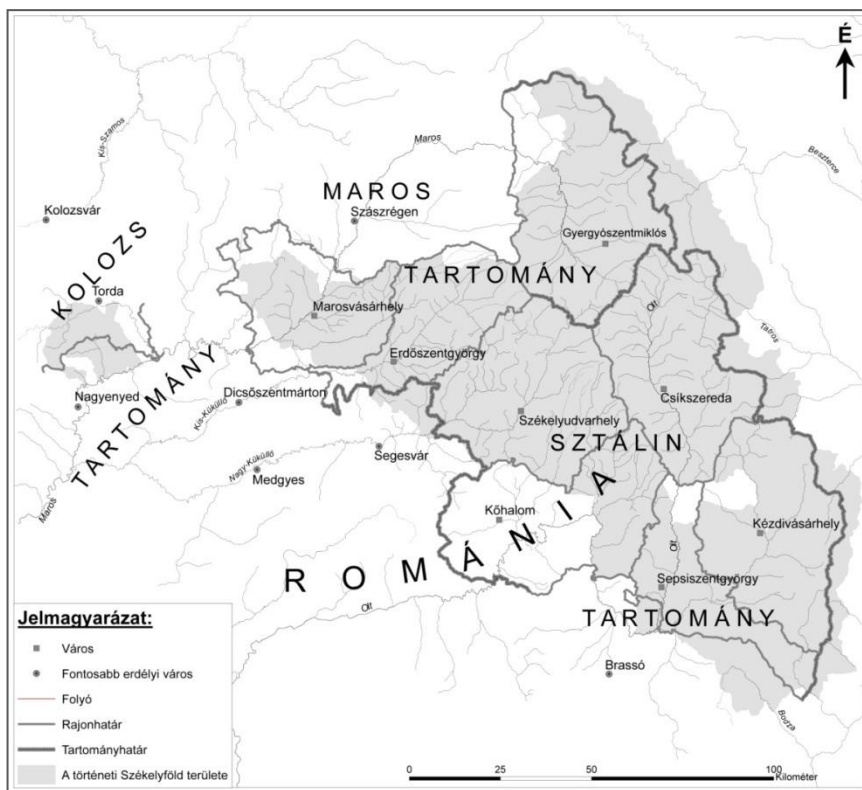
járásokba szerveződött községekkel. Csík, Háromszék K-i pereme újra országhatár lett, történelme során először országhatár húzódott Háromszék D-i és Ny-i, Udvarhely és Marosszék DNy-i peremén. A Székelyföldet D-en és DNy-on érintő új országhatár több szakasza nem a nyelvhatárt követte, Romániánál hagyott több székely települést (Helység-névtár 1941). Aranyosszék a romániai Kolozs–Torda és Fehér megye része (4. ábra).

4. ábra A Székelyföld 1941-ben

1944. november elején a szovjet katonai közigazgatás Észak-Erdélyből (így a Székelyföldről is) eltávolította az 1944 szeptemberében bevonuló román közigazgatást, és az csak 1945 márciusában teledpedhetett vissza.

1947-ben aláírták Párizsban azt a békeszerződést, amely visszaállította Románia 1920-ban meghúzott Ny-i határát, (VINCZE G. 2005) a Székelyföld ismét Románia része lett.

5.ábra A tartomány-rendszer 1950-ben

1950-ben szovjet típusú közigazgatási rendszert honosítottak meg Románia területén. Az akkori körzetelmélet szerint a gazdaság térszerkezete határozza meg a társadalom területi tagolódását. Az új rendszer tartomány-rajon-„komuna” szintjén valósult meg (egy „komunát” egy vagy több „társközség”, falu alkot). A Marosvásárhely központú Maros Tartomány része Marosvásárhely, Erdőszentgyörgy és Gyergyószentmiklós rajon. Sztálin (Brassó) Tartományhoz tartozott Csík, Udvarhely, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely és Köhalom rajon (Legea... 1950). A térség történelmében ez a legnagyobb változásokat eredményező átszervezés. A tartomány és rajonhatárok teljesen átszabták a Székelyföld területét. Új közigazgatási központként jelenik meg az energetikai iparral megerősített Erdőszentgyörgy. 1950-ben két külön rajont alakítanak ki Csík és Gyergyó területén (1968-ig), ezzel megszüntetve a több évszázados közös igazgatási hagyományt. Kászonszék Kézdivásárhely irányítása alá kerül. A történelmi Bardóc és Miklósvár fiúszékek Köhalomhoz tartoznak. Bodzaforduló térsége Brassó rajon része lesz. Ekkor kerül először moldvai központok irányítása alá a történelmi Székelyföld K-i része (Gyergyóholló, Gyergyótölgyes, Gyergyóbékás, Gyimesbük, Sósmező stb.) nagy kiterje-

désű erdőségekkel. Maroshévíz Gyergyószentmiklós rajon része. Ugyanakkor, történelme során először tartozik azonos közigazgatási egységhez a teljes Gyergyói-medence. Kolozs tartomány részét képezi a történelmi Aranyosszék.

6. ábra A Magyar Autonóm Tartomány 1952-ben

Az 1952-ben kialakított, a Székelyföld túlnyomó részét magába foglaló Magyar Autonóm Tartományt 9 rajonra osztották. Új központok a vegyes lakosságú Maroshévíz és Szászrégen. (Decret...1952). A történelmi Bardóc, illetve Miklósvár fiúszék területe visszakerült Székelyudvarhely, illetve Sepsiszentgyörgy irányítása alá. A Magyar Autonóm Tartományt K-en és D-en az 1950-ben meghúzott határ szegélyezte. DNy-on nagyobb részét a történelmi Székelyföld pereme, ÉNy-on az újonnan kialakított rajonhatárok vették körül.

A Magyar Autonóm Tartomány területén az 1956-os átszervezés egyetlen fontosabb területi változását Székelykeresztúr rajon létrehozása jelentette (6.ábra) (Decret...1956, WAGNER, E. 1977). 1960-ban, a 13500 km² kiterjedésű terület 10 rajonjában 731 ezer ember élt (ennek 77%-a, azaz 565 ezer magyar nemzetiségű) (A M.A.T. Statisztikai Évkönyve 1960).

7. ábra A tartomány-rendszer 1960-ban

1960-ban ismét módosították a nagy igazgatási egységek határait (Legea... 1960). A Marosvásárhely központú Maros–Magyar Autonóm Tartomány Ny-on Dicsőszentmárton és Marosludas rajonnal bővült. A korábbi Erdőszentgyörgy Marosvásárhely, Székelykeresztúr Székelyudvarhely rajonhoz került. Ugyanakkor a Kézdivásárhely és a D-i irányba kibővített Sepsiszentgyörgy irányítású térséget (a korábbi Háromszék) Brassó Tartományba olvastották (7.ábra).

1968-tól, a napjainkban is érvényben levő átszervezéssel, a tartományokból kisebb terület-egységeket alakítottak ki. Az ekkor fölszámolt Maros–Magyar Autonóm Tartomány területén 3 megyét hoztak létre. A korábbi Gyergyószentmiklós rajon egésze, Maroshévíz rajon K-i területe, Udvarhely és Csík került a Csíkszereda székhelyű Hargita megyéhez (Organizarea...1968). Történelme során második alkalommal tartozik a teljes Gyergyói-medence azonos közigazgatási egységhez. Ugyanakkor a hajdani Gyergyószék DK-i, Csík és Háromszék K-i peremét a szomszédos moldvai megyék igazgatják. A Háromszék területén létrehozott, Sepsiszentgyörgy székhelyű Kovászna megyéhez csatolták a korábbi

Udvarhely megye részét képező Bardóc fiúszék területét, és a Bodzafordulói-medencét. A történelmi Marosszék a mai Maros megye központi része, Aranyosszéken Kolozs és Fehér megye osztozik.

Összegzés

Az 1876-ban létrehozott vármegye-járás-település rendszer képezte a közigazgatás térbeli szerveződésének alapegységét a XX. század első felében. Kisebb módosításaira 1925-ben és 1940-ben került sor. 1950-ben, a szovjet mintára kialakított térszervezés a tartomány-rajon-„komuna” szintjén valósult meg. 1950 után több alaklommal vizsgálták fölül és alakították át a területbeosztási rendszert. Az 1952-ben létrehozott és 1956-ban kismértékben változtatott Magyar Autonóm Tartomány magába foglalta a történelmi Székelyföld túlnyomó részét. Az 1968-ban kialakított, és napjainkban is érvényben levő megyebeosztásban a történelmi Székelyföld alkotja Hargita és Kovászna megye túlnyomó részét, valamint Maros megye központi területét. A történelmi Aranyosszék Kolozs és Fehér megye között lett fölosztva. A Székelyföld történelme során a legtöbb közigazgatási átszervezésre a XX. században került sor. E század első felében négyszer került sor államhatalmi váltásra, a közigazgatást 1939–1968 között nyolc alkalommal változtatták meg.

Felhasznált irodalom

- BALASSA B.–BUGYA T.–GYENIZSE P.–NAGYVÁRADI L. 2009: Tanulmány az időléptékes térképi ábrázolásról. – In: FÁBIÁN SZ.Á.–KOVÁCS I.P. (szerk.): Az édesvízi mészkövektől a sivatagi kergekig. Geographia Pannonica Nova 6., PTE TTK Földrajzi Intézet, Publikon Kiadó, pp. 185–193.
- BENEDEK J. 2000: A társadalom térbelisége és térszervezése. Risoprint Kiadó, Kolozsvár, 131p.
- CÂNDEA, M.–BRAN, F. 2001: Spațiul geografic românesc. Organizare, amenajare, dezvoltare. Editura Economică, București, 448p.
- EGYED Á. 2006: A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1918-ig. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 318p.
- ELEKES T. 2001: A településhálózat és a közigazgatás változásai Hargita megye dél-nyugati részében 1333-tól napjainkig. Konferenciakötet Tusnádfürdő (Románia), pp.103–109.
- ELEKES T. 2003: A településhálózat és a közigazgatás változásai Háromszéken a XIV. századtól napjainkig. In: HEVESI A. (szerk.) Földrajz. A Miskolci Egyetem Közleménye, 64. kötet, Miskolc pp. 215–235.

- ELEKES T. 2004: A közigazgatás változásai Maros megyében, a XIV. századtól napjainkig. In: Az integrálódó Európa politikai földrajza. Pécs, pp. 340–347.
- ELEKES T. 2006: A közigazgatás változásai Gyergyó fiúszék területén a XIV. századtól napjainkig. In: HEVESI A. (szerk.): Tiszteletkötet Hahn György 70. születésnapjára. A Miskolci Egyetem Közleménye, A sorozat, 69. kötet, Miskolc pp. 161–172.
- ELEKES, T. 2007: Aspects of settlement system and environment relation in Gheorgheni region, Romania, in the last seven centuries. – STUDIA Universitatis Babeş–Bolyai – AMBIENTUM, I/1–2, Cluj-Napoca, pp. 87–94.
- <http://elekes.adatbank.transindex.ro>
- GYALAY M. 1997: Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon, I., Budapest, 350 p.
- HAJDÚ Z. 1996: A magyar közigazgatás történeti földrajza. In: Kárpát-medence történeti földrajza. Nyíregyháza, pp. 211–223.
- KOLUMBÁN G. 2003: A Székelyföld esélyei a román területfejlesztési politika keretei közt. Magyar Kisebbség, 2–3. pp. 5–35.
- MARTINOVICI, C.–ISTRATI, N. 1921. Dicţionarul Transilvaniei, Banatului şi celorlalte ţinuturi alipite. Cluj 22. p.
- SZABÓ M. A. 2003: Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára. I–II. Csíkszereda.
- WAGNER, E. 1977: Historisch-statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen.– Böhlau Verlag Köln–Wien.
- VINCZE G. 2005: A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1947. december 30.–1968. február 16. In: Autonóm magyarok? Székelyföld változása az ötvenes években. BÁRDI N. (szerk.), Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, pp. 623–679.
- A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. 1. A népesség általános leírása községenként, Budapest, 1902.
- Decret 331/27.sept. 1952 privind modificarea Legii 5 din 1950 pentru raionarea administrativ-economică a României.
- Decret-Lege Nr.347. leg. Administrativă din 14. August 1938. In Monitorul Oficial Nr. 187 din 14. aug.1938.
- Indicator alfabetic al localităţilor din Republica Populară Română. Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1956.
- Împărţirea administrativă a teritoriului Republica Populare Române. 1960, Anexa la Leg. Nr. 3/1960. Bucureşti

Împărțirea administrativă a României 1926, București 96. p.

Legea No. 95 pentru Unificarea Administrativă din 12 iunie 1925. In Ministerul Justiției
Colecțiune de Legi și Regulamente (1 ian. 1925-31 dec. 1925) Tomul III. 1925,
București.

Legea Nr.5. privind noua împărțire administrativ-economică a țării în regiuni și raioane. In
Buletinul Oficial Nr.77 din sept. 1950, București.

Lege pentru modificarea legii Nr.2/1968 privind organizarea administrativă a teritoriului
Republicii Socialiste România. Buletinul Oficial, 1968, București.

A Magyar Autonóm Tartomány Statisztikai Évkönyve 1960. Központi Statisztikai Igazga-
tóság. A M.A.T. Statisztikai Igazgatósága, Bukarest, 1960. 29. p.

**A 3–7. térképek számítógépes szerkesztése Pánya István munkája.*

Nagy Miklós Mihály:

Történelmi határok és geostratégiai kényszerek az Európai Unióban

Bevezetés

A napjainkban egyesülő Európa politikai és térbeli folyamatait nagyban hátráltatja, hogy az Unió expanziója olyan kontinensen jön létre, amelynek szerves fejlődési folyamata egymástól élesen elkülönülő tájakat és földrajzi tereket eredményezett. Így földrészünkön egyidejűleg hatnak centrifugális és centripetális geográfiai erőők, amelyek a partikuláris és a nemzetek feletti uniós érdekek eredőjeként alakítják az Európai Unió képét, belső térszerkezetét. E geográfiai tényezők, társadalmi politikai érdekek testet öltenek e nagy kontinensnyi államszövetség külső és belső határaiban is, amelyeknek egy része – a bővítés újabb hullámaig – ideiglenes jellegű, míg másik csoportja az európai szerves térfejlődés során kialakult, úgynevezett állandó politikai földrajzi határ. Ezek egymáshoz való viszonya, napjainkban betöltött működési funkciói jellemzik – mintegy korunk geográfiai sajátosságaként – az Európai Unió szervesülésének, térbeli szerveződésének fokát is. Rövid tanulmányunkban e fenti kérdéskör néhány – általunk fontosnak vélt – jelenségét foglaljuk össze azzal a célkitűzéssel, hogy rámutassunk az államhatárok szerepének változásaira az Európai Unióban.

Államhatárok és funkciók

Amikor mintegy két évtizeddel ezelőtt, a közép- és kelet-európai rendszerváltás éveiben, először szóba került a magyar társadalom lehetséges csatlakozása az Európai Unióhoz, akkor úgy gondoltunk e politikai szövetségre, hogy teljesen megszűnnek az államok közötti határok, és sokan lehettek hazánkban, akik úgy vélték, hogy az államhatárokkal együtt eltűnnek azok az évszázadok óta fennálló konfliktusok is, amelyeket e határok jelképeztek. Ám Közép- és Kelet-Európa társadalmi, népei hamarosan – már az Unióba való felvétel túlságosan elhúzódozó, elnyújtott folyamata során – szembesültek azzal, hogy az Unión belüli, államok közötti határok lebontása egyáltalán nem olyan egyszerű kérdés, mint amilyennek tűnt. Ezzel egyidejűleg azzal is szembesülnünk kellett, hogy az Európai Unió tagállamainak politikai elitjei továbbra is nemzeti, olykor partikuláris, sőt néhol provinciális érdekek alapján politizálnak, s így a belső határok ugyan egyre átjárhatóbbak lettek, ám végleg nem tűntek el, mint ahogyan nem szűntek meg azok a nemzetek közötti konfliktusok sem, amelyeket megtestesítenek Európa térképén. Minden szabad átjárhatóságuk ellenére sem tűnhettek el, mert a kontinensen ma élő generációk számára jelentős kulturális, emocionális tartalmat hordoznak. Ám azért sem tűnhettek el: mert kontinensünk történelme nem törölhető el úgy, ahogyan a hatalmi politikában egyetlen, aláírást

jelentő kézmozdulattal megszüntethető vagy létrehozható államhatár. Az Európai Unió tagállamainak határai még elevenen benne élnek az emberek tudatában, és – miként majd látjuk – funkcióik ugyan jelentősen változtak az elmúlt két évtizedben, és változnak napjainkban is, ám a európai ember még mindig a földrajzi teret politikai részekre tagoló, főleg politikai elválasztó elemként gondol rájuk. Úgy véljük, hogy még hosszú évszázadoknak kell eltelnie ahhoz, hogy az európai kontinens emberének gondolkodásából is végképp eltűnjenek a mai értelemben vett államhatárok képzetei. Ehhez azonban nyilván szükséges az is, hogy lassan elhaljanak a napjaink Európáját lokális érdekek alapján tagoló társadalmi, vallási, etnikai konfliktusok, és ezzel párhuzamosan kialakuljon az *európai identitás tudata*; a meglévő nemzettudatok megőrzése mellett. Ez azonban nem azonos az államhatárok lebontásával, amelyhez kontinensünk nemzetei túl nagy reményeket fűznek.

Az államhatárok lebontásának tulajdonított túlzott elvárások érzékeltetésére éppen száz éves történelmi példával élünk. Egyik kedvelt regényírónk, PASSUTH LÁSZLÓ (1900–1979) arról számolt be első önéletrajzi kötetében (PASSUTH L. 1966), hogy édesanyja a kolozsvári egyetem hallgatójaként 1912-ben párizsi ösztöndíjat kapott. A nagy készülődésben egyik ismerőse szólt neki, hogy valami igazolványt vigyen magával, hátha esetleg szükség lenne rá: arról, hogy útlevel kellene Európában akkoriban, nem is hallottak, nem is volt szükséges. Így PASSUTH édesanyja az egyetemi indexét vitte magával, mert abban volt fénykép is. (Érdekes kultúrtörténeti adalék, hogy PASSUTH úgy emlékezett: útlevelelről – mint okiratról – Jókai regényeiben olvasott először, és hallott arról, hogy a Balkánra kellett ilyen okmány.) (PASSUTH L. 1966. 25. p.) E történetben benne rejlik, hogy a mai politikai szövegekben oly büszkén hirdetett határok nélküli Európa nem napjaink találmánya. Ám megtaláljuk benne azt is: a határok átjárhatósága messze nem jelenti, nem jelentheti a nemzetek közötti konfliktusok hiányát, hiszen erre a látszólag oly szabad utazásra abban a történelmi helyzetben került sor, amikor kontinensünk nemzeti, etnikai, vallási feszültségei közvetlenül a háborús robbanás előtt álltak, és amikor ebből eredően az európai emberek tudatában talán minden korábbi időszakhoz képest erősebben éltek az államhatárok.

Az államhatárok tudata korunk emberének is sajátja (CSÉFALVAI Z. 1994), jóllehet a határookra olykor már másként tekint, mint korábban. Ezt két okra vezethetjük vissza. Az egyik, hogy az Európai Unió belső határainak funkciói megváltoztak. A másik pedig ismét egy tudati elem: a magyarországi rendszerváltás egyik jelképes eseménye volt az akkori nyugati államhatárunk mentén húzódó, úgynevezett vasfüggöny lebontása. Ennek első lépéseit – kellő politikai propaganda mellett – közvetítették a televíziós csatornák is, így emberek millióinak tudatában rögzült a drótkerítést bontó katona képe. Ily módon a magyar társadalom tudatában a politikai rendszerváltás a mozgásszabadság, az utazás szabadságának képzetével társult. Holott geográfiai szempontból más történet.

A földrajztudományban az államhatárok kérdésének a modern politikai földrajz megszületése óta terjedelmes szakirodalma van, s önálló iskolái alakultak ki (RATZEL, F. 1887; SCHWIND, M. 1972; TÓTH J. 2004a; PAP N.–TÓTH J. 2008; DÖVÉNYI Z. 2008; NAGY M.

M. 2009a). Miután tanulmányunk kereteit szétfeszítené e hatalmas terjedelmű szakirodalom akár vázlatos áttekintése is, így e helyen csak egyetlen tényezőre hívjuk fel az olvasó figyelmét. Nevezetesen arra, hogy az államhatárnak mindig kettős funkciója van: egyrészt *szűrőként (filter)*, *másrészt gátként (barrier)* szolgál. Vagyis egyszerre választ el és köt össze, jóllehet e két funkció megjelenési formája és erőssége történelmi korról korra, valamint az adott államot jellemző politikai rendszernek megfelelően változott. Az európai kultúrkör történelmi folyamataiból, valamint hadtörténelmi eseményeiből fakadóan kontinensünk embere az államhatár alatt még mindig katonailag jól védhető gátat ért, s e mellett tudatában az összekötő (szűrő-) szerep kevésbé jelenik meg. Pedig a Közép- és Kelet-Európában lezajlott rendszerváltást követően, majd az Európai Unió folyamatos bővülése folyamán ezzel éppen ellentétes folyamat zajlott: az államhatárok összekötő, szűrő szerepe erősödött fel, az Unió belső határainak fizikai lebontásával. Ami pedig a külső határokat illeti, azok ugyan megőrizték gát- (barrier) funkciójukat, de oly módon, hogy az elválasztásnak a korábbi évtizedekben megszokott egyértelműen katonai arculata nagymértékben csökkent, bár teljes egészében nem szűnt meg.

Történelmi határok, történelmi szerepek

Miután történelmileg kialakult nemzetállamokból tevődik össze, az Európai Unió politikai földrajzi térszerveződése sajátos képet mutat. E képre bizonyos fokú kettősség jellemző, amennyiben a hivatalos politikai nyilatkozatok szintjén az Európai Unió a határok nélküli kontinens idealisztikus, mondhatnánk utópikus eszménye felé halad, miközben tagállamai – a nemzeti politikai, gazdasági érdekérvényesítés jegyében – állandóan szem előtt tartják a határok problémáját. Mindezt pedig az egészíti ki, hogy a külső határai mentén az Unió szigorú határőrizeti rendszert működtet. Ráadásul – az európai térszerveződési és politikai folyamatok következtében – külső határainak védelme egybeesik, ha nem is a földrajzi perifériákon, de a peremvidékeken elterülő államok határvédelmével, amihez hozzájárul még egy, napjainkban a nemzetközi politikában alig emlegetett kérdéskör: az Európai Unió közös katonai védelmének hiánya. Ezt az államszövetség tagállamainak politikai elitjei láthatóan igyekeznek a NATO-tagsággal elintézni, ami évtizedeken át nem lesz fenntartható, mert napjaink átalakuló világában saját fegyveres erők nélkül az Unió képtelen lesz a nemzetközi érdekérvényesítésre, ami viszont a kontinens egységesülése ellen hat. Vagyis ma egy olyan Európai Unió létezik, amelyben továbbra is szerepet játszanak az államhatárok, ez utóbbiakat, még ha nem is pusztán katonai eszközökkel, de védenie kell, ám ehhez nem állnak rendelkezésre önálló fegyveres erők. Mindez pedig az úgynevezett Köztes-Európa bizonyos fokú felértékelődéséhez, korábbi politikai földrajzi szerepének megőrzéséhez vezet.

Közismert politikai földrajzi tény, hogy a fent említett Köztes-Európa, ez a hatalmas átmeneti zóna, amely a mai Finnországot, Lettországot, Észtországot, Litvániát, Oroszország kalinyingrádi területeit, Lengyelországot, Csehországot, Szlovákiát, Szlovéniát, ha-

zánkat, valamint a jugoszláv utódállamokat, Romániát, Bulgáriát és egyes értelmezések szerint Fehéroroszország és Ukrajna nyugati területeit, valamint Moldovát is magában foglalja, jelentős szerepet játszott és játszik az európai kontinens politikai térfejlődésében. Legfőbb funkciója, hogy a közép- és nyugat-európai államterektől, hatalmas méretű ütközőzónaként elválassza a mindig jelenlévő kelet-európai államteret. Átmeneti jellegéből adódóan Köztes-Európa olyan vallási, etnikai, nemzeti és nemzetiségi ellentétekkel terhelt, hogy teljes politikai nyugalmi állapotáról – egyes, nagyon rövid történelmi periódusoktól eltekintve – nem beszélhetünk: valójában kontinensünk egyik állandó veszélyzónájáról van szó. Ennek egyik kifejeződése volt, mintegy keretet adva a huszadik század történelmének, hogy az első világháború – miként azt egyik korábbi tanulmányunkban már bizonyítottuk – nem véget ért, hanem ebben a zónában halt el, mint ahogyan az államszocialista berendezkedés monolitikus politikai rendszere is ebben a zónában – dominószerűen – omlott össze (NAGYM. M. 2010a; PÁNDI L. 1995; PASSARGE, S. 1936; MILETICS P.– PÁL V. 1998). E térség az újkori európai történelem folyamán általában a keleti, az orosz birodalom szerveződésének puffer zónája volt, és e szerepe főleg a múlt század második felében jelentősen felértékelődött (WEGHAUPT, H. 1995), és véleményünk szerint megmaradt napjainkban is.

Köztes-Európa geopolitikai puffer-szerepének megértéséhez utalnunk kell néhány tényre. Az első talán a legfontosabb az, hogy a geopolitikai ütközőtérség negatív hangulatú kifejezésként vonult be az európai kultúrkör gondolkodásába, jöllehet kontinensünk középső és nyugati területein találhatóak olyan államok, amelyek megszületésüket egykori geopolitikai puffer-szerepüknek köszönhatték, és a huszadik század második felében láthatóan mind gazdasági szempontból, mind pedig a társadalom életszínvonalát tekintve Európa élvonalába tartoznak (pl.; Benelux államok, Svájc, Liechtenstein). A másik fontos tény, hogy a geopolitikai ütközőtérségek részben gazdaság-, részben pedig katonaföldrajzi okok miatt alakultak ki, és van sajátos kultúrtörténetük is. Valójában eredetük arra vezethető vissza, hogy a politikai földrajz elmélete (SCHWIND, M. 1972; DÖVÉNYI Z. 2008) fejlődéstörténetét tekintve két fajta határt ismer: a határzónát vagy övezetet, illetve a modern korból az úgynevezett vonalas határt. A természetföldrajzi közlekedési akadályok hiányában, a külpolitikai egyensúlyhelyzet következtében, valamint a határvédelem mindig problémás kérdéseiből eredően alakulnak, alakultak ki a geopolitikai pufferek, amelyek méretbeli kiterjedése történelmi koronként változhat (TÓTH Z. 1917; HOLÉCZY Ö. 1932; NAGY M. M. 2010b). A geopolitikai puffer mindig megőrzi az államhatárok legfontosabb funkcióit, tehát elválaszt és összeköt, amivel csak azt szeretnénk hangsúlyozni, hogy ugyanaz elmondható róla, mint amit általában az államhatárok működési mechanizmusairól a földrajzi szakirodalomban fellelhetünk (SIEGER, R. 1925; HAUSHOFER, K. 1939; TÓTH J. 2004b).

Nem áll módunkban a geopolitikai, politikai földrajzi ütközőtérség elméleti és történeti kérdéseinek mélyebb taglalása, így csak utalhatunk arra, hogy – jöllehet a kérdés körül

tudományos vita folyik – már az ókori Római Birodalom határvidékén kiépített limes, valamint annak előtere is magán viselhetette a mai államhatár és a geopolitikai puffer egyes jegyeit (MÓCSY A. 1978; SCHALLMAYER, E. 2007). Érdekes elmondanunk azt is, hogy a különböző méretű ütközőzónák, geopolitikai és katonaföldrajzi pufferek a magyar történelem folyamán is jelentős szerepet játszottak. Egyes időszakokban, nyilván igazodva ahhoz, pontosabban mélyen szervesülve a Kárpát-medence térszerkezetébe jelentős szerepet töltek be az ország védelmi rendszerében, ám oly módon, hogy nemcsak a barrier, hanem a filter funkcióját is ellátták. Ilyen puffer-térségnek kell tekintenünk a középkori gyepük rendszerét, a későbbi századokban létrehozott déli bánágok övezetét, valamint a török kor végvári rendszerét és a határörvidéket is (CSÜLLÖG G. 2000; FODOR F. 1936; KRISTÓ GY.–MAKK F.–SZEFGŰ L. 1973; NAGY M. M. 2006; 2009b).

Míndezzel azt szeretnénk igazolni, hogy a geopolitikai, politikai földrajzi ütközőtérségek mindig is jelen voltak kontinensünk történetében. Az Európai Unió pedig egyenesen rá van utalva a Köztes-Európa alkotta, történelmében determinált ütköző övezetére. Ennek okát abban látjuk, hogy a kontinens fejlettebb társadalmi – köztudottan – féltik, óvják jóléti berendezkedésüket, és a szinte mindennapi idegenellenes megmozdulásokról szóló híradások azt bizonyítják, hogy az Európai Unió országainak lakossága – egyéni érdekeitől vezetettve – igényli a védelmi mechanizmusok fenntartását. Ám itt lép be egy már említett probléma, nevezetesen, hogy az Uniónak nem léteznek fegyveres erői, ilyenjei csak az alkotó államoknak vannak. Ezt az egyértelmű katonai gyengeséget – a történelem tanulságai szerint – bizonyos mértékig és ideig lehet pótolni ütközőtérség kialakításával is. Hogy erre magyar példával éljünk, említjük a részben a török ellen működtetett, már említett déli bánágok övezetét, ami együtt járt a Szávától és a Dunától délre elterülő országok magyar befolyás alá vonásával. A katonai szakmát már a két világháború között teljesen áthatotta a földrajzi elem (MUNDT, H. 1934), így számára egyáltalán nem újdonság az ütköző övezetekben való gondolkodás. Vagyis az Unió társadalmainak érdeke, hogy továbbra is fennmaradjon, több évszázados funkcióit megtartva Köztes-Európa ütköző övezete.

Ám az Európai Unió államhatárai, a belső határok tekintetében sem mutatnak egyszerű képletet. Kontinensünk politikai térszerveződése a nemzetállamok határai mentén történik, amelyek lebontása, és a határokon túlnyúló társadalmi, gazdasági régiók tudatos kialakítása, vagyis a térszerveződés mesterséges akadályainak végleges eltüntetése még hosszadalmas folyamat lesz. Ráadásul, tudomásul kell vennünk egyetlen geográfiai tény: a nagyon markáns, a természetes térszerveződést meghatározó földrajzi tényezők hatásait (mint amilyenek például a magas hegyvidékek) a politikai határok megszüntetése, a geográfiai alapok nélkül létrehozott politikai szövetségek képtelenek ellensúlyozni. S mindemellett ott áll még egy politikai földrajzi tény, amelyet a huszadik század első felének politikai eseményei tudatosítottak a kor geográfusaiban: az eltérő geográfiai adottságú tájak, társadalmak partikuláris érdekei szétrobbanással fenyegetnek minden államot. Ezzel

kapcsolatban pusztán tudománytörténeti érdekességként említjük, hogy a két világháború közötti évtizedek jelentős helyi konfliktusát, a spanyol polgárháborút a kor geográfusai úgy külföldön, mint idehaza éppen e centrifugális földrajzi erőknél tulajdonították (CHOLNOKY J. 1936; LAUTENSACH, H. 1938). E társadalmakat elválasztó, kontinensünket földrajzi térségekre tagoló nagyon markáns földrajzi tényezők (pl.: Pireneusok, Alpok, Kárpátok, Cseh-erdő, Érchegeység, Szudéták) egyben kijelölik a földrésztörténelmi államhatárait is, amelyek hatása napjainkban is érvényesül. E tényezők már csupán létükben Európa egységesülő folyamataival szemben hatnak; ezen nem segít az államhatárok átjárhatóvá tétele.

Összegzés

A fentiekben elmondottakból ered, hogy – minden látszat ellenére – határviszonyait tekintve az Európai Unió összetett politikai földrajzi képletet mutat. Összetettsége abból ered, hogy egyfelől kétségtelenül megindult a kontinens egyesülési folyamata, s ennek eredményeként fokozatosan végleg leépülnek azok az államhatárok, amelyek mindig akadályként jelennek meg a térszerveződés szerves folyamatában (TÓTH J. 2004a, b). Másfelől tudomásul kell vennünk azt aényt, hogy az államhatárok nem pusztán mesterséges, a terepen létrehozott akadály- és jelrendszert alkotnak, hanem benne élnek tudatunkban, és gyakorta természeti tényezők jelölik ki őket. Mint ilyenek a kontinens egységesülése ellen is hathatnak. E bonyolult, sokrétű viszonyrendszert pedig alapvetően befolyásolják azok a vélt vagy valós nemzeti érdekek, amelyek Köztes-Európa zaklatott történelmü zónáját továbbra is ütközőtérséggé, mintegy az Unió politikai földrajzi periferiájává teszik. Újabb tényező, ami az egységesülés ellen hat. Ily módon napjaink Európai Uniójában egymással ellentétes geográfiai folyamatok zajlanak, amelyek végeredménye, a kontinens térszerveződésére gyakorolt hatása ma még csak részben ismert. Azt azonban már most elmondhatjuk: a teljes egészében határok nélküli Európa megvalósulása még a távoli jövőben van.

Felhasznált irodalom

- CHOLNOKY J. 1936: Mi az oka annak, hogy Spanyolországban soha nincs békekesség? – Új Idők 42. (41.) pp. 472–473.
- CSÉFALVAI Z. 1994: A modern társadalomföldrajz kézikönyve. IKVA Könyvkiadó Kft., Budapest, 366 p.
- CSÜLLÖG G. 2000: A középkori Magyarország térszerkezete. – Földrajzi Közlemények 124. (1–4.) pp. 109–130.
- DÖVÉNYI Z. 2008: A határ, mint fikció és valóság. In: HORVÁTH I.– KISS J. (szerk.): A baranyai államhatár a XX. században, A Pécsi Tudományegyetem 2008.

- február 15-én tartott nemzetközi konferencia előadásai. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, pp. 18–20.
- FODOR F. 1936: Adatok a magyar gyepük földrajzához. – Hadtörténelmi Közlemények 37. (1–2.) pp. 113–144.
- HAUSHOFER, K. 1939: Grenzen, In ihrer geographischen und politischen Bedeutung. (Második, átdolgozott kiadás). Kurt Vowinckel Verlag, Heildelberg–Berlin–Magdeburg, 278 p.
- HOLÉCZY Ö. 1932: A határvédelemről. – Magyar Katonai Szemle 2. (9.) pp. 5–15.
- KRISTÓ GY.–MAKK F.–SZEGFŰ L. 1973: Szempontok és adatok a korai magyar határvédelem kérdéséhez. – Hadtörténelmi Közlemények 20. új évf. (4.) pp. 639–660.
- LAUTENSACH, H. 1938: Die geographische Grundlagen der geschichtlicher Bewegung auf der Iberischen Halbinsel. – Zeitschrift für Geopolitik 15. (10.) pp. 815–820.
- MILETICS P.–PÁL V. 1998: A közép-európai tér fejlődésének kérdései. – Földrajzi Értesítő 47. új évf. (2.) pp. 217–233.
- MÓCSY, A. 1978: Zur Entstehung und Eigenart der Nordgrenzen Roms. Vestdeutscher Verlag, s. l., 30 p.
- MUNDT, H. 1934: Geographie und Strategie. – Geographische Zeitschrift 40. (1.) pp. 1–16.
- NAGY M. M. 2006: A Délvidék mint geopolitikai puffer. In: KÓKAI S. (szerk.): A Délvidék történeti földrajza. A Nyíregyházán 2006. november 17-én megtartott tudományos konferencia előadásai. Nyíregyházi Főiskola Földrajzi Tanszék, Nyíregyháza, pp. 161–177.
- NAGY M. M. 2009a: Politikai földrajzi határ a katonaföldrajzban. – Közép-Európai Közlemények 2. (4–5.) pp. 113–120.
- NAGY, M. M. 2009b: Barrier és filter Bécs és Buda között, a török időkben. – In.: GULYÁS L. –SZÁVAI F.–KECZER G. (szerk.): A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására (VIKEK) Évkönyve 2009, VIKEK, Szeged–Kaposvár. pp. 249–254.

- NAGY M. M. 2010a: Trianon földrajzi előzménye – Az első világháború geostratégiai (katonaföldrajzi) viszonyrendszere. – Közép-Európai Közlemények 3. (4.) pp. 34–43.
- NAGY M. M. 2010b: Geopolitikai pufferek Európában. In: BOKOR L. et. al. (szerk.): Földrajzi tanulmányok a pécsi doktoriskolából VII. Pécsi Tudományegyetem Földrajzi Intézet, Pécs, pp. 99–110.
- PÁNDI L. 1995: Köztes-Európa 1763–1993, (Térképgyűjtemény). Osiris–Századvég, Budapest, 798 p.
- PAP N.–TÓTH J. 2008: Az európai államhatárok típusai. In: HORVÁTHI.–KISS J. (szerk.): A baranyai államhatár a XX. században, A Pécsi Tudományegyetem 2008. február 15-én tartott nemzetközi konferencia előadásai. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, pp. 7–10.
- PASSUTH L. 1966: Kutatóárok. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 500 p.
- PASSARGE, S. 1936: Die große geopolitische Gefahrenzone Europas und ihre Raumbedingtheit. – Zeitschrift für Geopolitik 13. (3.) pp. 137–145.
- RATZEL F. 1887: A Föld és az ember, anthropo-geographia vagy a földrajz történeti alkalmazásának alapvonalai. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 623 p.
- SIEGER, R. 1925: Die Grenze in der politischen Geographie. – Zeitschrift für Geopolitik, 2. (9.) pp. 661–671.
- SCHALLMAYER, E. 2007: Der Limes, Geschichte einer Grenze [Második kiadás] Verlag C. H. Beck, München, 136 p.
- SCHWIND, M. 1972: Allgemeine Staatsgeographie. Walter de Gruyter, Berlin–New York, 584 p. + 1 t.
- TÓTH J. 2004a: Kell nekünk régió? In: HITSEKER M.–SZILÁGYI ZS. (szerk.): Mindentudás egyeteme, Harmadik kötet. Kossuth Kiadó, Budapest, pp. 193–211.
- TÓTH J. 2004b: Régiók és államhatárok a Kárpát-medencében. In: KUPAL.–GYUROK J. (szerk.): Határmenti régiók és kisebbségek a 19–20. században, Konferencia-kötet. B&D Stúdió, s. l., pp. 13–26.
- TÓTH Z. 1917: Az államterület biztonsága. – *Földrajzi Közlemények* 45. (7–8.) pp. 311–361.

WEGHAUPT, H. 1995: Historische und geopolitische Aspekte der russischen Staatsidee.
Teil 1–3. – Österreichische Militärische Zeitschrift 33. (1.) pp. 49–58., (2.)
pp. 169–180., (3.) pp. 285–296.